

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 11

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
2014

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ
№ 18956-7746ПР від 04.04.2012 р.

Затверджено як фаховий для філологічних наук: мовознавство
постановою Президії ВАК України від 01.07.2010 року № 1-05 / 5
(Бюлетень ВАК України. – № 7. – 2010. – С. 13).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний редактор*)
- Білоусенко П. І.**, доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
- Брацкі А. З.**, доктор гуманітарних наук, ад'юнкт, Гданський університет (*Польща*)
- Віняр Г. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)
- Калашник В. С.**, доктор філологічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- Коваль В. І.**, доктор філологічних наук, професор, Гомельський державний університет імені Ф. Скорини (*Білорусь*)
- Ковпик С. І.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Козлов А. В.**, доктор філологічних наук, професор, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»
- Малюга Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*відповідальний секретар*)
- Олексенко В. П.**, доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
- Полковський В. П.**, доктор філософії, професор, Альбертський університет (*Канада*)
- Поповський А. М.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський державний університет імені Олеся Гончара
- Токарев Г. В.**, доктор філологічних наук, професор, Тульський державний університет ім. Л. М. Толстого (*Росія*)
- Шарманова Н. М.**, кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет» (*технічний секретар*)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Пристайко Т. С.**, доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Скаб М. С.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (протокол № 4 від 13.11.2014 р.).

Адреса редакції:

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086

+38 (0564) 71-42-47

kafedra_movy_kdpu@ukr.net

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Амеліна С. М. Конотативна еквівалентність у перекладі.....	5
Афонина Ю. Н. Фактори виникнення слів с изменённой семантической структурой.....	14
Березовська-Савчук Н. А. Особливості реалізації значення стану на рівні предикатних одиниць.....	22
Гурко О. В. Розповідні речення як базова модель у контексті відношень ствердження / заперечення.....	30
Деменчук О. В. Динамічні моделі перцептивної лексики (на матеріалі української, польської та англійської мов).....	39
Демиденко Г. Г. Лінгвокультурні особливості міміки українців.....	46
Єловська Ю. В. Табу в міжособистісній взаємодії мовців (на матеріалі української фразеології та паремій).....	55
Зубченко В. М. До правописних питань у працях Василя Сімовича.....	62
Іншаков А. Є. Особливості функціонування кольорономена червоний та його похідних у староукраїнській мові (XI–XIII ст.).....	70
Іншакова І. Є. Назви на позначення запахів у праслов'янській мові.....	79
Іншакова І. О., Іншаков А. Є. Непродуктивні кольоронайменування у староукраїнській мові (XI–XIII ст.).....	84
Козуб Л. С. Результати експериментального дослідження просодії англійської реклами, орієнтованої на адресата з середнім соціальним статусом.....	89
Мельничук Н. О. Співвідношення емотивності та оцінності у структурі англійського прикметника.....	99
Мишеніна Т. М. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови.....	108
Сегін Л. В. Словотворча продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під- / pod- в українській і польській мовах.....	122
Ткач А. В. Видозміна мовних одиниць як лінгвістична універсалія у працях українських та зарубіжних учених.....	131
Ткач П. Б. Компоненти семантики віддання переваги в структурі висловлення.....	137

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Агібалова Т. М. Інтерпретація орієнтальної моделі інтелектуального конструювання світу у драматичних поемах Лесі Українки.....	145
Бузько С. А. Оказіональні фразеологізми в текстах сучасної української прози.....	152
Вавринюк Т. І. Невласне пряма мова в новелах М. Коцюбинського.....	157
Голікова Н. С. Прагматика мовностилістичних засобів у романі «Зло» П. Загребельного.....	164

Горбань А. Д., Карманова Е. И. Текст-рассуждения. Риторико-стилистический аспект (на материале английского языка).....	172
Жук Л. Р. Мовна репрезентація концепту <i>урожай</i> в українській та французькій мовах (на матеріалі лексикографічних джерел XIX ст.).....	181
Каневська О. Б., Щербак С. В. Розгалуженість, складність і взаємодія образів роману «Апостол Черні» Ольги Кобилянської.....	189
Качайло К. А. Особливості функціонування конфіксальних іменників у творах О. Довженка.....	193
Клімчук Г. П. Запозичення як джерело формування лексичної бази публіцистики М. Грушевського.....	201
Колоїз Ж. В. Афоризми Ліни Костенко як транслятори загальнолюдських цінностей і національних пріоритетів.....	210
Корольова В. В. Авторська ремарка як компонент мовного простору сучасної української драми.....	232
Лоцинова І. С. Оказіональні прислівники у творчості письменників Дніпропетровщини.....	240
Мельник Н. Г. Відображення роздумів про особливості українського національного характеру у творчості Т. Шевченка.....	247
Сидорук Г. І. Стилїстика англomовного рекламного продукту та його переклад засобами української мови.....	254

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

Березина Ю. О. Система німецьких приголосних і особливості їх артикуляції.....	261
Зевако В. І. Формування мовної культури майбутнього лікаря при вивченні медичної термінології (практичні матеріали).....	267
Малюга Н. М. Тема «Розвиток української мови»: посилення інформаційної складової (до уроку в 9 класі).....	274
Мудра С. В. Мовленнєва компетентність у структурі підготовки конкурентоздатних фахівців у ВНЗ України.....	284
Муратова В. Ф. Переклад функціональних стилів.....	293
Размолотчикова І. В. Методичні аспекти використання загадок у навчально-виховному процесі молодших школярів.....	299
Талаш І. О. Групове навчання як засіб формування навичок самоконтролю учнів початкових класів.....	308

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Козлов Р. А. Послання, посвята і лист у віршах : [рецензія : Назарець В. Жанрові модифікації української адресованої лірики : [монографія] / В. Назарець. – Рівне, 2014. – 384 с.].....	316
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КОНОТАТИВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ У ПЕРЕКЛАДІ

Амеліна С. М. Конотативна еквівалентність у перекладі.

У статті розглядається питання конотативної еквівалентності в перекладі. Констатовано, що конотації пов'язані зі стилістичними особливостями мовних засобів. Визначено, що досягнення конотативної еквівалентності перекладу може відбуватися шляхом використання різних прийомів (транскрипція та транслітерація, калькування, описовий переклад, приблизний переклад, генералізація).

Ключові слова: конотація, конотативна еквівалентність, стиль, прийоми перекладу.

Амелина С. Н. Коннотативная эквивалентность в переводе.

В статье рассматривается вопрос коннотативной эквивалентности в переводе. Констатировано, что коннотации связаны со стилистическими особенностями языковых средств. Определено, что достижение коннотативной эквивалентности перевода может происходить путем использования различных приёмов (транскрипция и транслитерация, калькирование, описательный перевод, примерный перевод, генерализация).

Ключевые слова: коннотация, коннотативная эквивалентность, стиль, приёмы перевода.

Amelina S. M. Connotative Equivalence in Translation.

The article deals with connotative equivalence in translation. It is stated that the connotations are associated with the stylistic features of the language means. It is determined that the achievement of connotative equivalence in translation equivalence may occur through the use of various techniques (transcription and transliteration, loan translation, descriptive translation, rough translation, generalization).

Key words: connotation, connotative equivalence, style, techniques of translation.

У зв'язку з інтенсифікацією міжнародних контактів проблема якості перекладу набуває дедалі більшої актуальності. Діяльність перекладача сприяє досягненню порозуміння між представниками різних культур і мовних спільнот. Складність полягає в тому, що для перекладу деяких мовних феноменів не існує відповідників, які разом з передачею специфічної інформації відображали б національний колорит, мали б ті самі конотації емоційного, смислового та стилістичного характеру, що супроводжують їх в оригінальному тексті. При цьому постає питання еквівалентності перекладу – денотативної, конотативної, нормативної, прагматичної.

Мета статті – розглянути особливості конотативної еквівалентності

в перекладі.

Різні аспекти конотації досліджувались вітчизняними і зарубіжними вченими: визначення конотації (Ю. Апресян), образна конотація (Е. Бузунова), конотація як компонент значення (С. Винниченко), мовні засоби соціальної конотації (А. Дяченко), конотація у сучасній німецькій мові (Н. Оніщенко). Однак, питання конотативної еквівалентності як однієї із проблем перекладу потребує окремого вивчення.

Денотативне значення належить до постійного, контекстно-незалежного основного значення мовного вираження певного поняття. Мовознавці наголошують на тому, що крім денотативного значення, яке є ядром лексичного значення й обмежує поняття, важливою є й інша складова – конотативне значення, яке вносить на додаток до функції іменування оцінювальний, емоційний, стилістичний, асоціативний компоненти. Тобто конотативне значення містить ознаки, які передають ставлення мовця до сказаного – оцінку (позитивну чи негативну) і почуття. Основні складові значення представлені на рис. 1.

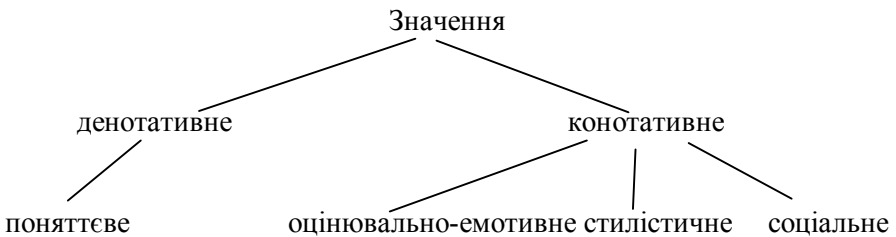

Рис. 1. Складові лексичного значення

При розгляді феномену конотації більшість дослідників спирається на дефініцію, запропоновану Ю. Апресяном: «...конотаціями лексеми ми будемо називати несуттєві, але стійкі ознаки вираженого нею поняття, які втілюють прийняту в даному мовному колективі оцінку відповідного предмета чи факту дійсності. Вони не входять безпосередньо до лексичного значення слова і не є наслідками або висновками з нього» [1, с. 159]. Спільним у поглядах дослідників при тлумаченні поняття конотації є його протиставлення поняттю денотації.

Під денотацією розуміють постійне основне значення, незалежне від контексту і ситуації, тобто це зв'язок між мовним об'єктом (словом) і позамовним об'єктом (так званим денотатом).

Натомість конотація – це:

- індивідуальний (емоційний), стилістичний та інші компоненти значення, які накладаються на основне значення;
- експресивне значення: стилізована оцінка фактів мовцем;
- соціальне значення: компонент значення, який відображає соціальні відносини (часто говорить між мовцем і слухачем).

Отже, дослідники протиставляють денотацію і конотацію за кількома основними характеристиками, які ми узагальнили в Таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння основних ознак денотації і конотації

	Денотація	Конотація
Ознака	Основне значення	Другорядне значення
	Об'єктивність	Суб'єктивність
	Експліцитність	Імпліцитність
	Стійкість	Варіативність
	Незалежність від контексту	Контекстна зумовленість
	Незалежність від культурно-соціальних умов	Культурно-соціальна залежність
	Логічність	Парадоксальність
	Загальноживаність	Регіональність
	Традиційність	Індивідуалізація
	Концептуальність	Асоціативність
	Відкритість	Завуальованість
	Стилістична нейтральність	Стилістична забарвленість
	Безоцінність	Оцінювання
	Раціональність	Емоційність
Суттєвість	Несуттєвість	

Більшість із наявних визначень конотації або її окремих типів вказують на такі сутнісні ознаки:

- а) додатковість до денотативного аспекта значення;
- б) вторинність щодо денотації;
- в) інтерпретативний характер, інтерпретація денотативного або квазіденотативного (образно мотивованого) аспектів значення в категоріях культури;
- г) гетерогенність і гетерофункціональність складових її компонентів при вираженні оцінковості, емоційності, експресивності;
- д) імпліцитність як спосіб вираження;

е) стратифікаційна нелокалізованість (наявність конотативної потенції мовних одиниць);

ж) дискурсивний характер комунікативної значущості;

з) варіативність під впливом соціокультурних факторів на саму мову і її використання;

і) динамізм, зумовлений змінами в межах лінгвокультурної спільноти або умовами конкретної комунікативної ситуації [2, с. 32].

Конотативні значення поділяються дослідниками на два типи: позитивно-конотативні і негативно-конотативні. Позитивною конотацією є розширення значення в позитивному сенсі, а негативною – у негативному сенсі.

Слід зазначити, що незважаючи на другорядність значення конотації, вона може містити і сутнісну інформацію. Зокрема, це стосується синонімів, які позначають один денотат, але використовуються в науково-технічній і побутовій сфері. Наприклад, *der Boden* – ґрунт і підлога. Аналогічним прикладом може бути використання регіональних (діалектальних) синонімів: *Marille* (австрійська німецька) й *Aprikose* (німецька).

Отже, при цьому постає проблема забезпечення конотативної еквівалентності при перекладі, адже конотативні значення актуалізуються тільки в певному контексті, тобто переважно є нестійкими. Тому більшість дослідників вказує на їх вторинність, мовну нерелевантність, часто зводячи їх до індивідуальних асоціацій.

Дійсно, конотації більшою мірою залежать від мовця або певної групи мовців, яка їх використовує. Однак, низка соціальних і психосоматичних досліджень, проведених зарубіжними вченими, засвідчила, що деякі конотації поділяє більшість носіїв мови певної спільноти.

На нашу думку, незважаючи на те, що з позиції лексикографії, конотації є другорядними і їх не можна однозначно експлікувати, вони створюють певний образ, який без цього був би не зовсім точним або неповним. «Конотації слів, які, здавалося б, повністю можна перекласти, здебільшого ніде не зафіксовані, насамперед через їх залежність від контексту, і це вимагає багато знань про реальність етнічних груп вихідної мови, іншими словами, високої культурної компетентності, перш ніж вдаватися до пошуку найбільш адекватного перекладацького рішення. Наш самовар, наприклад, це більше, ніж російський чайник, це слово також означає затишність старих хороших

днів; і винний льох це більше, ніж винний льох, він разом зі своїми піснями є втіленням особливої віденської привітності. Відповідна конотація актуалізується тільки у контексті» [10, с. 289–290].

У результаті спостереження над інтерпретацією художніх текстів Р. Токарськи запропонував модель семантичної структури слова з трьома відокремленими колами. У центрі міститься значеннєве ядро – лексичне значення. Його створює зміст, найтісніше зв'язаний з формою слова, який найпростішим чином значеннєво ідентифікує лексему. Навколо ядра поширюється зона факультативних рис, настільки виразних і стійких у свідомості звичайного носія мови, що їх можна виявити через процедури, які звертаються до явищ мовної системи. До традиційно вживаного для позначення цих рис терміну «конотація» він додає означення, яке, на думку дослідника, уточнює їх природу: системна конотація. Ще на більшій відстані від центру виступає багата і практично відкрита зона конотацій, які не можна верифікувати шляхом формальних процедур, які звертаються до явищ системних, але мовно важливих, бо необхідних для бачення конкретного тексту, текстів конкретного автора, літературної групи тощо [11].

На основі аналізу перекладу художніх творів, Т. Левандовскі вважає, що конотація як компонент значення слова, будучи другорядним значенням, що супроводжує основне значення, накладається на нього, надає йому емоційності, оцінності, тісно пов'язане зі ставленням автора, а саме його прагматичним вибором з метою бажаного впливу на читача, адже вона не тільки афективно й емоційно забарвлює слово чи вислів, але й може бути оцінною. З іншого боку, щодо денотативного значення йдеться про ядро значення слова, яке сприймається когнітивно і не залежить від конкретної ситуації. З позиції дослідника, ця дихотомія не завжди може бути достатнім критерієм при описі значення слова. Слід зважати на проблематичність розмежування семантики і прагматики, що не завжди є можливим. Однак, оскільки переклад здійснюється завжди в певному контексті, то можна вважати, що при цьому обов'язково буде враховано прагматичний елемент [9].

Конотації здебільшого пов'язані зі стилістичними особливостями мовних засобів. На думку С. Тер-Мінасової, поява різних стилістичних конотацій у словах різних мов зумовлена різними культурними уявленнями різних народів про ті предмети і явища реальності, які позначені «еквівалентними» словами цих мов [5, с. 159]. Тому

дослідниця акцентує, що мовна еквівалентність – це міф, який розсипається, якщо взяти до уваги такі фактори, як обсяг семантики, лексична сполучуваність, стилістичні конотації, культурологічний аспект еквівалентності слів різних мов.

Певною допомогою при перекладі задля того, аби досягти конотативної еквівалентності, може стати стилістичне маркування у словниках. Так, Duden вказує на такі стильові особливості і варіанти: високий (зокрема й поетичний) стиль, мовно-академічний, нормативний, розмовно-мовний, грубий, вульгарний.

Тому перекладач, розглядаючи синонімічні ряди й обираючи варіанти, що мають задовольнити вимоги еквівалентності / адекватності перекладу, повинен аналізувати стилістичне забарвлення лексики. Як правило, периферійна лексика семантичних полів є стилістично забарвленою. Наприклад:

- Іменники

Auto – Karre – Klapperkiste – Schlitten;

Ehefrau – Gattin – Gemahlin;

Fahrkarte – Billett – Fahrausweis – Ticket;

Fahrrad – Drahtesel;

Frau – Dame – Weib;

Gefängnis – Knast – schwedische Gardinen – Starfvollzugsanstalt ;

Gesicht – Angesicht – Antlitz – Fratze;

Kleidung – Klamotten – Sachen;

Kopf – Birne – Haupt – Rübe;

Pferd – Gaul – Ross;

Zimmer – Gemach – Kammer – Stube.

- Прикметники

hässlich – entartet – monströs;

lieb – liebenswürdig – zuckersüß;

schnell – eilig – flink – hastig – rasch;

- Дієслова

bekommen – erhalten – kriegen;

essen – fressen – speisen;

laufen – eilen – rennen;

sprechen – klatschen – plaudern – schwatzen;

verstehen – begreifen – kapieren.

Переклад культурно-конотованої лексики може здійснюватися різними способами, зокрема, такими: транслітерація і транскрипція

(нім. Bundestag – бундестаг, Bundesrat – бундесрат, Bundeswehr – бундесвер, Gastarbeiter – гастарбайтер); калькування (нім. Bundesland – федеральна земля); описовий спосіб (нім. Asylbewerber – особи, які претендують на притулок, Teilzeit-Job – робота з неповною зайнятістю, Vollzeit-Job – робота з повною зайнятістю); генералізація (нім. Fachwerkhaus – будинок); приблизний переклад.

Стосовно конотацій фразеологізмів, дослідники підкреслюють, що їм властиві непередбачувані ознаки. Вони нестійкі, їх конотативна характеристика у словниках є тільки пропозицією. Кожен фразеологізм може актуалізуватися в конкретному контексті зовсім інакше, ніж це зафіксовано в нормативних словниках.

Особливо складно обрати прийом передачі фразеологічної одиниці з власним іменем, вибір якого залежить, на думку О. Шаповалової, від функції цієї фразеологічної одиниці, від функції її національно-культурної конотації, від інтенції автора, від загальної тональності тексту, від аудиторії, для якої призначений переклад. Зокрема, при передачі фразеологічної одиниці з іменем власним часто доводиться жертвувати національно-культурною конотацією, щоб точно передати інформацію, яку містить фразеологізм. Якщо не підходить жоден із прийомів передачі фразеологічної одиниці, перекладач змушений вдаватися до нефразеологічного перекладу [7, с. 32].

Повної еквівалентності можна досягти, застосовуючи перекладацький прийом субституції. Найбільшу частину таких фразеологізмів складають ті, для яких не є характерними емоційна і стилістична забарвленість. Наприклад: Ferner Osten – Далекий Схід, kalter Krieg – холодна війна. Однак субституція може застосовуватися й у тому разі, коли образність фразеологізмів у вихідній і цільовій мовах співпадає або співвідноситься, напр.: wie ein Blitz aus heiterem Himmel – як грим з ясного неба, stolz wie ein Pfau – пихатий як павич.

Часткова еквівалентність досягається при перекладі ідіом, повністю еквівалентних за їх денотативним значенням, але різних за конотативними відтінками, зумовлених соціальними, культурними або історичними причинами. Наприклад: gelb vor Neid – позеленіти від заздрощів, aus einer Mücke einen Elefanten machen – робити з мухи слона.

Л. Латишев визначає лексичні трансформації як відхилення від словникових відповідностей [3]. У значенні слова в різних мовах часто виділяються різні ознаки одного й того ж явища чи поняття, де відображено бачення світу, властиве цій мові, точніше, носіям цієї

мови, що неминуче створює труднощі при перекладі.

Параметрами оцінки способів відтворення (перекладу), за В. Куцем [8], є: інформаційна насиченість способу; зрозумілість еквівалентів для реципієнтів цільової мови; прозорість культури вихідної мови; доцільність.

Іншою важливою проблемою, яка постає перед перекладачем, є питання щодо вибору мовних одиниць цільової мови в перекладах, пов'язане з можливим мимовільним вживанням конотацій. Варто проаналізувати переклад як продукт, який може містити неоднозначне тлумачення обраних мовних одиниць у контексті. Адже тоді переклад не досягне мети, а наслідком буде неправильне розуміння, неповна інформація, дезорієнтація користувача, для якого призначений цей переклад. Особливої уваги вимагає використання стереотипів і кліше. Тому при виборі слів перекладач повинен обов'язково враховувати, що багато термінів мають, крім основного, ще й додаткові значення, які автор перекладу може ненавмисно «включити» у свій переклад.

Слід зазначити також, що значні труднощі в роботі перекладача можуть зумовити конотації, пов'язані зі стереотипним сприйняттям власних імен. Ці конотації є дуже різноманітними, поняття конотації тут вживається в широкому сенсі. Хоч деякі конотативні значення укорінилися в багатьох мовах і не викликають сумнівів у правильності їх сприйняття (напр.: *Der junge General ist ein **Napoleon***), водночас пошуки еквівалентів для адекватного сприйняття користувачем-представником іншої культурної і мовної спільноти є здебільшого проблематичним.

Отже, вибір перекладачем стратегії визначається не тільки типом тексту і реципієнтом, але й співвідношенням, тобто ступенем близькості або віддаленості між культурами вихідної і цільової мов.

Одну із проблем при цьому можуть становити реалії як елементи повсякденного життя, історії, культури, політики однієї національної чи культурної спільноти, аналогів яких немає у інших народів чи в інших країнах. Реалії є носіями ідентичності національної культури або етнічної належності. Для того, щоб реципієнту були зрозумілими реалії, відображені у вихідній мові, потрібні певні трансформації, контекстуальні пояснення тощо. Реалії пов'язані з конотаціями, які реалізуються в контексті. Так, *ein Mass* означає не тільки міру, а й посуд для пива місткістю 1 л, що є типовим для всесвітньовідомого німецького пивного фестивалю Октоберфест, який щорічно відбувається в Мюнхені. Оскільки конотації актуалізуються в контексті, то труднощі перекладача

часто більшої мірою викликані не перекладом реалій, а саме необхідністю адекватної передачі конотацій.

До того ж у нинішній ситуації мультилінгвальності й глобалізаційних процесів, які прискорюють взаємопроникнення і взаємозбагачення мов, конотації часто пов'язані із залежністю від сприйняття і знання європейських культур та мов. Зазначені чинники впливають на афективний і конотативний вимір мовних систем. Окремим питанням при цьому є політкоректність, актуальність дотримання якої особливо загострилася останнім часом. Так, перші три одиниці поданого ряду мають негативне конотативне маркування, а остання є нейтральною: *Neger – Schwarze – Farbige – Afro-Amerikaner*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі своєї діяльності перекладач зіштовхується з проблемою вибору прийому передачі не тільки денотативного, але й конотативного значення. Можливість адекватного відтворення конотативного значення іншою мовою є обмеженою. Досягнення конотативної еквівалентності перекладу може відбуватися шляхом використання різних прийомів (транскрипція та транслітерація, калькування, описовий переклад, приблизний переклад, генералізація тощо).

Подальші наукові дослідження можуть бути пов'язані з вивченням особливостей різних прийомів перекладу задля досягнення конотативної еквівалентності.

Література

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 767 с.
2. Быкова О. И. Лингвокультурологический подход к исследованию этноконнотации / О. И. Быкова // Вестник ВГУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – 2001. – № 2. – С.32–38.
3. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : Академия, 2007. – 320 с.
4. Ревзина О. Г. О понятии коннотации / О. Г. Ревзина // Языковая система и её развитие во времени и пространстве. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 436–446.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
6. Умерова М. В. Полноценность и адекватность перевода в современном переводоведении / М. В. Умерова // Университетское переводоведение: материалы VIII юбилейной международной научной конф-ции по переводоведению. – СПб : Филологический ф-т СПбГУ, 2007. – № 8. – С. 468–474.
7. Шаповалова Е. О. К вопросу об эквивалентной передаче фразеологизмов с именами собственными / Е. О. Шаповалова // Вестник Челябинского

государственного университета. – 2012. – № 20 (274). – С. 151–153.

8. Kutz W. Was heißt Babyklappe auf Spanisch? Entsprechungslücken als dolmetschspezifischer Problemfall / W. Kutz // Lebende Sprachen. – 2009. N 3. – S. 98–112.

9. Lewandowski T. Linguistisches Wörterbuch / T. Lewandowski. – B. 1–3. – Heidelberg, Wiesbaden : Quelle und Meyer. – 376 S.

10. Markstein E. Realia / E. Markstein / M. Snell-Hornby (Hrsg.) / Handbuch Translation. – Tübingen : Stauffenburg, 1999. – S. 288–291.

11. Tokarski R. Znaczenie słowa i jego modyfikacje w tekście / R. Tokarski / Konotacja jako składnik treści słowa. – Lublin, 1987. – S. 35–54.

12. Vandermeeren S. Semantik deutscher Substantivkomposita mit Verwandtschaftsbezeichnungen / S. Vandermeeren // Deutsche Sprache. – 1998. – N 26/3. – S. 240–255.

13. Wiegand H. E. Semantik, Pragmatik und Wörterbuchform in einsprachigen Wörterbüchern / H. E. Wiegand. – Zeitschrift für Germanistische Linguistik. Deutsche Sprache in Gegenwart und Geschichte. – 2010. – N. 38. – S. 405–441.

14. Variantenwörterbuch des Deutschen : Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol / [hrsg. von Ulrich Ammon]. – Berlin, 2004. – 815 S.

15. Wörterbuch Richtiges und gutes Deutsch : Das Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle / [hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion unter Mitwirkung von Peter Eisenberg und Jan Georg Schneider]. – Mannheim, 2011. – 927 S.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014 р.

УДК 811.161.1'37+811.161.1'373.611

Ю. Н. Афонина

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СЛОВ С ИЗМЕНЁННОЙ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРОЙ

Афонина Ю. М. Факторы виникнення слів зі зміненою семантичною структурою слова.

Статтю присвячено факторам виникнення слів зі зміненою семантичною структурою. В історії слів зазначені зміни можуть залишити подвійний наслідок. З одного боку, денотат може характеризуватися кількома сигніфікатами, об'єднаними компонентом переносу. З іншого, – модифіковане значення може стати єдиною мовною реальністю, закріпленою нормою сучасної російської мови, утративши початковий набір сем у складі семени.

Ключові слова: семантичні зміни, денотат, сигніфікат, внутрішня форма слова, семантична структура слова.

Афонина Ю. Н. Факторы возникновения слов с изменённой семантической структурой.

Статья посвящена факторам возникновения слов с изменённой семантической структурой. В истории слов изменения такого рода могут оставить двойной след. С одной стороны, один денотат может характеризоваться несколькими сигнификатами, объединенными компонентом переноса. С другой стороны, модифицированное значение может стать единственной языковой реальностью, закреплённой нормой

современного языка, утратив первоначальный набор сем в составе семемы.

Ключевые слова: семантические изменения, денотат, сигнификат, внутренняя форма слова, семантическая структура слова.

Afonina J. N. Factors of words with the modified semantic structure.

The article is devoted to the factors of words altered semantic structure. In the history of words such changes can leave the dual track. On the one hand, a denotation can be characterized by several significatum that are united transfer part. On the other hand, the modified value may be the only linguistic reality that is fixed norm of the modern Russian language and lose the initial set of seeds as part sememe.

Key words: semantic changes, denotation, significatum, inner form of a word, semantic structure of a word.

Когда речь идет о семантических факторах, приводящих к возникновению слов с изменениями в семантической структуре, нужно иметь в виду и соотношение этого процесса с традиционно выделяемыми типами семантических изменений: метафорическими, метонимическими переносами наименований, сужением и расширением семантического объема слова, конкретизацией и абстрагированием значений и т. д.

Нарушение смысловой соотносительности деривата с генеративом, ведущее к изменениям в семантической структуре слова, может быть вызвано расширением поля денотативного пространства производного слова, что сопровождается перегруппировкой сем (нарушением иерархической структуры семемы, её качественного и количественного преобразований) в структуре значения слова. Такой тип семантических изменений определяется как *расширение сигнификата*.

В работах многих лингвистов (Ю. Д. Апресян, Р. И. Гафарова, Ю. Н. Караулов, Дж. Лайонз, Л. А. Новиков, А. А. Уфимцева и др.) указано, что процесс расширения значения производного по денотату тесно связан с понятием гипонимической (периферийной) мотивации. Отношения гипонимической мотивации характеризуются тем, что семантика деривата связана с семантикой генератива лишь частью своего значения.

У существительного *должность* – ‘служебная обязанность’ (через ступень *должный*) от *долг* – ‘моральное обязательство’ (сначала только по отношению к богу; в результате расширения сигнификативного значения в семантической структуре произошла смена ведущих сем ‘религиозный’ → ‘гражданский, общественный’. Как отмечает А. В. Бастриков, исследуя изменения значений слов с морально-этической семантикой в русском литературном языке XVIII в., причина

подобных трансформаций заключалась в переориентации в общественной жизни, когда на первый план выдвигалась идея служения государству, исполнение гражданского долга. Это привело к семантической дифференциации слов *долг* и *должность* 'служебная обязанность' [1, с. 7], вследствие чего набор сем, ориентированных на моральные качества, у слова *должность* утратился.

По-видимому, подобная смена сем происходила при формировании значения слова *повинность* 'общественная или государственная обязанность населения' (через ступень *повинный*), образованного от слова *вина* 'проступок, преступление', осмысляемого в морально-этическом плане. В результате расширения сигнификативного значения происходят изменения на понятийном уровне, что способствует изменениям в семантической структуре слова *повинность*. Расширение сигнификата обеспечивается, главным образом, за счёт наращивания значения. Изначально доминирующее значение может становиться второстепенным или исчезать совсем.

Изменения в семантической структуре слова зависят также от процессов утраты внутренней формы, при которых происходит *сужение сигнификата*. Так как слово может быть наделено широким понятийным объёмом, то, функционируя, оно способно сузить свои семантические границы. Сужение объёма семантики слова, нередко его специализация способны привести к забвению первоначального значения, к изменениям в семантической структуре слова и к опрошению основы.

Например, слово *оружие* заимствовано из церковнославянского языка и сосуществовало с исконно русским *ружьё* (10, с. 154). При этом слова были абсолютными синонимами. Со временем семантический состав слова *ружьё* изменился – произошло сужение сигнификата, что привело к затемнению внутренней формы. В современном русском языке существительное *ружьё* является конкретным и употребляется со значением: «Ручное огнестрельное оружие с длинным стволом» (5, с. 1132). Первоначально *ружьё*, также как и *оружие*, было собирательным и образовывалось при помощи суффикса *-j-* с отрицательно-эмоциональным значением. Поскольку оба слова утратили эту окраску, суффикс стал асемантическим. Вероятно, этому способствовала архаизация производящей основы *ружа* – «хворост, ветка высушенного дерева», поэтому приставка *о-* в слове *оружие* тоже стала частью корня.

Семантические изменения, при которых сужается семантический объём слова, часто происходят в результате конкретизации, специализации значения слова. Интерес в этом аспекте представляют терминологические изыскания В. П. Даниленко, в которых доказываемся, что конкретизация значения слова для выражения научного понятия может привести к «отпочковыванию нового слова со специализированным значением, к появлению семантического неологизма» [2, с. 24–25].

Думается, что этот процесс касается не только слов-терминов. Например, сужение сигнификата осуществлялось и в семантической структуре таких слов, как *жалование* «дарение чего-либо из любви без правого основания» (9, с. 35) → ‘заработная плата’ (5, с. 299); *держава* ‘содержанье, уход, забота’ [252, с. 400] → ‘независимое государство, ведущее самостоятельную политику’ (6, с. 252); *крепость* ‘мужество; клятва, присяга, бумага с каким-либо обязательством’ → ‘постройки, приспособления для укрепления чего-либо, а потом обороны населённых пунктов’ [3, с. 151–152]. Основы этих существительных опрошенны, поскольку слова в современном языке не соотносятся со своими мотиваторами.

Чаще всего сужение сигнификата происходит в результате трёх основных причин: 1) в языке одновременно функционируют два однокоренных синонимичных слова, тогда в случае появления новой реалии, денотативно соотносимой с синонимами, в одном из них происходит перераспределение сем: создаётся такой их набор, который способен отражать дифференциальные и интегральные признаки неназванной реалии; 2) лексема содержит эмотивный компонент, который предопределяет появление нового значения, потенциально способного стать доминирующим; 3) осуществляется специализация или терминологизация слова, требующая, во-первых, моносемичности, во-вторых, отсутствия экспрессии, в-третьих, стилистической нейтральности и т. д.

Процесс смены денотата может зависеть от *фонетических преобразований*. Исторически существительное *число* не имело отношения к *счёту* в современном его понимании и было родственно словам *читать*, *честь*, в праславянский период имело фонетический облик **čit-slo*. В более поздние периоды согласный [m] подвергся диэрезе. Глаголы *читать* и *считать* являлись видовой парой, где первый глагол был несовершенного вида, а второй – совершенного.

Постепенно семантика между ними изменилась: *читать* – «разбирать письмо, грамоту, писанное или печатное буквами» (7, с. 403), *считать* – «узнавать счётом число» (7, с. 136). Поэтому слово *число* семантически стало соотноситься с глаголом *считать*. Предположительно изначальное значение слова ‘то, при помощи чего читали’. В современном русском языке это слово полисемично – «1. Единица счёта, выражающая то или иное количество. 2. День месяца в порядковом ряду других дней. 3. Количество кого-, чего-либо. 4. Состав, ряд, совокупность кого-л., чего-л. 5. *Лингв.* Грамматическая категория, выражающая морфологическими средствами языка единичность или множественность предметов или лиц» (5, с. 1480). Если сравнить первоначальное и современное значения слова *число*, то обнаруживается *семантический сдвиг*.

Семантическим изменениям могут способствовать и мёртвые аффиксы, примером чего является слово *свобода*. Первоначально это существительное было собирательным и образовывалось при помощи мёртвого, с точки зрения современного русского языка, суффикса *-од(а)* (ср. современное *сброд*). Постепенно значение собирательности утратилось суффиксом, что привело к его асемантизации, а затем к семантическим изменениям. Сначала слово *свобода* стало означать ‘независимость’, а позже ‘свободное поселение’ (10, с. 582–583). Семантические изменения повлияли на эпидигматическую активность лексемы, и в современном русском языке полисемию *свобода* составляют 10 семем: «1. Отсутствие политического и экономического гнёта, отсутствие стеснений, ограничений в общественно-политической жизни общества. *Свобода манифестаций*. 2. Государственная независимость, суверенитет. *Сражаться за свободу своей Родины*. 3. Отсутствие крепостной зависимости, рабства. *Купить себе свободу*. 4. Состояние того, кто не находится в заключении, в неволе. *Лишение свободы*. 5. Отсутствие зависимости от кого-либо, возможность располагать собою по собственному усмотрению. *Стеснять чью-либо свободу*. 6. *Чего и с инф.* Возможность действовать какой-либо области без ограничений, запретов, беспрепятственно. *Свобода торговли*. 7. *Филос.* Возможность проявления субъектом своей воли на основе осознания законов развития природы и общества. *Свобода есть осознанная необходимость*. 8. Лёгкость, отсутствие затруднений в чём-либо. *Свобода манёвра*. 9. *Разг.* Раздолье, простор. *Берёза любит свободу*. 10. Свободное, незанятое время; досуг. *На свободе*» (5, с. 1161).

С кон. XX в. актуализируется два значения слова: «1. Возможность человека действовать в соответствии со своими интересами и целями; отсутствие зависимости. *Акцентируя внимание на возрастании сексуальной **свободы** женщин, учёные единодушно связывают это явление с изменением их ролевого поведения в условиях современного общества: всё больше времени женщины проводят вне дома и имеют больше возможностей для общения.* 2. Отсутствие ограничений, запретов. *Даже возможное увеличение выездов и в определённой мере «утечка умов» не могут быть основанием для того, чтобы ставить под сомнение сам принцип **свободы** выезда из своей страны»* (8, с. 702–703).

Одним из факторов, влияющих на возникновение семантических изменений в некоторых словах, является наличие или утрата словом метафорической мотивированности. В одних словах метафоризация способствует вытеснению основного значения, в других – образность метафорического наименования не всегда прочно закрепляется за словом. Оба случая нередко приводят к качественным изменениям в семантической структуре слова.

Такая тенденция характерна для общеупотребительных, нейтральных слов русского языка. Так, например, слово ***держава*** исторически родственно с глаголом ***держать*** и образовано от него при помощи суффикса *-в-*. Прямое значение слова ***держава*** – «предмет, который держат в руке». На базе основного (прямого) значения при помощи метафоризации развилось несколько переносных значений этого слова, вытеснивших основное на периферию, что зафиксировано в словаре В. И. Даля: «содержанье, уход, забота; || *кстр.* Расход, потребление, издержка; || крепость, сила, прочность, твёрдая связь, надёжность в скрепе; || владычество, могущество; || за что можно держаться, ухватиться; поручни, ручка, рукоять, скоба или хватка; || земля, государство, самостоятельное владенье, народ и правительство его; || одна из регалий, золотой шар с крестом наверху; царское яблоко. *Кули муки на **державу***, на расход. || Железная полоса, привариваемая временно к выковываемой крупной вещи, для держания её и управления ею на наковальне; железный прут вилами, употребляемый при сварке железа; подобный стержень для садки серебряных ***бликов*** (слитков) в плавильный горн» (6, с. 400). Важно отметить, что В. И. Даль указывает на синонимичность слов ***держава*** и ***держа***. Очевидно, слово ***держава*** употреблялось шире, чем слово ***держа***, потому что в результате исторического развития слово ***держа*** стало

историзмом. В свою очередь в слове *держава* осуществилось сужение сигнификата: «1. Независимое государство, ведущее самостоятельную политику. *Европейские державы. Великие державы* (наиболее крупные государства, обладающие большим экономическим и военным потенциалом). 2. *Устар.* Верховная власть; владычество. 3. *Ист.* Золотой шар с короной или крестом наверху как одна из эмблем власти монарха» (5, с. 252). Изначально первичное значение переместилось на периферию, а образовавшиеся значения посредством метафоризации заняли доминирующую позицию. За последние 15 лет в связи с актуализацией первого значения слова в языке появились и такие слова, как *державник* – «тот, кто считает, что интересы государства превыше всего – выше общечеловеческих ценностей, прав человека и т. п. *Коммунист Зюганов проповедует принципы, коренным образом расходящиеся с коммунистической идеологией: ратует за соборную правду, выступает «державником» и «государственником», братается с лидером кадетов М. Астафьевым»* – и *сверхдержава* – «мощное в политическом, экономическом и военном отношении государство, оказывающее решающее влияние на международную жизнь (как правило, о США и СССР): *Утратив, может быть, во благо себе и миру статус сверхдержавы, имевший в первую очередь военные измерения, Россия не утратила статуса великой мировой державы и не собирается отказываться от него»* (8, с. 217, 701).

Семантические изменения могут быть обусловлены и такими изменениями в семантике слова, как *развитие абстрактного характера значения*. При этом первоначальное «конкретное» значение вытесняется новым абстрактно-чувственным, а вместе с его исчезновением теряется и ощущение внутренней формы слова. Например, системные отношения, существующие в русском языке между отглагольными существительными и глаголами, обусловили то обстоятельство, что в современном языке существительное *вдохновение* осмысливается как образованное от глагола *вдохновить*. Здесь происходит то, что В. В. Виноградов называет смещением словообразовательных связей. Однако существительное *вдохновение* – «творческое воодушевление, состояние творческого подъема» – образовано не от глагола *вдохновить*, а от *вдохнуть*, которое в древнерусском языке могло иметь два значения: 1) действие по глаголу вдуть – ‘вдыхание’ 2) *Перен.* ‘духовное внушение’. В дальнейшем существительное *вдохновение* утрачивает семантико-

словообразовательные связи с глаголом *вдохнуть*. В. В. Виноградов, исследуя историю значения этого слова, отмечает, что семантическому разрыву этих слов способствовала быстрая смысловая эволюция слова *вдохновение*. Значение, имевшее религиозно-мистическую окраску, всё теснее связывается с представлением о творческом наитии, а глагол *вдохнуть* – *вдыхать* был отягчён конкретными бытовыми ассоциациями. Именно поэтому значение, связанное с семантикой глагола *вдыхать*, утрачивается, а вместе с его утратой затемняется истинная внутренняя форма слова *вдохновение*.

Таким образом, семантические изменения происходят при метафорическом и метонимическом переносах, расширении и сужении объёма значения производного слова, развитии абстрактного значения деривата. Основным условием для семантических изменений является нарушение семантических связей в ассоциативно-деривационном поле слов, утрата прежних коннотаций. При этом часто первичные, основные значения, имеющие ясную мотивировку, вытесняются вторичными, которые стали единственными значениями в современном языке.

Литература

1. Бастриков А. В. Изменение значений слов с морально-этической семантикой в русском литературном языке XVIII века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / Алексей Васильевич Бастриков. – Л., 1989. – 17 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Валерий Петрович Даниленко. – М. : Наука, 1977 – 246 с.
3. Порохова О. Г. Заметки о новых словах в русском языке XV – XVII вв. / О. Г. Порохова // Исследования по лексикологии и грамматике русского языка. – М., 1961. – С. 151–152.
4. Потиха З. А. Современное русское словообразование / Зиновий Аронович Потиха. – М. : Просвещение, 1970. – 384 с.
5. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов]. – СПб. : «Норинт», 2004. – 1536 с.
6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 тт. / Владимир Иванович Даль. – М. : ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ «Красный пролетарий», 2004. – Т. 1. – 640 с.
7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 тт. / Владимир Иванович Даль. – М. : ОЛМА-ПРЕСС; ОАО ПФ «Красный пролетарий», 2004. – Т. 4. – 576 с.
8. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия / ИЛИ РАН ; [под. ред. Г. Н. Складневской]. – М. : ООО «Издательство Астрель», 2001. – 944 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 тт. / Макс Фасмер ;

[пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва]. – [4-е изд.]. – М. : ООО «Издательство Астрель», 2003. – Т. 2. – 2003. – 672 с.

10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 тт. / Макс Фасмер ; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва]. – [4-е изд.]. – М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. – Т. 3. – 832 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2014 р.

УДК 811.161.2'367

Н. А. Березовська-Савчук

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ СТАНУ НА РІВНІ ПРЕДИКАТНИХ ОДИНИЦЬ

Березовська-Савчук Н. А. Особливості реалізації значення стану на рівні предикатних одиниць.

У статті досліджено проблему типології й частиномовної належності предикатів стану, проаналізовано варіативність граматичного вираження семантики стану на рівні предикатних одиниць.

Ключові слова: предикат, семантика стану, прислівник, дієслово.

Березовская-Савчук Н. А. Особенности реализации значения состояния на уровне предикатных единиц.

В статье исследуется проблема типологии и принадлежности предикатов состояния к той или иной части речи, проанализирована вариативность грамматического выражения семантики состояния на уровне предикатных единиц.

Ключевые слова: предикат, семантика состояния, наречие, глагол.

Berezovska-Savchuk N. A. Features of realization values of condition at the level of predicative units.

The article studies problem of typology and appurtenance condition of predicate to one or another part of speech, analyzed the variability of grammatical expression condition of semantics at the level predicative units.

Key words: predicate semantics, condition, adverb, verb.

Синтагматичні властивості мовних одиниць, зокрема їхні дистрибутивні характеристики, виявляються найвиразніше на синтаксичному рівні. На цьому рівні одиниці, передусім слова, розглядають у ролі предикатів, що більшою або меншою мірою виступають організаторами синтаксичних структур. При цьому предикати виявляють високу здатність до різного типу об'єднань відповідно до їхніх семантичних ознак.

В українському мовознавстві предикатам стану та їхнім семантичним характеристикам приділено немало уваги. Ці питання розробляють І. Вихованець, М. Вінтонів, О. Галаган, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Леута, Т. Масицька, О. Межов, М. Мірченко, К. Шульжук, Н. Щербачук та ін. У зарубіжному мовознавстві відомими дослідженнями, присвяченими предикатам стану, є праці Т. Алісової, Ю. Апресяна, Н. Арват, Т. Булигіної та О. Селіверстової, Ф. Данеша, Г. Золотової, О. Падучевої, Ч. Філлмора, С. Цейтлін, У. Чейфа та ін. У дослідженнях українських і зарубіжних учених приділено увагу семантичній типології предикатів стану, визначенню їхніх класифікаційних ознак, виділенню набору типових (ядерних) предикативних конструкцій, організаційними центрами яких вони є, опису структури цих конструкцій тощо.

Однак питання частиномовної належності й типології предикатів стану посідає окреме місце і потребує подальшого вивчення. Як відзначає Н. Кавера, в українському мовознавстві в останні десятиліття узвичаївся підхід до предикатів стану як семантичного класу, репрезентованого морфологічними одиницями із семантикою власне стану, а саме: відприслівниковими дериватами-предикатами і дієслівними предикатами. Цей підхід дослідниця називає вузьким, висловлюючи думку про те, що поряд із названими репрезентації потребують також прикметники й числівники в ролі предикатів якісного та кількісного стану, бо вони є виразниками семантики стану в її широкому тлумаченні [7, с. 9].

Загалом підтримуючи твердження про те, що такі одиниці можуть виражати стан у широкому вияві, уважаємо за доцільне дотримуватися традиційного підходу [3] і не виділяти в межах групи предикатів стану прикметникові й числівникові одиниці, оскільки їхньою онтологічною сутністю є вираження ознаки, а «стан» як семантичний елемент вони виявляють лише за певних контекстуальних умов.

Поряд із визнанням того, що типовими предикатами стану в українській мові є прислівники та дієслова, відкритим лишається питання про їхню ієрархію в межах семантичної категорії «стан» і способами її вираження. До недавнього часу ядерними одиницями у вираженні стану вважали дієслова (І. Кучеренко, О. Леута), проте на сьогодні домінантною стає думка про те, що ядром предикатів стану

виступають відприслівникові деривати із семантикою стану, а дієслівні предикати займають периферійну позицію [3, с. 101].

Думку про центральну позицію прислівників у вираженні семантичної категорії «стан» в українському мовознавстві обстоює І. Вихованець, який називає їх «словами категорії стану» і нараховує близько сотні таких слів (*боляче, вітряно, затишно, легко, радісно, соромно, спекотно* і т. ін.) [3, с. 98]. Учений виділяє кілька класифікаційних ознак, властивих словам категорії стану, зокрема, вони: а) не мають самостійного індивідуального категорійного значення; б) дублюють морфологічні категорії часу і способу дієслова, але граматичні значення згаданих категорій на противагу власне-дієсловам виражені тільки аналітично, тобто за допомогою форм морфеми-зв'язки *бути* та напівзв'язок *ставати, стати, робитися, зробитися* тощо: *Надворі тепло; Надворі буде (стане) тепло; Надворі було (стало, зробилося) тепло; Надворі було б тепло; Хай (нехай) буде тепло*; в) є одноособовими, бо не формують особово-числових протиставлень, а лише вказують на третю особу однини; г) виконують функцію співвідносного з присудком головного члена односкладного речення, або, поєднуючись переважно з інфінітивом, утворюють складений інфінітивний головний член односкладного інфінітивного речення, який, крім значення стану, має семантику потенційної дії [3].

Н. Кавера, підтримуючи позицію І. Вихованця, уважає відприслівникові предикати ядром семантичного класу предикатів стану, оскільки вони є типовими виразниками власне-стану. Вони відтворюють статичну, неконтрольовану, позбавлену динаміки та розвитку ситуацію, у якій хто- або що-небудь перебуває, існує. Відприслівникові деривати-предикати стану вказують на тимчасову характеристику суб'єкта, не відбивають його внутрішньої сутності, допускають, що він може перебувати й в інших станах, не зазнаючи при цьому ніяких кількісних і якісних змін. Вони експлікують стани, реалізовані в тому відрізковій часу, з яким співвідносяться, не абстрагуючись від нього та не членуючись упродовж певного періоду часу на окремі випадки. У кожному окремий момент часу існує окрема фаза стану, а не стан загалом [7, с. 21].

Прислівникові предикати як типові виразники семантичної категорії «стан» займають особіне місце в частиномовному поділі лексичних одиниць. На сьогодні складно говорити про однозначне вирішення проблеми їхньої належності до тієї чи тієї частини мови з огляду на специфіку їхньої семантико-синтаксичної організації.

Прислівникові одиниці, що виражають стан, називають «предикативами» (О. Ісаченко, Ю. Карпенко), «словами категорії стану» (В. Виноградов, М. Пospelов), «станівниками» (В. Горпинич), «безособово-предикативними словами» (Є. Галкіна-Федорук) і т. ін.

Л. Щерба вважав, що такі слова не є ані повними прикметниками, ані іменниками в називному відмінку. Вони виражені або незмінюваною формою (*холодно, тепло*), або формою іменника з прийменником (*без свідомості*) [14, с. 75–76].

До слів категорії стану В. Виноградов зараховував «невідмінювано-іменні та прислівникові слова, що мають форми часу (для минулого та майбутнього часу аналітичні, утворені за допомогою приєднання відповідних форм зв'язки *бути*) і вживаються тільки у функції присудка <...> Природно, що і значення предмета, й ознаки чи ознако-обставинні відношення абсолютно є чужими для категорії стану. Слова, що належать до категорії стану, виражають «недійовий» стан, який може уявлятися безособово (*досадно, соромно*) або належати тій чи тій особі як суб'єктові, що перебуває в цьому стані» [2, с. 332–334].

О. Ісаченко наголосив на тому, що аналізовані слова виконують тільки функцію присудка, і назвав їх «предикативами» [6, с. 358–362]. Цю думку підтримав М. Пospelов, але відзначив, що предикативи не утворюють особливої частини мови, бо з огляду на граматичне вчення про слово не мають морфологічних ознак, що об'єднують їх і диференціюють від займенників, прислівників і дієслів. Слова категорії стану становлять окрему частину мови через властиві їм специфічні аналітичні форми вираження граматичних категорій часу та способу, а не тому, що виступають у синтаксичній функції присудка. Вони є не предикативними словами, а безособово-предикативними словами, які можуть уживатися або безсуб'єктно, або з давальним суб'єктом, що виступає конструктивно необхідним додатком, або з інфінітивом, що виражає дію, приписувану суб'єкту [8, с. 56–57].

Є. Галкіна-Федорук називала прислівникові предикати стану «безособово-предикативними словами», зазначаючи, що це «нова, поки що не зовсім сформована частина мови, настільки відмінна від прислівників, що зараховувати її до категорії прислівників неможливо. Перешкоджає цьому приєднанню і відмінність у значенні, і абсолютно інші синтаксичні функції, і граматичні зв'язки, і співвіднесеність із частинами мови» [4, с. 278].

В окрему частину мови «станівник» виділяє аналізований тип предикатів В. Горпинич, кваліфікуючи їх як «клас невідмінюваних слів із категорійним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних (безособових) речень» [5, с. 237].

Не підтримав ідею виділення слів категорії стану в окрему частину мови С. Бевзенко, який указував на те, що їхній склад в українській мові досить строкатий, а граматичні ознаки не виразні, і навряд чи є необхідність розглядати ці слова як окремий морфологічний клас слів, окрему частину мови в українській, а також у російській та інших слов'янських мовах. «Абсолютну більшість слів «категорії стану» можна розглядати, як це й роблять звичайно, як специфічну групу прислівників, так звані предикативні прислівники» [1, с. 187]. Цю думку було розширено в курсі академічної граматики української мови, де на підставі семантики та присудкової функції було виокремлено предикативні слова в особливий розряд предикативних прислівників, розподіливши їх на предикативні (*важливо, видно, можна, треба, потрібно, навздогад* та ін.), атрибутивно-предикативні (*безмовно, безпечно, боляче, мало, цікаво, близько, помітно* тощо) й предикативно-модальні (*відомо, можливо* та ін.) [10, с. 431–432].

В інших академічних мовознавчих працях слова категорії стану також зараховано до прислівників і розглянуто як окрему групу за синтаксичними функціями [12, с. 290; 11, с. 405; 9, с. 705]. Отож, лексеми, що виступають у ролі головного члена безособових речень і виражають відношення до особи, яка зазнає певного стану, або вказують на загальний фізичний стан природи, кваліфіковані як безособово-предикативні прислівники [12, с. 290]. Предикативні прислівники окреслюють у межах якісних прислівників і характеризують як одиниці, що передають стан – суб'єктний або безсуб'єктний, причому значення стану зближує їх із короткими формами прикметників і пасивних дієприкметників [9, с. 705].

У зарубіжному мовознавстві також панівною є думка про те, що виділяти прислівникові предикати стану в окрему частину мови не варто (Т. Алісова, Л. Бархударов, В. Трофимов, А. Шапіро). Актуальним, зокрема, є твердження В. Трофимова про те, що «категорія стану може одержати вираження будь-якою повнозначною частиною мови: *он беспокоится* (дієслово); *он обеспокоен, она взволнована* (прикметник); *она в волнении* (іменник у прийменниковій сполуці); *ему неспокойно* (прислівник) <...> В усіх присудках природно є категорія

часу. Немає жодних підстав виділяти з цього ряду тільки іменні (за ознакою невідмінюваності) й безособово-предикативні (за ознакою нездатності до якісного або обставинного зв'язку з дієсловом) слова. І невідмінюваність, і нездатність до зв'язку з дієсловом – природна властивість присудка: у першому разі це викликане узгодженням у називному відмінку з особою-діячем, у другому разі це зумовлено самостійністю ролі головного члена» [13, с. 254].

Поряд із прислівниковими предикатами стану значну увагу як в українському, так і зарубіжному мовознавстві приділено дієслівним предикатам, об'єднання яких утворює одну з найбільших і найпродуктивніших груп. В українському мовознавстві дієслівні предикати стану були об'єктом дослідження І. Вихованця, П. Дрогомирецького, А. Загнітка, Н. Іваницької, О. Леути, М. Мірченка, В. Русанівського й ін. У зарубіжному мовознавстві ці одиниці вивчали Ю. Апресян, Л. Васильєв, Г. Золотова, Т. Кильдибекова, О. Падучева, Г. Уфимцева, У. Чейф та ін.

Виділення групи дієслівних предикатів стану базоване на розробленні низки класифікаційних ознак, якими дієслова стану відрізняються від інших семантичних груп. Серед основних семантичних характеристик більшість лінгвістів виділяють такі, як співвіднесеність дії / стану з часовою віссю, місце на часовій вісі, орієнтованість на суб'єкт / об'єкт, тип суб'єкта, фазовість, контрольованість, перспективність, статичність / динамічність.

Стан, виражений дієсловом, на відміну від дій, процесів, безпосередньо розміщений на часовій осі, тому він має місце у будь-якій точці тих відрізків, із якими співвіднесений. Це означає, що якщо стан має місце між різними точками на часовій осі, то це положення справедливе для будь-якої з точок. Наприклад: *Василь Невольник голосно журився* (П. Куліш). Якщо стан *журилася* співвіднести з різними точками, то він буде дійсним у будь-який момент між цими часовими точками. У семантиці вказаного слова виражено ідею статичної рівноваги, при якій ніщо не створюється, не змінюється і не переміщується. Тому, на відміну від інших дієслівних предикатів, предикати стану в будь-якому контексті зберігають значення безперервного протікання.

Дієслівні предикати стану обов'язково орієнтовані на суб'єкт стану. Навіть якщо суб'єкт стану прямо не маніфестований у граматичній структурі речення, то його прочитання все одно не

викликає труднощів. Наприклад: *Умовили її забрати Василька, і хоч трохи вагалася спершу, бо не знала, як вітчим зустрине пасинка, проте згодилась таки, пообіцяла наступного дня прийти, забрати з собою Василька назавжди* (О. Гончар).

Суб'єкт стану належить до типу пасивних суб'єктів (пацієнтів). Цей тип суб'єктів характерний тим, що протікання чи підтримання стану цілком визначається зовнішньою щодо суб'єкта силою, тому стан існує сам по собі, не потребуючи будь-чийх зусиль, енергії. Наприклад: *В місячній сьйві біліє сорочка* (Д. Павличко).

Стан не тільки займає певні відрізки на часовій осі, але й не може абстрагуватися від них, тобто не може створювати класи однорідних станів. Темпоральна обмеженість станів визначається зв'язками з іншими словами в реченні. Найпоширенішим виразником цього зв'язку є підрядне речення. Наприклад: *Карналь ніяковіє, коли його питали про фронтові пригоди* (П. Загребельний).

Часовий характер зв'язку стану з його суб'єктом виражений неможливістю сполучення дієслів стану з родовими поняттями. У сполученнях типу *дитина хворіє, дитина вередує* суб'єкт стану *дитина* сприймається як ім'я з конкретною референцією. Ця актуальність, часова локалізованість стану визначає несумісність дієслів стану з поширювачами типу *хто-небудь, будь-який* і т. ін. У реченнях на зразок *Учень мовчить* завжди маємо на увазі конкретного учня і не можемо сказати: *Будь-який учень мовчить*.

Крім часової локалізованості, стану властивий також показник статичності, який визначає неможливість сполучуваності дієслівних предикатів стану з прислівниками на зразок *раптом, поступово, миттєво, повільно* тощо. Наприклад, нормативно вживається *він раптом захворів*, де предикат *захворів* означає становлення стану, але не можна сказати *він раптом хворів*, де *хворів* – предикат стану.

Суттєвою особливістю, яка відрізняє дієслівні предикати стану від близьких за значенням інших лексико-семантичних груп, є ознака фазовості. Фазовість – це такий спосіб існування, за якого у кожний момент існування створюється новий етап дії, а попередній залишається в попередньому відрізковому часу. Ознака фазовості, як сукупність фаз, які постійно змінюють одна одну, – найхарактерніша ознака дієслів, але її легше сприйняти в семантиці предикатів дії, процесу. У предикатах стану цей показник має специфічне вираження в тому, що всі фази стану абсолютно однакові і що зміна фаз може

відбуватися ніби по інерції, тобто без прикладання сили. Показником фазовості є можливість утворення від предикатів стану похідних дієслів із темпоральними префіксами *по-*, *про-*, які мають зменшено-обмежувальне значення: лежати – полежати, мовчати – промовчати. Напр.: *Пожеурилися трохи, що з літами їх менше* (Б. Олійник).

Стани, виражені дієслівними предикатами, можна розрізняти за ступенем напруженості. Показником цього є можливість сполучення їх із прислівниками і словосполученнями зі значенням напруженості, повторення, протяжності: *довго, безперервно, завжди, щодня* і под. Наприклад: *Частіше стали снитися мені Стени, засмагли в рідній стороні* (М. Нагнибіда).

Отже, стан як особлива семантична категорія та частиномовні засоби її вираження здавна перебували в полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників. Проте ні чітких кваліфікативних ознак, ні однозначних її показників до сих пір не вироблено. Це зумовлено складністю категорії, невизначеністю її меж, строкатістю семної організації значення.

Дискусії вчених зосереджені не лише навколо тлумачення семантичної категорії та її обсягу, але й частиномовного вираження. Переважна частина дослідників схиляється до думки, що стан репрезентований прислівниками й дієсловами, окремі вчені відносять сюди ще й прикметники. Ядро категорії стану складають одиниці прислівникового походження, до периферії належать дієслова. Зауважимо, що проблема виокремлення самостійної частини мови – слів категорії стану – залишається відкритою й нині. Системний огляд предикатів стану дасть змогу повніше збагнути структуру мови і мовлення загалом, установити механізми функціонування та взаємодії різних мовних рівнів із властивими їм лінгвальними одиницями.

Література

1. Бевзенко С. П. До питання про «категорію стану» як окрему частину мови в українській мові / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського університету. – Т XXXVII. Філологія. – 1959. – С. 183–187.
2. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове : [учебн. пособие] / В. В. Виноградов. – [4-е изд.]. – М. : Русский язык, 2001. – 720 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
4. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. университета, 1958. – 332 с.
5. Горпинич В. О. Морфология української мови : [підручник] / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 336 с.

6. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : морфология / А. В. Исаченко. – Ч. 1. – Братислава : Изд-во Словацкой академии наук, 1954. – 387 с.

7. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Кавера. – К., 2007. – 206 с.

8. Поспелов Н. С. В защиту категории состояния / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 2. – С. 55–65.

9. Русская граматика : в 2-х т. Т. 1. : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – 783 с.

10. Сучасна українська літературна мова / заг. ред. І. К. Білодіда. – Кн. 2. : Морфологія. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

11. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [ред. А. П. Грищенко]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.

12. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; [ред. М. Я. Плющ]. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.

13. Трофимов В. А. Современный русский литературный язык : морфология : [учебник] / В. А. Трофимов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – 280 с.

14. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – 188 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2014 р.

УДК 811.161.2'367.321

О. В. Гурко

РОЗПОВІДНІ РЕЧЕННЯ ЯК БАЗОВА МОДЕЛЬ У КОНТЕКСТІ ВІДНОШЕНЬ СТВЕРДЖЕННЯ / ЗАПЕРЕЧЕННЯ

Гурко О. В. Розповідні речення як базова модель у контексті відношень ствердження / заперечення.

Проаналізовано семантичну й комунікативну структури розповідного речення в аспекті відношень ствердження / заперечення, визначено його статус серед інших типів речення, з'ясовано, що розповідні речення є базисними для вивчення стверджувального чи заперечного значення.

Ключові слова: ствердження, заперечення, розповідні речення, судження, базова модель, контекст, значення.

Гурко О. В. Повествовательные предложения как базовая модель в контексте отношений утверждения / отрицания.

В статье проанализированы семантическая и коммуникативная структуры повествовательного предложения в аспекте отношений утверждения / отрицания, определен его статус среди других типов предложения, выяснено, что повествовательные предложения являются базисными для изучения утвердительного или отрицательного значения.

Ключевые слова: утверждение, отрицание, повествовательные предложения, суждения, базовая модель, контекст, значение.

Hurko O. V. The narrative sentences as the basic model in the context of relations of affirmation / negation.

The semantic and communicative structures of narrative sentence in the aspect of affirmation / negation are analysed, its status among other types of sentence is determined. It is found out, that narrative sentences are a base for the study of affirmative or negative meaning.

Key words: affirmation, denial, narrative sentences, statement, basic model, context, meaning.

Сучасна лінгвістика характеризується тенденцією до розгляду синтаксичних явищ не лише в аспекті формальної структури, але й у плані вивчення їх функційно-семантичної організації на комунікативно-прагматичному рівні. Об'єктом нашого дослідження є розповідні речення української мови. Слід зазначити, що тривалий час цей тип речень зазвичай вивчали в порівнянні з питальними [2, с. 103]. Такі відомі мовознавці, як Д. М. Овсянко-Куликовський, О. М. Пешковський уважають розповідні речення нульовою категорією й не уналежують їх до окремого типу речень. Проте П. С. Дудик стверджує, що розповідні речення становлять найуживаніший комунікативний різновид речень, є досить різноманітними за своїм змістом і структурою, виражають відносно закінчену думку, нерідко найбільш нейтральні з погляду мовленнєвої емоційності [5, с. 75]. Аналіз семантичної та комунікативної структури розповідного речення в аспекті відношень ствердження / заперечення, визначення його статусу серед інших типів речення й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета наукової розвідки – проаналізувати розповідні речення та показати, що вони є базисними в контексті відношень ствердження / заперечення.

В енциклопедії «Українська мова» автор статті А. П. Грищенко зазначає, що *розповідне речення* – це речення, комунікативне завдання якого полягає в констатації якого-небудь реального або ірреального факту, у повідомленні про нього в усній або писемній формі. За власне структурної та семантико-синтаксичної варіативності типовим для розповідного речення є вираження предикатів первинними з функційного погляду формами дієслів дійсного й умовного способів та інфінітива. До найважливіших ознак розповідного речення належить т. з. інтонація крапки, реалізована в мовленнєвій практиці у двох основних контурах руху основного тону – низхідному і висхідно-низхідному. Ці основні різновиди розповідної інтонації можуть зазнавати модифікаційних змін, зумовлених різним місцем логічного

наголосу, варіюванням порядку слів, видозмінами лексичного наповнення речення [13, с. 584].

Для того, щоб глибше збагнути сутність розповідного (питального чи спонукального) речення як синтаксичної одиниці, потрібно вдатися до аналізу таких його диференційних ознак [5, с. 63]:

1) *Предикативність*, а також *модальність* розповідного речення, бо його зміст конкретно віднесений, пов'язаний з дійсністю, відбиває певні реалії. Наприклад, реченням *Пора була весняна, раніше сонце так лобо світило, не пекло, а гріло* (8, с. 19) ми стверджуємо, повідомляємо про наявність конкретної весни, саме тієї, а не іншої, про її буття в минулому.

Предикативність розповідного речення усвідомлюють у площині граматичних, частково й семантичних категорій – способу, часу, здебільшого й особи. Однією з ознак предикативності є такий складник, як модальність речення, до якої зазвичай уналежнюють, поперше, протиставлення грамам дієслівного способу (дійсний, умовний і наказовий): *Мої батьки щасливі; Мої батьки були б щасливі; Нехай батьки будуть щасливими*; по-друге, протиставлення речень за метою висловлювання – ствердження – питання – спонування: *У нас дружня родина; У нас дружня родина? Будьте дружною родиною!*; по-третє, протиставлення висловлювань за ознакою «ствердження – заперечення»: *Я прочитаю цю книжку – Я не прочитаю цю книжку*, протиставлення речень окличних і неокличних: *Щастя. – Щастя!*

Проілюстровані вище приклади є свідченням того, що факти об'єктивної дійсності мовець може тлумачити як дійсні (реальні) або як можливі (ірреальні) чи як бажані. Залежно від характеру віднесення висловленого до дійсності думку можуть сприймати як факт ствердження або заперечення, трактувати як певну можливість, необхідність, як факт спонування чи вагання, невпевненості тощо. Відповідно розповідь може бути як стверджувальною, так і заперечною, а речення, якими її виражають, – стверджувальними або заперечними. Обом реченням властива предикативність та модальність. М. В. Мірченко слушно зауважує, що категорія модальності та категорії ствердження / заперечення дуже тісно взаємодіють. Фактично підкатегорії можливості, потрібності, небажаності складають підкатегорії загального граматичного значення ствердження / заперечення [9, с. 86].

В. О. Горпинич серед засобів вираження суб'єктивної модальності, а отже, значення ствердження / заперечення виокремлює [4, с. 242]:

1) специфічний лексико-граматичний клас слів, словосполучення й речення (*можливо, очевидно, правда*). Наприклад, лексема *правда* в поданому нижче реченні виражає впевненість мовця в тому, про що далі в реченні: ***Правда, досі Черниш уявляв собі майора*** (3, с. 9); 2) спеціальні модальні частки (*так, ну, ні, ага, точно*): ***Так, так, точно*** – з *Мінська* (3, с. 10). У цьому реченні модальні частки *так, точно* виражають згоду з висловленим та служать засобом підсилення ствердження; 3) вигуки (*ой! ах! ба!*) – виступають у ролі речення-відповіді з модальним значенням стверджувальності: ***Ой, скільки там гармат за горою, – не годен перерахувати*** (3, с. 14); 4) спеціальна інтонація (*здивування, сумніву, впевненості*): ***Снаряди їх не беруть!*** (3, с. 15). Кожну лексему цього речення мовець вимовляє з підкресленням, посилюючи голос, з інтонацією впевненості; 5) порядок слів (*заперечення, ствердження, іронія*): ***Він буде з тобою розмовляти.*** – ***Буде він з тобою розмовляти.*** Перше речення передає стверджувальне значення, а друге – іронічне.

Отже, стверджувальними й заперечними реченнями зазвичай констатують наявність чи відсутність реальних / ірреальних явищ або виражають застереження щодо їх можливості / неможливості. Це речення функційно висхідного типу. Дієслово-присудок у розповідних двоскладних реченнях або дієслівний головний член односкладного речення виражається різночасовими формами дійсного способу або дієсловом у формі наказового чи умовного способу.

2) *Відносна закінченість змісту розповідного речення* як одна з його обов'язкових ознак. Думка, яку виражає речення, ніколи не сприймається як абсолютно завершена, бо теоретично й практично це означало б, що зміст речення та його граматична структура представлені в якому-небудь остаточному варіанті, вияві. Навіть розповідне речення на зразок *Шелестить осика тонким листям* не можна вважати абсолютно завершеним ні за змістом, ні за граматичною будовою, бо його можна представити в багатьох варіантах, утворюваних додаванням до цього речення різних лексем: *Шелестить (наша) осика (сьогодні) тонким листям.*

3) *Логічна сутність розповідного речення*. Розповідні речення мовець використовує, щоб констатувати той чи той факт реальної дійсності. Наприклад: *Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раставиця* (10, с. 22). Їх зазвичай розглядають як мовні форми вираження судження.

Судження завжди виражається реченнями й буває стверджувальним або заперечним, наприклад: *Саме тоді пішла дорога з Києва недалечко од Семигор* (10, с. 28); *Не тиха задуманість, не поетична мрія про історичну минушість, про давнину повіває своїм крилом над могилою Шевченка, ні* (10, с. 32). П. С. Дудик зазначає, що кожне судження є трикомпонентним та виокремлює суб'єкт судження (те, про що розповідають або заперечують), предикат судження (те, що саме в ньому стверджують чи заперечують про суб'єкт судження) і зв'язки («є», «не є») [5, с. 70]. Наприклад, у реченні *Минав рік*, підмет *рік* відповідає суб'єктові судження, а присудок *минав* – предикатові судження, а зв'язку виражено флексією дієслова-присудка минулого часу.

Судження – це основна форма мислення, думки, якою що-небудь стверджують (стверджувальні судження) або заперечують (заперечні судження) щодо осіб, предметів, явищ, природи, різноманітних виявів життя, передовсім людини в ньому [5, с. 69].

У формальній (класичній) логіці, а також у граматиці, що будує свої трактати на положеннях формально-логічної теорії, вивчають єдину форму мислення – судження й відповідний йому тип речень – розповідні [6]. Розповідні речення називають ще висловлюваннями. Висловлювання – це назва множини розповідних речень, смислом яких є судження, а значенням – такі логічні об'єкти, як «істинність» і «хибність». Оскільки предметом нашої уваги є розповідні речення, поза межами спеціального аналізу терміни «висловлювання» і «речення» ототожнюємо. Під час аналізу розповідне речення розглядають як послідовність знаків, що відповідає вимогам правил цієї мови (це синтаксична категорія) і яка своїм змістом має висловлювання (це семантична категорія). Оскільки висловлювання як семантична категорія фіксує в собі мовні відрізки, що виражають судження, її визначають як основну. Це зумовлено тим, що дослідження природи судження дає ключ до розуміння структури поняття як форми мислення й розкриває механізми функціонування понять і суджень у структурі умовиводу.

З усієї множини речень (розповідних, запитальних, окличних) логіку, насамперед, цікавлять розповідні речення. Інтерес логіки до розповідних речень зумовлений тим, що вони є носіями такої логічної форми, як судження [7].

4) *Грамматична організованість розповідних речень*, які підлягають усемовним закономірностям у властивому їм синтаксичному оформленні.

Зв'язок між ствердженням та розповідністю можна простежити і в межах граматичної теорії, а саме в перевазі нейтрального статусу позитивних форм розповідного речення щодо негативних. Структурний синтаксис, трансформаційна граматики як базову модель розглядають стверджувальне розповідне речення [6, с. 10].

Стверджувальне речення сприймається як вихідна, семантично базисна модель розповідного речення. Стверджувальні розповідні (нарративні) двоскладні речення повідомляють про те, що відбувається в світі об'єктивної дійсності й відображають стандартну модель цього типу речень.

Г. Пауль зазначає, що розповідні речення – це «нормальний» тип речень. Мовознавець наголошує на тому, що в розповідних реченнях семантика ствердження / заперечення постає в «чистому» вигляді, на неї не впливає особливий семантичний фон, що створюється під час функціонування категорії ствердження / заперечення в умовах питальної чи спонукальної семантики. Під час аналізу значень ствердження / заперечення, що реалізуються в межах класу не розповідних речень, найосновнішим є з'ясування специфіки вияву цих відносин у семантичних умовах питальності чи спонукальності.

Розповідні речення є зручним матеріалом для спостереження мовного ствердження / заперечення в трьох значеннях, характерних для сучасних підходів до мови, – у площині граматики, семантики і прагматики цих відносин [11, с. 126].

5) *Інтонаційна завершеність розповідних речень*. Важливу роль у формуванні стверджувального чи заперечного значення відіграє інтонація. Інтонація є одним із засобів передачі об'єктивно-суб'єктивних відношень у мовленні. Характеристика інтонаційної завершеності розповідних речень чітко постає на фоні чотирьох типів розповідних речень, а саме: власне розповідних, речень-повідомлень, речень-пояснень, речень-заяв.

Власне розповідні речення в процесі комунікації слугують для констатації, ствердження того чи того факту реальної дійсності, хоч звернення до співрозмовника не є прямим, а має опосередкований характер. Наприклад: *Шлях у місто мені вже знайомий був – кілька раз з дядьком та дядиною їздили у ярмарок, – нічого було питати дороги* (8, с. 20); *Пішла Катря в село до дядька та дядини, та недовго була в родичів* (8, с. 225). Реакція співрозмовника відносно пасивна на речення цього типу і не потребує негайного втручання в акт комунікації. Із

прикладів видно, що власне розповідні речення використовують для констатації певного факту або серії фактів з метою створення його загального образу. Оскільки ці речення є обов'язковими складниками суцільного контексту, інтонаційне оформлення повністю визначає їх функцію у загальній сукупності сприяти створенню в слухача певного образу предмета висловлення. В. Бузинська зазначає, що підвищення тону початку власне розповідного речення вказує на продовження незавершеної думки попередньої фрази, а вимова кінцівки фрази з піднесенням тону уособлює констатацію, сигнал про те, що комунікація завершена, наступне речення продовжуватиме подальше витлумачення думки [1, с. 72].

Речення-повідомлення є безпосереднім зверненням до співрозмовника з метою інформації учасників комунікативного акту про той чи той предмет, явище чи дію, що становить інтерес для співрозмовника. Наприклад: *Одного разу попрохав він у мене карбованця* (8, с. 32); *Уже, – кажу, – краще не буде, як і так є* (8, с. 34). Зауважимо, що речення-повідомлення відрізняється від власне розповідного речення конкретнішою констатацією (ствердженням) факту.

Речення-пояснення є комунікативним видом розповіді, характерним як для діалогічного, так і для монологічного мовлення. Функціонування речення-пояснення можливе лише у зв'язку з попереднім висловлюванням, пояснювати яке воно покликане: *Не тільки Мотрю, а й її матір стару стали цуратися люди. Саме те місце, де вони жили, зробилося якимсь страшним, – стали його оббігати* (8, с. 254); *Як я до тебе йшла – як ластівочка щebetала, назад повертаюся – вороном кричу* (8, с. 39). Отже, пояснюючи, мовець акцентує увагу слухача на одному певному моменті.

Речення-заяви за своїм комунікативним спрямуванням аналогічні реченням-повідомленням. Вони звернені своїм змістом до безпосереднього конкретного слухача й покликані не просто інформувати співрозмовника про той чи той факт, дію чи явище, а й викликати відповідну реакцію слухача. За своїм смисловим змістом речення-заяви, констатуючи, конкретизуючи певні думки, являють собою певний сигнал, що спонукає до дії. Наприклад: *То скажіть же ви їй, моя матінко, хай вона додому йде, до дядька, до дядини вертається* (8, с. 38); *Коли б ти, бісова Шестірня, хоч раз занедужала, то, може б, поняла віри* (8, с.100).

Потрібно зазначити, що для розповідних речень у контексті

відношення ствердження / заперечення дуже важлива типова для них розповідна інтонація, яка має замкнену структуру: початок, розгортання, завершення. Тон підвищується на одному із членів речення, який внаслідок цього логічно, семантично виділяється, позначаючи найосновніше в повідомленні, і знижується наприкінці речення.

Отже, кожному лексему в розповідному (так само як і в питальному, спонукальному) реченні виділяють логічним наголосом, яким акцентують увагу мовців на тому слові в реченні, яке семантично й стилістично найважливіше за кожної окремої мовленнєвої ситуації. Унаслідок цього витворюють різні функційно-стилістичні варіанти речень, пор.: *Козаки брали участь у багатьох походах на турків* (3, с. 234): унаслідок почергового логічного виділення в цьому реченні кожного з повнозначних слів утворюють його різні стилістичні варіанти: *Козаки (а не хтось інший) брали участь...* і т. ін.

б) *Комунікативність розповідних речень*. Це ознака в категорії речення будь-якої граматичної будови й лексичного наповнення – речень розповідних і не розповідних – є для них завершальною, у ній зреалізовується комунікативність речення, тобто те, задля досягнення чого й формують речення, у цьому випадку – розповідні.

Значення, що виражаються в модусі й виявляються в зміні речення, складають граматичні (або комунікативні, синтаксичні, модусні) категорії речення. Ці категорії відображають єдність певного значення (наприклад, питання, заперечення, спонування, виділення тощо) і певної форми [4, с. 145].

М. В. Мірченко зазначає, що грамему підкатегорії розповідності характеризує широкий спектр компонентів структури речення. Видається правомірною констатація того, що спеціальних граматичних показників під категорії розповідності немає, бо дійсний спосіб дієслова-присудка можливий і в інших функційних типах речень, хоч і переважає в розповідних. Мовознавець наголошує на тому, що форма розповідності властива передусім реченням, які констатують факт та постають як наслідок інформативного осмислення, створюваного взаємодією граматичної семантики форми та лексичної семантики наповнювача цієї формули. Стверджувальна розповідна семантика найповніше представлена односкладними (називними і безособовими) реченнями, які стверджують чи заперечують буття (екзистенційність) факту, явища, події, стану природи чи людини тощо [9, с. 87]. Наприклад: *На захід! На захід!* (3, с. 5); *Стени...* (3, с. 8); *І ні душі*

навколо (8, с. 56). Утім ця сама семантика, що констатує факт, як зазначає М. Мірченко, властива й для інших структурних різновидів не односкладних та односкладних і складних речень [9, с. 87]: *Сироти – це діти* (3, с. 6); *У селі теж залягла тиша, подвір'я позаростали бур'янами, мешканців звідси було евакуйовано в тил* (3, с. 8).

Отже, використовуючи тип розповідних речень як базову модель для вивчення значення ствердження / заперечення, ми з'ясували, що клас повідомлень, або стверджень, утворюють дуже різноманітні як у структурному, так і в семантичному планах висловлювання. До розповідних речень уналежнюють висловлювання, які оформляють різні види модальних суджень (судження повинності, можливості, потреби), імовірні судження, судження якості, емотивні та аксіологічні висловлювання, з властивими кожному з них особливостями сфери смислів, узагальнених в поняттях «ствердження» і «заперечення». Розповідні речення зазвичай повідомляють про яку-небудь подію, констатують позитивний або негативний факт, чи, наприклад, підтверджують / спростовують факт наявності / відсутності чого-небудь у дійсності, чи стверджують що-небудь як істинне або заперечують як помилкове. Перспективою подальшого дослідження можна вважати аналіз питальних речень у контексті відношень ствердження / заперечення.

Література

1. Бузинська В. Інтонаційні засоби вираження мовної модальності / В. Бузинська // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧДУ, 1996.– Вип. 9. – С. 71–75.
2. Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Г. В. Валимова. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1967. – 331 с.
3. Гончар О. Твори в двох томах / О. Гончар. – Т. 2. – К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1966. – 750 с.
4. Горпинич В. О. Українська морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 336 с.
5. Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 384 с.
6. Жаровська О. Питальне речення: деякі питання теорії / О. Жаровська // Наукові записки. Серія : Філологія : зб. наук. праць, 2008. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 176–180.
7. Ивин А. А. Словарь по логике / А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДИОС, 1997. – 384 с.
8. Мирний Панас. Твори в двох томах / Панас Мирний. – Т. 1. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. – 552 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк. : Редакційно-видавничий відділ Волинського державного університету імені Лесі

Українки «Вежа», 2001. – 340 с.

10. Нечуй-Левицький І. С. Твори в трьох томах / І. С. Нечуй-Левицький. – Т. 3. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1988. – 643 с.

11. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.

12. Плющ Н. П. Інтонаційні засоби диференціації комунікативних різновидів розповіді в українському діалогічному мовленні / Н. П. Плющ // Мовознавчі студії. – К., 1976. – С. 80–84.

13. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид. зі змінами і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2014 р.

УДК 81'372

О. В. Деменчук

ДИНАМІЧНІ МОДЕЛІ ПЕРЦЕПТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (на матеріалі української, польської та англійської мов)

Деменчук О. В. Динамічні моделі перцептивної лексики (на матеріалі української, польської та англійської мов).

У розвідці описуються динамічні моделі перцептивної лексики української, польської та англійської мов у вигляді конструктів, що реалізують *дериваційний тип ситуації* – тип співвідношення дериваційного потенціалу вихідного та дериваційний імплікаціонал цільового стану справ. Дериваційний тип ситуації осмислюється в аспекті певного типу семантичного відношення, що засвідчує модифікацію предикатно-актантних структур вихідного та цільового стану справ на основі зміни рольових, комунікативних, таксономічних, референційних і дійсних характеристик учасників перцептивної ситуації.

Ключові слова: динамічна модель, семантична деривація, перцептивна лексика, актант (учасник), семантичні відношення, вихідна ситуація, цільова ситуація.

Деменчук О. В. Динамические модели перцептивной лексики (на материале украинского, польского и английского языков).

В статье описываются динамические модели перцептивной лексики украинского, польского и английского языков в виде конструктов, реализующих *деривационный тип ситуации* – тип соотношения деривационного потенциала исходного и деривационный импликационал целевого положения дел. Деривационный тип ситуации осмысливается в аспекте определенного типа семантического отношения, свидетельствующего о модификации предикатно-актантных структур исходного и целевого положения дел на основе смены ролевых, коммуникативных, таксономических, референциальных и действительных характеристик участников перцептивной ситуации.

Ключевые слова: динамическая модель, семантическая деривация, перцептивная лексика, актант (участник), семантические отношения, исходная ситуация, целевая ситуация.

Demenchuk O. V. The dynamic models of perception vocabulary (based on the Ukrainian, Polish, and English languages).

The article describes dynamic models of perception vocabulary in the Ukrainian, Polish, and English languages in the form of a construal that realizes *the derivational type of a situation* – the type of source derivational potential and target derivational implication of state of affairs correlations. The derivational type of a situation is viewed in the aspect of a certain type of semantic relations, indicating the modification of the source and target state of affairs predicate-actant structures based on the perception situation participants' role, communicative, taxonomic, referential and deictic characteristics exchanges.

Key words: dynamic model, semantic derivation, perception vocabulary, actant (participant), semantic relations, the source situation, the target situation.

На сучасному етапі ефективність розв'язання будь-якої проблеми в мовознавстві значною мірою залежить від того, наскільки всебічно дослідник проводить аналіз мовного явища, зважаючи інколи не стільки на власне лінгвістичну характеристику об'єкта дослідження, скільки на його гносеологічну властивість бути елементом мовної когніції, що відображає особливості природи людського знання, закономірності пізнавальної діяльності людини, специфіку її мисленневих стратегій тощо. Представляючи когнітивний (у широкому сенсі) вимір об'єкта дослідження, такого типу характеристики засвідчують його динамічний потенціал, який у сфері лексичної семантики набуває форми теоретичного конструкта під назвою семантична деривація. Когнітивний складник визнається ключовим параметром семантичної деривації лексики, оскільки, як вважають, фіксує «стійкі асоціації, пов'язані з уявленням про явище, яке позначає слово» [7, с. 193].

Дослідження динамічних моделей семантичної деривації мовних одиниць, які проводяться в межах когнітивної лінгвістики, ставлять за мету описати типи або способи переходу від одного значення до іншого. При цьому наголошується, що способи переходу однакові для будь-якого рівня (лексичного, словотвірного, граматичного), зважаючи на те, що на цих рівнях задіяні спільні семантичні механізми. З цієї перспективи не принципово, чи семантична деривація розглядається в аспекті так званої схеми Куриловича (презумпція дериваційного зв'язку окремих значень із «головним (вихідним) значенням»), чи схеми Якобсона (презумпція виведення окремих значень із загального значення, інваріанта), оскільки важливішим є завдання з'ясувати загальні когнітивні механізми, які лежать в основі семантичної деривації. Доцільним у цьому сенсі було введення в лінгвістичну семантику поняття концептуальної схеми – конструкта, який

представляє різні значення багатозначного слова як єдине ціле. «Концептуальна схема вміщує уявлення про конструктивні елементи тієї або іншої концептуальної конфігурації; вона може співвідноситися із значенням не лише однієї мовної одиниці, але й також синонімічного ряду; ряду похідних слів різних частин мови, що перебувають у відношенні перекладної еквівалентності» [1, с. 584]. Така позиція корелює з ідеєю системності семантичної деривації, що передбачає з'ясування особливостей семантичного потенціалу мовної одиниці та динаміки розвитку її семантичної парадигми.

Динаміка розвитку семантичної парадигми перцептивної лексики розглядалася в аспекті: а) регулярних семантичних зв'язків (Ю. Д. Апресян, О. О. Тараненко); б) процедур діатетичного або категорійного зсуву (О. В. Падучева, Г. І. Кустова, Р. Й. Розіна); в) базових когнітивних стратегій прототипного сценарію (фрейму) як складової концептуальної схеми (Р. Ленекер, В. М. Телія, Г. А. Залізняк). Відповідно до зазначених аспектів виокремлювалися моделі регулярної багатозначності окремих тематичних класів перцептивної лексики, установлювалася специфіка реалізації основних механізмів семантичної деривації перцептивів, з'ясовувалися основні стратегії розширення похідних значень перцептивних фразеологізмів.

Осмислення перцептивної лексики в аспекті динамічної моделі багатовимірного типу спонукає розглянути семантичну деривацію перцептивів як багатоаспектне (мультипарадигмальне) явище, яке засвідчує співвідношення вихідної та цільової ситуації за параметром певного типу дериваційного зв'язку.

Мета розвідки – описати динамічні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах, з'ясувати особливості семантичного потенціалу перцептивів зіставлюваних мов та встановити динаміку розвитку їх семантичної парадигми.

В аспекті ситуативної природи похідності модель деривації доцільно представити у вигляді конструкта, формат якого реалізує дериваційний тип ситуації – відношення мотивованості дериваційного потенціалу вихідного та дериваційного імплікаціоналу цільового стану справ. У такому вигляді дериваційний тип засвідчує спосіб розширення концепту перцептивної ситуації, розширення до меж семантики емоційних, ментальних, поведінкових, семіотичних та оцінних стратегій суб'єкта сприйняття. Розширення концепту перцептивної ситуації може бути реалізоване на основі:

а) конверсивних (векторних) дериваційних відношень. Такого типу відношення містять вказівку на два напрямки орієнтації векторної величини: «основний для відповідної ситуації та побічний, який міг би ставати основним при зміні на протилежну точку зору на учасників або обставини відповідної ситуації» [5, с. 74], пор. семантичні конверсиви перцептивного типу, що реалізують смисли: 'ідентифікація перцептивної властивості – вияв перцептивної властивості': англ. *I smell the rose vs. The rose smells good*, але укр. *Нюхаю квіти vs. Квіти пахнуть*; пол. *Wącham kwiaty vs. Kwiaty pachną*; 'вияв перцептивної властивості': укр. *Листя шелестить на вітрі vs. Вітер шелестить листям*; пол. *Liście szeleszczą na wietrze vs. Wiatr szeleści liśćmi*; англ. *Leaves rustle in the wind vs. The wind rustles leaves*. Основним способом зміни вихідної ситуації при «векторній» деривації визнається стратегія «зсуву фокуса уваги» – «зміщення центру уваги з одного учасника на іншого – за рахунок діатетичного зсуву, який підвищує в ранзі одного та понижує іншого» [3, с. 158];

б) актантних дериваційних відношень, що регламентують зміни складу або типу учасників або їх референції. Такі перетворення засвідчують: збільшення або зменшення числа обов'язкових учасників вихідної ситуації, пор.: укр. *Грім перелякав мене vs. Я перелякався*; пол. *Grzmot przstraszył mnie vs. Ja się przstraszyłem*; англ. *The thunder frightened me vs. I got frightened* (вилучення учасника зовнішньої причини), зміну типу учасника ситуації, пор.: *Я почув скрипіння підлоги vs. Мені почулося скрипіння підлоги* (зміна типу учасника в напрямі Перцепт → Уявний Перцепт. Зазначимо, що в польській та англійській мовах названа ситуація уявного сприйняття зазвичай реалізується через модальну предикатну конструкцію з пропозиціональним актантом, пор.: пол. *Wydaje mi się, że słyszałem skrzypienie podłogi*; англ. *It seems to me that I heard a floor creaking*. Поза тим, в англійській мові допускається вживання пасивної конструкції, пор.: *A floor creaking is heard*, або вживання перцептивного дієслова у формі Present Continuous, пор.: *In the novel I can believe he is saying such things, perhaps because I am hearing his voice in my head* (9), або його референційних характеристик: зокрема, у польській мові перцептив *widzieć* – «postrzegać kogoś lub coś wzrokiem»: *Widział go kątem oka* (10) допускає рефлексивну та реципрокальну діатезу, пор.: *widzieć się I* – «widzieć swoje odbicie w czymś»: *Widzieć się w lustrze, szybie, wodzie* – реалізована рефлексивна

корелативність та *widzieć się 2* – «*widzieć siebie wzajemnie, widzieć jeden drugiego*»: *Nie widzieli się w ciemnościach; Z trudnością widzieli się we mgle* (там само) – реалізована реципрокальна корелативність. В українській та англійській мовах названі тематичні перцептиви частково реалізують реципрокальну корелативність лише в ситуації взаємної зустрічі, пор.: *бачитися* – «зустрічатися, бувати разом де-небудь» (4, т. 1, с. 115); *see* – «to meet one another» (8);

в) імплікативних дериваційних відношень, які «ґрунтуються на ЗВ'ЯЗКУ компонентів та зв'язку ситуацій або фрагментів однієї й тієї ж ситуації» [2, с. 57]. В аспекті перцептивної лексики такого типу відношення засвідчують розширення концепту ситуації: «(а) на зовнішні ситуації на основі ЗВ'ЯЗКУ між цими ситуаціями (*вигляд з вікна* – те, що можна *побачити*) або (б) на інші, ієрархічно більш «високі» внутрішні стани – теж на основі їх зв'язку, але вже у самій внутрішній сфері людини (*Бачу, як він виходить із кімнати* → *Бачу, що він незадоволений* – 'розумію')» [там само, с. 419]. На рівні учасників ситуації результат такого розширення засвідчує залучення (висунення на передній план) актанта, який реалізує смисл 'наслідок зміни перцептивного стану справ'. Порівняймо виникнення перцептивної імплікації у дієслова *тиснути*: укр. *Водій тисне на педаль* → *Черевик тисне мені ногу*; пол. *Kierowca ciśnie na pedał* → *Buty mnie cisną*; англ. *The driver pinches* [urges, presses] *a horse* → *The shoe pinches*, де вихідна структура реалізує ролі Пацієнса (суб'єкт зміни) та Експерієнцера (суб'єкт відчуття), а цільова – лише Експерієнцера.

Зазначимо, що імплікативні відношення можуть орієнтуватися на інформаційний потенціал місткішого конструкта – загальну когнітивну модель, втілену, зокрема, у форматі прототипної ситуації. Слугуючи «джерелом (постачальником) матеріалу для похідних значень», такого типу ситуація забезпечує розширення на основі імплікацій – додаткової інформації, що вказує на наслідки певного типу зміни світу [2, с. 39]. Цільова ситуація використовує в цьому разі інформацію, яка міститься в суміжній зоні концепту, і тому часто така деривація кваліфікується як «необґрунтована», принаймні в аспекті зв'язку вихідного та похідного значень. Так, дериваційний зв'язок значень фразеологізму *світу* (*світа*) [*білого* (*божого*)] *не видно* (*видко*) – «1. Зовсім нічого не можна побачити, розрізнити зором; стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т. ін.)»: *Якось він недобре прикрив лантух, кури повилазили і давай літати по*

*хаті, битись у вікна, кудкудакати. Збили таку пилуку, що світа не видно; «2. Когось чи чогось дуже багато»: У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук (4, т. 1, с. 87) ґрунтується на імплікації «висока щільність – велика кількість» (висока щільність однорідних об'єктів, що обмежує візуальне спостереження, осмислюється як скупчення цих об'єктів у великій кількості – реалізація трансформаційного зв'язку «образ-схема ОБЧИСЛЮВАНЕ – образ-схема МАСА / ЗЛИТТЯ»). Дериваційний зв'язок внутрішніх форм польського та англійського фразеологізмів *nie widzieć dalej własnego nosa* – «mieć ograniczone horyzonty, zainteresowania»: *Nie patrzy dalej niż czubek swojego nosa, nie ma z nim właściwie, o czym pogadać* (10); *not to see an inch beyond one's nose: As the opposite is also so, the priority is evident but does the vision exist among men who sometimes fail to see beyond the end of their noses?* (9), використовує імплікацію «візуальне зосередження – візуальне обмеження» (зосередження погляду на певній точці, обмежує сприйняття у візуальній перспективі). Імплікативним дериваційним відношенням також відзначено англійський фразеологізм *show the red card* – «to be sent off during a game», в якому внутрішня форма та значення співвіднесені на основі причинно-наслідкового зв'язку;*

г) категорійних дериваційних відношень, які передбачають розширення на основі АНАЛОГІЇ у спосіб специфікації таксономічного класу учасника, що зумовлює зміну таксономічної категорії дієслова, пор.: *A туман, наче ворог, закрив море і хмароньку рожевую* (4, т. 3, с. 164–165); *Mgła zakryła piękną widok* (10); *Snow covered the fields* (8) – Т-категорія Подія vs. *В салон повіяло итормовою прохолодою, і адміністратор закрив двері* (4, т. 3, с. 164–165); *Zakryć nogi pledem* (10); *Cover the whole with a stratum of charcoal* (8) – Т-категорія Дія, або зміну тематичного класу дієслова, пор.: *Тиша. Навіть чути, як жолудь, токуючи по гілках, падає на кореневища* (4, т. 11, с. 385); *Słyszał muzykę i głosy dochodzące zza ściany* (10); *Didn't you hear the doorbell?* (8) – сприйняття vs. *Я ще перед постом чула, що наймичка від неї відійшла* (4, т. 11, с. 385); *Słyszałem, że masz piękną dom* (10); *to hear news* (8) – інформація.

Окремим випадком категорійних відношень, які засвідчують розширення концепту ситуації на основі аналогії, є перенесення на базі денотативної тотожності фрагмента (так звана «денотативна аналогія»). На відміну від власне категорійних модифікацій, похідність на основі

денотативної аналогії вибудовується в такий спосіб: «у похідному значенні використовуються істотні ознаки вихідного і при цьому не відбувається категорійного зсуву. Тобто йдеться про таку семантичну деривацію, коли в похідному значенні: 1) зберігається деякий істотний компонент вихідного значення; 2) не змінюється денотативна якість актантів і, головне, – денотативна якість «твірного» компонента» [2, с. 56], пор.: укр. *Батько побілів дерева* vs. *Іній побілів дерева*; пол. *Ojciec pobielil drzewa* vs. *Szron pobielil drzewa*; англ. *Father whitened trees* vs. *The hoar-frost whitened trees*, де у похідній конструкції змінюється: а) тип каузатора (*батько* → *іній*); б) якась частина значення без появи нових компонентів. Натомість інша частина значення ('каузував дерева білими') повністю зберігається.

Динамічні моделі семантичної деривації перцептивної лексики української, польської та англійської мов доцільно представити у вигляді конструкта, який реалізує *дериваційний тип ситуації* – тип співвідношення дериваційного потенціалу вихідного та дериваційний імплікаціоналу цільового стану справ.

Дериваційний тип ситуації визначається характером семантичних відношень, які засвідчують модифікацію предикатно-актантних структур вихідного та цільового стану справ. Модифікація перцептивної ситуації може бути реалізована за типом конверсивних, актантних, імплікативних і категорійних відношень. Реалізація кожного з типів зумовлена чинником зміни рольових, комунікативних, таксономічних, референційних і дейктичних характеристик учасників.

Конверсивні відношення регулюють дериваційні стратегії перцептивів у спосіб комунікативного ранжування учасників ситуації. Дериваційні стратегії актантних відношень орієнтуються на зміни у складі, типі або референційних властивостях учасників ситуації. Реалізація імплікативних семантичних відношень передбачає залучення актанта із суміжної зони концепту ситуації за ознакою наслідку перцептивного впливу. Зміст категорійних відношень визначають дериваційні стратегії специфікації таксономічного класу перцептивного учасника.

Література

1. Зализняк Анна А. Многозначность в языке и способы ее представления // Анна А. Зализняк. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 672 с.

2. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения / Г. И. Кустова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.
3. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / Редколегія: І. К. Білодід (голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), А. А. Бурячок та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
5. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; – Кн. 2. – 984 с.
7. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – [2-е изд., стереот.]. – М. : КомКнига, 2006. – 280 с.
8. Random House Webster's Unabridged Dictionary [Електронний ресурс] : Electronic dictionary of American English. – Seattle, WA : Random House, Inc. ; Multimedia 2000, Inc. – Vers. 3.0.
9. The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
10. Uniwersalny słownik języka polskiego [Електронний ресурс] / [Pod redakcją S. Dubisza] : Płyta CD. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2004. – Wers. 1.0.
Стаття надійшла до редакції 26.08.2014 р.

УДК 811.161.2'373

Г. Г. Демиденко

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІМІКИ УКРАЇНЦІВ

Демиденко Г. Г. Лінгвокультурні особливості міміки українців.

У статті розглянуто специфіку лінгвокультурного втілення мімічних реакцій українців; досліджено структуру й семантику фразем, пов'язаних з уявленнями носіїв мови про невербальний вимір людського спілкування. З'ясовано, що сталі конструкції дають змогу реконструювати параметри міжособистісної взаємодії у зв'язку з виразами обличчя, рухами окремих його частин; водночас такі лінгвоодиниці репрезентують ментальну складову комунікації, її національно-культурний характер.

Ключові слова: фразеологізм, невербальна комунікація, міміка, ментальність.

Демиденко А. Г. Лингвокультурные особенности мимики украинцев.

В статье рассматривается специфика лингвокультурного воплощения мимических реакций украинцев; исследуется структура и семантика фразем, связанных с представлениями носителей языка о невербальном общении. Определено, что устойчивые конструкции позволяют реконструировать параметры межличностного взаимодействия в связи с выражениями лица, движениями отдельных его частей; в тоже время такие лингвоединицы представляют ментальную составляющую коммуникации, ее национально-культурный характер.

Ключевые слова: фразеологизм, невербальная коммуникация, мимика, ментальность.

Demydenko G. Linguistic and cultural features of Ukrainian mimicry.

The article deals with the specific implementation of linguistic and cultural Ukrainian facial reactions. It also investigates the structure and semantics of phrases and proverbs related to native speakers perceptions of nonverbal communication. This research has shown that these set expressions allow reconstructing the options of interpersonal interaction due to facial expressions and body movements. At the same time these linguistic units represent the mental component of communication and its national and cultural character.

Key words: idiom, nonverbal communication, body language and mentality.

На вивчення мовних явищ з лінгвокультурологічних позицій спрямовані сьогодні численні філологічні дослідження (А. Вежбицька, В. Жайворонок, В. Маслова, О. Селіванова, В. Телія та ін.).

Особлива культурна конотація сталих зворотів виникає на ґрунті значущості предмета, явища, рис характеру, поведінкових актів тощо, які позначені висловом у межах окремої національної культури. При цьому комунікативна цінність лінгвоодиниці розуміється не в суб'єктивному аспекті, а з позиції її соціальної вартості як певна реакція носіїв мови на ті чи ті реалії позамовної дійсності. З огляду на це фраземи, що репрезентують окремі параметри невербального спілкування, набувають етнокультурної привабливості зважаючи на їх акумулятивний потенціал до зберігання знань про особливості поведінки мовців, зокрема пов'язаної з діяльністю тіла. Проблема походження таких фразеологічних одиниць (ФО), їх біологічна детермінованість і культурно-національна сутність достатньо не досліджена.

Актуальність нашої розвідки зумовлена постійно зростаючим інтересом до вивчення несловесної взаємодії представників однієї лінгвоспільноти. Основоположними працями в царині невербаліки можна вважати доробки Є. Верещагіна, С. Гончаренко, В. Костомарова, О. Красильникової, Г. Крейдліна, І. Крим, В. Лабунської, Л. Ройзензона, І. Серякової А. Філіпповата ін. Функціонування фразем з невербальним компонентом стали предметом ретельного аналізу в наукових студіях І. Євсєвої, Л. Єгорової, Г. Крейдліна, О. Левченко, О. Лозинської, В. Маслової, М. Маякіної, Т. Осіпової, Л. Петровської, А. Рачковської, Л. Самойлович, А. Станкевич, О. Харчук. Натомість визначення статусу сталих висловів, внутрішня форма яких відображає міміку, залишається поза межами наукових інтересів лінгвістів, що сприяє необхідності подальшого вивчення окресленої проблеми.

Мета статті – з'ясувати семантичний спектр фразеологізмів, що називають вирази обличчя з урахуванням прямих і символічних значень; окреслити риси характеру українців, відображені в

особливостях міміки, вербалізовані сталими зворотами.

Зауважимо, що в новітніх лінгвістичних розвідках щодо номінації стійких висловів на позначення паравербального спілкування бракує розмірковувань, чіткості в термінологічній системі, розумінні основних понять, розмежуванні груп фразеологічних одиниць з невербальним компонентом і, найголовніше, у виокремленні диференційних ознак цих одиниць.

У сучасних дослідженнях мімічні реакції та дії розглядаються як невербальні компоненти при безпосередньому контакті комунікантів. У психологічному словнику подана така дефініція: «міміка – виражальні рухи м'язів обличчя; одна з форм виявлення психічних станів людини (особливо емоційних – радість, сум, гнів тощо)» [8, с. 92].

Скорочення лицевих м'язів відбувається відповідно до тих або тих станів людини, створюючи міміку обличчя. Кожна міна репрезентує скорочення багатьох мімічних м'язів, що іннервуються одним лицевим нервом. Цілісність, динамічність – основні характеристики експресивних виражальних рухів, тому зміна якого-небудь компонента мімічної структури спричиняє зміну всього її психологічного значення. З урахуванням цього за одиницю аналізу власне мімічного виразу варто брати сукупність координованих м'язових рухів. Подвійна регуляція (біологічна й соціальна), динамічність і цілісність міміки, мінливість структури виразу та наявність константних ознак, багатозначність і водночас «містка однозначність» міміки є її основними параметрами. Окреслені ознаки дають змогу отримати інформацію про мімічний знак або про його окремі елементи. За одиницю аналізу виразу обличчя була прийнята складна мімічна ознака. На фізіологічному рівні це низка характеристик: напрям руху лицевих м'язів, відношення між рухами м'язів, інтенсивність, напруження м'язів людини. У феноменологічному плані мімічна ознака має такий формат: «брови підняті вгору, губи щільно стислі» і т. ін.

Однією з питомих ознак мімічних ФО є їхня здатність вербалізувати соціально й комунікативно значущі, випробувані часом мімічні дії. Отож ці фраземи характеризують людське обличчя та пов'язані з ним мімічні жести й рухи, співвідносяться з певними емоціями, а також виконують характерні комунікативні й соціальні функції. Однак передусім вони вербалізують симптоматичне вираження почуттів, внутрішнього стану людини і міжособистісних стосунків, тому однією з головних функцій можемо назвати емотивну.

Мімічні ФО варто диференціювати відповідно до специфіки мімічного знака й компонентного складу самих фразем і визначаємо лінгвоодиниці, пов'язані з діяльністю окремих зон обличчя й обличчя загалом. Міміку обличчя, що передбачає комплексний його вираз, характеризують звороти, у ролі яких використано різнотипні конструкції. Так, наприклад, передусім варто звернути увагу на сталі вислови з компонентом *міна*, а саме: *кисла міна* (СФУМ, с. 391). Усталена конструкція вживається переважно з таким прийменниково-іменниковими супровідними компонентами, як-от: *на обличчі, на лиці, на фізіономії*. Вона означає, відповідно, «невеселий, незадоволений і т. ін. вигляд, вираз (обличчя)», що засвідчує метафоричні модифікації невербального компонента комунікації, де прикметник *кислий* позначає безрадісний мімічний вияв.

На думку К. Бюлера, поява в мові окремих метафор має «мімічне» походження: «наша буденна мова у прозаїчному використанні по вінця наповнена такими фізіономічними характеристиками; вони складають значну частину «побляклих» метафор, що не привертають до себе уваги» [3, с. 319–320]. Синестезійні метафори, як бачимо, досить своєрідно тлумачать вираз обличчя, адже навряд чи смакові відчуття від споживання чогось кислого провокують негативні переживання, вони лише впливають на м'язи щелепи. За словами Н. Сукаленко, «дещо ізольовану позицію в низці смакових вражень займають оцінні асоціації, пов'язані зі словом *кислий*, мімічним рухам сприяла візуально фіксована гримаса незадоволення від кислого» [10, с. 43]. Такого ж переосмислення набуває вислів *мов кислицю з'їв* (СФУМ, с. 265), організований за допомогою порівняльного сполучника у поєднанні зі супровідними дієсловами *подивитися, глянути* – «скоса, неприязно»; фразема *розводити кислиці*, а саме «скаржитися, плакати, піддаватися відчаю». Ці вислови характеризують особливості десемантизації лексеми *кислиця* – «1) дика яблуня з дрібними, дуже кислими плодами; 2) дрібний плід цієї яблуні» (ВТССУМ, с. 537) – у складі номінації лицевих експресій. Реалізовані нові значення набувають соціального впливу в умовах міжособистісного спілкування, адже, виступаючи в ролі емоціогенних каталізаторів, аналізовані компоненти ФО орієнтують мовця на сприйняття міміки людини смаковими відчуттями та вказують на високу інтенсивність відповідних емоційних станів (розчарування, образи, відчаю і т. ін., і, як наслідок, плачу).

Мімічний фразеологізм з *кам'яним лицем* (СФУМ, с. 339), що

вживається переважно з дієсловами й означає «дуже серйозно, суворо і т. ін.», вербалізує нерухомий, безпристрасний вираз обличчя, уподібнений до твердості, значної ваги та непорушності семантичного наповнення лексеми *камінь* (пор.: *камінь* – «тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді») (ВТССУМ, с. 518).

Фразеологізми на позначення лицевих жестів, що називають динамічний аспект виразів обличчя, розподілено на такі основні групи: 1) мімічні ПФО, які вказують на певну конфігурацію рота або положення губ; 2) мімічні ПФО, що уточнюють нефіксовану візуально пластику кінем зони носа; 3) мімічні ПФО, які маніфестують зміни міміки, зумовлені маніпуляціями з зубами.

До **першої групи** мімічних фразеологізмів належать ті, компоненти яких демонструють мімічні стереотипи поведінки, пов'язані з певною конфігурацією рота або положенням губ. Наприклад: *кусати губи* (СФУМ, с. 321); *дути губи* (СФУМ, с. 223); *робити з губи (з пуску) халяву* (СФУМ, с. 601) та ін. Основна маса відповідних одиниць групується, цілком закономірно, навколо таких соматизмів, як *губа*, *рот*, а саме: *розпустити губи* (СФУМ, с. 613); *дути губи* (СФУМ, с. 223); *надувати (надимати) губки* (СФУМ, с. 418); *вмочити (промочити) губи* (СФУМ, с. 119); *кривити рот* (СФУМ, с. 313).

Когнітивний сценарій утворення вислову *копитити (скопитити) губу* (СФУМ, с. 307), а саме «1) пишатися, зазнаватися; 2) ображатися, сердитися» ґрунтується на тлумаченні лексеми *копитити* – «випинати, надувати (зазвичай, губи)» (ВТССУМ, с. 572). Вислів маніфестує особливості мімічної дії: «жестикуюлянт виставляє (вип'ячує) уперед нижню губу, що вказує на несвідомий вираз дитячого обличчя, характерного для моменту плачу, незадоволення» [4, с. 45–46], а відтак друге значення ФО повністю виправдовує фізичну реалію. Такий невербальний акт властивий дорослій людині, яка прагне, аби її заспокоїли, утішили, вчинили згідно з її бажаннями.

Мімічні лінгвооддиниці на зразок [*аж*] *губи облизувати* (СФУМ, с. 452) – «бути дуже задоволеним чим-небудь»; *лизати губи (губки)* (СФУМ, с. 333) – «1) бажати чого-небудь приємного, переважно без можливості його дістати, мати; 2) виявити свої почуття, прихильність» – означають, відповідно, переживання того самого стану бажання, однак у першому разі це є завершена дія, задоволення від

отримання чогось жаданого, у другому – лише мрія, прагнення, стратегічна мета. Як бачимо, семантичні особливості цих ФО можна зрозуміти завдяки дієслівним компонентам, а саме *облизувати* – *лизати*. Люди облизують губи з багатьох причин, здебільшого, коли говорять неправду чи нервують. Останній вияв провокує пересихання в роті, й особа мимовільно облизує губи, щоб викликати слиновиділення. Позитивне ставлення до адресата, симпатія є причиною використання цього жесту як знака кокетства, інтимного характеру взаємодії. Цим, мабуть, і пояснюється друге значення звороту *лизати губи* (*губки*).

Мімічні стереотипи емоційного реагування українців відображено у фраземах *квасити губи* (СФУМ, с. 289); *розквасити губи* (СФУМ, с. 610), пов'язаних із пригніченим станом, незадоволенням, плачем, що, цілком очевидно, впливає зі значення дієслова *квасити* – «переносн. Робити кого-небудь в'ялим, кислим, незадоволеним» (ВТССУМ, с. 532). Назва напою *квас* (має кислуватий смак) рідко в розмовному мовленні означає «те саме, що кислота» (ВТССУМ, с. 532). Відповідно, смакові відчуття для номінації мімічної експресії передано засобами синестезійної метафори задля вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуття [7, с. 193]. У такому схрещуванні відчуттів можна вбачати інтуїтивне прагнення розуму сприймати світ не дискретно, а синтетично, у його єдності, зв'язку й взаємозалежності елементів, з урахуванням різноманітних аналогій і тотожностей.

Цікавою інтерпретації набуває фразема *кусати губи* (СФУМ, с. 321) – «виявляти почуття досади, заздрощів і т. ін.», яка, вказуючи на фізичну маніпуляцію з губами, характеризує фрустраційний стан. Більшість людей здатна краще контролювати свої очі, ніж вираз губ із властивою їм посиленою інформативністю. Обкушування губ є ознакою напружених роздумів, які, проте, не призвели до розв'язання проблеми чи прийняття рішення [1, с. 45]. Остання думка підтверджує означуване явище досади – «роздратування, незадоволення внаслідок особистої поразки або невдачі близької людини, <...> це жаль з відтінком злості на обставини або людину, що завадили досягненню мети» [6, с. 180]; заздрощів – «соціально зумовлених почуттів, які людина виявляє та переживає при зіставленні своїх успіхів з досягненнями інших осіб» [8, с. 60]; таких негативних емоційних переживань, як-от: образа, хвилювання, розчарування тощо.

У межах першої групи перебувають й інші мімічні ФО, пов'язані з

нижньою частиною обличчя. Компонентом таких лінгвоодиниць є лексема *рот*, яка позначає реалію, що реалізує основну комунікативну функцію, ґрунтовану на виразності й експресивності. Наприклад: *кривити рот* (СФУМ, с. 313); *роззявляти (розкрити) рот* (СФУМ, с. 609); *закрити рот* (СФУМ, с. 253); *затуляти рот* (СФУМ, с. 253); *затикати рот* (СФУМ, с. 253). Наведені ілюстрації утворені за моделлю «дієслово + іменник», причому дієслівні компоненти кваліфікують виразність і специфіку мімічного знака. Останній репрезентант є полісемантичним: «1) починати говорити, висловлювати якесь бажання; 2) починати лаяти кого-небудь, кричати на когось; 3) виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось; 4) бути неухважним, неквапливим; 5) посягати, зазіхати на що-небудь чуже; 6) просити їсти, голодувати; 7) рватися, зношуватися (про взуття)». Мімічна одиниця, що є прототиповою дериваційною основою для утворення відповідної ФО, виражає надмірну увагу, здивування, захват у ставленні до певного явища чи співрозмовника при взаємодії. Для зазначеної фраземи характерним є урізноманітнення ступеня вираженості процесуальної ознаки за допомогою посилювальної частки *аж*, як-от: *аж рота роззявити* (СФУМ, с. 609) – «виявити сильне здивування, захоплення або великий інтерес до чогось». Тут можемо говорити про фіксацію виразу обличчя ідентичного дитячому, за якого щелепа ніби відвалюється, а напруження м'язів антагоністичне положенню «стиснутих зубів і рота». За отаких умов захисний бар'єр особи зникає, вона зацікавлена чимось неочікуваним, дивним, незрозумілим, здебільшого, позитивним.

Другу групи мімічних ФО репрезентують лінгвоодиниці, що уточнюють нефіксовану візуально пластику кінем зони носа. З-поміж таких фразем окремих різновид становлять ті, що номінують процеси, пов'язані з діяльністю *носа*, як-от: *крутити носом* (СФУМ, с. 318); *тикати носом* (СФУМ, с. 710); *піднімати [догори] носа (ніс)* (СФУМ, с. 511) та ін.

Варто зауважити й щодо «мімічної обдарованості», адже нюховий апарат індивіда безпосередньо не вирізняється особливою рухливістю порівняно з іншими структурами обличчя. Подекуди варіативні форми ФО вказують на те, що задля демонстрації поведінкової реалії особа може відтворити певні рухи головою, а саме: *дерти носа (голову) [вгору]* (СФУМ, с. 194) – «поводити себе пихато, гонористо; чванитися, зазнаватися». Зв'язок між мімічними жестами та їхніми

фразеологічними репрезентаціями в українській мові зосереджує увагу на «широкій символіці, якою наділений ніс людини: надмірна цікавість до когось, чогось; зарозумілість, обмеженість, усезнайство» [5, с. 398].

Третя група мімічних фразеологізмів об'єднує ФО, які маніфестують зміни міміки, зумовлені маніпуляціями з зубами. У різних модифікаціях побутують сталі вислови, що так чи так репрезентують невербальну поведінку, пов'язану з рухами щелепи і діяльністю зубів. Наприклад: *зуби показувати* (СФУМ, с. 533); *скалити зуби* (СФУМ, с. 654); *вискалювати зуби* (СФУМ, с. 85); *вишкіряти зуби* (СФУМ, с. 94); *світити зубами* (СФУМ, с. 636); *показати [свої] зуби* (СФУМ, с. 532). Як бачимо з ілюстрацій, такі мімічні ФО використовуються здебільшого у значенні «посміхатися, сміятися».

Відомо, що оголені рухомі / нерухомі, стиснуті / відкриті зуби присутні в міміці багатьох народів і символізують несвідому імпульсивну агресивність. Відповідні мімічні жести постають рудиментами невербальної поведінки людиноподібних істот, тварин, спровокованих до самозахисту, інстинкту самозбереження. Хоч значення, що лежить в основі фразем, вказує на процес сміху, тобто позитивну емоційну реалію, однак засвідчені компоненти *скалити*, *вишкіряти*, *вискалювати* виражають негативну, інколи зневажливу конотацію. Можна припустити, що це пов'язано з еволюційними змінами мімічних реакцій, які беруть початок від тих рухів-намірів, що мали стосунок до початкового етапу дії – підготовки до нападу, захисту. Це, поза сумнівом, змотивувало одну з функцій лицевої експресії – бути засобом невербального спілкування, способом передачі інформації про наміри й стани індивіда для привернення уваги співрозмовника.

Окремий різновид мімічних фразем, пов'язаних із маніпуляціями з зубами, ілюструє фізіологічні процеси та рухи, як-от: *зуби скриплять* (СФУМ, с. 274); *кляцати зубами* (СФУМ, с. 300); *скреготати зубами* (СФУМ, с. 659) тощо.

Наведені приклади мімічних ФО вербалізують екстралінгвальні компоненти комунікації, тобто звуки, відтворювані людською щелепою, хоч за семантичною складовою демонструють передусім психологічний стан мовця. Так, зокрема, мімічний фразеологізм *зуби скриплять* означає, що «хтось дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті» (СФУМ, с. 274). Підґрунтям вислову може бути те, що у стані люті та гніву спостерігається сильне збудження, яке виникає в результаті фрустрації, що так чи так подіяла на психіку і пов'язана

зазвичай із нереалізованістю важливих для людини потреб. Лексема *зуби* в поєднанні з метафоризованим дієсловом передає семантику психічного стану афекту, для якого характерна фізіологічна неусвідомлена дія – скрип зубами.

Зуби як невід’ємна складова ротової порожнини виконують багато функцій, наприклад, разом із губами своєрідно захищають рот від різних впливів, зазвичай негативних. ФО *крізь зуби* – «неохоче, невиразно, ледве розтуляючи рота; з незадоволенням» (СФУМ, с. 274) – утворилася як характеристика дії, що присікається зубами: робити щось крізь зуби – захищати себе від стороннього небажаного впливу, утримуватися у зворотах (буквально закривати рот зубами, щоб не сказати зайвого). З часом стійкий вислів набув іншої атрибуції й почав називати дію, виконувану суб’єктом неохоче, без задоволення, і про це він змушений мовчати, стримуючи себе зубами. Схожим до цієї мімічної фраземи є вислів *зціпивши зуби*, що в моделях експресивних мін разом з опущеними кутами рота також демонструє негативне емоційне напруження, навіть стан образи. Така міміка, на думку етологів, зазвичай супроводжує жести погрози, агресивні дії [2, с. 64–65]. Людина стримує свої почуття, напруживши всі сили, а зуби є своєрідним бар’єром і захистом, аби стриматися. Іншими словами, стиснуті зуби символізують рішучість, наполегливість, а закритий рот – цілеспрямованість, твердість переконань, рішень тощо [9, с. 20–21].

Отже, мімічні сталі вислови, сформувані на ґрунті багатовікового комунікативного досвіду етносу, постають у загальному фразефонді української мови як специфічні лінгвоодиноці, пов’язані з діяльністю м’язів обличчя. Етнічні мімічні стереотипи мовців, що передають семантику невербальних одиниць і фіксують за ними певні властивості, відіграють найважливішу роль у процесах фразеологічної номінації. В українській етносвідомості функціональними властивостями цих невербальних знаків в усіх їх різновидах є вираження позитивного чи негативного ставлення до партнера комунікації, виявлення емоційних переживань, поведінкових шаблонних дій.

Література

1. Бирах А. Психология мимики: [метод. пособ.] / А. Бирах. – М. : ПЕР СЭ, 2000. – 172 с.
2. Бутовская М. Л. Язык тела: природа и культура (эволюционные и кросс-культурные основы невербальной коммуникации человека) / М. Л. Бутовская. – М. : Научный мир, 2004. – 440 с.

3. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция / К. Бюлер ; [пер. с нем. Т. Булыгиной.]. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 501 с.
4. Григорьева С. А. Словарь языка русских жестов / С. А. Григорьева, Н. В. Григорьев, Г. Е. Крейдлин. – Москва-Вена : Языки русской культуры; Венский славистический альманах, 2001. – 256 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 752 с.
7. Кузнецова Д. Ю. Синестезійні метафори у номінаціях мімічних експресій (на матеріалі англомовного художнього дискурсу) / Д. Ю. Кузнецова // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 9 (220). – Ч. II. – С. 193–201.
8. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
9. Современный язык жестов / отв. ред. В. В. Адамчик. – Минск : Харвест, 2007. – 639 с.
10. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира : [монография] / Н. И. Сукаленко. – К. : Наукова думка, 1992. – 164 с.

Список використаних джерел

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014 р.

УДК 811.161.2'27

Ю. В. Єловська

ТАБУ В МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ МОВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ ТА ПАРЕМІЙ)

Єловська Ю. В. Табу в міжособистісній взаємодії мовців (на матеріалі української фразеології та паремій).

Статтю присвячено проблемі табу в міжособистісній взаємодії українців, мовленнєвій зокрема; зроблено спробу дослідити особливості табування окремих ментальних рис, репрезентованих у фразеології та пареміології української мови. Зокрема розглянуто сферу вад і негативних вчинків, що сприймаються суспільством як небажані й неприпустимі. Аналізовані сталі вислови і паремії постають демонстраторами нормативної регуляції поведінки, прагнення ввічливості, дотримання такту.

Ключові слова: табу, національний характер, фразеологізм, паремія, комунікативна поведінка.

Єловская Ю. В. Табу в межличностном взаимодействии (на материале украинской фразеологии и паремий).

Статья посвящена проблеме табу в межличностном взаимодействии украинцев, в том числе речевом; произведена попытка исследовать особенности табуирования отдельных ментальных качеств, представленных во фразеологии и паремииологии

українського язика. В частности рассмотрена сфера пороков и негативных поступков, которые воспринимаются обществом как нежелательные и недопустимыми. Рассмотренные устойчивые выражения и паремии являются демонстраторами нормативной регуляции поведения, устремления к вежливости, чувства такта.

Ключевые слова: табу, национальный характер, фразеологизм, коммуникативное поведение, паремия.

Yelovska Yu. Taboos in interpersonal interaction (in the Ukrainian phraseology and idioms).

The article deals with the problem of taboos in Ukrainians interpersonal interaction and communication. It also investigates some features of mental taboo traits represented in Ukrainian phraseology and idioms stock. In the focus of this article stands verbalizing the scope of vices and negative acts perceived by society as undesirable and unacceptable. Analyzed set expressions and idioms demonstrate the ways of normative behavior regulation, politeness, respect and tact aspiration.

Key words: taboo, national character, idiom, communicative behavior.

У сучасній лінгвістиці проблема вербалізації окремих комунікативних тактик ще й досі перебуває в периферійній зоні наукового пізнання. Як відомо, вплив суспільних реалій на формування світоглядних орієнтирів представників тієї чи тієї нації є вкрай важливим, адже їх поведінка детермінована законами моралі, нормами, страхами, що перебувають під постійним соціальним контролем. Зазначені явища підпорядковуються віянням часу, моді, політичним або релігійним уподобанням і залишаються в історії й культурі окремого народу не тільки артефактами, мінливими «сторінками епох», а знаковими елементами комунікативної практики. Не викликає сумніву те, що мовні знаки зберігають уявлення народу про етику й естетику буття, фіксують у собі правила взаємодії і тим самим визначають заборони, перестороги на реалізацію певних тем, думок, оцінок тощо.

Усебічний аналіз лінгвоосмислення різноманітних табу в комунікативній практиці українців не став предметом спеціального розгляду українських науковців. На сьогодні тлумачення феномена табу знаходимо в поодиноких вітчизняних лінгвістичних розвідках (Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Ю. Заза). Загалом же мовознавці розглядають це явище в поєднанні з процесами евфемізації (Г. Аркушин, В. Великорода, З. Дубенець, В. Леснова, І. Мілева, О. Януш та ін.), у яких подекуди натрапляємо на пояснення терміна «табу».

Мета цієї розвідки полягає в тому, аби виявити особливості актуалізації заборон у мовленнєвій діяльності українців, а саме з'ясувати специфіку реалізації прямих і непрямих табу, що регламентують поведінкові моделі українців, зокрема комунікативні.

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці (ФО), дібрані з академічного словника фразеологізмів української мови [6], а також збірки прислів'їв і приказок [7; 8; 9; 10].

Аналіз статей енциклопедичних словників указує на тісний зв'язок давніх табу з вербальною магією. У певні періоди свого існування людина не відділяла слова не тільки від думки, але й від речі (О. Потебня). Зв'язок між назвою й особою або між назвою й відповідним предметом постає не як вільний і абстрактний між мовою й значенням, а як конкретна єдність. Мовці уникають певних слів (висловів), аби відвернути їхній лихий вплив, а іноді й спрямувати розвиток подій до бажаного результату [4, с. 11]. Варто зазначити, що табу традиційно пов'язують із заборонаю, стихійно породженою умовами реальної дійсності, хоч у ній криються витoki не тільки моральної свідомості індивіда, а й джерела становлення суспільної регламентації, тобто суспільна моральність починає виявляти себе як продукт розвитку індивідуально-моральної свідомості на певному історичному етапі [5, с. 13].

На сучасному етапі табу дещо трансформувало свою природу й набуло нових смислів. Результатом такої трансформації стала переорієнтація захисної функції табу з фізичного забезпечення, пов'язаного з магічним впливом слова, на морально-нормативну, яка ставить за мету збереження «обличчя» комуніканта в процесі комунікації. Із плином часу табу перетворилися на правила, що регламентують поведінку людини в умовах соціальної взаємодії. На думку І. Мілевої, утримуючи риси магічного ставлення до слова, табу в суспільстві стає своєрідною мовленнєвою цензурою [4, с. 12].

Зважаючи на специфіку функціональних особливостей табу, розглянемо заборони, характерні для особистісно-орієнтованого дискурсу, зокрема його побутового підтипу. Побутовий особистісно-орієнтований дискурс окреслює сферу побутового спілкування з урахуванням усіх можливих побутових комунікативних ситуацій у їх тематичному розмаїтті. Нагадаємо, що табуйованою може бути не лише лексема, словосполучення, але й тема спілкування. Зважаючи на специфіку українського побутового дискурсу розмежуємо заборони, пов'язані з тактиками ведення комунікативної взаємодії, а також табу, що охоплюють тематичний простір спілкування Забороненими, а отже табуйованими, стають номінації на позначення людських моральних вад, а також їх обговорення в процесі спілкування. Серед них

виділяємо кілька тематичних груп, а саме: заборони використання комунікативних тактик підлабузництва, розповсюдження пліток і брехні, тактик умисно образливої критики, а також названня й обговорення аморальної поведінки, до якої зараховуємо схильність до шкідливих звичок, зокрема пияцтво й інтимну розпусту. У пропонованій розвідці визначаємо наявність цих табу через корпус українських фразеологізмів і паремій, які приховано або явно викривають згадані негативні риси. Уживаючи ці мовні одиниці, комуніканти намагаються або уникнути прямого називання зазначених вад або, навпаки, підкреслюють свою негативну оцінку щодо них. Розглянемо детальніше виділені тематичні групи.

До першої групи зараховуємо ФО та прислів'я на позначення нечесної мовленнєвої поведінки, пов'язаної з розповсюдженням брехні або частково неправдивої інформації. Здавна брехня вважається великим гріхом, а тому вдавання до подібної тактики в спілкуванні табується. Від брехні застерігає й апостол Павло: «Не кривить словами один проти одного», бо сам Христос назвав її ділом диявола. На підтвердження цього в народі ходить примовка: *Бреши, бреши, гаразд заверши, під кінець правду скажи та й забожись* [2, с. 55]. В українському пареміологічному фонді знаходимо низку паремій на позначення брехні як неприйнятної тактики спілкування й зазначення негативних наслідків її використання: *Як маєш брехати, то краще мовчати!* [9, с. 178]; *Не бачила очком – не говори язичком* [7, с. 189]; *Хто вчора збрехав, тому й завтра не повірять* [9, с. 176]; *Брехні слухають, а брехунів б'ють* [7, с. 192]; *Красно говорить, а слухать нічого* [7, с. 389]; *3 брехні люди не мруть, та інші їм віри не ймуть* [10, с. 109] *Будеш лукавить, так чорт задавить* [3, с. 120–121]; *Брехнею світ перейдеш, а назад не вернешся* [2, с. 55]. Наведені прислів'я чітко показують альтернативні способи уникання неправдивої інформації (*краще мовчати*) й наслідки брехні (*тому й завтра не повірять, віри не ймуть, брехунів б'ють, назад не вернешся*), а тому є застереженнями від подібної мовленнєвої поведінки.

Близькою в цьому сенсі є тематична підгрупа сталих висловів, що об'єднує ФО з семантичною основою «розповсюдження пліток і пересудів». Наприклад: *плескати язиком* [6, с. 518] (зневажливо поширювати неправдиву інформацію), *злі/лихі язики* (особи, що пліткують) [5, с. 786], *язик як лопатень/помело/млин/до землі* (властивість людини забагато говорити, пліткувати) [6, с. 785]. На необхідність обережного ставлення людини до вибору тактик спілкування імпліцитно

вказує й паремія *Як ми до людей, так і люди про нас говорять* [8, с. 183]. Причинно-наслідкова конструкція *як...так* підкреслює залежність результату спілкування від обраної мовцем тактики. Відповідно, ведення беззмістовних брехливих балачок і пліткування мають негативний вплив не лише на тих, проти кого вони спрямовані, а й на самих адресантів.

Своєрідною альтернативною тактикою, яка стає способом додержання цієї заборони й уникнення небажаних наслідків, є тактика мовчання, імпліцитно виражена фраземами *ні (ані) чичирк* [6, с. 765]; *ні пари з уст* [6, с. 140]; *прищипнути язика* [6, с. 570], *ні гу-гу* [6, с.174], *ні мур-мур* [6, с. 412], *придержати/держати язика за зубами* [6, с. 559], *рот на замок* [6, с. 240], *зав'язати язика* [6, с. 240], що позначають припинення процесу говоріння.

Друга група представлена сталими виразами й прислів'ями, що демонструють негативне ставлення українців до підлабузництва. Наведені нижче паремії ілюструють імпліцитне застереження: *Голос, як сурмонька, – але ж чортова думонька* [8, с. 183]; *Янгольський голосок, а чортова думонька* [8, с. 165]; *Слово з маслечком, а чортова думка* [9, с. 364]. Несхвалення такої комунікативної поведінки підкреслюється через контрастні порівняльні протиставлення: *голос, як сурмонька, янгольський голосок* (мелодійний, добрий, благодієльний) – *чортова думонька* (недобра, погана, зловісна, ворожа). Наведені паремії виступають імпліцитною пересторогою для комуніканта й попереджають, що за улесливими й начебто доброзичливими мовними засобами, які використовує мовець, здебільшого криються лихі й негідні наміри та інтенції співрозмовника. Зважимо й на те, що лексема *чортова* в уявленнях українців асоціюється з нечистою силою, демонами, бісами, які мають владу й силу над грішними душами [2, с. 643]. Ось чому людина, вдаючись до подібної тактики й автоматично отримуючи відповідну оцінку свого комунікативного наміру (*чортова думонька*), пов'язує себе зі злими потойбійними силами, що є великим гріхом, а, отже, забороняється.

Третя група репрезентована фраземами, у яких увиразнена негативна оцінка знущання над кимось за допомогою слова, насмішкувата поведінка, образливої критика. Такі комунікативні тактики однозначно засуджуються комунікантами, і, відповідно, їх намагаються уникати або максимально нейтралізувати негативний вплив. Наприклад, *ФО язик як бритва* [6, с. 786]; *лихий на язик* [6, с. 337]; *різкий на язик* [6, с. 599]; *гострий язик* [6, с. 785] негативно оцінюють мовця, який

використовує в спілкуванні неприйнятні, неввічливі або табуйовані засоби й тактики. Схожою за семантикою є низка двокomпонентних дієслівних ФО *брати на кпини* [6, с. 44]; *брати під обстріл* [6, с. 42]; *брати на пушку (на понт)* [6, с. 42]; *брати на мушку (на приціл)* [6, с. 41]; *брати на Бога* [5, с. 41]; *брати на бас* [6, с. 41]; *бити словом* [6, с. 29]. Наведені приклади ілюструють поведінку мовців, які намагаються дошкуляти кому-небудь критичними й різкими зауваженнями, мають намір покепкувати, поглузувати або висміяти співрозмовника, умисно причинивши йому особисту образу, що є небажаним й імпліцитно забороненим у спілкуванні.

Четверта група охоплює фразеологізми, що евфемізують номінації на позначення горілчаних виробів і алкоголю (*грішна вода* [6, с. 121]; *скляний бог* [6, с. 34]; *зелений змій* [6, с. 267], *адамові слізки* [6, с. 667]), людей у стані алкогольного сп'яніння (*лика не в'яже* [5, с. 144], *під мухою* [6, с. 413], *у свинячий писк* [6, с. 503], *ледве триматися на ногах* [6, с. 723]), процес зловживання спиртних напоїв (*в горілці киснути* [6, с. 295], *лизнути скляного бога* [6, с. 334], *перехилити (перекидати) чарку (по чарці) до дна* [6, с. 499], *заглядати (зазирати) в чарку* [6, с. 241], *полоскатися в горілці (вині)* [6, с. 539], *роздавити (роздушити) півлітру (чвертку, пляшку)* [6, с. 608]). Український народ здавна не схвалює надмірного захоплення горілкою і пов'язує її з нечистою силою [2, с. 145]. Ураховуючи розмаїття альтернативних номінацій горілчаних виробів (*грішна вода, зелений змій, скляний бог*), припускаємо, що тема вживання алкогольних напоїв, а також лексеми на їх позначення, є до певної міри табуйованими в українській мовленнєвій практиці. Імовірно, у минулому заборона була спричинена міфологічним світоглядом українців і вірою в магічну силу слова. Сучасні непрямі описові конструкції, скоріш за все, правильно відносити до тактик збереження «обличчя адресата». Уживання прямих номінацій викриває особистісні вади людини, її психологічну слабкість і залежність від спиртних напоїв, а отже, спричиняє психологічний дискомфорт у спілкуванні й здебільшого призводить до комунікативних невдач.

У **п'ятій групі** узагальнюємо ілюстрації евфемістичного позначення людських вад у міжособистісних стосунках чоловіка й дружини. Нагадаємо, услід за В. Жайворонком, що родина для українців є традиційним символом душевного порятунку, затишку, ключовою ланкою родоводу, з характерною високою моральністю

стосунків [2, с. 504]. Тому порушення сімейної святості сторонніми стосунками сприймається вкрай негативно. Недодержання цього табу розглядається не просто як втрата довіри та єдності в родині, але межує з гріхом. Яскравим прикладом такого розуміння суті адюльтеру стають ФО *взяти гріх на душу* [6, с. 39], *впадати/входить в гріх* [6, с. 125], *не боятися гріха* [6, с. 37], *крутити роман* [6, с. 318]. Лексема *гріх* у свідомості українців асоціюється з чимось поганим, непорядним, хибним і помилковим, з тим, що є недобрим, недозволенним [1, с. 262], і отже, табуйованим. Схожою в цьому сенсі є характеристика поведінки незаміжніх дівчат, що виявляють надмірну увагу до протилежної статі. Несхвалення подібної тактики спостерігаємо в стійких словосполученнях *бігати (тягнутися) хвостом* [6, с. 31]; *баламутити голову* [6, с. 23]; *вішатися (кидатися, чіплятися) на шию* [6, с. 114] у значенні «нав'язуватися комусь, бути одержимим кимось, настирливо домагаючись прихильності, взаємності, (про жінок у ставленні до чоловіків)» [6, с. 114]. Відкрите обговорення цих хиб поведінки вважається неприйнятним.

Отже, аналіз мовних фактів українського паремійного й фразеологічного фонду дає змогу виокремити в побутовому спілкуванні норми, що стосуються вибору комунікативних тактик спілкування й поведінкових моделей соціальної взаємодії. Так, табуйованими стають комунікативні тактики брехні, пліткування й словесного підлабузництва, оскільки їх використання спричиняє негативні наслідки для всіх учасників комунікативного процесу. Серед поведінкових моделей украї несхвальним вважається аморальна поведінка людини, зокрема алкогольна залежність чи схильність до адюльтеру. Відкрите обговорення цих вад в українській мовленнєвій практиці стає до певної міри табуйованим, оскільки спричиняє негативні емоційні реакції співрозмовників. Лінгвістична актуалізація цих табу виявляється імпліцитно через зневажливу конотацію лексичних одиниць, порівняльні контрастні й причинно-наслідкові конструкції, а також мовні знаки, що апелюють до концептів, властивих українському світосприйняттю.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / авт.-уклад. Жайворонок В. В. – К. : Довіра, 2006. – 706 с.

3. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич : Коло, 2010. – 272 с.
4. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Мілева. – Луганськ, 2005. – 22 с.
5. Парфьонова Оксана Ігорівна. Традиції в моральній культурі українського народу (друга половина XIX–XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / О. І. Парфьонова. – К., 2004. – 19 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
7. Українські народні прислів'я і приказки / [упоряд. Х. Ю. Бернінська]. – К. : Видавництво Академії наук УРСР, 1954. – 446 с.
8. Українські народні прислів'я і приказки / [упоряд. Т. М. Панасенко]. – Х. : Фоліо, 2004. – 351 с.
9. Українські народні прислів'я та приказки людьми / [упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К. : Держ. вид. худ. літ-ри, 1963. – 790 с.
10. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / [уклад. Н. В. Курганова]. – Х. : ТОРНИСТ ПЛЮС, 2006. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2014 р.

УДК 811.161.2

В. М. Зубченко

ДО ПРАВОПИСНИХ ПИТАНЬ У ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

Зубченко В. М. До правописних питань у працях Василя Сімовича.

У статті проаналізовано праці Василя Сімовича, присвячені українському правописові та історії реформ українського правопису, визначено провідні переконання мовознавця щодо проблем українського правопису.

Ключові слова: правопис, історія українського правопису, «драгоманівка», «кулишівка», латинка.

Зубченко В. Н. К правописным вопросам в работах Василия Сивовича.

В статье проанализированы работы Василия Сивовича, посвященные украинскому правописанию и истории реформ украинского правописания, определены ведущие взгляды языковеда на вопросы украинского правописания.

Ключевые слова: правописание, история украинского правописания, «драгомановка», «кулишивка», латинка.

Zubchenko V. M. To spelling issues in the writings of Vasily Simovych.

The article provides the analyses of Vasily Simovych's research of the Ukrainian spelling and the History of the reform Ukrainian spelling, main directions of research of the Ukrainian spelling.

Key words: spelling, History of the Ukrainian spelling, Drahomanivka, Kulishivka, Latin.

В. Сімович представляв українську філологію 20-х рр. ХХ ст. на європейському рівні. Хоч наукова діяльність професора проходила в різних напрямках української філології, однак найбільше досліджень він присвятив мовознавству: граматична структура української мови, історична фонетика і морфологія, історія літературної мови, культура мови і стилістика, українська антропонімія, проблеми правопису тощо.

Характеризуючи здобутки вченого в українському мовознавстві, П. Ковалів зазначає, що «В. Сімович найбільше цікавився фонологією української мови і завжди в приватній розмові підкреслював, що він більше фонолог, а ніж граматист узагалі. Однак більшість його досліджень зв'язані з історичним розвитком української мови та він ніколи не оминав питань правопису» [1, с. 25–26].

Визначному українському мовознавцеві присвятили роботи П. Ковалів, Л. Тарновецька, З. Терлак. До 125-річчя вченого за упорядкуванням Л. Ткач видано його праці в 2-х томах. Його ідеями з ономастики користувалися у своїх дослідженнях Л. Гумецька, П. Чучка, О. Суперанська, А. Толкачов. Однак праці, присвячені українському правопису, ще не були об'єктом окремого дослідження.

Саме правописні питання у працях В. Сімовича визначаємо предметом нашої статті, метою якої є висвітлення цих проблем у дослідженнях мовознавця.

Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування кількох завдань, а саме аналіз доробку В. Сімовича щодо українського правопису та визначення його позицій з цього питання.

На початку діяльності як мовознавця В. Сімович висловлює погляди близькі до етнографічної школи, вони були визначальними в його «Українській граматиці» (1918). Викладання в українських високих школах Праги, членство у Празькому лінгвістичному гуртку та знайомство з фонологічною течією в мовознавстві вплинуло на мовознавчі переконання вченого. Празькі фонологи розуміли мову як систему, цілісну структуру, у якій всі елементи взаємопов'язані.

В. Сімович почав застосовувати фонологічну методу на ґрунті українського мовознавства й саме наукові праці періоду 1928–1939 років визначають його вагомий внесок у розвиток мовознавства. Це роботи з історичної фонетики та морфології: «Українське що» (1928), «Zur Frage e / o im Ukrainischen» (1932), «До морфології українських прикметників» (1933), «Про поголосне українське л» (1936), «Проблема гармонії складів в морфології слов'янських мов» (1938); з української ономастики:

«Українські іменники чоловічого роду на -о» (1929), «Українські чоловічі ймення осіб на -но» (1931), «Історичний розвиток українських чоловічих хресних імен» (1931); з історії правопису: «Правописні системи Драгоманова» (1932), «Йосиф Іречек і українська мова» (1932).

Застосувавши поняття структурного закону до аналізу історичних змін у фонетичній і морфологічній будові української мови, він обґрунтував її право на самостійний розвиток. Не всі погляди вченого прийняті науковою громадськістю, але його методологія у дослідженні та поясненні мовних явищ піднесли українське мовознавство на вищий щабель. Наукова праця В. Сімовича проходила у зв'язку із західноєвропейським мовознавством.

У підрадянській Україні лінгвістична школа перебувала в тісній взаємодії з іншими лінгвістичними школами (передусім Щербівською та Московською); а елементи структуралізму знайшли відображення у працях О. Курило.

У передмові до «Внеску Галичини у формування української літературної мови» Ю. Шевельов згадує, що В. Сімович знав україномовні справи краще від його харківських учителів (Булаховського та Наконечного), знав не лише зовні, а й зсередини, і був єдиним тоді на Україні носієм ідей і метод Празького лінгвістичного гуртка [12, с. 9].

У статті «Фонологія і правопис» автор розмежовує поняття фонетики та фонології, яке ототожнювали деякі вчені, вбачаючи різницю між ними: «Фонетика – наука, що займається звуками якоїсь мови, їх історією, змінами, а фонологія – це метода досліду мовних явищ. Фонетика займається реалізованими звуками, вимовленими. Фонологія – займається типами звуків, які живуть у мовній свідомості ще до часу реалізації та мають здатність вносити диференціацію у значення слова» [10, с. 206].

Спираючись на ці погляди, учений вказує на фонологічну, а не фонетичну основу кожного правопису, оскільки «фонетичність правопису доводить до абсурду орфографію, нищить будову мови, змінює образ слова. В. Сімович вбачає нераціональність правопису в ігноруванні фонологічними законами мови, оскільки вимова залежить від позначення, яке диференціює значення слова. Вимова молодших поколінь точно відображає написання, що ускладнює розрізнення значень слів та приводить до їх ідентифікації» [10, с. 210].

Питання українського правопису цікавило В. Сімовича насамперед тому, що він ніколи не відмежовував законів розвитку мови від законів письма. Граматика й правопис – це основа пізнання

літературної мови. Питання правопису вчений досліджував на рівні з практичними та теоретичними питаннями української мови.

Для Української загальної енциклопедії 1934 року мовознавець написав розвідку про історію українського правопису. Правописна система української мови, за авторовими переконаннями починає своє становлення ще від часів функціонування церковнослов'янської мови, коли перші «помилкові» знаки відповідають звуковим відповідникам народної мови. В.Сімович встановлює основні етапи розвитку правописної системи: 1) X–XIV вплив звукових процесів на письмову передачу; 2) XVI–XVII скосування усталення народної мови церковними правописними традиціями; 3) XVIII боротьба традиційного й фонетичного правописних принципів; 4) XIX правописні реформи Максимовича, Куліша, Драгоманова; 5) XX унормування української літературної мови 1919, 1927, 1933 рр. Наскрізно простежується у статті боротьба двох культурних впливів на українську мову: візантійського та західноєвропейського (латинського), що пояснюється географічними та політичними умовами розвитку української держави [9].

Дослідження історії українського правопису відобразилося в низці праць В.Сімовича: «Правописні системи М. Драгоманова», «Йосиф Іречек і українська мова», «Літери і політика».

Серію статей про правописні системи, які були поширеними в Україні, зокрема, Західній Україні, розпочинає розвідка «Правописні системи М. Драгоманова», у якій дослідник аналізує погляди М. Драгоманова на українську мову, яку останній сприймає як «форму народності», «ознаку породи» [7, с. 125], як засіб поширення освіти. Згодом автор знайомить читача з історією правописної реформи, характеризує «женевку» або «драгоманівку».

В.Сімович погоджується з М. Драгомановим щодо практичної переваги латиниці, аргументуючи це тим, що нею користуються розвиненіші народи і що це зближить український народ з цивілізованим світом. Відомий історик знав, що зміна абетки – справа зовсім не легка, однак стверджував, що з орфографії не можна робити святощів, як ще роблять українці з кирилівською азбукою. Чесько-польська латиниця Драгоманова комбінувала закони польської орфографії, що не завжди вдало відображали українську мову. Детально проаналізувавши положення Драгоманівської латинки, яку сам автор не завжди застосовував, та «женевки», якою М. Драгоманов користувався від 1887 року, В.Сімович, підсумовує:

1. З історичного погляду правопис Драгоманова перебрав багато з максимовичівки (*ѵ* – без огляду на його повстання та фонетичне значення після голосних; зазначування декуди чергування *ѵ – у, і – ѱ*) та з кулішівки (*і* – без огляду на його повстання; *и* – для історичних *и* та *ы*...) драгоманівка була побудована на цих двох попередніх правописних системах;

2. Вносить багато нового: полишаючи прийнятні значки та африкати *ч, ц*, залишаючи *дж, дз*, вводить, ізрештою, засаду, щоб, крім цього (для практики письма важного й доброго) випадку, кожному поодинокому звукові відповідав один знак: відкидає скрізь і раз на все *ѵ*; відкидає *иц*; для палаталізації приголосних заводить скрізь (*і* не тільки в визвуку складу) *ѵ*: для йотації голосних вводить, на сербський спосіб, *ј*, цим викидає історичні значки *я, ю, є*, і з кулішівки *ѣ* з їх подвійними функціями і водночас спрощує правопис, скорочуючи число літер кулішівки з 32 на 28; при тому виходить цілком зайвий *ѵ* чи *ѵ* після зубних та перед йотованими голосними, при цій реформі відразу паде в очі характер українських губних, а це і *ѵ* на означення м'якшення скрізь – робить драгоманівку, уже, на перший погляд, більш фонологічним правописом, ніж кулішівка й сучасний правопис;

3. З цього погляду драгоманівка заслуговує справді назви зреформованого правопису, навіть радикального;

4. Женевку не можна назвати чисто фонетичним правописом, як міркував Драгоманів, бо ж на кожному кроці бачимо в ньому хитання між історичним принципом і фонетичним (фонетичні закони – послідовно не переведені), вона взагалі творить розумний компроміс між обидвома принципами, і це дає доказ на те, що її творець мав великий лінгвістичний такт;

5. На драгоманівці відчутний вплив російського правопису, що знайшло відображення в переписі чужих слів;

6. Відділ чужих слів необдуманий, виявляє теж великі хитання, певної системи в транскрипції – немає [7, с. 174].

«Драгоманівка» не прижилася як правописна система, а була лише проміжною ланкою. Хоч М. Драгоманов вважав свій правопис науковим, перевагою чинного правопису є практичність та консервативність. Радикальність сприймається поволі, оскільки стикається з традицією.

Проблемам «азбучної заверюхи» 1859 року В. Сімович присвячує розвідку «Йосиф Іречек і українська мова», у якій аналізує діяльність Іречека в зміні кирилиці латиницею з об'єктивної позиції, а не з

національно-політичних міркувань щодо української мови як І. Франко та Я. Головацький. Мовознавець вказує на заслуги Й. Їречека, чеського вченого і політика перед українською мовою та народом Галичини. Їречек вбачав загрозу австрійському урядові на землях Галичини, Буковини та Закарпаття через поширення впливу російської мови, причиною якого він вважав спільне кириличне письмо. Результатом боротьби з російською мовою стало запровадження латинки в українських школах. Вивчаючи українську мову, чеський дослідник вбачав найбільшу її хибу в правописі. Вдалим, на його думку, є правопис, у якому кожен звук має свій знак; конструкція знаків – найпростіша, щоб їх легко розрізнати, а для цього найкраще для української мови – латинське письмо, але не польське, а характерне лише для української мови [3, с. 94].

У праці «Літери і політика» описано запровадження «фонетичного» правопису або «кулішівки» у школах Галичина та Буковини. Насамперед дискусії, які точилися серед молоді 1893 року, мали політичне підґрунтя. Правопис П. Куліша спирався на живу вимову, тобто надавав перевагу фонетичному принципіві, а не історичному, який домінував на західноукраїнських землях. Правопис цей давав відразу писаному чи друкованому слову ознаку чогось окремого від російської мови, чогось самостійного – і москвофільська частина українського громадянства на західних землях, та частина, що стояла за одну літературну мову з Росією, що не признавала потреби самостійної української літератури, не вірила в її розвиток, бачила, не без причини, в заведенні Кулішевого правопису у школі упадок свого впливу серед народу, крах своїх ідей. Упроваджував у життя цей правопис професор С. Смаль-Стоцький. Через підручник «Руська граматика», укладений С. Смаль-Стоцьким та Ф. Гартнером почалося введення нового правопису у школах, але спирався автор підручника не лише на правопис Куліша, а й на нововведення Є. Желехівського, який у своєму українсько-німецькому словнику повернув літерам **я, є, ю, ї** – такого ж подвійного значення та замість Кулішевого **ѣ** ввів **йо та ъо**, зазначив м'якість свистячих, які передують губним перед **ї, я**. Саме цей правопис згодом перебрали і науковці Наддніпрянщини, зокрема Є. Тимченко, зі змінами його використовували в деяких видавництвах, а також у своєму словнику Б. Грінченко.

Переконання що саме «кулішівка» стала основою сучасного правопису та сприйняття дослідником саме цієї системи, знаходимо в

його висновках: «А проте з мовного боку треба шкодувати, що відкинено ї після приголосних, які в нас м'якшаться (*ніс – ніс*), бо це дуже прикметний для нашої мови закон; треба жалкувати, що не зазначаємо м'якості сичних перед губними в таких випадках, як святий, звір. Це вплинуло в нас дуже фатально на орфоепію... Та на це немає ради, життя сильніше за науковість правопису, національна єдність і у справі правопису важніша, ніж правописні закони» [5, с. 221].

Зауваживши те, що вчений-мовознавець найдоцільніше функціонування українського правопису вбачав у переході на латинку, доцільно розглянути його дослідження з цієї проблематики.

У статті «Латинка для нашої бібліографії», написаної 1927 року в період заключного етапу становлення норм української літературної мови, В. Сімович уносить пропозицію затвердити передачу української мови латинкою паралельно з українською кирилицею. З огляду наукового, затвердження латинки дає змогу поширити українські дослідження та заявити про існування української науки, відмежованої від російської зі своєю специфікою та колоритом. З певними змінами латинку-транскрипцію все ж прийняли у славістиці [4].

У 1934 році доктор Сімович звертається до теми латиниці в розвідці «Система української латиниці», мотивуючи це потребою мати власну систему одної української латиниці, якою можна б користуватися побіч теперішньої української абетки, збудованої на кирилиці (збереження скрізь, у всіх мовах, одного графічного образу українського автора – у наукових чи літературних творах, урядових документах; наукові цілі; можливість ближчого контакту зі світом латинської азбуки; бібліографічні цілі; така система зберігає оригінальне обличчя української мови, не покалічене, як досі скрізь його бачимо), щоб і українські автори могли нею користуватися, головню в науці [8, с. 179].

Мовознавець, крім окреслення актуальності та завдань системи, подає власні вимоги: 1) нескладна, проста, без зайвих комбінацій і новизн; 2) не повинна відбігати від випробуваних систем латиниці слов'янських народів; 3) повинна відповідати законам фонології, щоб із нею видно було відразу самостійні фонemi української мови; 4) уникати перебільшеної фонетизації; 5) мати свої закони для чужих слів (відрізнявання давніх, що давно ввійшли до української мови з вірою, культурою – система фонетична, – від нових: система механічного перепису, при чому слід оминати вульгаризацію через запозичку чужих слів і назв із якоїсь посередньої системи (російської,

польської)). Систему повинна скласти окрема комісія й перевести її в життя через компетентну установу [8, с. 180]. Уведення латинки, на думку деякого з дослідників, спростило б написання іншомовних слів відповідно до норм української мови, дискусії у зв'язку із цим час від часу виникають серед українських авторів.

Проблема правопису знову виринула після об'єднання України, почався правописний хаос, який не обійшов уваги визначного мовознавця. На еміграції власний правопис у кожній книжці чи видання, відмінний один від одного. Через пресу, часописи, школу поширюється, підігнаний під російський, український правопис 1933 року, однак простежуються відхилення і від офіційного правопису. Реакцією на такі події було перевидання «Правописного словника» Ізюмова зі вступною статтею В. Сімовича в Львові 1941 року, ухвалений 1929 року та стаття «Звертаймо до академічного правопису» В. Сімовича 1942 року. Професор був переконаний, що «... ухвалений 1929 року правопис, не вважається ідеально добрий. Але ж бо не треба забувати, що ні в одного народу на світі немає ідеально доброго правопису. Орфографія – річ практична, річ звички, а людина така істота, що звикне до всього» [6, с. 211].

Хоч учений мав власний погляд на правописну систему української мови, оскільки досконало вивчав правописи-реформи, був прихильником латинки, однак вважав справу унормування літературної мови може вирішити лише найвища наукова установа, Українська академія наук у Києві та внести зміни до Харківського правопису 1929 року.

З аналізу праць В. Сімовича про український правопис, можна зробити висновки: 1) дослідник був прихильником латинки у правописі, висловлюючись за можливість паралельного функціонування правопису на основі латинської та кириличної графіки; 2) фонологічний принцип повинен переважати у правописній системі, а не фонетичний; 3) кожен правопис повинен мати наукове обґрунтування; 4) основним критерієм правопису повинна бути практичність у застосуванні; 5) обов'язкові критерії для передачі іншомовних слів українською мовою, відповідно до тих фонем, якими вони позначаються у рідній мові.

Слова великого мовознавця стали пророчими: «Ми певні в тому, що це станеться, та тільки не знаємо, коли саме це буде» [6, с. 211] і досі залишаються актуальними.

Література

1. Ковалів П. Василь Сімович / П. Ковалів. – Вінніпег : Тов-во Просвіта, 1953. – 39 с.
2. Сімович В. Звертаймо до академічного правопису / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
3. Сімович В. Йосеф Їречек і українська мова / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
4. Сімович В. Латинка для нашої бібліографії / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
5. Сімович В. Літери і політика / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
6. Сімович В. [Передмова до праці] : Правописний словник / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
7. Сімович В. Правописні системи М. Драгоманова / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
8. Сімович В. Система української латиниці / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
9. Сімович В. Українська мова і правопис / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
10. Сімович В. Фонологія і правопис / Василь Сімович : у 2-х т. ; [упоряд. Л. Ткач]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005 – Т. 1 : Мовознавство. – 2005. – 520 с.
11. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014 р.

УДК 811.161.2'373

А. Є. Іншаков

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОЛЬОРОНОМЕНА
ЧЕРВОНИЙ ТА ЙОГО ПОХІДНИХ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ (ХІ – ХІІІ СТ.)**

Іншаков А. Є. Особливості функціонування кольорономена червоний та його похідних у староукраїнській мові (ХІ – ХІІІ ст.).

Дослідження історії словникового складу української мови неможливе без з'ясування становлення окремих семантичних груп лексики, зокрема кольоративів. У статті розглядається функціонування кольоративу *червоний* та його похідних у староукраїнській мові (ХІ–ХІІІ ст.). Засвідчено необмежену сполучуваність номена червоний, розглянуто використання лексеми в прямому та переносному значеннях.

Ключові слова: кольороназва, лексема червоний, кольоратив, похідні слова, абстрактні лексеми.

Іншаков А. Е. Особенности функционирования цветонаименования красный и его производных в староукраинском языке (XI – XIII ст.).

Исследование истории словарного состава украинского языка невозможно без выяснения становления отдельных семантических групп лексики, в частности колоративов. В статье рассматривается функционирование колоратива *красный* и

его производных в староукраинском языке (XI – XIII ст.). Зафиксирована неограниченная сочетаемость номена *красный*, рассмотрено использование лексемы в прямом и переносном значениях.

Ключевые слова: цветоименование, лексема красный, колоратив, производные слова, абстрактные лексемы.

Inshakov A. Y. Features of functioning of cetoniinae red and its derivatives in Ukrainian language (XI – XIII).

The study of the history of the vocabulary of the Ukrainian language is impossible without studying Stanovlenie separate semantic groups of vocabulary, in particular coloration. The article discusses the functioning of colorative red and its derivatives in Ukrainian language (XI – XIII). Fixed unlimited combinability nomen red, considered the use of tokens in the literal and figurative meanings.

Key words: cetoniinae, token red, colorative, derived words, abstract words.

Увагу мовознавців постійно привертають питання історії становлення окремих тематичних груп лексики на різних етапах розвитку мови. Останні 30-50 років у мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань. Як правило, науковці аналізують кольороназви з погляду синхронії, а в аспекті діахронії така лексика зрідка досліджується.

У східнослов'янській мовознавчій літературі досі значна увага приділялася проблемі функціонування кольоронайменувань. Це такі лінгвісти: М. І. Чікало, О. Рудь, В. Кушнерик, Л. Довбня, І. Бабій, А. П. Критенко, М. В. Іщук та ін.; російські мовознавці Н. Б. Бахіліна, Л. М. Грановська, В. А. Москович, Н. Ф. Пелевіна, В. А. Юрик, І. С. Кулікова, М. А. Суровцева, Н. Н. Степанова, А. М. Панченко та ін.

Різноманітним із семантичного боку, активним шаром словникового складу української мови є колоративи. В україністиці досі не здійснювався на широкому історичному матеріалі комплексний діахронічний розгляд колоративів. Цим і зумовлено актуальність нашого дослідження. Однією з частотних мікрогруп є лексеми на позначення червоного кольору.

Дослідження кольороназв староукраїнського періоду є важливим для процесу становлення, функціонування відповідної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом.

Метою нашої статті є виявлення особливостей функціонування кольоронамена червоний та його похідних у староукраїнській мові.

Староукраїнська спадщина в лексиці сучасної української мови на позначення кольорів незначна. Така обмеженість основних

кольороназв пояснюється специфікою жанрів, своєрідністю поетики давньої літератури.

В обстежених нами джерелах виявлено близько двох десятків кольороназв. Переважно це основні кольори та їх відтінки, і лише зрідка фіксуємо назви змішаних кольорів.

Серед лексико-семантичної групи кольороназв періоду Київської Русі найбільш розмаїтою була підгрупа червоного кольору, його відтінків. Серед них – *багрянний, червлений, черлений* та ін.

У давніх пам'ятках для назв відтінків червоного кольору вживалися слова з коренем **rudh-*, зокрема прикметник *рум'яний*, дієслово *рдіти* «червоніти», «вкриватися рум'янцем». Це могли бути і кольори, змішані з червоним: *редрий, рижий*.

Слово *рѣмѣныи* позначало «рум'яний, яскраво-червоний, червоний» (про колір обличчя): *небонѣ м'ногы видимѣ зълыѣ съдрѣвы и роумѣны* (1073 Изб. 112). Від цього прикметника існували похідні суфіксальні іменники: *рѣмѣникъ, рѣмѣнство, рѣмѣнець*. Наприклад: *рѣмѣникъ* «колір здорового тіла»: *...и излю ѡ пазухи своѣѣ и пакы бы в румѣнцѣ плоти своѣѣ* (XIV Ср III 196); *рѣмѣнство* «рум'янець» (про колір обличчя): *вьсь съдрѣвъ и цѣль и съ вьсьѣмъ подвижаникѣмъ и роумѣнствомъ* (XI СП 253); *рѣмѣнець* «рум'яна»: *видѣхъ жену злообразну, причинуюче къ зеркалу и мажуущия румѣнцемъ* (XII Ср III 196).

Давнє слов'янське слово *рдіти* «червоніти, виділятися своїм червоним кольором» розвинулося з *д.-р. рѣдѣти* через занепад слабого *ѣ*, *ѣ* перейшло в українській мові в *і*. Походить від *прасл. *rǫdĕti* «червоніти», з *і.-с. *reudh-/*roudh-* «червоний». Дієслово *рдіти*, *укр. рдитися* «гарячкувати», *цсл. рѣдѣтися*, *ч. rditi se* «червоніти» пов'язане з іменником *руда*, *лат. rubeo*, *-ĕre* «червоніти» (Ф III 453).

Похідний іменник *зарѣдѣникъ* означав «почервоніння, червоність»: *сими врачевании помазѣѣ зарѣдѣниѣ отѣмѣши* (XII СДЯ III 343).

Прикметник *рѣдрыи* = *редрыи* мав значення «бурий, рудий, червонуватий»: *пазнон' рѣдрѣ же ксть паче анѣфраѣѣ камька..., анѣфракъ зѣло чръвень ксть* (1073 Изб. 152); приклади сполук у пам'ятках XI–XIV ст.: *юницю редру*; *пазнон' (коштовний камінь) рѣдрѣ; редра телица; воль редрѣ, волною редрою* (Ср III 215).

Від прикметника *ръдрыи* = *редрыи* «червоний, рудий» (*волною редрою, пазнон редръ*) утворилися дієслівні деривати: *ръдритисл* «бути червоним, червонітися»; *ръдѣтисл* = *рдѣтисл* «бути червоним, червонітися; бути рум'яним, квітнучим; червоніти, соромитися». Наприклад: *гавѣ тако зъло убразяце, не рѣдятся* (XIII там само 203).

Можливо, існувало похідне *Рудица* (1097 ПВЛ 258) «урочище». Із коренем *rudh-* у давніх джерелах з XV ст. виявлений лише один композит *рѣдожълтыи* «червонувато-жовтий» (XV Ср III 188).

Від основи **rѣd* був утворений іменник з суф. *-j-a* **rѣdja* «руда», **dj** > **ж**, звідси *ръжа* > *ржа* «іржа» (в українській мові розвинувся початковий **i** перед групою приголосних); *ст.-сл. рѣжда*, де **жд** походить із **dj**. Наприклад: *ръжа* = *ржа*: 1) «іржа, окис металу»: *злато ваше и сребро обръжавѣ и рѣжа ко во полоуиство вамъ бждеть* (1073 Ізб. 81); *самъ тѣ сл въ себѣ съкроуиить и снѣсть, како же рѣжа съ желѣзомъ коньчаваюма* (XI Ср III 203); *рѣжа и тѣла на послѣиство намъ бждеть* (там само); 2) «хвороба рослин»: *вса древа... потребитъ ржа* (XIV там само).

Старослов'янська форма *ръжда* = *рожда* означала 1) «іржа»: *како же и рѣжди съостренѣ желѣзнии блѣскъ и свѣтьство, еже есть по ествою; съпротивить же сл моудрости лоукавство. и злонравиж* (1073 Ізб. 62); 2) «хвороба рослин»: *и дастъ рожди плодъ ихъ* (1296 Ср III 204). З таким же значенням існував номен *ръжда* (там само).

Від *д.-р. рѣжа* утворений прикметник *ръжавии* «іржавий» із суфіксом *-ав-*, що позначає більшу міру ознаки, а від *ръжавиць* з суфіксом *-ин-а* – іменник *ръжавчина* «червоно-бурий наліт на залізі».

Від основи **ryd-* виникла форма *рыжий*. Наприклад, *рыжи* «червонувато-бурий»: *прося у нѣхъ десятины во всемъ: во князѣхъ и в людѣхъ, и в конехъ, десятое в бѣлыхъ, десятое в воронихъ, десятое въ бурыхъ, десятое в рыжихъ, десятое в пѣгихъ* (1237 СЛ); *конѣ бѣлыя и рыжѣе пожираше* (XI/XIII–XIV ХА 233).

Етимологічно до цієї групи входить і номен *русий* «світло-коричневий» (про волосся), *русый, русъ: Руса (Старая)* (1302 СЛ 486); мабуть, власна назва *Черныѣ Русину* (1283 там само 481); *Русское море* (Черное море). В опрацьованих пам'ятках трапляється лексема *ръсыи*: 1) «жовтуватий»: *унухион роусъ ксть* (1073 Ізб.154); 2) «русий (про волосся), коричнево-жовтий» (Ср III 198).

Від цього прикметника утворений композит *рѣсовласыи* «світловолосий»: *Елень... русовласа на желть* (Хрон. И. Малалы 178) та похідний абстрактний іменник з суфіксом **-ость**: *рѣсость* «русий колір»: *О тѣлесехъ же тварь, рекъше белота, чрънота, рѣсость* (1073 Ізб. 232).

Типовими для давніх пам'яток є кольороназви зі спільнослов'янськими коренями **červ-* (**čerm-*).

За словником М. Фасмера, *чермний* «червоний», *цсл., д.-р. чръмнь прасл. *čьтъь* «черв'як» (Ф IV 344). Похідна від нього церковнослов'янська назва – калька з грецької *Чермное море* – «Червоне море» (Ф IV 344): *...и покрыи мя нищета аки чермное море фараона* (XII Сл. Дан. Зат.); *донде же и чермноє море проидоша* (XIII ПВЛ 70); *...изгражена естъ Атланьскым моремь, Ираклиискымы столпы и Черъмным моремь...* (XI/XVI ИФ 277); *къ Черъмному морю* (986 ПВЛ 95); назва річки *Чермная*: *...из негъже исходитъ рѣка Єфиитъская Чермна текуци. на вѣстокъ* (там само 2); власна особова назва: *Андрѣи же послѣшавъ лестиваго Семьюнка Чермнаго* (1226 ЛП 748).

Такий прикметник переважно вживається в пам'ятках для позначення природної червоної фарби. Його варіанти: *чръмныи* = *чръмныи* = *чрельныи* = *чермныи*. Цей номен, виявлений у джерелах, має значення:

– «червоний, багрянний»: *како чръмныи ризы бесквръньноумоу акы тѣщъникоу, плнь тѣскъ испъравъшоу* (XI Ср III 1559); *бѣ же Мъстиславъ дебелъ тѣломъ, чермень лице", великыма ѡчима, храборъ на рати* (1036 ПВЛ 51); *бѣ же низок, плѣшивъ, чреватъ, сѣдъ, чермень...* (XI/XVI ИФ 354); *вечерь бывъшоу чръмъноу Небоу глѣте тишина* (XI ЄМств 79);

– вогненночервоний, рудий (про волосся): *изиде первѣнецъ чермень* (XIV Ср III 1559);

– вогненний: *вѣста от сѣвера другыи вѣтръ болѣи и чермень видѣнѣемъ* (XV/XVI Ср III 1559);

– закривавлений (в образних висловах): *аще чръмныи грѣхъмъ ксте, и хоу же крѣвныи, то обѣлитесѧ ко снѣгъ* (XI Ср III 1559).

Фактичний матеріал пам'яток засвідчує похідні дієслова *чръмноватисѧ* = *чермноватисѧ* «червонітиса, вкриватиса червоним кольором» та іменники: *чръмньство* = *черменьство* «червоність,

червоний колір; гарячність»; *чьрмьность* = *черьмьность* «червоний, рудий». Наприклад: *днь зима, чьрмьноукуть бо сѧ оуныва нбо* (1119 Ср III 1559); *щьрмьнь* = *щьрмьнь* «червоний, червонуватий» (Ср III 1343): *сѧр'дион, Вавоулоньскыи нарицакумы, оучьрмьнь ксть акы крвь* (1073 Изб. 121); *ючьрмьнь* = *ючьрмьнь* «червоний, червонуватий» (*щьрмьнь*) (Ср III 1630): *оуакинѡ акы ючьрмьнь ксть, обрѣтакуть же сѧ въ оутрньии варьвариши Сюриисцѣи* (там само 153); *подобныи лисици черьмности ради* (1229 ЛП 759); *чьрмьна же блше, свьриши бо сѧ крвьью члвчскага стрсть, паже въсемоу миру сѣсенье ксть крвьии чьрмьньство* (1300 Ср III 1560) «червоність, червоний колір»; «гарячність» *гарость и черменьство* (XI/XIII–XIV ХА 28).

Для кольору предметів, що мали зв'язок із процесом фарбування, переважно зафарбованих людиною, уживався прикметник *червленый*.

Зі значенням «червоний» у давніх пам'ятках використовували слова:

– *чьрвеньи* = *чьрвеньи* = *червеньи* (Ср III 1555): *анфраксь зѣло чьрвень ксть образьмь..., издаlechѧ бо акы доуплатицѧ или акы оугль искрами мьчьшите* (1073 Изб. 121); місто *Червень* (981 ПВЛ 81);

– *чьрвленни* = *чьрвленни* = *чьрвленни* = *червленни* (Ср III 1556): *и свьлкъшии и, хламидою чьрвлюною одѣшии и* (XI ОЕ 28); *облекоши и въ ризу червлену* (XIII Ср III 1556); *и хламидою чьрвлюною одѣшии и* (XI ЄМств 215);

– *червьчатыи* = *черевьчатыи* (Ср III 1558): *а изъ золота даль есмь сыну своему Андрѣю: ѡ чепи золоты, поясь золотъ Фрязьскыи съ женчугомъ съ каменьемъ, поясь золотъ съ крюкомъ на червчатѣ шолку* (1327 Ср III 1558);

– *чьрленни* = *чьрленни* = *черленни* (Ср III 1558): *чьрлень стягъ, бѣла хорюговь, чьрлена чолка, сребрено стружіе храброму Святъславличю* (XII СПІ 11); *лисици брешуть на чьрленья щиты* (там само 10); ... *а самъ подѣ чьрленьми щиты на кровавѣ травѣ притрепанѣ Литовскыи мечи* (XII СПІ 33); *лѣче бы ми видет^н нога свога в лычницы в домѣ твоє^м, не^жли в чьрленѣ сапозѣ в бога^рсте^н дворѣ* (XII/XIII Ср III 1558).

На позначення власних назв з опосередкованим відношенням до червоного кольору вживався номен *чирвоный* та його варіанти: *урочище Чирвоны Лози* (1292 ГВК 578); ... *а на другоую сторону по потокъ Чирвоны до врѣха Дубна дакумъ и приписокумъ на вѣкы* (там

само 569); *Червлений Потік* (*Чирьвоныи потокъ*) (там само 1261); *Червлений Потік* (там само 1065); *Червень* (*Червєнь, червьєн*) (там само 1261); ...нынѣ гнє ѿць мої. прислаль. ко мнѣ. ^нимаєть q мене города. что ми былъ даль. Белзь. и *Червєнь*. и Холмъ... (1288 там само 331).

Червоний колір використовувався як символічна назва *червельни* (*чермныи*) – символ вогню в Хроніці Георгія Амартола. Наприклад: ...прапруда же противу водѣ, *червьєленое* же противу огню... (XI/XIII–XIV ХА 28 б); ...либо иакинѣъ къ иаерови приложєнь, *чермныи* же ли *червью* *ичервлєнь* къ *игневи*... (там само 26).

Червонная Русь – історична назва української Галичини, Волині, Поділля, головним чином – Східної Галичини. У літописах невідоме до XVI ст. Місцевість отримала назву, ймовірно, від д.-р. міста *Червєнь* (згадка в Повісті временних літ під 981 р.), за ним отримала назву *Червєньскии города* (ПВЛ 1018 р., 1031 р.), пор.: и *ѣха* к *Червну червнѣне* же затворишасѣ в *городѣ* (1158 ЛІ 488). Є гіпотези, не всіма мовознавцями підтримувані, щодо тлумачення назви через червоний одяг українців або назви черв'яка, кошенілі (Ф ІV 335).

Зі значенням «червона фарба» в джерелах розглядуваного періоду виявлений номен:

– *чървь* = *черв* (Ср ІІІ 1557): *ибо иакинѣъ къ иаерови приложєнь, чермныи же ли червью ичервлєнь къ игневи* (XI/XIII–XIV ХА 26); *чермно или въ черви ичмочено* (там само). Це ж слово могло означати й «вісон, дорогоцінну тканину»: *иблачашесѣ и въ дригоюю иждежи и ввуса и иакунѣа и прапрѣда и черви и злата* (там само 25).

На позначення червоного кольору зафіксована назва *чървень* = *чървьєнь* = *червень* (Ср ІІІ 1555): *чървьєнию своєга крѣве чистюю истиньною одежю оукраси* (1096 там само), пізніше вона позначала червону фарбу, кіновар.

Серед похідних трапляється і назва місяця липня – *чървень* = *червень* (1144 там само). Варіант *чървень* уживається в пам'ятках книжних, церковнослов'янський варіант у пам'ятках, перекладених із болгарської мови, наприклад, в «Изборнику Святослава 1073 року»: *в дузѣ свойства суть чръєное и сине и зелено*. В оригінальних пам'ятках фіксуються топонімічні назви (у Лаврентіївському, Іпатіївському літописах, Повісті временних літ): *Червен, Червеньские: ...том же лѣт воєваша Лѣхове ижоло Чървьна* (1163 ЛІ 552);

Галичань Червенськіє (1338 СЛ 305); *Галичь Червенській* (1144 там само 311).

Функціонував ряд дериватів, утворених від дієслова *червити* = *чръвити* = *червити*, *чрълю* зі значенням «фарбувати, рум'янити» (Ср III 1555): *начаша дроуга прѣ дроугою чръвити лице и белимъ трѣти, абы уноша въжелець е на похоть* (ПВЛ 4). Наприклад, похідні іменники:

– *чръвильница* – «фарбувальня»: *чръвильница ксть ѣркъ* (XII Ср III 1555);

– *чръвильникъ* = *чръвильникъ* «фарбувальник»: *не тако бо ни чръвильникъ чръвляниа оудобъ приємлють поставъ, ни смрада сжпротивааго приближивьиса* (XI там само).

Суфіксальними утвореннями є похідні:

– *чрълена* = *чрълена* «багряна риза, багряниця»: *облѣциса въ чръленѣ, прими трѣсть, покланяник прими отъ ржгажущихьса истинѣ* (XI Ср III 1556);

– іменник *чръленик* = *чръленик* «фарбування, фарба»: *не тако бо чръвильникъ чръвлени оудобъ приємлють поставъ* (там само);

– іменники *чръленица* = *чръленица* = *чръленица* = *чръленица* «вісон, дорогоцінна тканина, одяг із дорогої тканини»: *члѣкъ нѣкъи бѣ багать и облачааше са въ багърленицю и чръленицю* (1119 там само); *църкъ дньсь тържествуютъ, таино въ новоу одежоу одѣвьшиса, тако въ багърленицю и чръленицю* (XII там само).

Зі значеннями «червона фарба», «червона нитка», «червлена тканина» виявлений ще й номен *чрълень* = *чрълень* = *чрълень* (там само 1557).

Отже, в XI–XIII ст. група червоного кольору, його відтінків була найбільш розмаїтою. Основа з індоєвропейським коренем **rudh-* зазнала звукових змін на слов'янському ґрунті (втрата дифтонгів). Кольороназва *рум'яний*, дієслово *рдіти*, змішані з червоним кольори *редрий*, *рижій* стали твірними для похідних іменників, дієслів. До цієї групи етимологічно входив номен *русій* та його похідні. На позначення природної червоної фарби в пам'ятках зафіксований номен *чермний* зі спільнослов'янським коренем **čerm-* із широким спектром значень та похідні іменники, дієслова. Для передачі кольору предметів, що мали зв'язок із процесом фарбування, уживався номен *чрълений* від праслов'янського кореня **červ-*. Зі значенням

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАПАХІВ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Иншакова И. Е. Назви на позначення запахів у праслов'янській мові.

Дослідження історії лексичного складу української мови неможливе без з'ясування історії окремих семантичних груп. Аналіз тематичних груп із одоративними коренями (за етимологічними словниками) репрезентує лексику запаху в праслов'янський період.

Ключові слова: запах, одоративна лексика, похідні, корінь, лексема, дериват.

Иншакова И. Е. Наименования для обозначения запахов в праславянском языке.

Исследование истории лексического состава украинского языка невозможно без выяснения истории отдельных семантических групп. Анализ тематических групп с одоративными корнями (по этимологическим словарям) репрезентует лексику запаха в праславянский период.

Ключевые слова: запах, одоративная лексика, производные, корень, лексема, дериват.

Inshakova I. Names to denote smells in proto-Slavic language.

Study of the history of lexical structure of Ukrainian language is impossible without finding out the history of some semantic groups. The analysis of the thematic groups with odoratissima roots (etymological dictionary) represents the vocabulary of odor in the proto-Slavic period.

Key words: smell odorativnaya vocabulary, derivatives, root, token, derivative.

Вивчення словникового складу мови є традиційним в українському мовознавстві. Повне ж дослідження історії лексичного складу української мови неможливе без з'ясування історії окремих семантичних груп. Мова певним чином відображає процес пізнання людиною дійсності. І початковим етапом цього процесу є сприйняття. Лексика сприйняття постійно перебуває в колі уваги вітчизняних лінгвістів. Проте до сьогодні, на жаль, не було спроб комплексного опису історії одоративної лексики української мови. Запах досліджується в різних аспектах ольфакторної семантики: фізіології, соціології, культурології, психології. Відомі окремі праці, присвячені частковим аспектам опису цієї лексики в українській, російській лінгвістиці, психолінгвістиці (І. Франко, О. Білецький, В. Виноградов, В. Сидельников, Л. Вейсгербер, В. Дорошевський, Л. Васильєв, Ю. Караулов, А. Василевич, Е. Гейко, Л. Крюкова, В. Лещенко, Н. Павлова, І. Рuzін, Р. Фрумкіна, А. Вежбицька, А. Житков,

Н. Ніколіна та ін.). Детальний розгляд ольфакторної лексики покликаний допомогти встановити історію окремих слів, системні відношення (синонімії, антонімії, узагальнення, диференціації та ін.), зміни в семантиці лексем, розвиток вторинних значень у процесі становлення, функціонування тощо. виявити склад лексики із семою «запах» на різних етапах писемної історії української мови.

Актуальність нашої статті зумовлена необхідністю комплексного опису історії одоративної лексики української мови та відсутністю спеціальних праць із розглядуваної проблеми.

Факти для характеристики праслов'янського періоду узяті з різних етимологічних словників слов'янських мов, авторських розвідок, присвячених праслов'янському етапу. Такий фактичний матеріал послужить фоном, перспективою, без яких неможливо зрозуміти всю історію ольфакторної лексики в українській мові, а також сприятиме висвітленню історії досліджуваної семантичної групи в усій складності, багатогранності та дозволить охарактеризувати її місце, роль у лексичній системі.

Як свідчать матеріали етимологічних словників, здавна побутували словотвірні гнізда з продуктивними коренями *kur-, *duxь-, *čad-, *n'uxь-, *dym-, *kad-, *gağь-, *gnil- та близько десятка інших менш продуктивних коренів.

Наявний фактичний матеріал уже в праслов'янський період дає змогу визначити окремі тематичні групи. Наприклад, специфічні запахи тварин: *baranina / *boranina (ЭССЯ I 155): чес. *beranina* ж. р. «баранина, запах барана»; *konina (ЭССЯ X 184): сербохорв. *коњина* ж. р. «кінська шкіра», в.-луж. *konina* ж. р. «кінська шкіра», н.-луж. *konina* ж. р. «кінський запах»; *kozina (ЭССЯ XII 23): цсл. *КОЗИНА* ж. р., болг. *козина*, словен. *kozina* ж. р. «козяче хутро; козлятина; козяче хутро; запах козла», чес. *kozina* ж. р. «козлятина; запах козла», слвц. *kozina* ж. р. «козлятина; козяче хутро; запах козла»; *kozьlina (ЭССЯ XII 31): в.-луж. *kozlina* ж. р. «козяча природа; козяче хутро; запах козла». Усі розглядані похідні утворені за допомогою суфікса -ina від *kanь, *koza, *kozьль. Трапляється похідне із суфіксом -et-ina від прикметника *mьrль. Можливо, новоутворення за аналогією з *teļetina, *kurētina та ін., що позначають м'ясо та шкіру тварин: *mьrļetina (ЭССЯ XXI 137): рос. діал. *мерлятина* ж. р. «шкурка палої вівці», *мерлетина* ж. р. «труп тварин», укр. *мерлятина* ж. р. «специфічний запах тварини». За іншими словниками зафіксовані слова сконгс, скун(г)с «вонючка, назва хутра амер. вонючки»

(Ф III 649); еноть «рід тварини, зі смердючих» (Преобр I 215).

У слов'янських мовах яскраво представлена тематична група назв ароматних рослин: *коргь (ЭССЯ XI 26): ст.-сл. *копрь* «кріп», болг. *копър* ч. р. «кріп», макед. *копар* ч. р. «кріп», словен. *koper* ч. р. «кріп», «ромашка», н.-луж. *копр* ч. р. «кріп», ст.-польськ. *копр* ч. р. «кріп», польськ. *копр*, *koper* ч. р. «кріп», д.-р., рос.-цсл. *копрь* ч. р. «кріп», «аніс», рос. діал. *копер* «кріп», укр. *копер* «кріп». Похідне із суфіксом -гь від і.-е. *kup «випускати пар, дух, запах». У східних слов'ян назва рослини виступає у варіанті *кгорь, який можна вважати вторинним: *кгорь>*коргь; *medunъ / *meduna (ЭССЯ XVIII 61): рос. діал. *медунок*, *медуна* ж. р. «висока трава з запахом меду» та похідний іменник із суфіксом -іка від *medunъ – *medunika (ЭССЯ XVIII 239): рос. діал. *медуника* ж. р. «медуна, висока трава з запахом меду»; *matъčina (ЭССЯ XVIII 11): болг. *маточина* ж. р. «лісова та садова рослина із запахом лимона, яка приманює бджіл», діал. *маточина* ж. р. «ароматна рослина, якою заспокоюють бджіл», *маточинь* ж. р. «бур'ян, подібний кропиві, з приємним запахом», *матуч'єнь* ж. р. «запашна рослина»; кори́ця «висушена кора гілок коричних дерев, що її вживають як прянощі для кондитерських виробів, а також у медицині та парфюмерії», цсл. *корица* «кориця»; запозичено в давньоруську мову зі старослов'янської (ЕСУМ III 22); ладанник (бот.) похідне утворення від *ладан*; назва зумовлена тим, що рослина багата на запашні ефірні олії і смоли (ЕСУМ III 181); лимонник (бот.) «витка кущова рослина», є похідним від *лимон*, назва пояснюється тим, що коріння і стебла рослини при розтиранні пахнуть лимоном (ЕСУМ III 234); лотос (бот.), через посередництво латинської запозичено з грецької; гр. *λωτός*, яке є назвою багатьох кормових рослин, вважається середземноморським словом невідомого походження, можливо, пов'язане з гебр. *lot* «вид червоної запашної живиці», ар. *lādan* «запашна смола» (ЕСУМ III 293); любка (бот.) «зозулинець, орхідея [дрімлик, коручка, гніздівка звичайна; конвалія звичайна; нетреба колоча; комонник лучний]», похідне утворення від *любити*; назва зумовлена дійсними або уявними цілющими і магічними властивостями рослин, які знаходять широке застосування в науковій та народній медицині і знахарстві; у частині випадків назви могли бути зумовлені приємним виглядом або запахом відповідних рослин (зокрема, рясту, конвалії, любочок) (ЕСУМ III 320); марарь (бот.) «кріп запашний»; запозичення з молдавської мови; молд. *мэраp*,

[*морáр*], як і рум. *mărag* «тс.», етимологічно неясне, можливо, пов'язане з алб. *maĝaj* «фенхель» або гр. *μάραδ(ρ)ον* «кріп» (ЕСУМ III 389); м'ята «запашна трава, яка використовується в медицині, парфумерії та кондитерському виробництві» (ЦЭСРЯ 247); полин «трава, що має сильний запах та гіркий присмак» (ЦЭСРЯ 316); нард «духмяна трава та олія з неї», д.-р., ст.-сл. *нардъ* – теж саме (Ф III 44); нардъ «рід запашної рослини, рід валеріани» (Преобр I 593).

Низка лексем-одоративів здавна стосується церковного вжитку. Наприклад: порівняйте походження подібних номенів за етимологічним словником: *ла́ да* «ароматична смола, яку використовують для куріння в релігійних обрядах», *ладанка* «мішечок з ладаном або зіллям», [ладані ти] «курити ладаном»; запозичене у давньоруську мову з грецької; пор. ар. *lādan* «запашна смола» (ЕСУМ III 181); *ми ро* «запашна олія, що вживається при християнських церковних обрядах»; ст.-сл. *миро*; – запозичення з грецької мови; гр. *μύρον* «миро, мастило, запашна олія» (ЕСУМ III 464); *мирра* «ароматична смола; тропічне дерево, з якого її добувають»; ст.-сл. *мі́ра, мѣра* – запозичення з грецької мови, є словом семітського походження (ЕСУМ III 464).

Можна виокремити значну групу лексем на позначення ароматичних речовин: *амбрей* «благовіання із есенції амбри», з франц. *ambre* «видає запах амбри» (Ф I 76); *амбра* «ароматична речовина», запозичено, очевидно, через посередництво російської мови з середньолатинської; походить від ар. *'anbar* «сіра амбра» (ЕСУМ I 66); *ма сти* «кагуста маса з жировими та смолистими речовинами; суміш воску з фарбою для натирання підлоги; ароматична деревна смола»; ст.-сл. *мастѣка* – запозичення з грецької мови; гр. *μαστήκη* «запашна деревна смола» (ЕСУМ III 409); *ментол* «речовина з м'ятним запахом; м'ятна олія» – запозичення з німецької мови (ЕСУМ III 437); *му́скус* «пахуча речовина рослинного або тваринного походження»; цсл. *мѣскѣсъь, мѣскѣсъь*; – запозичення з латинської мови (ЕСУМ III 540); *мускусь* «рід запашної рідини» (Преобр I 571); *духи* «розчин ароматичних речовин» (ЦЭСРЯ 120); *бальзамъ* «запашна деревна олія» (Преобр I 15).

Серед розглянутих прикладів більшість становлять дієслова переважно з неприємним запахом. Наприклад: дієслово на -ѣти співвідносне з **dvoxati *dvošati* (ЭССЯ V 171): діал. *двошѣть* «пахнути, смердіти», «погано пахнути»; **xQxnati* (ЭССЯ VIII 88): словен. *hohnjati* «винюхувати, шастати носом»; складання **jъz* та дієслова **dati* – **jъzdati (se)* (ЭССЯ IX 23): ст.-сл. *издати*, болг. *издам*

«видати, випустити (запах)»; дієслово на *-ot-iti* співвідносне з **mьrgotati* / **mьrgotiti* (ЕССЯ XX 240): рос. діал. *торготить* «погано пахнути»; складання префікса *ob-* та дієслова **gniti*: **obgniti* (ЕССЯ XXVI 213): д.-р. *огнити* «згнити», *огнить* «зіпсуватися від гниття», укр. *обгнити* «підгнити»; складання префікса *ob-* та дієслова **gorniti* / **obgorniti* (se) (ЕССЯ XXVII 18); додавання префікса *ob-* та дієслова **pluti* / **obpluti* (ЕССЯ XXVIII 233): болг. *оплуъж* «зруйнуватися і почати гнити; згнити; знаходитись десь дуже довго та почати вже гнити»; дієслово на *-nQti*, співвідносне із **obšuměti* / **obšumiti*: **obšumnQti* (ЕССЯ XXX 140): рос. діал. *ошунуть* «пахнути, повіяти», «сп'яніти», «учадіти»; додавання префікса *ob-* та дієслова **voditi* / **obvQditi* (se) (ЕССЯ XXXI 110): словен. *ovoditi* «повністю прокоптити», чес. діал. *obuzeny* «копчене», укр. діал. *будити* «коптити»; бздеть, укр. пездіти, бздіти, болг. пьздя, чеш. *bzditi* (Ф I 163); пердеть, укр. пердіти, блр. пердзець (Ф III 235); пукать, -аю «лопатися, випускати газу», пучить, укр. пукати, пукнути «лопнути» (Ф III 404); пучить, пучиться пов'язано з пукать (Ф III 415); чирать «псуватися (щодо продуктів)», чиралый «тухлий (щодо м'яса)» (Ф IV 365); чухать «чути, нюхати», польск. *czuch* «нюх» (Ф IV 389); гнить «гниття», «гнилий», «гнилість» (Преобр I 131). Слід зауважити, що часто одоративне значення виступає як поодиноке в окремих слов'янських мовах.

Значно менше за словником побутувало іменників на позначення запахів. Наприклад: ст.-сл. *ароматъ*; гр. *ἀρώμα* «пахощі» (первісно «запашні трави») за походженням неясне (ЕСУМ I 87); (Ф I 88); **brodъnica* (ЕССЯ III 37): сербохорв. *brōdnica* ж. р. «паутеа, вонюча вода в трюмі корабеля»; похідне із суфіксом *-ov-ъnica* від кореня **kap*, і.-с. **kbr-* сер. лит. *kvāpas* «дух, запах», лтш. *kvēpji* «сажа, чад, пар»: **каровъnica* (ЕССЯ IX 148): словен. ж. р. «курна хата»; похідний іменник із суфіксом *-ina* від **obpala* / **obpalina* (ЕССЯ XXVIII 148): словен. *opalina* ж. р. «запах горілого»; дериват, утворений додаванням префікса **ob-* до **trQdъ* / **obtrQdъ* (ЕССЯ XXX 214): польськ. діал. *otrąd* «сморід від трупа»; плень «гниль, щось гниле», плею «пліти, гнити, розкладатися» (Ф III 279); кіпоть «кіптява», кіптюга «курява», кіптяга «курява», коптїти «чадити»; споріднене з лит. *kvāpas* «дыхання, запах», лтс. *kvēpt* «димїти, коптїти» (ЕСУМ II 449). З іменником **lъxъ* (ЕССЯ XVI 239): болг. *лъх* ч. р. «запах, пахощі» співвідносне дієслово **lъxati* (ЕССЯ XVI 238): болг. *лъха, лъхам, лъхам* «випускати, також сприймати запах чого-

небудь». Виявлений лише один багатозначний прикметник з окремим одоративним значенням у чеській мові: *šijľpъ(jь) (ЕССЯ IV 131): чес. *šijľny* «чутливий, ніжний, тухлий (про сало, масло)».

Деякі словники, зокрема М. Фасмера, серед лексичного фонду одоративів часто подають діалектні форми: кардеж «запах горілої вовни, соломи; чад». З олонецк. *koardu* «поганий запах» (Ф II 197); каржоха «чад, смрад», арханг. коржить «смердіти» (Ф II 199); качкера «дим, чад», качкара, кочкара – теж саме (Ф II 214); чувара «тютюн» (Ф IV 376); шуни «дитячий запах» (Ф IV 487) та ін.

Отже, необхідність комплексного діахронічного розгляду семантичної групи одоративів зумовила спробу на фактичному матеріалі (зокрема, праслов'янського періоду) розширити, поглибити сучасні уявлення про формування, еволюцію одоративів.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

ЕСУМ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука : у 7-и т. – Т. 1–6. – К. : Наук. думка, 1982–2006.

Преобр Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / Александр Григорьевич Преображенский. – М., 1914.

Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; Под ред. Б. А. Ларина. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

ЦЭСРЯ Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : Более 5 000 слов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Рад. шк., 1989. – 510 с.

ЕССЯ Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2007. – Вип. 1–33.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014 р.

УДК 811.161.2'373

І. О. Іншакова, А. Є. Іншаков

НЕПРОДУКТИВНІ КОЛЬОРОНАЙМЕНУВАННЯ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XI–XIII СТ.)

Іншакова І. О., Іншаков А. Є. Непродуктивні кольоронайменування у староукраїнській мові (XI–XIII ст.).

Дослідження історії словникового складу української мови неможливе без з'ясування становлення окремих семантичних груп лексики, зокрема кольоративів. У статті розглядається функціонування непродуктивних кольоронайменувань та їхніх похідних у староукраїнській мові (XI–XIII ст.). Засвідчено сполучуваність номенів, розглянуто використання лексем сірий, коричневий, зелений у прямому та переносному значеннях.

Ключові слова: кольороназва, лексеми сірий, коричневий, зелений,

кольоративи, похідні слова.

Иншакова И. А., Иншаков А. Е. Непродуктивные цветоименования в староукраинском языке (XI–XIII ст.).

Исследование истории словарного состава украинского языка невозможно без выяснения становления отдельных семантических групп лексики, в частности колоративов. В статье рассматривается функционирование колоративов и их производных в староукраинском языке (XI–XIII ст.). Зафиксирована сочетаемость номенов, рассмотрено использование лексем серый, коричневый, зеленый в прямом и переносном значениях.

Ключевые слова: цветоименование, лексемы серый, коричневый, зеленый, колоративы, производные слова.

Inshakova I. A., Inshakov A. E. Unproductive cetoniiinae in Ukrainian language (XI–XIII).

The study of the history of the vocabulary of the Ukrainian language is impossible without studying Stanovlenie separate semantic groups of vocabulary, in particular coloration. The article discusses the functioning of coloration and their derivatives in Ukrainian language (XI – XIII). Fixed allocation of nomina, considered the use of tokens, gray, brown, green in the literal and figurative meanings.

Key words: cetoniiinae, tokens gray, brown, green, colorative, derived words.

Останнім часом у мовознавстві значно посилюється інтерес лінгвістів до кольоронайменувань. У східнослов'янському мовознавстві увага приділялася проблемі функціонування кольоронайменувань (М. І. Чікало, О. Рудь, В. Кушнерик, І. Бабій, А. П. Критенко, Н. Б. Бахліна, В. А. Москович, Н. Ф. Пелевіна, Л. М. Грановська, В. А. Юрик, І. С. Кулікова, М. А. Суровцева, Н. Н. Степанова, А. М. Панченко та ін.).

Дослідження кольороназв староукраїнського періоду є важливим для процесу становлення, функціонування відповідної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом. Опрацьований нами фактичний матеріал засвідчує продуктивність кольоролексем білий, чорний, червоний, синій, жовтий. Не часто вживаними були номени *сірий*, *коричневий*, *зелений* та їхні похідні, які й стали предметом нашого дослідження.

Метою нашої статті є функціонування непродуктивних кольоролексем (*сірий*, *коричневий*, *зелений*) та їхніх похідних у давніх текстах староукраїнської мови (XI–XIII ст.).

Прикметник *сірий* в обстежених джерелах староукраїнського періоду вживався зрідка. Кілька прикладів зафіксовано в «Слові о полку Ігоревім» у типових постійних епітетах *вороны серые*, *сѣрыи влъкъ*: *сѣрымъ влъкомъ по земли* (XII СП 3); *акы сѣрыи влъци*, *Гзакъ бѣжить сѣрымъ влъкомъ* (там само 11); *...сами скачють акы сѣрыи*

вльци въ полѣ... (там само 8).

У «Студійному уставі» XII ст. лексему *сірий* використано для позначення кольору вовни одягу монахів чи самого одягу: *никто же убо от мнихъ въ льняну или въ каку любо да облѣчается одежою не тѣчию еже от руна и то же чърно или то само чърмьно или сѣро наричаемое да будетъ же имъ въсяко одѣние худо и чисто и никако же свѣтло* (XII/XIII СУ 223).

До цієї ж групи можна віднести малозрозумілий прикметник *бусий* або *бусий* на позначення змішаного кольору, що трапляється в «Слові о полку Ігоревім»: *...и скочи съ него босымъ влькомъ...* (XII СП 41); *всю ноць съ вечера босувѣ врани възгряху у Плесньска на болони* (там само 23). У пам'ятці зафіксовано: *босый (бусый) волк, бусовѣ врани*. Номен *бусий* відомий і сьогодні в російських народних говорах зі значенням «сірий, димчастий, бурувато-сірий». Лексема *бусий* означала «темно-сірий, попелястий», *бусити, бусовити* «ставати сірим, голубим, темніти». Походження його затемнене. Деякі мовознавці пояснюють *тур., д.-тюрк. boz* «сірий, темний» (Ф I 252). Остаточо з'ясував значення цього номена у своїй науковій розвідці В. В. Німчук.

Форма *сивий* виявлена в джерелах на позначення кінської масті «темно-сірий з сивиною»: *и дары ем оу дастъ великыи, и конь свои борзыи сивыи* (1213 Ср III 344); у пам'ятках функціонують похідні кольороназви *сѣдыи*: *...стара суца, и безстудна, и сѣдѣюща (синѣюще) власы своими, да ся являеть млада всегда* (XI/XVI ИФ 215); *бѣ же низокъ, плѣшивъ, чреватъ, сѣдъ, чермень...* (там само 354); *се ли створисте моеи сребреней сѣдинѣ* (XII СП 26).

У словнику І. Срезневського фіксується лексема *пропелесый* «сірий, сіруватий»: *многаж различія очима бываю^т, ѿбѣ бо бываеи изѣкры, а друзѣи пропелесѣ, а друзѣ чрѣнѣ* (XIII Ср II 1555).

Отже, кольорономен *сірий* зрідка вживався в обстежених джерелах, походив від праслов'янської форми **sěръ* «сірий, світлий». Прикметник був типовим у постійних епітетах. Затемнене походження виявленої в пам'ятках лексеми *бусий, босий*. На позначення кінської масті в проаналізованих текстах функціонувала форма *сивий*. Серед фактичного матеріалу зафіксовані поодинокі приклади номена на позначення сірого кольору – *пропелесый*.

У давніх пам'ятках для назви кольору обличчя, шкіри вживався прикметник *смаглый* на позначення змішаного кольору.

Укр. *смуглий, смяглий* – експресивна палаталізація форми **smag-*. Деякі мовознавці передбачали також зв'язок чергування голосних зі *смага* (Ф III 963).

Зафіксовані нами в джерелах форми *смяглий* «смуглий; темний, чорний», д.-р. *смагль*, поряд зі *смагль* (там само 695), *смагльи* «смуглий, темний»: *нѣкто изѣкръ и смагль* (1073 Изб. 230), *смагльнии* «темний» (XIV Ср III 443), *смагльи* «смуглий»; «чорний, темний» (там само 452); *смѣгльнии* “темний” (там само 447) у сполуках *смѣгльня ризы*; *телеса смагла*; *смагльня ризы*; *смагль лицем*; *смагльиа черныа* одяжа. Можливо, походить лексема від *смага* «вогонь, полум'я»: *поскочи о Руской земли, смагу мычючи въ пламанѣ розѣ* (там само 442). Це слово, його похідні відомі в російських народних говорах [1, с. 39].

Н. Бахліна наводить приклади з «Моління Даніїла Заточника» на підтвердження функціонування прикметника *бурый*: *Ту лѣпше ми вошь буръвести в дом свои, нѣже зла жена поняти; вошь бо ни молвить, ни зла мыслить* (XII Сл. Дан. Зат. 27–28); [1, с. 39]. Виявлений зі значенням «темно-коричневий із сіруватим чи червонуватим відтінком» номен *бѣрыи*: *прося у нихъ десятины во всемъ... и в конехъ. десятое в бѣлыхъ. десятое в вороныхъ. десятое в бурыхъ. десятое в рыжихъ* (1237 Ср I 194).

Лексема *бѣрыи* (2 приклади фіксації за СДЯ) – прикметник *бурий*, який не засвідчують українські тексти, подаємо російський відповідник: *а да(л) есмь... доронкѣ кобы(л) гнѣда да коро(в) пестра бошиа да вошь бурои да другои чернои* (XIV СДЯ I 324).

У цей же період функціонував номен *брунатънии* «червонувато-коричневого кольору»: *а губка даль шюбу свою куничюю дорогимъ сукномъ брунатънымъ пошита* (1378 СДЯ I 320).

Отже, у давнину в джерелах для назви кольору обличчя, шкіри вживалися номени *смагльи, смяглий*. Виявлені в пам'ятках поодинокі приклади функціонування прикметника *бурый* східнослов'янського походження. Назви мастей коней пізніше були запозичені переважно з тюркських мов. Імовірно, цього періоду траплялися й лексеми *брунатънии, брунат* на позначення коричневого кольору.

Прикметник *зелений* мав широку сполучуваність: *зеленыи кругъ, зелѣну траву, зеленого шолкоу, зеленъ нивъ, ветръ зеленъ, измарагдъ зеленъ, зелено лицо* (Ср I 969); [1, с. 46].

Номен *зеленыи* фіксується в пам'ятках зі значеннями:

1) «зелений»: *чръвеное, и сине, и зелено* (1073 Ср I 969); (луна) *такo двѣ* лицѣ. *имуци ѡдино зелено а другое желто...* (1161 ЛІ 516); *...и на канину зелену наполому постла* (XII СПІ 16); *того же дни и ча(с) бы(с) тако и того грознѣ в Киевѣ. всѣ(м) зрѣци(м). бывшю сланцю м(с)цемъ. павишасѣ столпове черлени. зелени. синии ѡба полы слнца* (1230 ЛІ 157); *и сапозѣ зеленого хъза шити золотомъ* (1252 ЛІ 814); *двори же еи двоѣѡ оукрашени. каменьемъ Галичкым бѣлымъ и зеленымъ* (1259 там само 844); *и земля сѣмѣлѣ напѣтающи зеленоруоу травѣ ражасть* (XIII ПВЛ 71); *аще же сѣно днѣ зелено соуцек* (1307 Ср I 969); *ѣзелень «зеленуватий»: Иасписъ оузелень есть* (1073 Ізб. 153); 2) «недозрілий»: *и зерну ѡбрѣстисѣ в зеленѣ грезну рѣдко ксть* (XIII/XIV СДЯ ІІІ 367). Номен зафіксовано у складі власних імен: *цр(с)твова Константиини Зеленыи лѣ(т)-ѣ* (там само).

Зрідка в текстах трапляються похідні дієслова *зеленоватисѣ* «ставати зеленим, вкриватися листям (про дерева)», суфіксальні іменники – *зеленьство*, *зеленина* «зелений, незрілий плід»: *иже грызеть зелениноу. то того боудеть оубомъ оскомин<a>* (1076 Ізб. 189); зі значенням «незрілий виноград» виявлено номен *зелень*: *пѣдъшѣмоу зелень ооскоминѣжѣть зѣби* (XI Ср I 969) «незрілий овоч»; постійні епітети *зелѣну траву*, *зелену древу* (XII СПІ 42); складний дериват *зеленосинии* «про супротивні політичні угруповання «зелених» і «синіх» у Візантії»: *...члѣкъ же бецисла потопивъ, пакы сѣ възврати. и народъ, въставъ глѣмыхъ зеленосинихъ, и много неподобными и въсхищеник* (XIII/XIV СДЯ ІІІ 367).

У пам'ятках розглядуваного періоду виявлено кольороназву коштовного каменя: *змарагдъ зелень оубо ксть, въ горахъ же Индѣискихъ копанѣшите, варьвари сѣкоуть* (1073 Ізб. 121).

Отже, лексема *зелений*, що походила із праслов'янського **zelenъ*, мала широку сполучуваність (за СДЯ 25 прикладів уживання) зі значенням «зелений», «недозрілий». Трапляються в пам'ятках поодинокі похідні дієслова, іменники, складні деривати, уживана кольороназва в постійних епітетах. Номен функціонував передусім на позначення кольору рослинного світу, тканин, коштовних каменів.

Література

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Наталья Борисовна Бахилина. – М. : Наука, 1975. – 288 с.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- 1073 Изб. Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года. – Спб., 1880. – 266 с.
- Изб. 1076 Изборник 1076 года / Изд. подг. В. С. Гольшенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов ; Под ред. С. И. Коткова. – М., 1965. – 210 с.
- ИФ Мешерский Н. А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 578 с.
- ЛП Ипатьевская летопись. – [2-е изд.]. – Спб., 1908. – 938с. – (Полн. собр. рус. летописей; Т. 2).
- ЛЛП Лаврентьевская летопись. – [2-е изд.]. – Л. : Изд-во АН СССР, 1926–1927. – 580 с. – (Полн. собр. рус. летописей; Т. 1, Вып. 1–2).
- ПВЛ Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – 286 с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10-и т. / Гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Рус. яз., 1988–1991. – Т. 1–4.
- СПП Слово о полку Игореве // Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новгорода-Северского Игоря Святославича. – М., 1800. – С.1–48.
- Ср Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Спб., 1893 – 1912. – Т. 1–3.
- СУ «Устав Студийский» по списку XII в. : Фрагм. / Подгот. к печ. Д. С. Ищенко // Источники по истории русского языка. – М. : Наука, 1976. – С. 109–130.
- Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Т. 1–4.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014 р.

УДК 811.111'342.9

Л. С. Козуб

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСОДІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕКЛАМИ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА АДРЕСАТА З СЕРЕДНІМ СОЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

Козуб Л. С. Результати експериментального дослідження просодії англійської реклами, орієнтованої на адресата з середнім соціальним статусом.

У статті представлені результати експериментально-фонетичного дослідження особливостей просодичної організації англійських телереklamних текстів, орієнтованих на адресатів із середнім соціальним статусом. У роботі описано варіантні реалізації аналізованих текстів. Особлива увага звертається на інваріант інтонаційної моделі телевізійної реклами, а також відповідні зміни просодичних параметрів, зумовлені функцію зазначених текстів.

Ключові слова: телевізійна реклама, інтонаційна модель, просодичні параметри, інваріант, соціальний статус адресата.

Козуб Л. С. Результаты экспериментального исследования просодии английской рекламы, ориентированной на адресата со средним социальным статусом.

В статье представлены результаты экспериментально-фонетического исследования особенностей просодической организации английских телерекламных текстов, ориентированных на адресатов со средним социальным статусом. В работе описано варианты реализации анализируемых текстов. Особое внимание обращается на инвариант интонационной модели телевизионной рекламы, а также соответствующие изменения просодических параметров, обусловленные функцией указанных текстов.

Ключевые слова: телевизионная реклама, интонационная модель, просодические параметры, инвариант, социальный статус адресата.

Kozub L. S. Results of experimental research of prosodic peculiarities of English commercials addressed to the recipients with medium social status.

The article deals with the results of the experimental research of the peculiarities of the prosodic organization of English television commercials addressed to the recipients with medium social status. It describes the variant realizations of the analyzed texts. A special tribute is paid to the invariant of the intonation model of television commercials as well as to the relevant changes of prosodic parameters stipulated by the function of the texts.

Key words: television commercials, intonation model, prosodic parameters, invariant, social status of recipients.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується поглибленим вивченням проблеми адекватного інтонаційного оформлення усного мовлення, складовою частиною якої є питання просодичної організації англійської комерційної реклами як частини загальної проблеми актуалізації інформаційного тексту.

Закономірностям функціонування телереклами як складного, багатопланового та досить поширеного явища присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких наведено загальний опис телерекламних текстів із погляду ефективності реалізації їхньої функції (І. А. Гольман, Д. Денісон, Н. С. Добробабенко, А. Кромптон, Л. Тобі), аналіз специфіки соціально-психологічного спрямування та ефективності впливу телерекламних текстів (У. Ф. Аренс, К. Л. Бове, К. В. Дорменко) та результати вивчення їхніх структурно-прагматичних особливостей (Ю. К. Баженов, Ф. Г. Панкратов, Т. М. Серьогіна).

На сьогодні лінгвістикою як наукою, з одного боку, вироблено знання щодо соціально-психологічного та прагматичного спрямування телерекламних текстів, особливостей їхньої структури й ефективності реалізації їхньої функції, і водночас, з іншого, – фонетична наука ще не має у своєму розпорядженні досить повних теоретичних уявлень

про характер та соціолінгвістичні особливості взаємодії просодичних підсистем в актуалізації англійських комерційних телерекламних текстів.

Мета цієї праці полягає в обґрунтуванні основних закономірностей просодичного оформлення англійських телерекламних текстів, орієнтованих на адресата з середнім соціальним статусом, шляхом проведення відповідного аудитивного аналізу.

Дослідження соціолінгвістичної специфіки телерекламних текстів засвідчило, що ефективний вибір мовних засобів телереклами має спиратися на передбачення належності реципієнтів до певної соціальної групи або професії, рівня їхньої освіти тощо та сприяти встановленню максимально довірливих стосунків із адресатом, впливаючи на певний рольовий набір особистості через окремі рольові сегменти, спільні для всіх індивідів, які складають конкретну аудиторію.

Аналітичне виокремлення таких найбільш значущих факторів, як: неоднорідність адресатів повідомлення, їхній інтелектуальний рівень, тобто рівень освіти і культури, а також соціально-професійний статус, вік, стать тощо із усієї множини соціокультурних ознак, відомих з лінгвістичних джерел, дало змогу диференціювати споживачів реклами за трьома узагальненими ознаками їхнього соціального статусу на: високий, середній, низький.

Експериментальне визначення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації текстів англійської комерційної телереклами здійснювалося відповідно до комплексної програми й методики дослідження. Основою для їхньої розробки слугувала класифікація функціональних, соціолінгвістичних та структурно-прагматичних ознак текстів англійської комерційної телереклами обґрунтована у праці [2, с. 210]. Усі інтонаційні параметри описані у цій статті вимірювалися й обраховувалися відповідно до традиційних методик обробки й узагальнення результатів аудитивного аналізу, викладених у джерелах [1, с. 206; 3, с. 212; 4].

Результати експериментального дослідження особливостей актуалізації типів термінального тону телереклами, спрямованій на адресата з середнім соціальним статусом, відображено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Частота актуалізації термінального тону (%)

Характеристики тексту		Тип термінального тону %											
		спадний			Висхідний			рівний			спадно-висхідний	висхідно-спадний	висхідно-спадно-висхідний
Тривалість звучання	Структурні компоненти	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький			
		Мала	Початок	5,55	61,11	0,00	5,56	5,56	11,11	0,00	0,00	0,00	0,00
Основна частина	14,19		52,26	13,55	0,65	9,03	7,74	0,00	1,29	0,00	1,29	0,00	0,00
Завершення	24,00		40,00	0,00	0,00	4,00	32,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Середня	Початок	4,21	56,84	17,90	0,00	10,53	5,26	0,00	1,05	1,05	1,05	2,11	0,00
	Основна частина	19,47	45,84	9,38	3,72	10,97	5,49	0,00	1,06	0,18	0,71	3,18	0,00
	Завершення	11,64	43,83	8,22	1,37	23,97	7,53	0,69	0,00	0,00	0,00	2,06	0,69
Велика	Початок	0,00	55,56	11,11	0,00	0,00	33,33	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Основна частина	0,00	63,27	10,20	0,00	4,08	18,37	0,00	2,04	0,00	0,00	2,04	0,00
	Завершення	0,00	45,46	18,18	0,00	0,00	27,27	0,00	9,09	0,00	0,00	0,00	0,00

Таблиця показує, що спадний середній термінальний тон із частотністю від 40,00% до 63,27% домінує в усіх трьох різновидах телереклами: малій, середній і великій. Неконтрастність відмінностей можна також простежити у використанні другого за частотою термінального тону. Так, у телерекламі малої тривалості це висхідний низький і висхідно-спадний тони (по 11,11%) на початку тексту, спадний високий (14,19%) в основній частині та висхідний низький (32,00%) у завершенні. У середній за тривалістю звучання телерекламі другим за частотою використання є спадний низький термінальний тон (17,90%) на початку телерекламного повідомлення, спадний високий (19,47%) в його основній частині та висхідний середній (23,97%) у завершенні. У телерекламі великої тривалості звучання з меншою часткою порівняно зі спадним середнім тоном вживається висхідний низький термінальний тон, який складає 33,33% на початку, 18,37% в основній частині та 27,27% у завершенні.

Отже, порівнюючи телерекламу різної тривалості звучання очевидно, що найбільша варіативність термінальних тонів простежується в усіх структурних компонентах телереклами середньої тривалості. Крім того, у цій рекламі найповніше подані складні тони: спадно-висхідний, висхідно-спадний і висхідно-спадно-висхідний.

Специфіку розподілу частот актуалізації різновидів тонального діапазону інтоногрупи відображено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Частота актуалізації тонального діапазону інтоногрупи (%)

Характеристики тексту		Тональний діапазон інтоногрупи %				
Тривалість звучання	Структурні компоненти	широкий	розширений	середній	звужений	вузький
Мала	Початок	5,55	27,78	50,00	16,67	0,00
	Основна частина	12,90	12,90	56,13	16,77	1,29
	Завершення	24,00	12,00	60,00	4,00	0,00
Середня	Початок	5,26	31,58	46,31	14,74	2,11
	Основна частина	22,30	24,60	36,11	16,11	0,88
	Завершення	15,75	34,25	28,08	21,92	0,00
Велика	Початок	0,00	11,11	77,78	11,11	0,00
	Основна частина	0,00	14,29	75,55	8,16	0,00
	Завершення	0,00	18,18	81,82	0,00	0,00

Аналіз даних таблиці свідчить, що найчастотнішим діапазоном інтоногрупи в телерекламі малої, середньої та великої тривалості є середній діапазон, який домінує в усіх структурних компонентах текстів за винятком завершення тексту середньої за тривалістю звучання телереклами, де превалює (34,25%) розширений діапазон за меншої (28,08%) частки середнього.

Другий за частотою – розширений діапазон трапляється на початку телереклами малої (27,78%) й середньої (31,58%) тривалості, в основній частині середніх (24,60%) і великих (14,29%) текстів та в завершенні телереклами великої (18,18%) тривалості звучання. В основній частині малих за тривалістю текстів другим за частотністю вживання є звужений (16,77%) діапазон, а в завершенні цих текстів – широкий (24,00%). Початок телерекламних текстів великої тривалості поданий

однаковою (по 11,11%) часткою розширеного й звуженого діапазонів.

Результати аналізу варіювання висотнотональних рівнів початку і завершення інтоногрупи в текстах відображено в Таблиці 3.

Таблиця 3

Частота актуалізації тонального рівня початку й завершення інтоногрупи (%)

Характеристики тексту		Висотнотональний рівень початку інтоногрупи %						Висотнотональний рівень завершення інтоногрупи %					
Тривалість звучання	Структурні компоненти	екстремально високий	високий	середній підвищений	середній знижений	низький	екстремально низький	екстремально високий	високий	середній підвищений	середній знижений	низький	екстремально низький
		Мала	Початок	0,00	11,11	33,33	22,22	33,33	0,00	0,00	5,55	5,56	5,56
Основна частина	0,00		10,97	19,35	29,03	40,65	0,00	0,00	1,29	9,68	9,03	80,00	0,00
Завершення	4,00		12,00	16,00	56,00	12,00	0,00	0,00	0,00	0,00	36,00	64,00	0,00
Середня	Початок	0,00	4,21	20,00	38,95	36,84	0,00	0,00	1,05	4,21	12,63	82,11	0,00
	Основна частина	0,00	18,58	26,90	29,56	24,96	0,00	0,00	4,07	6,19	10,80	78,94	0,00
	Завершення	0,00	17,12	36,99	30,82	15,07	0,00	0,00	4,11	17,81	11,64	66,44	0,00
Велика	Початок	0,00	0,00	0,00	22,22	77,78	0,00	0,00	0,00	11,11	11,11	77,78	0,00
	Основна частина	0,00	0,00	6,12	44,90	48,98	0,00	0,00	0,00	24,49	71,43	4,08	0,00
	Завершення	0,00	0,00	0,00	72,73	27,27	0,00	0,00	0,00	0,00	36,36	63,64	0,00

За даними таблиці, найбільшою варіативністю тональних рівнів оформлення початків інтоногруп характеризуються малі й середні за тривалістю звучання телерекламні тексти. Так, у телерекламі малої тривалості початок поданий однаковою (по 33,33%) часткою середнього підвищеного і низького рівнів за меншої (22,22%) кількості середнього зниженого. В основній частині домінує (40,65%) низький тональний рівень, а частка середнього зниженого складає 29,03%. Завершення тексту відзначається превалюванням (56,00%) середнього зниженого рівня початку інтоногрупи. Менш рекурентним (16,00%) є середній підвищений рівень.

На початку телереклами середньої тривалості зареєстровано 38,95% актуалізації середнього зниженого тонального рівня. Щодо основної частини, то тут приблизно з однаковим відсотком вживаються середній знижений (29,56%), середній підвищений (26,90%) і низький (24,96%) рівні. Завершення тексту подане превалюванням (36,99%) середнього підвищеного тонального рівня з меншою часткою (30,82%) середнього зниженого.

Менша варіативність тонального рівня початку інтоногрупи притаманна текстам великої тривалості, початок і основна частина яких характеризуються домінуванням низького рівня (77,78% і 48,98% відповідно). Завершення ж у 72,73% випадків оформляється середнім зниженим тональним рівнем за меншої (27,27%) рекурентності низького.

Аналіз висотнотональних рівнів завершення інтоногрупи свідчить про домінування низького рівня в усіх структурних компонентах текстів малої, середньої та великої тривалості. Другим за частотою використання є здебільшого середній знижений рівень, презентований 36,00% у завершенні текстів малої тривалості, 12,63% на початку й 10,80% в основній частині текстів із середньою тривалістю, а також 11,11% на початку, 24,49% в основній частині та 36,36% у завершенні великих за тривалістю звучання текстів.

Опис результатів аналізу особливостей актуалізації інтервалу тональних рівнів на стиках структурних компонентів тексту телереклами наведено в Таблиці 4.

За даними таблиці, у малих за тривалістю телерекламних текстах на стику початку та основної частини домінує (37,50%) позитивний звужений інтервал. Меншою (по 25,00%) часткою представлені негативний розширений і середній інтервали та позитивний розширений інтервал, який складає 12,50%. Оформлення стику основної частини і завершення також маркується максимальним (62,50%) використанням позитивного звуженого інтервалу, а також рівномірним (по 12,50%) розподілом позитивного середнього, негативного середнього та нульового інтервалів.

У середніх за тривалістю звучання телерекламних текстах простежується превалювання (41,67%) позитивного звуженого інтервалу на стику початку та основної частини за меншого (20,83%) використання позитивного середнього інтервалу. Подібним чином актуалізується інтервал і на стику основної частини та завершення. Цій ділянці також властиве переважання (32,14%) позитивного звуженого

інтервалу. Крім того, тут зареєстровано приблизно однакові частки актуалізації позитивного розширеного (25,00%) та негативного звуженого (21,43%) тональних інтервалів.

Таблиця 4

Частота актуалізації інтервалу тональних рівнів на стиках структурних компонентів телерекламного тексту (%)

Характеристики тексту		Інтервал тональних рівнів завершення попереднього та початку наступного структурних компонентів тексту %												
		позитивний						негативний					нульовий	
Тривалість звучання	Структурні компоненти	широкий	розширений	середній	звужений	вузький	малий	широкий	розширений	середній	звужений	вузький		малий
		Мала	Початок											
стик 1	0,00		12,50	0,00	37,50	0,00	0,00	0,00	25,00	25,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Основна частина														
стик 2	0,00		0,00	12,50	62,50	0,00	0,00	0,00	0,00	12,50	0,00	0,00	0,00	12,50
	Завершення													
Середня	Початок													
	стик 1	0,00	8,33	20,83	41,67	0,00	0,00	0,00	0,00	4,17	16,67	0,00	0,00	8,33
	Основна частина													
	стик 2	0,00	25,00	10,71	32,14	3,57	0,00	0,00	0,00	0,00	21,43	0,00	0,00	7,14
	Завершення													
Велика	Початок													
	стик 1	0,00	25,00	0,00	75,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Основна частина													
	стик 2	0,00	0,00	0,00	75,00	25,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Завершення													

Аналізом установлено, що зазначена варіативність актуалізації інтервалів стиків структурних компонентів телерекламних текстів малої і середньої тривалості виникає внаслідок змін і функціонального спрямування окремих структурних елементів та їхнього емоційно-прагматичного потенціалу. Щодо телереклами великої тривалості звучання, то в ній на стиках початку і основної частини та основної

частини і завершення домінує (по 75,00%) позитивний звужений інтервал за меншої частки позитивного розширеного (25,00%) на стику початку й основної частини та позитивного вузького (25,00%) на стику основної частини і завершення.

Аналіз частоти актуалізації інтервалу «передтакт – такт» показує, що в телерекламі малої і середньої тривалості звучання найчастотнішим інтервалом є позитивний вузький, який у малих за тривалістю текстах переважає на початку (58,33%) та в завершенні (55,56%), а в середніх – в основній частині (57,58%) та в завершенні (48,08%). До того ж в основній частині тексту малої тривалості та на початку телереклами з середньою тривалістю зафіксовано переважання позитивного звуженого інтервалу. Великі за тривалістю звучання тексти марковано переважанням позитивного звуженого інтервалу в усіх їхніх структурних компонентах (75,00% на початку і в завершенні, 65,52% в основній частині). Незначна частка інших різновидів інтервалу «передтакт – такт» актуалізується в позитивній розширеній і середній, негативній звуженій і вузькій та нульовій зонах.

Щодо інтервалу «передтермінальна частина – ядро», то тут у всіх структурних компонентах малих та середніх за тривалістю телерекламних текстів та на початку і в основній частині текстів великої тривалості домінує негативний вузький інтервал, який варіює від 46,67% до 61,29%. Винятком є лише завершення великих за тривалістю текстів, де найчастотнішим (50,00%) є негативний звужений інтервал. Більша варіативність притаманна менш частотним за вживанням інтервалам.

Результати розподілу частоти актуалізації темпу в телерекламних текстах, розрахованих на адресата середнього соціального статусу, свідчать про чітке переважання помірному темпу в межах усіх без винятку структурних компонентів текстів різної тривалості звучання (84,00 – 94,44% у текстах малої тривалості звучання; 84,96 – 93,15% у текстах середньої тривалості; 77,78 – 95,92% у текстах великої тривалості).

Тексти, призначені для адресатів із середнім соціальним статусом, характеризуються превалюванням заповнених короткої та перцептивної пауз. Найбільш рекурентними в малій за тривалістю звучання телерекламі є перцептивні заповнені паузи, які в 27,78% випадків зареєстровано на початку тексту, у 36,00% реалізацій у його основній частині та в 28,00% – у завершенні. Подібне вживання пауз зафіксоване й у телерекламі середньої і великої тривалості, де в усіх структурних компонентах тексту найчастотнішою є перцептивна заповнена пауза за

меншої рекурентності короткої заповненої.

Аналіз частоти актуалізації гучності в телерекламі, призначеній для адресатів із середнім соціальним статусом, показав, що найбільш типовою в малій, середній та великій за тривалістю звучання телерекламі є помірна гучність, яка варіює від 32,04% до 81,82% у межах різних структурних компонентів тексту. Винятком є завершення телереклами середньої тривалості, де домінує (47,26%) підвищена гучність.

Узагальнення викладених вище результатів дає змогу стверджувати, що диференційними ознаками, які дозволяють вирізнити варіантну реалізацію просодичного оформлення тексту англійської телерекламі, призначеного для адресатів із середнім соціальним статусом, є такі типові ознаки: спадний середній тип термінального тону, середній тональний діапазон інтоногрупи, середній знижений або низький висотнотональний рівень початку інтоногрупи, низький висотнотональний рівень завершення синтагми, перцептивні й короткі заповнені паузи, помірна та підвищена гучність, помірний темп, звужений або вузький позитивний інтервал «передтакт – такт», вузький негативний інтервал «передтермінальна частина – ядро», позитивний звужений інтервал тональних рівнів на стику початку та основної частини й на стику основної частини та завершення тексту.

На основі обробки й узагальнення результатів експериментально-фонетичного дослідження закономірностей просодичного оформлення англійських телерекламних текстів, призначеного для адресатів із середнім соціальним статусом, встановлено такий інваріант їхньої інтонаційної моделі: варіювання типу термінального тону від спадного високого до висхідного низького; зміни тонального діапазону інтоногрупи в межах від розширеного до звуженого; актуалізація висотнотонального рівня початку інтоногрупи в межах від низької та середньої підвищеної зон за відповідного варіювання від низької до середньої підвищеної зон висотнотональних рівнів її завершення; зміщення гучності від помірної до високої в малих і середніх за тривалістю звучання текстах.

Результати, отримані під час здійснення експериментально-фонетичного дослідження, можуть бути ефективно використані під час подальшого поглибленого вивчення соціолінгвістичної специфіки актуалізації англійських телерекламних текстів.

Література

1. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання : монографія / А. А. Калита. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
2. Козуб Л. С. Систематизація лінгвістичних ознак текстів англійської комерційної телереклами / Л. С. Козуб // «Гуманітарний вісник» Черкаського державного технологічного університету. Серія : Іноземна філологія. – 2004. – № 8. – С. 210–213.
3. Тараненко Л. Актуалізація англійських прозових фольклорних текстів малої форми : монографія / Л. Тараненко. – К. : Кафедра, 2014. – 288 с.
4. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... канд. філол. наук / Я. Р. Федорів. – К., 2000. – 248 с.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2014 р.

УДК 811.111'367.623

Н. О. Мельничук

СПІВВІДНОШЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ ТА ОЦІННОСТІ У СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКОГО ПРИКМЕТНИКА

Мельничук Н. О. Співвідношення емотивності та оцінності у структурі англійського прикметника.

Емотивність та оцінність є важливими характеристиками англійських емотивних прикметників, що вживаються для кодифікованого вираження емоцій в мовленнєвому спілкуванні, справляючи емоційний ефект на реципієнта.

Ключові слова: емоція, емотивність, оцінність, семантична структура.

Мельничук Н. А. Соотношение эмотивности и оценочности в структуре английского прилагательного.

Эмотивность и оценочность являются важными характеристиками английских эмотивных прилагательных, которые употребляются для кодифицируемого выражения эмоций в речевом общении, производя эмоциональный эффект на реципиента.

Ключевые слова: эмоция, эмотивность, оценочность, семантическая структура.

Melnichuk N. O. The Correlation of Emotiveness and Evaluation in the Structure of English Adjective.

Emotiveness and evaluation are important characteristics of English emotive adjectives. They are used for a codified expression of emotions in communication, producing an emotional effect on a recipient.

Key words: emotion, emotiveness, evaluation, semantic structure.

Сучасні мовознавчі дослідження останніх років поєднують у собі когнітивну, соціологічну та культурологічну спрямованість та висувають на передній план індивідуальні характеристики мовця як важливу складову вивчення центральної лінгвістичної проблеми – людина в мові.

Дослідження різних галузей мовознавства свідчить про те, що жодна з них сьогодні не може існувати без дослідження емотивних аспектів мовних, мовленнєвих і текстових одиниць, адже емоційний аспект людської особистості відіграє неабияку роль у сучасній лінгвістичній парадигмі. Узаємозв'язок сфер раціонального й емоційного у свідомості та мисленні допомагає людині емоційно переживати те, що відображає мова, а тому роль емоцій у розвитку суспільства стала предметом неодноразового розгляду відомих лінгвістів.

Лексична семантика, вивченням якої присвячені праці відомих лінгвістів [3; 4; 7] відіграє неабияке значення при вивченні змістовного аспекту мови, адже саме завдяки застосуванню системного підходу при вивченні семантичних явищ результати наукових розвідок набувають особливої цінності й актуальності. Стаття присвячена дослідженню проблеми співвідношення емотивності й оцінності у структурі англійського прикметника. Актуальність обраної тематики зумовлена антропоцентричною спрямованістю сучасної лінгвістики та необхідності дослідження категорій емотивності та оцінності у структурі емотивних прикметників, що дає змогу виокремити основні характеристики емотивних елементів і дослідити особливості їх уживання в англійській мові. Метою розвідки є відображення мовленнєвої реалізації психологічного аспекту емоційності за допомогою лінгвістичних категорій емотивності й оцінності. Поставленою в дослідженні метою передбачено виконання таких завдань, як визначення ролі емотивного й оцінного компоненту у структурі лексичного значення слова й аналіз особливостей функціонування англійських емотивних прикметників.

Сутність категорій емотивності й оцінності, а також засоби їх вираження стали предметом вивчення таких вітчизняних та зарубіжних мовознавців, як Н. Арутюнова, О. Бессонова, Н. Бойко, Т. Вендіна, О. Вольф, Н. Лук'янова, Т. Маркелова, В. Телія, В. Чабаненко та інших.

При з'ясуванні сутності емоцій у мовознавчій науці доводиться зіштовхуватися з великою кількістю різноманітних підходів до їх визначення, які подаються лінгвістами в їх розвідках. Так, наприклад, В. І. Шаховський стверджує, що «емоції – це одна з форм відображення світу, відношення, у яких вони знаходяться до людини, тобто це не властивості предметів і явищ, а їх значення для життя людини. Емоції є способом оцінки цього значення для конкретної людини і через неї – інформацією про стан внутрішнього «я», її свідомості та психіки.

Емоції є тільки там, де є інтерес...» [8, с. 24–25]. У свою чергу, В. І. Жельвіс вважає, що емоції – це такий спосіб ставлення людини до навколишнього світу та до самої себе, який виражається у вигляді безпосереднього переживання [5, с. 8].

Основним принципом зарахування слова до рядів емотивної лексики, на думку більшості лінгвістів, є зовнішня функціональна ознака: якщо слово виражає чи здатне виражати емоції, то воно є емотивним. Отже, емотивна лексика значно відрізняється від номінативної, адже її семантичним призначенням є не тільки номінація денотата, але й вираження емоційного ставлення мовця до ситуації спілкування чи до предмету мовлення. Лексика, що називає емоції, має асоціативно-емотивний характер, тому що вона, не виражаючи емоції, асоціативно відправляє свідомість мовця до сфери емоцій [8, с. 93]. Вона є лише логічною думкою мовця про почуття, тоді як лексика, що виражає емоції, є безпосередньою їх маніфестацією в мовленні та супроводжується внутрішнім і зовнішнім переживанням мовця. Саме цей тип мовних засобів має емотивний характер, їх основною та невід'ємною характеристикою є емотивність.

У лінгвістичній науці емотивність визначається як «іманентно властива мові семантична властивість виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки, відображені в семантиці мовних одиниць соціальні й індивідуальні емоції» [8, с. 24]. В. І. Жельвіс називає емотивність вираженням емоцій, при якому спілкування зберігає свою життєвість, природність, емоційність [5, с. 4]. М. С. Ретунська стверджує, що емотивність є мовним відображенням емоцій засобами різних мовних рівнів, зокрема й лексичного, який не тільки пов'язаний із вираженням емоційно-оцінного ставлення відправника мовлення, але спрямований на створення у слухача емоційного резонансу [6, с. 10].

В. І. Шаховський, досліджуючи явище мовної емотивності, з'ясував, що вона має два плани: план змісту і план вираження, через які маніфестуються емоційні ставлення / стани мовців. Крім того, у процесі дослідження автор установив три типи емотивності слова: власне емотивність, емотивність як одна з реалізацій семантики слова та контекстуальна емотивність. Відповідно, було виокремлено три рівні вираження емотивності: 1) емотивне значення; 2) конотація як компонент, сполучений з логіко-предметним компонентом значення слова; 3) рівень емотивного потенціалу. Основою першого рівня є

емотивне значення як основний ядерний компонент семантики слова, на другому рівні емотивність виражається через конотацію, яка не завжди може бути реалізована в різноманітних уживаннях слова як його компонент, тоді як рівень емотивного потенціалу нічого не змінює в семантиці слова, проте проявляє його приховану конотацію при реалізації в тексті, тобто співвіднести з мовною системою ми можемо тільки перший рівень вираження емотивності слова, у той час як два останніх залежать безпосередньо від контексту їх функціонування, а тому є периферією мовленнєвої складової.

Визначаючи емотивність як семантичну категорію, багато дослідників зосереджують увагу на її номінативному аспекті, інші ж, навпаки, важливішим вважають функціональний, розглядаючи мовні та мовленнєві засоби її вираження. Емотивність лексичних одиниць відіграє неабияку роль, адже завдяки їй посилюється їх комунікативна значущість, збагачуючи, насичуючи та підсилюючи комунікативну компетенцію мовця задля прагматичного впливу на адресата: *And human nature, Dr. Watson – the black ingratitude of it all! When did I ever refuse one of her requests? Was ever a woman so pampered? And that young man – he might have been my own son... And yet see how they have treated me! Oh, Dr. Watson, it is a dreadful, dreadful world!* (9, с. 109).

Отже, категорія емотивності є цінною складовою мовної системи і є центральною в проблемі розуміння мовної особистості, адже будь-яка людська діяльність ґрунтується на емоційних переживаннях, які привносять у лексику мови «ледь вловиму хімічну субстанцію» [1, с. 18], яка змінює їх знання залежно від комунікативних ситуацій і партнерів. Крім того, категорія емотивності є невід’ємною при вивченні контекстів різних культур, адже існування типових емоційно значущих ситуацій людського спілкування як внутрішньокультурного, так і міжкультурного зумовлює можливість виявлення спільних емоційних тем, таких як небезпека, любов, повага, смерть, тощо [2, с. 9]. Як стверджує В. І. Шаховський, «емотивність є важливим компонентом прагматики мови, тому що найяскравіше втілює її впливову функцію: словесні та несловесні емоційні реакції найчутливіші до емоційних стимулів в ролі яких можуть виступати і емотиви – спеціальні засоби всіх поверхів мови» [8, с. 5].

Співвідношення емотивності з такими близькими до неї категоріями, як експресивність та оцінність у сучасній мовознавчій парадигмі набуло неабиякого значення останнім часом, адже до цих

пiр спорiдненiсть та вiдмiннiсть iх функцiй у мовi та мовленнi залишається нерозв'язаною до кiнця проблемою.

Бiльшiстю дослiдникiв визнається також тiсний взаємозв'язок емотивностi з оцiннiстю та її основною категорiєю – оцiнкою, яка протягом тривалого часу була та залишається об'єктом вивчення багатьох наук, як-от: логiка, фiлософiя, психологiя та, звичайно, лiнгвiстика. Природа мовної й мовленнєвої оцiнностi, закономірностi її прояву та рiзновиди i досi залишаються дискусiйними в мовознавствi. Передусiм це стосується сплутування понять «оцiнностi» й «оцiнки», сутнiсть яких iстотно вiдрiзняється, адже оцiннiсть – це суто мовна категорiя, у той час як оцiнка може розглядатися серед категорiй логiки. У зв'язку з цим розмежування мовної оцiнностi й екстралiнгвiстичної оцiнки є принциповим. Оцiнка належить до сфери свiдомостi людини i формується як результат засвоєння й усвiдомлення цiнностей, якi володiють неабиякою аксiологiчною значущiстю, перетворюючи саму оцiнку на аксiологiчну категорiю, нерозривно пов'язану з номiнативною та комунікативною функцiями мови, а тому оцiнка є антропоцентричною й унiверсальною категорiєю, що формує нацiональну специфiку сприйняття свiту, має досить складну структуру.

Найважлившою особливiстю будь-якої оцiнки є обов'язкова присутнiсть у нiй суб'єктивного фактора, що завжди взаємодiє з об'єктивним: «Оцiнка мiститься всюди, де вiдбувається зiткнення суб'єкта пiзнання з об'єктивним свiтом» [6, с. 142]. Суб'єктом оцiнки вважається особа (група осiб), яка приписує цiннiсть певному предмету шляхом вираження вiдповiдної оцiнки. Отже, завдяки цьому критерiю суб'єкт хвалить, осуджує чи висловлює байдужiсть до певних речей, а саме це дає змогу розподiлити емоцiйну лексику мiж двома асиметричними пластами – емосемiзмами з позитивною чи негативною оцiнкою в iх семантицi: *The jarring note was sounded by Mr Gooch. He ate too noisily, drank far too freely, got on Proudfoot's nerves and behaved to Mr Spiller with a kind of veiled insolence which was embarrassing and disagreeable to listen to; His pressure lingered – he would have kissed the hand, so insidious was the scent of the red and white hawthorns in her trim garden...; The new generation, he thought sadly, did not make love like the old. He hoped there was nothing wrong. Another irritating thought presented itself* (9, с. 71–74).

Необхiдно пiдкреслити, що така диференцiацiя є умовною, адже тiльки виявлення домiнувального компонента у складному

психологічному стані людини дає змогу зарахувати його до групи позитивних чи негативних емоцій. Відповідно, такий критерій має суто мовний характер, адже оцінка, наявна у значенні емотиву, не є власне оцінкою. При цьому необхідно враховувати, що одна і та ж лексема здатна виражати і протилежні емоції в межах певного контексту залежно від індивідуального, але в межах соціального досвіду мовця. Це явище лінгвісти називають оцінною амбівалентністю.

Оцінність як мовна категорія є її фундаментальною властивістю, яка безпосередньо пов'язана з пізнавальною діяльністю людини: «Наша думка постійно та навмисно додає до найменшого сприйняття елемент оцінки» [8, с. 194]. У лінгвістиці оцінність слід розуміти як закладену в слові позитивну чи негативну характеристику людини, предмета чи явища. Вона буває імпліцитною (міститься в одній із сем слова) та експліцитною (властива не конкретному слову, а його дискурсивному вживанню).

Результатом реалізації категорії оцінності в мовленні є оцінне значення, яке визначається деякими лінгвістами як «інформація, що містить відомості про ціннісне ставлення суб'єкта мовлення до певної властивості, виокремленої відносно того чи того аспекту певного об'єкта» [7]. Оцінне значення в мові протиставляється дескриптивному як такому, що лише описує й інформує.

Особливий інтерес дослідників та лінгвістів до проблем оцінної семантики й емотивної лексики зумовлений насамперед тим, що оцінне значення втілено в конкретні мовні структури – наявні цілі шари лексики, призначені для вираження оцінки. Сюди належать і ад'єктивні одиниці, адже саме прикметнику, через велику концентрацію в ньому оцінності, приділяється основна увага в мовній парадигмі маніпулятивних засобів. У семантичному плані прикметники визначаються як слова, що виражають значення якості, властивості чи ознаки предмета. Їх мета – описувати, характеризувати предмети та явища з позиції їх статистичних (на відміну від динамічних, що виражаються дієсловами) ознак. Зазначимо, що прикметник володіє складною семантичною структурою та характеризується наявністю денотативних і конотативних компонентів, які утворюють його внутрішню форму. Опис ад'єктивної лексики пов'язаний з великою кількістю проблем, зумовлених особливим характером її номінації, адже за своєю семантикою прикметники надзвичайно багатопланові.

Ад'єктиви мають одну спільну семантичну характеристику, яка

дає змогу об'єднати їх в єдиний клас, а саме: сигніфікативний характер їх семантики. Крім того, прикметники як класичні предикати позначають власне ознаку й оцінку, які реалізуються в межах одного висловлювання та об'єднують у своїй структурі семантичний і прагматичний аспекти мови. Важливим є й те, що ад'єктиви у своїй абсолютній формі завжди допускають наявність оцінної шкали, що уможлиблює утворення тематичних груп ад'єктивних слів за їх оцінним значенням та позитивною чи негативною характеристикою. За своєю семантикою прикметники складають безперервний ряд: від власне оцінних («хороший / поганий») до позбавлених оцінного значення (відносні) прикметників.

Наше дослідження виконано на матеріалі провідного тлумачного словника англійської мови [10], з якого методом суцільної вибірки було вибрано ад'єктивні одиниці, що характеризуються різноманітністю оцінної семантики, серед них виділяється група слів загальної оцінки, що їх значення зводиться до вираження оцінки без вказування на будь-які ознаки, а також групами емотивних прикметників негативною та позитивною оцінки, що виявляють несхвальне або схвальне ставлення носіїв мови до предметів, фактів і явищ об'єктивної дійсності. Меліоративні лексичні одиниці виражають схвалення, похвалу, любов, захоплення, повагу, співчуття, пестливість, доброзичливість, прихильність, ввічливість та інші позитивні відтінки значень, наприклад: *amazing* – *very good, especially in an unexpected way, so surprising you can hardly believe it*; *cheery* – *happy or making you feel happy*; *chivalrous* – *a man who is chivalrous behaves in a polite, kind, generous, and honourable way, especially towards women*; *compassionate* – *feeling sympathy for people who are suffering*; *discreet* – *careful about what you say or do, so that you do not offend, upset, or embarrass people or tell secrets*; *effusive* – *showing your good feelings in a very excited way*; *spirited* – *having energy and determination*; *straightforward* – *honest about your feelings or opinions and not hiding anything*; *sympathetic* – *caring and feeling sorry about someone's problems*; *vivacious* – *someone, especially a woman, who is vivacious has a lot of energy and a happy attractive manner*.

Поряд із позитивними емоціями, емотивні прикметники мають властивість відтворювати широку палітру негативних відтінків у своїх значеннях, як-от: зневага, приниження, нехтування, відроза тощо. Негативна оцінка вказує на те, що об'єкт характеризується небажаними

властивостями, ознаками або мовець висловлює негативне ставлення до предмета мовлення: *haughty* – *behaving in a proud unfriendly way*; *mad* – *angry, crazy or very silly*; *maudlin* – *talking or behaving in a sad, silly, and emotional way, especially when drunk*; *overweening* – *too proud and confident*; *pathetic* – *something or someone that is pathetic is so useless, unsuccessful, or weak that they annoy you*; *querulous* – *someone who is querulous complains about things in an annoying way*; *saccharine* – *too romantic in a way that seems silly and insincere*; *shameful* – *shameful behaviour or actions are so bad that someone should feel ashamed*; *shitty* – *bad, unpleasant, or nasty*; *virulent* – *full of hatred for something, or expressing this in a strong way*.

Як свідчать приклади, у самій семантиці прикметників виявляються пов'язаними власне семантичний і прагматичний плани висловлювання. Якщо в інших частинах мови ці аспекти, зазвичай, не поєднані, а їх безпосередній зв'язок реалізується тільки у висловленні, то в ад'єктивних одиницях взаємодія відповідних аспектів відображається в їх значеннях. Свою функцію прикметники реалізують через поєднання з іменниками, адже, уточнюючи поняття, названі іменниками, вони увиразнюють та конкретизують висловлення.

Розглядаючи зв'язок категорій емотивності й оцінності, необхідно зазначити, що в роботах деяких науковців емотивність розглядається як факультативна частина оцінності. Як зазначає О. М. Вольф, емотивність є в усіх оцінних висловленнях, відображає присутність у них суб'єкта [3]. Автор вважає, що емотивність інтегрована з оцінністю, складається з оцінного мовного змісту та експресивного вираження; крім того, причина емоції є об'єктом оцінки з боку суб'єкта емоції: «у складній взаємодії суб'єкта оцінки та її об'єкта можна виділити компонент, який припускає ставлення (хороше/погане) суб'єкта до об'єкта. Цей компонент можна назвати «оцінністю» або «емотивністю» [3, с. 37–39], тобто емотивність завжди одночасно виражає й оцінність, а засоби актуалізації категорії емотивності є одночасно і способами вираження оцінки.

В. І. Шаховський [8] підкреслює, що емотивність завжди припускає присутність оцінності, проте раціональна оцінність не завжди пов'язана з емотивністю. Дослідник розглядає ці поняття як два самостійних компоненти значення, надаючи головну роль емотивності в їх інтеграції: емотивний компонент завжди є оцінним, але якщо слово оцінне, воно необов'язково при цьому повинно бути емотивним. Відповідно, оцінність є обов'язковим елементом емотивності, а одне і те ж слово в різних

мовленнєвих ситуаціях може виражати або тільки емоцію, або одночасно і емоцію, і оцінку.

Отже, оцінку виділяють як окрему фазу породження емоцій, оскільки озвучення емотивних реакцій мовця великою мірою залежить від різних видів оцінки, як-от: моральна, побутова, етична, раціональна, логічна, емоційна, естетична, сенсорна, а тому можна припустити, що поняття оцінки є ядерним компонентом емотивності, адже будь-яка емоція в реальності містить у собі оцінку.

Термінологічна різноманітність у системі відображення емоцій у мові та мовленні зумовлює різноманітні підходи до вивчення власне поняття емотивності та невід'ємної від неї категорії оцінності, дослідження яких залишається актуальним завданням емотиології. Проведене дослідження робить певний внесок у розробку загальної теорії аналізу прикметників у мовознавстві та теорії лексичної семантики. Перспективи подальших досліджень розглядуваного питання полягають у вивченні лінгвостилістичних особливостей англійських ад'єктивних емосемізмів та глибинному аналізі їх семантичної структури.

Література

1. Барт Р. Основы семиотики / Р. Барт // Французская семиотика. От структурализма к постструктурализму. – М. : Прогресс, 2000. – 208 с.
2. Волкова Н. Н. Распространение компонентного состава фразеологизмов, обозначающих эмоции / Н. Н. Волкова // Начало пути : сборник научных работ молодых учёных и аспирантов филологического факультета ВГУ – Вып. 2. Языкознание. – Воронеж, 2004. – 173 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 260 с.
4. Дяков А. С. Основы терміноведення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
5. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: психолингвистическая интерпретация речевого воздействия / В. И. Жельвис. – Ярославль : ЯрГУ, 1990. – 81 с.
6. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М. : URSS : КомКнига, 2005. – 232 с.
7. Телия, В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
8. Шаховский, В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка [Текст] / В. И. Шаховский. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.
9. Crime never pays. Short stories / Edited by Clare West. – Oxford: OUP, 2000. – 144 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow : Longman, Pearson Education, 2009. – 2082 p.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2014 р.

УДК 811.161.2:81'271.1+070: 808.2

Т. М. Мішеніна

МОВНІ ДЕВІАЦІЇ ІНТЕРФЕРЕНТНОГО ХАРАКТЕРУ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мішеніна Т. М. Мовні девіації інтерферентного характеру в системі сучасної української мови.

У статті здійснено аналіз явища інтерференції, розмежовано інтерфемери і суперінтерфемери (суржикові компоненти) як різновиди мовних девіацій. Уживання інтерферем на рівні семантичної модифікації спричиняє уживання слів у невластивому значенні в системах російської й української мов. Мовні девіації, спричинені помилками перекладу (калькуванням), неоднозначністю семантичних реляцій, лексичних сигніфікативних значень, становлять суржикові ненормативні компоненти.

Ключові слова: інтерференція, інтерфемера, суржиковий компонент, мовна норма, кодифікація, семантична модифікація, мовна девіація, нормативність мовлення, правильність мовлення, чистота мовлення.

Мишеніна Т. М. Языковые девиации интерферентного характера в системе современного украинского языка.

В статье сделан анализ явления интерференции, разграничены интерфемера и суперинтерфемера (суржиковые компоненты). Употребление интерферем на уровне семантической интерференции детерминируют функционирование слов с неприсущим им значением в системах русского и украинского языков. Языковые девиации, обусловленные ошибками перевода (употребление кальки), неоднозначностью семантических реляций, лексических сигнификативных значений, составляют суржиковые ненормативные компоненты.

Ключевые слова: интерференция, интерфемера, суржиковый компонент, языковая норма, кодификация, семантическая модификация, языковая девиация, нормативность речи, правильность речи, чистота речи.

Mishenina T. M. Language deviation interferential character in the system of modern Ukrainian language.

The article provides an analysis of the phenomenon of interference, and delineated interferema, superinterferema (components “surzhiks”). Drinking interference level semantic interference dictate the functioning of words with their extrinsic value systems in Russian and Ukrainian languages. Language deviation due to translation errors (use of tracing paper), semantic ambiguity of correlations, lexical significative values constitute deviant components “surzhiks”.

Key words: interference interferema, component “surzhiks“ linguistic norm, codification, semantic modification, linguistic deviation, normativity speech, correct speech, purity of speech.

Мовні девіації, що виникають у результаті порушення норм, суттєво гальмують процес адекватного сприймання інформації реципієнтом. Суспільна функція мовної норми полягає в обов'язковому

дотриманні кодифікованої мовної норми. Порухення норми є суспільно небезпечним явищем, оскільки неодмінно фіксуються у сфері свідомого чи підсвідомого, спричиняють формування неправильних лінгвостереотипів і тим самим заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі.

Проблемою девіативності опікувалися у своїх дослідженнях Ю. Апресян [1], В. Девкін [6], В. Виноградов, Т. Булигіна, А. Шмельов [15], О. Падучева [11]. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими: помилки досліджуються задля удосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода) [3; 5; 10]; аналізуються у практичній стилістиці як джерело кодифікації норм (Н. Ботвина, О. Пономарів) [4; 13]; осмислюються причини виникнення помилок та досліджуються шляхи їх усунення й попередження (В. Мамушин, Л. Покровський) [9; 12].

На сучасному етапі формування редагувального апарату актуальним є з'ясування лінгвістичної сутності таких понять, як мовна, мовленнєва й немовна помилки; орфографічна, лексична, морфологічна, словотвірна, синтаксична, стилістична помилки; семантична модифікація лексем; росіянізми; інтерферема тощо; систематизація мовних девіацій і створення конструктивної їх класифікації; здійснення лінгвістичного аналізу текстів освітніх і наукових видань.

Мета роботи полягає в розробленні типології мовних девіацій інтерферентного характеру шляхом виявлення й систематизації їх структурно-семантичних особливостей. Систематизацію мовних девіацій було здійснено на основі лінгвістичного аналізу текстів освітніх та наукових видань, які було редаговано на правах літературного редактора.

Явище міжмовної інтерференції як один із типів мовної взаємодії, що відбувається в межах і внаслідок мовного контакту, розглядається поряд із такими типами мовної взаємодії, як запозичення, калькування й асиміляція.

Під *калькою* (фр. *calque* – копія) розуміється нова лексема, створена питомими мовними засобами за зразком іншої мови [2, с. 73]. При калькуванні копіюється структура чи внутрішня форма з адаптованим перекладом її компонентів. Як засіб номінації калькування є доцільним тоді, коли для певного поняття, явища немає назви в рідній мові. Наприклад: укр. *недолік* є калькою рос. *недочёт*,

займенник – калькою лат. *pronomen* [13].

На відміну від запозичення і калькування, що розглядаються як нормативні мовні елементи, **інтерференцію** (від лат. *inter* – між, взаємно і *ferens (ferentis)* – мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в практиці двомовної людини [7, с. 70]) слід пов'язувати з негативним аспектом мовної взаємодії, оскільки наслідком цього процесу є відхилення від норми. «Конкретним мовним виявом інтерференції є **інтерферема** [7, с. 11]» – лінгвоодинаця, утворена шляхом буквального перекладу з урахуванням фонетико-вимовних норм мови, що зазнає впливу. Не мотивовані номінативно, інтерфереми не стають фактом мови, оскільки функціонують як паралельні, але не синонімічні до наявних засоби словесного вираження. Інтерфереми є небезпечним денаціоналізуючим явищем, тому що витісняють з ужитку питомі мовні одиниці.

Інтерфереми, відмінні структурними і фонетичними особливостями, зафіксовано в таких текстових фрагментах: **Сьогоднішнє покоління** (нормативний варіант – сучасне) *виховується не на текстовій, а на візуальній інформації будь-якого типу. Студенти, які вивчають іноземні мови сьогодні* (нормативний варіант – нині), *краще сприймають, опрацьовують і запам'ятовують саме візуально поданий матеріал (мультимедійні навчальні програми й **учбові** (нормативний варіант – навчальні) фільми). Візуалізація **учбової** інформації сприяє більш інтенсивному засвоєнню матеріалу, орієнтуючи студента (курсанта) на пошук системних зв'язків і закономірностей.*

Сполучення **сьогоднішнє покоління** є калькуванням із російської мови *сегодняшнее поколение*. В українській мові літературним уживанням є сполучення *сучасне покоління*, оскільки лексема **сьогодні** реалізує денотат «у конкретно названий темпоральний період», натомість *сучасність* охоплює більш тривалий темпоральний відтінок, передбачає епоху. Зважаючи на окреслене вище російський варіант «сьогодня» правильно розуміти в системі української мови як *нині*, противагою є український варіант «сьогодні» на позначення доби, у період перебігу якої відбуваються події. Контекст наведених прикладів переконує в тому, що «сьогодні» є порушенням стилістичної норми, оскільки функціональним є варіант «нині», що містить у семантичній структурі денотат «у певний добовий період», нівелюючи відтінок «у період етапу розвитку суспільства; епохи».

Ненормативна одиниця **учбовий** співвідноситься з російським

прикметником «*учебный*». Словотвірна модель інтерференци *учбовий* відповідає моделі, за якою творяться інші слова в українській мові: *основа іменника + суфікс -ов-*. Водночас у лексико-семантичній системі іменники «*учоба, учба*» є ненормативними, тому від них неможливо утворити прикметник. Сучасні лексикографічні праці донині містять окремі одиниці, що виникли в результаті штучного наслідування російської мови. З-поміж численних інтерферем, унесених до словників, фіксуємо прикметник *учбовий*, що подається як абсолютний синонім до слова *навчальний* [16, с. 1310]. Наведена вище мотивація дає змогу вважати нормативним лише прикметник *навчальний*, функціонування якого не суперечить структурним можливостям мови.

Прикметник *учбовий* наявний і в ненормативній аббревіатурі *вуз* та похідних утвореннях (наприклад *вузівський*), які характеризуються значною повторюваністю в освітніх і наукових матеріалах. Продуктивна інтерференци аббревіатурного типу витіснила з ужитку українські еквіваленти – *внз, виш, взо*. Тому нині рекомендовано усувати з текстів названу інтерференци, натомість повертати до активного використання питомі одиниці: *Питання формування готовності майбутніх офіцерів у процесі вузівської підготовки розглядається у працях науковців – вишівської. Розкрито особливості довузівської й післявузівської підготовки педагогічних кадрів – до вишівської й післявишівської.*

Варто розмежовувати пароніми *приводити / призводити*, де перший варіант передбачає результат цілеспрямованої дії «приводити до певного пункту»; другий – зумовити певні негативні результати. Лексична мовна норма передбачає вживання лексеми *спричиняти*, зумовлює на позначення наслідку, результатів дії, процесу: *Відповідно, головним завданням компетентнісного підходу є така організація навчального процесу, яка дає змогу забезпечити спроможність випускника відповідати новим запитам ринку. Це призводить до того, що перед'являються нові вимоги до підготовки інженерів, де стратегічним завданням є готовність до професійної діяльності.*

У наведеному фрагменті спостерігаємо калькування від російського варіанта *предъявляют*, українським варіантом в наведеному контексті є лексема *висувати*. Зауважимо, що російський варіант передбачає в контексті *предъявляют документи український – подавати документи*.

Відповідно, наведений фрагмент слід редагувати в такий спосіб: *Усе це зумовлює (спричиняє) висунення нових вимог.*

Серйозні випробування логічного емпіризму на стійкість привели

до фундаментальної переоцінки теорії та методології досліджень, які суперечили позитивістській традиції досліджень, а також метафізичним та методологічним припущенням дослідників у галузі спеціальної освіти – зумовили фундаментальну переоцінку.

Російський варіант *привести* в українській мові має також відповідник навести, реалізуючи значеннєвий відтінок «презентувати, засвідчити»: Автором **приведено методику** формування в курсантів готовності до професійної діяльності, яка реалізується у процесі використання сукупності форм – *наведено приклад методики; наведено авторську методику*.

Розмежовуються в українській мові варіанти *існуючий / чинний*, оскільки перший варіант означає «бути в реальності», другий – «такий, що має юридичну силу, тобто чинність»: *Професійна підготовка курсантів здійснюється через уже існуючу професійну підготовку офіцера-вихователя* – у межах чинної професійної підготовки.

Спостерігаємо порушення лексичної мовної норми на рівні реалізації значення «бути *чим*, виконувати певну функцію, мати статус, становити *що*»: *бути, становити*. У наведених реченнях слід інтерферему *виступати* редагувати відповідно: *У сучасному світі соціальна справедливість **виступає метою** і основою розвитку соціальної держави, а отже, ціннісною основою суспільства, орієнтованого на добробут усіх його членів – становить мету; За результатами анкетування, здійсненого науковцем, найбільш ефективним засобом уведення нових слів для досліджуваних виявилось введення слів до змістовного контексту, також контекст **виступив базисом** для встановлення значення невідомого слова – становив базис; Кожний профіль передбачає сформованість компетенцій, **які виступають базовою основою** для виконання доцільності дій в умовах як світового, так і військового часу – що становлять базову основу; Концептуальною основою нашого підходу **виступило** поєднання двох загальновідомих методів: методу візуалізації та методу складання міні-оповідань* – стало.

В українській мові синтаксична конструкція *бути чим; як певний* використовується зі значенням «виконувати функцію» (рос. выступать в качестве): *Узявши за основу тему «Crimes: Autotheft» з підручника Career Paths English: Police, який пропонується курсантам 1-го курсу в якості базового для бакалаврів спеціальностей «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність», ми розробили міні-оповідання для*

первинної активації та подальшого запам'ятовування таких англомовних слів та фраз – як базовий; Такий підхід ефективно застосовується в якості **інтерактивної платформи** для навчання в колективі та через колектив, оскільки забезпечує активну мовленнєву взаємодію всіх учасників навчального процесу, тобто **інтерактивність** – як інтерактивна платформа.

Якщо йдеться про функцію, виконувану особами, використовується синтаксична конструкція «виступати за кого, ким» (рос. действовать в качестве кого), пор.: *действовать в качестве посредника – виступати за посередника; действовать в качестве свидетеля – виступати за свідка; действовать в качестве истца – виступати позивачем* [19]. Редагування потребують речення *До умов формування готовності **майбутніх офіцерів** до професійної діяльності віднесено: визначення рівня підготовки курсантів і спеціальна підготовка офіцерів, які не мають педагогічної освіти, **які виступають в якості основних суб'єктів освітнього процесу; розроблення спеціальних технологій навчання військово-професійної підготовки – які виступають за основних суб'єктів.***

В українській мові нормативній одиниці *бути* відповідає російський варіант *выступать*: *Таким середовищем **виступає** навчальна група, факультет, ВНЗ ...* – є навчальна дисципліна.

Українському відповіднику *становити / бути* відповідає російський *являть собой*, тому редагування подібних варіантів подання передбачає розмежування значення «являтися у часопросторі» і «становити певну характеристику»: *Процес візуалізації **являє собою** звернення мисленнєвого змісту у наочний образ, який може бути розгорнутий і може слугувати опорою адекватних мисленнєвих та практичних дій – становить.*

Нормативний варіант *виокремити* відповідає російським уживанням *выделить* (підкреслити), *вычлени* (відмежувати, сформувати в певну групу, систему тощо). У реченні редагування потребує пропонуваного варіант *виділений*, ужитий у невластивому значенні: *Автором **виділені** психолого-педагогічні умови формування комплексної готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності, які передбачають: визначення рівня підготовки навчаючих; спеціальну підготовку майбутніх офіцерів, які не мають педагогічної освіти – виокремлені.*

Типовим порушенням лексичної норми є послуговування варіантом *включати*, відповідного російському *включать*. Водночас в українській

мові лексема *включати* є некодифікованою. Натомість значеннєві відтінки, що утворюють семантичне ядро лексеми російського варіанта *включати*, реалізовані у варіантах *охоплювати* (системність понять), *передбачати* (прогнозування результатів діяльності), *містити* (склад).

З огляду на викладений вище коментар речення слід редагувати так: *В аналізованій праці готовність до професійної діяльності майбутніх офіцерів розуміється як інтегративна особистісна якість, яка включає систему знань, умінь і навичок із фахових дисциплін – яка охоплює; На основі інтегративного підходу готовність включає мотиваційну готовність – передбачає; Професійна підготовка є невід’ємним компонентом єдиної системи освіти, а її зміст включає поглиблене засвоєння основ і технологій виду праці – передбачає; Готовність до того або іншого виду діяльності – це цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки, налаштованість на певну поведінку – охоплює.*

Наголосимо на тому, що російський варіант синтаксичної конструкції *включать в себя* у значенні «передбачати процес; певні види дії тощо» в системі української кодифікації детермінує використання конструкції з дієсловом *передбачати*: *Психологічна підготовленість включає в себе: а) глибоке знання наук, певний рівень розвитку; б) підготовленість у певній галузі знань; в) обізнаність у професійній діяльності, знання вимог спеціальності до особистих якостей і здібностей; г) уміння вчитися; д) морально-психологічну підготовленість – передбачає; Цілі дослідження включають детальний опис середовища дослідження, чітке формулювання дослідницького процесу та узагальнення інших складників навчання – передбачають.*

Якщо йдеться про особистісне утворення, розглядуване у психологічній науці, то нормативними будуть уживання *охоплювати / містити*, передбачаючи складники внутрішнього світу: *Наведено різні визначення її сутності: наявність здібностей, як якість особистості, як ставлення, як синтез властивостей особистості, як особливий психічний стан особистості, який включає в себе переконання, погляди, ставлення, мотиви – охоплює, містить.*

У реченні *Отже, психологічна готовність забезпечує динамічне включення людини в діяльність, так само як і наступну надійність і ефективність усієї її стратегії – інтерферему включення (рос. включение)* редагуємо як *залучення до*, оскільки з контексту

констатуємо значення «залучення до процесу».

Інтерферема *решишь* в українській мові реалізує значення «віднайдення розв'язків галузевих задач / завдань», натомість якщо йдеться про проблему, проблемну ситуацію, мету, слід надавати перевагу варіанту *розв'язати*.

У реченнях *Рефлексивна функція виникає, коли є труднощі і стоїть питання щодо вирішення даної проблеми; Автори зазначених досліджень започаткували вирішення проблеми формування лексичної компетенції, але, нині в умовах нових освітніх та мультимедійних технологій і методів, можливості роботи на етапі первинної активації англomовної лексики суттєво розширились* – слід редагувати виділене сполучення як «розв'язання окресленої (порушеної) проблеми».

Функціонування лексеми *труднощі* передбачає валентну сполученість із дієсловами *усувати, розв'язувати*: *Саме коли особистість вирішує свої труднощі, відбувається її становлення як індивідуума та подальший розвиток у професійній діяльності* – усуває, розв'язує труднощі.

Лексема *следуючий* в українській мові передбачає ряд лексем, які реалізують значеннєві відтінки: *наступний* (у ряді однорідних предметів. Понять, чинників тощо), *такий* (певний, конкретний), *подальший* (у темпоральному значенні, реалізований після констатованої точки відліку).

У такий спосіб редагування речень з аналізованою інтерфероною передбачає таке: *Аналізуючи літературу, ми виокремили наступні складники, які свідчать про сформованість готовності майбутнього офіцера до виховання військовослужбовців* – такі складники; *Уміння використовувати результати аналізу роботи майбутніх офіцерів у процесі планування наступної роботи* – подальшої роботи.

В українській мові лексеми *схожий* і *подібний* мають значеннєві відтінки, які окреслюють їх функціональні властивості. У першому випадку йдеться про подібність, наближеність за формою, у другому – за змістом. У текстових фрагментах спостерігаємо порушення мовної норми: *Офіцер повинен уміти розрізняти схожість і різницю у споріднених і схожих явищах* – розрізняти спільні і відмінні риси ... у подібних явищах; *Дати відповідь на питання: Чим схожі тексти технічної літератури, створювані українською та англійською мовами?* – подібні тексти.

Прикладом семантичної модифікації під час використання

інтерферем може слугувати використання лексеми *область* з ненормативним значенням «певна сфера виробництва, науки тощо» [20; 21; 22; 24, с. 326–327]: *область* * *застосування*, *область* * *інформації*, *область* * *науки*. Лексична помилка зумовлена впливом російської мови, де семантичне поле слова «*область*» ширше, ніж українського відповідника, оскільки названа лексема в українській мові може вживатися лише із значенням а) частина якої-небудь території (країни, держави, материка); б) адміністративно-територіальна одиниця; в) у *математиці* – скінченна частина простору або поверхні». Семантиці наведеного контексту відповідає нормативна лексема – *галузь*.

У межах лексичної норми виокремлюємо нормативні слововживання [17; 18; 24, с. 326–327; 25, с. 399]: 1) *галузь* «*певна сфера виробництва, науки тощо*»: *галузь* *інформації*, *галузь* *наук*; 2) *область* «а) *частина якої-небудь території (країни, держави, материка)*; б) *адміністративно-територіальна одиниця*; в) у *математиці* – *скінченна частина простору або поверхні*»: *висотна область* *тепла*, *Миколаївська область*, *кліматична область*, *прикордонна область*; 3) *зона* «а) *простір, у якому поширюється будь-яке явище, що характеризується певними рисами, особливостями*; б) у *біології* – *місце розташування якого-небудь внутрішнього органа або тварини*»: *низькотемпературна зона*, *зона заток*, *сейсмононебезпечна зона*; 4) *ділянка* «*окрема частина поверхні, площі, простору, яку використовують з якою-небудь метою або відокремлюють за якою-небудь ознакою*»: *потилічна ділянка*, *ділянка пам'яті*, *електронна ділянка*; 5) *дільниця* «*окрема частина простору суспільного призначення*»: *виборча дільниця*; 6) *царина* «*сфера діяльності, коло знань, уявлень*»: *царина науки*.

Наведені текстові фрагменти засвідчують порушення лексичної мовної норми: *Нині в освітній сфері на перший план виходять не окремі філософські та педагогічні теорії, пов'язані лише концептуально, а комплексні філософсько-освітні концепції, в переважній більшості випадків зорієнтовані на конкретну педагогічну практику – освітній галузі; Психологічна підготовленість передбачає: а) глибоке знання наук, певний рівень розвитку; б) підготовленість у певній сфері знань; в) обізнаність у професійній діяльності, знання вимог спеціальності до особистих якостей і здібностей; г) уміння вчитися; д) морально-психологічну – галузь знань; В. Вундт (W. Wundt) був творцем методологічних досліджень у*

галузі психології, сфері, що перебуває в тісних взаємозв'язках з освітніми дослідженнями. Розробленням наукових методів дослідження в близькоспорідненій області – педагогічній психології, ми завдячуємо Е. Торндайку (E. Thorndike) – галузь освітня.

Семантична структура російського іменника «отношение» відповідає низці значень в українській мові, які реалізують кілька лексем. Нечітка диференціація семантики лінгвоодиноць у мовах, що контактують, зумовлює появу лексичних помилок: *ринкові стосунки**; *газові стосунки**, *відношення** до людини, *економічні відношення** між країнами. Під впливом інтерференції іменник *стосунки* зазнав семантичної модифікації, оскільки набув значення, властивого слову *відносини*, що вживається як термін у суспільно-економічній, дипломатичній, виробничій сфері або ж використовується на позначення зв'язків між країнами, соціально-економічними й політичними об'єднаннями тощо; іменник *відношення* реалізує значення, властиве лексемі *ставлення (той або інший характер поведіння з ким-, чим-небудь)*. Нормативними будуть такі поєднання: *ринкові відносини, газові відносини, економічні відносини між країнами; ставлення до людини*. Іменник *стосунки* вживається тоді, коли мають на увазі взаємини між людьми, членами якогось колективу; зв'язки, контакти взагалі. Цьому суперечать аномативи на зразок *негармонійні відносини**, *міжособистісні відносини**.

Редагування текстових фрагментів передбачає таке: *Специфіка реалізації одиниць семантико-синтаксичного рівня у текстах технічної літератури; темо-ремаічні відносини в текстах технічної літератури – відношення (взаємозв'язки); Дослідники розглядають готовність як певний функціональний стан, психологічну й соціальну установку **відносин**, що характеризують поведінку особистості – на гармонійні стосунки та взаємозв'язки; Суттєвим є те, що психологічна готовність є універсальною передумовою ефективності не тільки будь-якої діяльності, але й інших характеристик психічної життєдіяльності людини – її спілкування й **відносин з іншими людьми, адекватності її відносин до самої себе** – стосунків з іншими людьми; ставлення до самої себе.*

Інтерферема *соединение* відповідає українським поєднанням (*частин мови*); *з'єднання (те, що з'єднує; місце, де що-небудь з'єднують або з'єдали)*; *сполука (у хімії – речовина, у якій атоми одного чи різних елементів з'єдані між собою за допомогою певного*

типу хімічного зв'язку; у математиці – сукупності, утворені з даних елементів у заданому числі); сполучення (операція реляційної алгебри) [16, с. 364; 1177]. Нормативним буде таке вживання: *Формування професійних умінь може бути ефективнішим, якщо залучити студентів до навчально-пізнавальної діяльності як репродуктивного, так і проблемного проблемно-пошукового і творчого характеру в їхньому сполученні, з урахуванням поетапної системи навчання – у поєднанні; Конкретний стан готовності до дії визначається сполученням факторів, що характеризують різні рівні і сторони готовності – поєднанням.*

В українській мові розмежовуються лексеми *ряд* і *низка*: у першому випадку ідеться про особи, у другому – про перелік однорідних понять, предметів, явищ, установ тощо. Наприклад: *Готовність входить до ряду основних складників психічної діяльності людини – низки; Практика психологічної готовності спортсмена, льотчика-випробувача, полярника або космонавта обов'язково передбачає як певну програму формування психологічної готовності до майбутньої діяльності, так у ряді випадків й оцінку рівня досягнутого результату – низці.*

Соціокультурні чинники зумовлюють використання в межах лексичної дистрибуції лексеми *межах* зі значеннєвим актуалізатором «допустима норма вияву явища»: *Ініціативи в рамках інклюзивної реформи вимагали емпіричного аналізу, заснованому на знаннях, отриманих в результаті досліджень і не покладались на необґрунтовані переконання чи почуття – у межах.*

В умовах постійного контактного білінгвізму виникають одиниці, на утворенні яких різною мірою позначається дія інтерференційних чинників. Відповідно такі мовні елементи зазнають впливу адаптації до законів української мови. Найбільшої адаптації до граматичних чи словотворчих особливостей зазнають кальки, що виникають унаслідок запозичення внутрішнього плану нового слова та його моделі для реалізації на власному мовному ґрунті. Оскільки кваліфікація кальок у мовознавчій літературі є неоднозначною, то ненормативні одиниці, що виникають шляхом копіювання структурних, фонетичних особливостей лексеми і через неврахування наявності питомого слова, нами номінуються інтерферемами. Найменша адаптація до законів української мови характерна для *суржикових утворень*, якими є російські елементи, що вживаються в обрамленні української

граматичної системи, а також на тлі українських фонетичних норм і становлять гібридні форми [2; 3]. Ці субстрати є наслідком змішування мовних систем у свідомості білінгва, чи так званої *суперінтерференції* (*суржикові компоненти – суперінтерферемами*), що в українському соціумі номінується суржиком. Фактично гібридні одиниці повністю відтворюють російську вимову, тобто виникають у результаті транскрибування російської лексеми. Причому запозичений елемент може зазнавати лише мінімальних змін на фонетичному рівні. В умовах масової українсько-російської двомовності на рівні однієї особи з неоднаковою компетенцією в обох мовах досить поширена практика структурного калькування будови лексичних одиниць та семантичного запозичення з однієї мови в іншу [1; 2].

Наводимо дієслівні термінологічні конструкції [подано за 19], під час послуговування якими прогнозованим є порушення мовної норми (приклади дібрано шляхом опитування носіїв української й російської мов – білінгвів). Дієслівні сполучення згруповано відповідно до вживання головного слова в російській та українській мовах: 1) отклонять / відхиляти: *отклонить пропозицию – відклонити пропозицію**; 2) отменяют / скасовувати: *отменяют приказ – відмінити наказ**, *отменить решение – відмінити рішення**; 3) ущемляют / обмежувати, уражати, ображати: *ущемляют права – ущемляти права** (*обмежувати*), *ущемляют самолюбие – ущемляти самолюбство** – *уражати (ображати) самолюбство*; 4) получают / дістати (отримати): *получить отказ – отримати відмову**, *получить урок – отримати урок**, *получить признание – отримати визнання**, *получить выговор – отримати догану**, *получать отставку – отримувати відставку**; 5) поступить / вчинити: *поступить благородно – поступити благородно** (*вчинити шляхетно*); 6) принимают / брати: *принимать участие**; 7) приступит / вступити, відкрити / розпочати: *приступить к работе – приступити до роботи**, *вступить в борьбу – вступити в боротьбу**, *приступить к обсуждению – приступити до обговорення**, *открывают деятельность – відкривати діяльність**, *открывают заседание – відкривати засідання**; 8) сопоставляют, совпадают / зіставляти, збігатися: *сопоставляют позиции – співставляти позиції** (*зіставляти*), *совпадают точки зрения – співпадають думки (збігаються)*; 9) подвергаются, испытывают, понести, вынести, набраться / зазнавати: *подвергаются влиянию – підвергатись впливу**, *испытывают страдание – іспитувати страждання**, *испытывают бедствие – іспитувати біду**, *понести*

*убытки – понести збитки**, *набраться беды – набратись лиха**, *вынести унижение – винести приниження**; 10) *приобретать, получить / набувати: приобретать опыт – приобретати (получити) досвід**, *приобретать в собственность – приобретати (получити) у власність**, *получить образование – получить освіту**; 11) *вносить, предъявлять / подати: вносить в комиссию – вносити в комісію**, *вносить на утверждение – вносити на затвердження**, *предъявлять документы – пред'являти документи**, *предъявлять вексель ко взысканию – пред'являти вексель до суду**; 12) *преподать, предоставить / надати: предоставить возможность – предоставить можливість* (надати)*, *предоставить выбор – предоставить вибір* (надати)*, *предоставить место – предоставить місце (надати)*, *преподать руководящие указания – преподати керівні вказівки* (надати керівні вказівки)*.

Лінгвістичний аналіз текстів освітніх і наукових видань засвідчує, що рівень мовної грамотності сучасної освітньої й наукової продукції не відповідає ідеальній моделі мовної поведінки в науковій й освітній галузях як професійного комунікатора, оскільки в матеріалах констатовано мовні девіації інтерферентного характеру.

Виокремлено критерії виявлення мовних помилок під час редагування освітніх і наукових текстів. Описано критерій відповідності / невідповідності лінгвоодиниці нормам української літературної мови, критерій функціональної доцільності.

Здійснено спробу розролення протипомилкового апарату редактора, що містить дані про типові ненормативні мовні одиниці, спрогнозовано потенційні помилки інерферентного характеру.

Зважаючи на визначальну роль освіти й науки у формуванні соціокультурних цінностей, нагальною видається потреба укладання рекомендацій із розв'язання проблем мовних девіацій, подання належної теоретичної інтерпретації природи помилки, інтегрованого осмислення аналізованого явища, а також узагальнення досвіду його вивчення.

Література

1. Апресян Ю. Д. Языковые аномалии: типы и функции / Ю. Д. Апресян // Res Philologica. – М., 1990. – С. 50–71.
2. Ахундзянов Э. М. Двухязычие и лексико-семантическая интерференция / Э. М. Ахундзянов. – Казань, 1972. – 234 с.
3. Бабич Н. Д. Основы культуры молвения / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
4. Ботвина Н. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : [навчальний посібник] / Н. Ботвина. – К. : Артк, 1999. – 264 с.
5. Волощак М. Неправильно – правильно: довідник з українського

слововживання: за матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 2000. – 128с.

6. Девкин В. Д. Очерки по лексикографии / В. Д. Девкин. – М. : Прометей, 2000. – 395 с.

7. Єрмоленко С. Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

8. Кривошеєва О. С. Питання культури української мови у періодичних виданнях української діаспори США і Канади : автореф. ... дис. канд. філол. наук / О. С. Кривошеєва. – Х., 1996. – 18 с.

9. Мамушин В. Е. О характере и причинах речевых ошибок и об «ошибках контроля» / В. Е. Мамушин // Русский язык в школе. – 1990. – № 1. – С. 45–49.

10. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови / Н. Ф. Непийвода. – К. : Укр. книга, 1998. – 238 с.

11. Падучева Е. В. Тема языковой коммуникации в сказках Льюиса Кэрролла / Е. В. Падучева // Семиотика и информатика. – М. : ВИНТИ, 1982. – Вып. 18. – С. 76–79.

12. Покровский Л. Л. Ложная этимология как одна из причин орфографических ошибок / Л. Л. Покровский // Русский язык в школе. – 1981. – № 2. – С. 41–46.

13. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради : [навчальний посібник] / О. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

14. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику / А. Г. Шмелев. – М., 1983. – 158 с.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид. дім «KM Akademia», 1994. – 254 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

3. ДСТУ 3891-99. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Терміни та визначення основних понять.

4. Інтелектуальна власність : словник-довідник / за заг. ред. О. Д. Святоцького, В. С. Дроб'язка : у 2-х т. – Т. 1. – К. : Ін Юре, 2000. – 356 с.

5. Калашник В. С. Українсько-російські синтаксичні паралелі : Труднощі перекладу / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – Харків : Прапор, 2003. – 112 с.

6. Моргунок В. С. Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології / В. С. Моргунок / АН України, Ін-т проблем міцності : преп. – К., 1993. – 32 с.

7. Тлумачний словник-довідник з автоматизації, телемеханізації та використання обчислювальної техніки для працівників газової промисловості. Основні терміни : близько 4 000 термінів ; за заг. ред. М. Д. Гінзбурга, З. П. Осінчука, Б. І. Педька. – Харків, 1997. – 536 с.

8. Тугаєнко-Серяк С. М. Довідник службовця / С. М. Тугаєнко-Серяк. – К. : А.С.К., 2000. – 416 с.

9. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки з показником українських термінів / уклад. : В. Я. Карачун, Г. Г. Гульчук, О. О. Карачун, Ю. З. Прохур. – К. : Рось, 1994. – 362 с.

10. Російсько-український словник наукової термінології : Біологія, хімія, медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. – К. : Наук. думка, 1996. – 660 с.

11. Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю і Космос / В. В. Гейченко, В. М. Завірюхіна, О. О. Зеленюк та ін. – К. : Наук. думка, 1998. – 892 с.

12. Словник труднощів української мови: близько 15 000 слів / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазак та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Рад. шк., 1989. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2014 р.

УДК 81'367.625:[811.162.2+811.162.1]:373.611

Л. В. Сегін

СЛОВОТВОРЧА ПРОДУКТИВНІСТЬ ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ ПІД-/POD- В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Сегін Л. В. Словотворча продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під- / pod- в українській і польській мовах.

У статті проаналізовано словотворчу продуктивність дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом під-. Установлено структуру типової словотвірної парадигми досліджуваних твірних, виявлено типологію словотвірних значень, реалізованих похідними, з'ясовано кількісну наповнюваність кожного структурного блоку і словотвірного значення.

Ключові слова: префіксальне дієслово, типова словотвірна парадигма, словотвірне значення, дериваційний потенціал, похідне слово.

Сегін Л. В. Словообразовательная продуктивность глаголов динамической пространственной локализованности с приставкой под- / pod- в украинском и польском языках.

В статье анализируется словообразовательный потенциал глаголов динамической пространственной локализации с приставкой под-. Устанавливается структура типовой словообразовательной парадигмы исследуемых производящих, выявляется типология словообразовательных значений, реализуемых производными, выяснена количественная наполняемость каждого структурного блока и словообразовательного значения.

Ключевые слова: префиксальный глагол, типовая словообразовательная парадигма, словообразовательное значение, деривационный потенциал, производное слово.

Sehin L.V. Derivative creativity of verbs of dynamic spatial localization with the prefix pid- / pod- in Ukrainian and Polish languages

The article is devoted to the analysis of word-formative ability of the verbs of dynamic dimensional locality with the prefix під-. The structure of the typical word-formative paradigm of the analyzed formatives is established, as well as the quantitative fullness of every structural block and word-formative meaning is determined.

Key words: prefixal verb, typical word-formative paradigm, word-formative meaning, derivative potential, derivative.

У сучасній дериватології все більшої актуальності набувають дослідження комплексних одиниць. Такий підхід передбачає вивчення словотвірних особливостей кожної лексико-семантичної групи всіх частин мови, зокрема і дієслова, яке має особливий статус як серед частин мови, так і дериваційного потенціалу. Особливе місце серед комплексних одиниць словотвору, на думку дослідників, належить словотвірній парадигмі (СП) [4; 2; 1], яку більшість учених розглядає як набір похідних, мотивованих однією твірною основою на одному ступені творення.

На сьогодні в славистиці вже є праці, присвячені опису дериваційного потенціалу різних класів твірних на рівні СП [2; 5; 1; 5; 3; 8; 9 та ін.], зокрема і в зіставному аспекті [6 та ін.]. У дослідженні дієслів у зіставному аспекті на рівні СП зроблено тільки перші кроки. Дієслова ДПЛ з префіксом під- / rod- ще не були предметом спеціального лінгвістичного аналізу в зіставлюваних мовах.

Мета статті – описати словотворчу продуктивність дієслів ДПЛ з префіксом під- / rod- в українській і польській мовах.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити структурну типологію досліджуваних девербативів; 2) установити континуум словотвірних значень, реалізованих похідними від префіксальних дієслів; 3) виявити спільні значення зіставлюваних девербативів та відмінності; 4) дати кількісну характеристику кожного структурного блоку, словотвірного значення, продуктивності твірних у творенні девербативів різних значень.

Матеріалом для дослідження стали дієслова з префіксом під- / rod- (укр. – 37, пол. – 40) та девербативи, отримані з найавторитетніших словників української і польської мов (СУМ, ВТССУМ, SJPК, SJPД). У зіставлюваних мовах аналізовані девербативи кількісно представлені неоднаково (укр. – 123, пол. – 173). Твірними для зазначених девербативів в українській мові слугують 29 префіксальних дієслів, у польській мові – 40. Отже, кількість похідних на одне дієслово в українській мові припадає 3,3%, у польській – 4,3%.

Як відомо, дериваційні можливості твірної основи репрезентує СП. Розрізняють два види СП – конкретні і типові. «Конкретна СП – це набір похідних одного базового слова, які знаходяться на одному ступені словотворення» [4, с. 71–72]. Типова СП формується «сукупністю дериваційних значень, які реалізуються базовими словами певної частини мови, що входять в єдину лексико-

семантичну групу» [4, с. 71].

Типову словотвірну парадигму досліджуваних дієслів в українській і польській мовах формують СЗ чотирьох лексико-граматичних класів слів: іменники, прикметники, дієслова, прислівники. Тому типова СП досліджуваних префіксальних дієслів ДПЛ має чотиризонну субстантивно-ад'єктивно-вербально-адвербіальну структуру з 14 словотвірних значень.

Таблиця 1

Частиномовна належність девербативів

	Українська мова		Польська мова	
	К-сть	%	к-сть	%
Субстантивний	61	49,5	130	75,1
Ад'єктивний	23	18,6	10	5,7
Вербальний	31	25,2	32	18,4
Адвербіальний	7	5,6	1	0,5
Усього	123	100	173	100

Найбільшу кількість похідних нараховує **субстантивний блок**, у якому можна виділити модифікаційні і мутаційні СЗ.

Від дієслів ДПЛ з префіксом *під- / pod-* в обох зіставлюваних мовах регулярно утворюються девербативи поміна actionis. Порівняно з іншими похідними деривати зі СЗ **«опредметнена дія»** є найчисленнішими у структурі словотвірної парадигми досліджуваних дієслів ДПЛ: укр.: *підведення, підвезення, підвід (рідко), підвіз, підводження, підводка, під'їждження, під'їзд, підкидання, підкочування, підліт, підлітання, піднос, піднесення, підплигування, підскік, підскок, підстрибування, підступ, підсування, підтягання, підтягнення, підтягування, підтяжка, підхід, підчалення, підчалювання, підштовхування, підганяння, підгін, підйом, підношування, піднімання, підіймання, підняття*; пол.: *podbieganie, podbiegnięcie, podbiegnięcie (рідко), podbieżenie (рідко), podbliżenie się, podbrodzenie (старопол.), podbrodzanie (старопол.), podchadzanie, podchodzenie, podchód, podciąg, podciąganie, podciągnięcie, podciągnięcie, podcieczenie, podczołganie się, poddeptanie (рідко), poddeptywanie, poddźwiganie, poddźwignięcie, poddźwignienie, podegnanie, podeganie, podgonienie, podgon (старопол), podejście, podeście (старопол), podepchanie, podepchnięcie, podepchnienie, podfrunięcie, podfruwanie, podjazd, podjazddek, podjechanie, podjeżdżanie, podknięcie (діал.), podkradanie się (рідко), podkuliwanie, podlatanie, podlatywanie, podlecenie, podlot, podlezenie, podłaz та ін.*

Зазначимо, що СЗ «опредметнена дія» відзначається найбільшою глибиною місць у парадигмі з-поміж усіх аналізованих СЗ. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т. д. Максимальна глибина семантичної позиції сягає 4 дериватів. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ «опредметнена дія»: укр.: *підводження – підводка, підліт – підлітання, піднесення – підношування, підтягання – підтягнення – підтягування, підчалення – підчалування*; пол.: *podbrodzenie – podbrodzanie, poddźwiganie – poddźwignięcie – poddźwignienie, podegnanie – podgonienie, podsuniecie – podsuwanie, podfruwanie – podfrunięcie, podwlekanie – podwleczenie* та ін.

Інші синоніми-девербативи мають відмінності в семантичному або функціонально-стилістичному параметрах: укр.: *підведення – підвід* (рідко), *піднесення – підношення* (рідко); пол.: *podchadzanie, podchodzenie – podchod, podjazd – podjeżdżanie, podłazenie, podłazienie – podłaz, podskok – podskoczenie, podkoknięcie*.

В окремих випадках виявлено як спільне, так і розбіжності: укр.: *підведення – підвід, підводження, підводка, підвезення – підвіз, під'їждження – під'їзд, піднесення, підношування – піднос, підтягнення, підтягування – підтяжка*; пол.: *podlot – podlatanie, podlatywanie, podlecenie; podrzucanie – podrzucenie – podrzut, podwiezienie – podwóz*.

Найбільш продуктивними в утворенні дериватів із СЗ «опредметнена дія» в українській мові є такі дієслова ДПЛ: *підвести/підводити, піднести / підносити, підтягти / підтягати*, менш продуктивними – дієслова *підлетіти / підлітати, підвезти / підвозити, під'їхати / під'їздити / під'їжджати, підчалити / підчалувати*; пол.: *podbiec, podbiegnąć / podbiegać, podchodzić, podciągnąć / podciągać, poddźwignąć / podźwigać, podegnąć, podgonić / podganiać, podepcznąć, podepczać / podpychać, podjechać / podjeżdżać, podlecieć / podlatywać, podleżeć / podłazić, podnieść / podnosić, podpaść / podpadać, podpłynąć / podpływać, podrzucić podrzucać, podskoczyć / podskakiwać, podstąpić / podstępować*.

Таблиця 2

Глибина місць СЗ «опредметнена дія»

	Українська мова		Польська мова	
	к-сть	%	к-сть	%
Одночленні	10	27	9	22,5
Двочленні	5	13,5	11	27,5
Тричленні	2	5,4	8	20
Чотиричленні	2	5,4	8	20
Усього	37	100	40	100

Мутаційний тип деривації представлений такими СЗ: «виконавець дії», «місце дії», «об'єкт», «знаряддя дії», «кошти».

Твірними для іменників із СЗ «**виконавець дії**» виступають 5 префіксальних дієслів ДПЛ, на базі яких утворено 7 дериватів в українській мові і 10 префіксальних дієслів у польській мові, на базі яких утворено 16 дериватів: *підводчик, підвожчик, підганяльник, підгін, підліток, підношувач, піднощик; podwozek* (старопол.), *podlot, podlotek, podstępnik* (старопол.), *podstepca podsuwacz, podjezdek, podłaźnik* (діал.), *podnosiciel, podrzuciciel, podwodziciel, podwoznik, podwódca, podwódzca* (старопол.), *podwodziciel, poddźwigacz* (рідко). На думку О. М. Хамідуліної, основою для формування агентивних найменувань виступає характер позначуваної ситуації, що супроводжує дію, у зв'язку з чим можна виокремити два типи похідних. З огляду на специфіку дієслівної дії деривати першого типу поділяють на підвиди – «виконавець-спеціаліст» і «виконавець-неспеціаліст». При утворенні іменників другого типу, поява яких зумовлюється суміжними чинниками, актуалізується не сама дія, а, наприклад, модальна оцінка («може, уміє, любить»), часовий аспект («часто, завжди») дії тощо [7, с. 71–72]. Проаналізований матеріал дає можливість систематизувати агентивні найменування від префіксальних дієслів відповідно до класифікації О. М. Хамідуліної. Більшість агентивів складають девербативи із значенням «виконавець-неспеціаліст»: укр.: *підводчик, підвожчик, підганяльник, підношувач, піднощик*; пол.: *podnosiciel, podsuwacz, podłaźnik* (діал.), *podrzuciciel, podwódzca* (старопол.), *podwodziciel, poddźwigacz* (рідко). «Смислова структура таких іменників будується за типовою схемою «той, хто діє» [7, с. 71]. Наприклад: *підганяльник* – «той, хто кого-небудь підганяє», *podnosiciel* – «той, хто підносить».

У субстантивному блоці досліджуваних девербативів семантична позиція «**місце дії**» репрезентована 7 похідними в українській і 5 у

польській мові: укр.: *підведення, під'їзд, підйом, підлаз, підступи, підхід, підняття*; пол.: *podjazd, podjazddek, podwyżka, podłaz, podchód*.

Абстрактна категорійна сема «спосіб переміщення» конкретизується у значенні дієслів, які означають переміщення за допомогою транспортного засобу. Ця сема реалізується в дериватах із СЗ «**знаряддя**», які зафіксовано в СП префіксальних дієслів зіставлених мов: укр.: *підвода, підволок, підіймач* (техн.), *підйомник* (техн.), *піднімач* (мед.), *піднос, підняття* (геол.), *підтяжка, підчалок, підитовехувач*; пол.: *podbieg, podgonka, podciążka* (рідко), *podnośnik, podsuwka, podsuwadło, podważka, podważnik, podwóz, podciąg, podciągnacz*.

Поодинокі деривати виявлено із СЗ «**об'єкт**». Твірними для девербативів із аналізованим СЗ виступають тільки каузативні дієслова ДПЛ: укр.: *підвіз, підкидьок, піднос* (заст.); пол.: *podrzutek, podrzut, podsuwka* (рідко), *podsuw* (рідко), *podrzucek* (діал.).

У польській мові виявлено девербатив із СЗ «кошти»: *podwozowe*.

Ад'єктиви, мотивовані дієсловами ДПЛ, складають незначний пласт лексики. **Ад'єктивна блок** префіксальних дієслів ДПЛ в обох зіставлених мовах представлений такими СЗ: «ознака суб'єкта за дією», «ознака об'єкта за дією», «призначений для того, на що вказує твірне дієслово». Наявність у СП дієслів ДПЛ перших двох груп прикметників зумовлена в основному належністю твірних дієслів аналізованої ЛСГ до каузативних чи некаузативних підгруп. Це відбивається на значенні віддієслівних ад'єктивів: некаузативні дієслова ДПЛ, як правило, утворюють ад'єктиви із значенням «ознака суб'єкта», каузативні – «ознака об'єкта».

Найбільшу кількість похідних від префіксальних дієслів ДПЛ зафіксовано із СЗ «**ознака об'єкта за дією**»: укр.: *підведений, підвезений, підвищений, підкиданий, підкинутий, підкинений, підкочений, піднесений, підносний* (заст.), *піднятий, підійнятий, підсунений, підсунутий, підтягнений, підтягнутий, підтягуваний, підігнаний, підитовехуваний*; пол.: *podnoszony*.

Для дієслів ДПЛ з префіксом *pod-* характерні і деривати із СЗ «**ознака суб'єкта за дією**» реалізоване в СП 1 українського префіксального дієслова ДПЛ (*підплилий*) та СП 5 польських досліджуваних дієслів: *podbiegły, podeszły, podjezdny, podpadły, podszybowy*.

Дериватів із СЗ «**призначений для того, на що вказує твірне дієслово**» зафіксовано 4 у 3 СП українських дієслів ДПЛ з префіксом *pod-* (*під'їзний, підкидний, піднімальний, підіймальний*) та 1 дериват у

польській мові (*podrzucalny*).

Вербальна зона типової СП аналізованих лексем репрезентована 31 дериватом в українській і 32 у польській мові. Цей блок формують такі СЗ: «виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта у стан суб'єкта», «дистрибутивність дії», «виконувати дію один раз», «у результаті дії, названої дієсловом, змучитися, втомитися».

Кількість похідних із СЗ «дистрибутивність дії» в українській мові складає 13, у польській – 25 одиниць: укр.: *попідбігати, попідводити, попідганяти, попідкидати, попідкочувати, попідкрадатися, попідносити, попідпихати, попідпливати, попідскакувати, попідсувати, попідтягати, попідходити*; пол.: *porodchodzić, popodbiegać, napodjeżdżać, popodjeżdżać, napodnosić, popodnosić, popodganiać, popodpędzać, popodlatać, popodlatywać, popodłazić, popodpływać, popodwozić, popodwodzić, popodpęłzać, napodsuwać, popodsuwać, podskakiwać, napodciągać, popodciągać, popodprychać, popodstępować, popodpadać, popodwlekać, popodfruwać*.

У семантичній позиції «**виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта**» актуалізовані зворотні дієслова. Похідні з цим СЗ складають 10 одиниць в українській мові і 3 деривати в польській: укр.: *підводиться/підвестися, підганятися, підкидатися, підкидуватися / підкинутися, підкочуватися / підкотитися, підніматися, підійматися / піднятися, підійнятися, підноситися / піднестися, підступатися / підступитися, підсуватися, підсовуватися / підсунутися, підтаскатися, підтягатися, підтягуватися / підтягнутися, підтягтися*; пол.: *podsunąć się / podsuwać się, podszubować się, podwyższać się / podwyższyć się*.

В обох мовах виявлено і СЗ «у **результаті дії, названої дієсловом, намучитися, утомитися**» – укр.: *підтупатися*; пол.: *napodnosić się, napodsuwać się, napodskakiwać się, napodciągać się*.

Окремі СЗ виявлено тільки в одній із мов. Українські девербативи семантичної позиції «**однократність**» вказують на разовість, моментальність, недовготривалість процесу: *підіпхнути, підплигнути, підстрибнути, підтюпнути, підитовхнути, підпірнути, підтупнути*.

Неоднаково кількісно представлений **адвербіальний блок**, який сформований СЗ «**адвербіалізація дії**» – укр.: *підбігцем* (розм.), *підлетом* (рідко), *підскоком* (розм.), *підстрибом* (розм.), *підстрибцем* (розм.), *підтюпцем* (розм.), *підтюпки* (розм.); пол.: *podwyż*.

Не зафіксовано похідних дериватів у СП 7 українських дієслів: *підблизитися / підблизжатися, підвєслувати, підгребти / підгрібати*,

підкрастися / підкрадатися, підпихати / підпихнути, підповзти / підповзати, підшукутьльгати, що складає 18,9% від загальної кількості твірних, у польській мові усі твірні утворюють похідні.

Таблиця 3

Типологія словотвірних значень та їх продуктивність

	Українська мова		Польська мова	
	к-сть	%	к-сть	%
Виконавець дії	7	5,6	11	27,5
Опредметнена дія	39	31,4	101	58,3
Місце дії	7	5,6	5	2,8
Знаряддя дії	10	8	9	5,2
Об'єкт	3	2,4	5	2,8
Кошти	–	–	1	0,5
Ознака суб'єкта	1	0,8	5	2,8
Ознака об'єкта	18	14,5	1	0,5
Призначений для...	4	3,2	1	0,5
Дистрибутивність дії	13	10,4	25	14,4
Переведення із стану об'єкта в стан суб'єкта	10	8	3	1,7
У результаті дії втомитися	1	0,8	5	2,3
Однократність	7	5,6	–	–
Адвербіалізація дії	7	5,6	1	0,5
Усього	124	100	173	100

Таблиця 4

Продуктивність твірних дієслів у творенні девербативів

	Українська мова			Польська мова		
	к-сть твірних	к-сть девербативів	%	к-сть твірних	к-сть девербативів	%
Виконавець дії	5	7	1,4	11	13	1,1
Опредметнена дія	18	39	1,7	39	101	2,5
Місце дії	6	7	1	4	5	1,25
Знаряддя дії	7	10	1,4	9	12	1,3
Об'єкт	3	4	1	2	5	2,5
Кошти	–	–	–	1	1	1
Ознака суб'єкта	1	1	1	5	5	1
Ознака об'єкта	10	18	1,8	1	1	1
Призначений для...	3	4	1,3	1	1	1
Дистрибутивність дії	13	13	1	20	25	1,25
Переведення із стану об'єкта в стан суб'єкта	10	10	1	3	3	1
У результаті дії втомитися	1	1	1	4	4	1

Однократність	7	7	1	–	–	–
Адвербіалізація дії	5	7	1,4	1	1	1

Отже, українські і польські дієслова з префіксом під- / pod- мають багато спільного щодо способів творення. Більшість дієслів з названим префіксом в обох мовах утворюються від дієслів префіксальним способом (укр. – 36 (97,2%); пол. – 39 (97,5%): *вести – підвести, бієс – podbiєс*). Одиначні випадки утворені від прикметника префіксально-суфіксальним способом (*високий – підвищити, wysoki – podwyższyć*). Структурна типологія досліджуваних девербативів у зіставлюваних мовах однакова: субстантивно-ад’єктивно-вербально-адвербіальна. Багато спільного і в типах СЗ (див. табл. 3). Окремі СЗ характерні для однієї з мов. У польській мові виявлено девербативи із СЗ «кошти», в українській мові – СЗ «однократність». Зіставлювані девербативи виявляють подібність і в ступені продуктивності твірних дієслів та структурних блоків, СЗ девербативів (див. табл. 3, 4). Так, серед девербативів в обох мовах найбільш численними є СЗ «опредметнена дія». Другим за продуктивністю в обох мовах є СЗ «дистрибутивність дії». Водночас існують і відмінності у продуктивності СЗ «опредметнена дія», «ознака об’єкта», «переведення із стану об’єкта в стан суб’єкта» тощо (див. табл. 3).

Література

1. Валюх З. О. Словотворна парадигматика іменника в українській мові : монографія / З. О. Валюх. – Київ-Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
2. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
3. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об’єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
4. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Виноградовские чтения 1-8. – М. : Наука, 1978. – С. 63–77.
5. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
6. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
7. Хамидуллина А. М. Отглагольные имена деятеля в ономаσιологическом аспекте / А. М. Хамидуллина // Исследования по семантике: Лексическая и синтаксическая семантика. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1981. – С. 67–73.

8. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроизводных глаголов современного русского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.

9. Buzassyova K. Simantická štruktúra slovenských deverbativ / K. Buzassyova. – Bratislava, 1973. – 237 s.

Умовні скорочення

- СУМ – Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т.1–11.
СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1–4.
ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТГ «Перун», 2001. – 1440 с.
SJPD – Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1958–1969. – Т. 1–11.
SJPK – Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900–1933. – Т. 1–8.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014 р.

УДК 811.161.2'373.611

А. В. Ткач

ВИДОЗМІНА МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Ткач А. В. Видозміна мовних одиниць як лінгвістична універсалія у працях українських та зарубіжних учених.

Мова – складна, багатогранна і багатоаспектна величина, що перебуває в безперервному русі. Однією із природних її особливостей є видозміна мовних одиниць (явище варіантності). У статті розглянуто і проаналізовано погляди українських та зарубіжних лінгвістів на проблему варіювання слова, визначено перспективи подальших розвідок досліджуваного мовного явища.

Ключові слова: варіантність, варіювання, видозміна мовних одиниць, тотожність (ідентичність).

Ткач А. В. Видоизменение языковых единиц как лингвистическая универсалия в исследованиях украинских и зарубежных ученых.

Язык – сложная, многогранная и многоаспектная величина, находится в непрерывном движении. Одной из природных ее особенностей является видоизменение языковых единиц (явление вариантности). В статье рассмотрены и проанализированы взгляды украинских и зарубежных лингвистов на проблему варьирования слова, определены перспективы дальнейших исследований изучаемого языкового явления.

Ключевые слова: вариантность, варьирования, видоизменение языковых единиц, тождество (идентичность).

Tkach A. V. Mutation of linguistic units as linguistic universals in the works Ukrainian and foreign scientists.

Language – complex, versatile and multifaceted and multidimensional quantity that is

in constant motion. One of its features is the natural modification of linguistic units (the phenomenon of variance). The article discusses and analyzes the views of Ukrainian and foreign linguists to the problem of variation of the words. The prospects for further research investigated linguistic phenomenon.

Key words: variance, variation, modification of linguistic units, identity (identity).

Мова як життєтворчий феномен нації і функціональна система перебуває в безперервному русі. Однією з природних її особливостей, як відомо, є видозміна мовних одиниць.

Тотожні за значенням модифікації однокореневих слів, сутність яких становлять видозміни їхньої зовнішньої оболонки (фонетичної чи граматичної), зумовлюють сьогодні різні номінації: дублети, спільно-, однокореневі пари, варіанти тощо. Ми кваліфікуємо такі структурні утворення як ідентичні лексеми, або варіанти.

Теорія варіантності, яка з давніх часів привертала увагу лінгвістів, справедливо вважається однією з найсуперечливіших у сучасному мовознавстві. Великий інтерес до видозмінювання (варіювання) мовних засобів пояснюється тим, що тільки повне і багатоаспектне вивчення цього феномена дасть змогу зрозуміти принципи і закони, внутрішню логіку діахронічного розвитку й синхронного функціонування мови.

Окремі дослідники допускають можливість варіювання не лише на основі видозміни загальної семантичної чи загальної формальної риси (ознаки), але й варіювання, яке охоплює одночасно обидва види характерних ознак слова (І. Жилін, В. Кодухов, М. Маковський, Є. Білявська). Щоправда, незважаючи на значні напрацювання вчених, єдиного погляду на природу варіантності немає. Існує кілька найбільш вірогідних і послідовних позицій з цього питання. Одні автори вважають, що початок виокремлення варіантів полягає у відмінностях структурного оформлення (К. Горбачевич, Р. Рогожникова, В. Семиряк, О. Москальська й ін.), інші наголошують на необхідності розрізняти варіантність і у плані вираження, і у плані змісту (В. Виноградов, О. Смирницький, М. Степанова, Н. Семенюк).

Сьогодні варіантність трактується по-різному: до варіантів, поряд з модифікаціями у формальному чи семантичному планах тотожних лінгвістичних одиниць, зараховують форми, які кваліфікують як синоніми (О. Ахманова, Л. Євгенєва, О. Тараненко, В. Мерінов); відомі також концепції, у яких варіантні відношення зводяться до дублетних (Л. Зайцева, В. Філіпова, В. Толікіна). Поняття «варіантність» пов'язують

із національно-державними варіантами мови, видозміною слова на діалектному й наддіалектному рівнях, розрізняють варіантність соціолектів і навіть прагматичну рівність (В. Девкін, Г. Степанов та ін).

Проблема варіантності вперше виникла у фонології і знайшла теоретичне висвітлення у праці М. Трубецького «Основи фонології» [13]. Досліджуючи явища фонологічного рівня, автор зазначає, що будь-яка фонема може реалізовуватися в кількох звуках. Усі звуки, у яких реалізується та сама фонема, дослідник назвав варіантами [13, с. 52–59] і, давши визначення фонетичного варіанта, вказав на умови (причини), коли два звуки потрібно розглядати або як реалізацію двох різних фонем, або як два варіанти однієї фонемі. Учення М. Трубецького про явище варіантності знайшло застосування в розробці цієї проблеми на різних мовних рівнях: лексичному, морфемному, синтаксичному, фразеологічному тощо.

Так, вказавши на особливе місце варіантності з-поміж суттєвих ознак слова як основної одиниці мови, В. Чабаненко констатує: «це не просто явище, <...> а й одна з важливих основ мовної (мовленнєвої) виразності, одна з міцних підвалин української лінгвостилістики» [14, с. 35]. Такого висновку учений дійшов, розглянувши, зокрема, фонетичні варіанти, що «глибоко й міцно вросли в лексичну будову сучасної української мови, надали їй не тільки зовнішньоструктурного розмаїття, а й додаткових виражально-зображальних можливостей» [14, с. 29].

Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів ділових паперів північноукраїнського ареалу XVI століття) вивчав В. Мойсієнко [8]. У своїх дослідженнях вчений описав екстралінгвальні чинники розбалансованості староукраїнської мови, охарактеризував випадки варіативного вживання фонетичних, морфологічних і лексичних елементів, визначив причини таких мовних особливостей.

З погляду Н. Гуйванюк, варіантність мови – «це, насамперед, спосіб її існування як системи» [4, с. 71]. Таку тезу дослідниця висловлює в монографії «Формально-семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць», аналізуючи синтаксичну синонімію й кореферентність та їх розмежування.

Дослідження варіантних синтаксичних (текстових) відношень стали об'єктом наукових розвідок В. Горяного, О. Золотаренко, Н. Кондратенко, Т. Мороз та ін. [3; 5; 6; 9]. Вивчення й аналіз синтаксичної варіантності

здійснювалися на матеріалі текстів різного типу та різних стилів, зокрема й конфесійного (переклади Біблії, Нового та Старого Заповітів, Євангелія українською мовою). Незважаючи на різноструктурність словосполук та їх стилістичні відмінності (*Він уповав на Бога і Він покладав надію на Бога; Лжживо божитися і Присягати на неправду*), Т. Мороз вбачає в них ознаку тотожності [9, с. 416].

3-поміж найбільш суттєвих рис синтаксичних синонімів В. Горяний називає різноструктурність та однорідність відношень між словами у словосполученнях і реченнях, вказує також на синоніміку у структурно однакових словосполученнях: «Належачи до одного синтаксичного ряду, вони відрізняються певними відтінками значень, різними прийменниками та відмінковими закінченнями залежних компонентів» [3, с. 26–27]. Досліджуючи фразеологічні варіанти, О. Золотаренко розрізняє їх за лексичними компонентами, їхньою фонетичною формою та синтаксичними відношеннями. Синтаксичні варіанти фразеологізмів, на думку дослідниці, зумовлені різноманітними внутрішньоструктурними змінами [5, с. 183–184].

У слові – основній структурно-семантичній одиниці мови – взаємодіють три структури: фонологічна, морфологічна і семантична. Видозміна будь-якої з них спричиняє варіювання.

Актуальним у проблемі варіювання слова є питання про тотожність, бо варіантність, на думку лінгвістів, – це «здатність слова функціонувати в різних структурних і семантичних видозмінах при збереженні тотожного морфемного складу та лексико-смісловій єдності» [14, с. 28].

Значним внеском у дослідження варіантності є праці В. Виноградова та О. Смирницького [1; 11]. Ці вчені започаткували вивчення формально-граматичного і семантичного варіювання слова, розглянувши його в органічному зв'язку з проблемою тотожності слова.

На відміну від інших учених (О. Потебні, Д. Ушакова, О. Пешковського й ін.), В. Виноградов вважав, що всі різновиди морфологічної структури є граматичними формами слова, а не окремими словами. Розробляючи свою теорію про форми слова, дослідник виходить із розуміння слова як єдності всіх його форм за «лексико-семантичним стрижнем» [1]. У структурі слова В. Виноградов поряд із граматичними формами розрізняє і лексичні, називаючи їх варіантами слова.

Розвиваючи концепцію В. Виноградова про межі слова і його тотожності, О. Смирницький висловлює думку, що для визнання різновидів того самого слова його варіантами необхідно, щоб їх

лексико-семантична основа мала відповідності в матеріальній (звуковій) частині слова, тобто йдеться про спільну кореневу основу. При цьому і в звуковій оболонці, й у лексико-семантичному ядрі слова допускаються часткові відмінності за умови, що між ними немає відповідностей (звукові відмінності не виражають лексико-семантичних відмінностей, а навпаки, – лексико-семантична диференціація не виражена матеріально). Коли порушуються ці співвідношення, регулярні видозміни слова протиставляються О. Смирницьким як різні слова. Усі можливі емоційно-експресивні та стилістичні відмінності, властиві слову, але які не є складовою частиною його смислового (значеннєвого) змісту, він, поділяючи думку В. Виноградова, вважає хоч і важливими, та все ж другорядними порівняно з основним у слові – його значенням [11].

Загальнотеоретичні питання про варіанти слів у мові (зокрема й термінології) продовжують розробляти такі дослідники україністики, як В. Семиряк, В. Чабаненко, Л. Боярова, К. Городенська, Н. Сологуб, В. Мойсієнко, О. Радченко, М. Карп'юк, А. Лагутіна, Б. Пристай, Л. Родніна, І. Вербовська, О. Гомас, Т. Коць, Н. Ковальчук, Л. Кучеренко, В. Юносова, Л. Симоненко й ін.

Так, ґрунтовне дослідження різних видозмінених одиниць української мови в її історичному розвитку виконав І. Матвіяс. У праці «Варіанти української літературної мови» [7] науковець розглянув особливості варіантності (ідентичності) української мови на різних її етапах розвитку, простежив причини та наслідки існування неупорядкованих різнорівневих мовних елементів, накреслив шляхи унормування української літературної мови як цілісної системи.

Вагомих успіхів у дослідженні варіативних одиниць досягла російська лінгвістика. До цієї проблеми зверталися дослідники-русисти: О. Ахманова, К. Авербух, З. Богословська, С. Бережан, Ф. Вейсалов, К. Горбачевич, Л. Граудіна, В. Даниленко, М. Каленчук, В. Лейчик, Н. Лук'янова, Р. Рогожникова, В. Солнцев, Ф. Філін, М. Шанський, Е. Шимчук та ін. Наукові дослідження про варіантність слів на матеріалі німецької мови здійснили Н. Варенич, О. Воронов, О. Москальська, М. Степанова, Є. Шендельс, С. Худолєєва та інші.

У центрі уваги вчених перебуває формально-граматичне варіювання лексем (варіювання його звукової і морфологічної форм). Збереження семантичної рівності визнається сучасними дослідниками основною умовою ідентифікації мовних одиниць як варіантів одного

слова. Проте дотепер немає одностайні у визначенні певної межі, за якою відмінності у змісті чи формі призводять до перетворення варіантних одиниць у самостійні слова. Дискусії ведуться навколо можливості використати у ролі класифікаційних ознак стилістичну й емоційно-експресивну маркованість, функціональну рівність, особливості сполучення слів тощо. Існує два основних погляди на цю проблему. Деякі дослідники переконані, що про варіанти може йтися лише за умови, коли різновиди певної мовної одиниці рівні між собою не тільки за лексичним значенням, а й за стилістичною і синтаксичною функціями (О. Кунін). Учені, які поділяють погляди В. Виноградова та О. Смирницького, вважають, що наявність у лексемах стилістичних і емоційно-експресивних відмінностей, як і функціональних при тотожності їх основного значення, й незначних формальних відмінностей, не порушують їх єдності. Відповідно з-поміж варіантів виділяють повні, у яких значення і функція збігаються, і неповні, які розрізняються експресивно-стилістичними характеристиками й сферою використання [10, с. 55].

Отже, варіантність – як особлива лінгвістична проблема – і нині залишає за собою низку остаточно невирішених дискусійних питань: від самого визначення терміна, причин виникнення варіативних одиниць та функцій, які вони реалізують, типології варіантів, розуміння їх сутності до загального визнання цього явища на всіх мовних рівнях. Вивчення варіантності має велике значення для вирішення таких прикладних завдань, як удосконалення словникового складу літературної мови, оптимізація вивчення іноземних мов, удосконалення точності й ефективності роботи перекладачів. Більше того, з варіантністю нерозривно пов'язані проблеми мовної норми, лексико-граматичної ідентичності, лінгвістичної семантики тощо.

Література

1. Виноградов В. В. О формах слова / В. В. Виноградов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1944. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 31–44.
2. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
3. Горяний В. Д. Синтаксична синонімія словосполучень і речень / В. Д. Горяний // Українська мова і література в школі. – 1969. – № 5. – С. 26–28.
4. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні відношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
5. Золотаренко О. Варіантність фразеологічних одиниць у легендах і переказах Нижньої Наддніпрянщини / О. Золотаренко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : зб.

наук. праць / наук. ред. В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1996. – Ч. 1. – С. 183–185.

6. Кондратенко Н. Текстова варіативність у структурі постмодерністського дискурсу / Н. Кондратенко // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 288–291.

7. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К. : Велес, 1998. – 162 с.

8. Мойсієнко В. М. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові (на прикладі текстів північноукраїнського ареалу XVI ст.) / В. М. Мойсієнко // Волинь – Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – №22. – Т.1. – С. 114–125.

9. Мороз Т. Синтаксична варіантність у текстах книг Святого Письма (на матеріалі перекладів П. Морачевського, П. Куліша, І. Огієнка) / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322. Слов'янська філологія. – С. 413–421.

10. Семенюк Н. Н. Некоторые вопросы изучения вариантности / Н. Н. Семенюк // Вопросы языкознания. – 1965. – № 1. – С. 48–55.

11. Смирницкий А. И. К вопросу о слове: проблема тождества слова / А. И. Смирницкий // Труды Института языкознания АН СССР. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 4. – С. 3–49.

12. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М., 1956. – 260 с.

13. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1960. – 372 с.

14. Чабаненко В. А. Фонетична варіантність слова і мовна експресія / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1981. – № 5. – С. 28–35.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2014 р.

УДК 811.161.2'372

П. Б. Ткач

КОМПОНЕНТИ СЕМАНТИКИ ВІДДАННЯ ПЕРЕВАГИ У СТРУКТУРІ ВИСЛОВЛЕННЯ

Ткач П. Б. Компоненти семантики віддання переваги у структурі висловлення.

Стаття присвячена виявленню семантичних особливостей висловлень зі значенням віддання переваги. З'ясовано, що віддання переваги є специфічним змістовим відношенням, яке формується на основі значення порівняльної оцінки й надає висловленню іллокутивної сили.

Ключові слова: віддання переваги, альтернатива, порівняльна оцінка, мотивація, вибір.

Ткач П. Б. Компоненты семантики предпочтения в структуре высказывания.

Статья посвящена анализу высказываний со значением предпочтения с учётом их семантических. Выяснено, что предпочтение является специфическим смысловым отношением, которое формируется на основе значения операциональной сравнительной оценки и придаёт высказыванию иллокутивную силу.

Ключевые слова: предпочтение, альтернатива, сравнительная оценка, мотивация, выбор.

Tkach P. B. Semantic components of the Preference in the Structure of the Utterance.

The article represents an analysis of the utterance with the meaning of preference in light of their semantic peculiarities. The preference attributing illocutionary force to an utterance has specific semantic characteristics formed on the base of the meaning of operational comparative valuation.

Key words: preference, alternative, comparative valuation, motivation, choice.

Здавна філософи зверталися до поняття цінностей як основи розуміння людської особистості й людських стосунків, водночас оцінні висловлення привертають активну увагу також і мовознавців (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. М. Вольф, А. Вежбицька, Т. А. Космеда, О. Д. Шмельов). Сучасні семантичні дослідження звертаються до проблеми віддання переваги, яка використовується як відправний пункт в обговоренні таких понять, як мотивація, вибір, користь. Однак на сьогодні немає ґрунтовної праці, присвяченої дослідженню семантики віддання переваги, розв'язання ж окремих питань із цієї теми слугує для аналізу інших, опосередковано пов'язаних з нею проблем, таких, як оцінка, порівняння тощо, що й визначає актуальність розвідки.

Більшість дослідників погоджується з тим, що оцінку не можна відділити від порівняння через те, що об'єкт можна оцінити, тільки порівнюючи його з іншими об'єктами. Відповідно, порівняння визначається як первинний компонент оцінки, представлений як засіб пізнання, що виявляє себе у всіх сферах людської діяльності, як один із чинників процесу відображення дійсності у свідомості людини і відтворюваній нею мовній діяльності [3, с. 5].

На семантичному рівні для з'ясування сутності й аналізу значення віддання переваги, які виражають ціннісне порівняння, необхідно дати визначення таких понять, як оцінка, зокрема альтернатива, порівняльна оцінка, зіставлення, вибір.

Альтернатива (франц. *alternative*, от лат. *alter* – один з двох) – це необхідність вибору однієї з двох або кількох взаємовиключних можливостей, а також кожна з цих можливостей, наприклад:

[Гапка. *В достатках і щастя, і талан!..*

Захарко. *А чи так ти міркувала, як була молодю?*

Гапка. *Дурна була, через те чорт зна як і міркувала.] **Краще** зазнати на своїм віку достатків, **ніж** кохання. [З кохання кожуха не *зищеш!*.] (М. Кропивницький).*

Мінімумом альтернативи вважають протиставлення реалізації дії не

реалізації (здійснення-нездійснення, наявність-відсутність, можливість-неможливість та ін.), вираженню якого служать ствердження і заперечення: [*... На Хацапетівці нічого не робиться так, щоб інші про це не знали... А спробуйте непомітно гіллячку додому принести і сховати. Вже коли принесли, то*] ліпше **не ховайте**: [*балачок і так не обминути*] (Є. Гуцало); *Іноді людині ліпше не бачити, не чути, не знати. [Тоді можеш зосередитися на собі самій, спитати себе: що я можу знати? Що повинна робити? На що сподіватися?]* (П. Загребельний). Заперечення певного стану речей у головній частині висловлення зі значенням віддання переваги передбачає ствердження цього стану речей у попередньому або наступному контексті, пор.: [*Вже коли принесли, то*] ліпше **не ховайте, ніж спробуйте сховати**. Або ствердження міститься вже в самому запереченні, тобто імпліцитно, пор.: *Іноді людині ліпше не бачити, не чути, не знати, ніж бачити, чути, знати*.

Альтернативність зумовлює зіставлення пропозицій у семантичній структурі висловлення зі значенням віддання переваги. Формування зіставного значення – це вираження відношення між двома подібними чи різними ситуаціями за наявності спільного для них елемента.

Зіставлення, яке міститься в семантиці віддання переваги, відображає невідповідність, розрізнення представлених альтернатив й іноді виходить назовні, будучи вираженням за допомогою сполучника **а**: [*А щоб вона (удова – П. Т.) не діждала!*] *Я вже **лучче** озьму Хвенну, ось що за Терешком Бульбахом, коли овдовіє, **а** її не хочу* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Зіставлення може виражатися в конструкціях віддання переваги і без залучення сполучних засобів: [*...почт імператрицин збуджено зашепотів, вважаючи, що охоронці віддають шану сановності їхньої господині,*] *сама ж Євпраксія незвичайну поведінку норманів **воліла б** сприйняти як вияв уважливості до неї особисто, **не до імператриці – до жінки**, зовсім молодой, неймовірно вродливої жінки!* (П. Загребельний). У художній літературі поєднання такого типу виконують експресивну функцію, пор.: *Сама ж Євпраксія незвичайну поведінку норманів **воліла б** сприйняти як вияв уважливості до неї особисто як до жінки, зовсім молодой, неймовірно вродливої жінки, **ніж** як до імператриці!*

Необхідною умовою формування значення віддання переваги є контекстуальна інформація, яка підтверджує зіставлюваність двох пропозицій. Відношення невідповідності, що виникає між пропозиціями у висловленнях із таким значенням, вимагає пошуків підстав для

визначення переважності, бажаності однієї з них, їх мотивації.

Суб'єкт віддання переваги моделює уявну ситуацію, яка впливає з його потреб і яка є альтернативною до іншої, уявної або реальної. Саме з цих двох ситуацій йому належить здійснити вибір. Яким буде цей вибір, залежить від уявлення про його наслідки. Наслідки вибору можуть бути не тільки позитивні, але й негативні, але обов'язково кращі порівняно з іншими, ще гіршими. Ці наслідки і мотивують вибір на користь певної ситуації.

Оцінювання мовцем стану речей або поведінки співрозмовника за параметрами добре – погано, доцільно – недоцільно, корисно – шкідливо тощо надає мотивації більшої виразності й переконливості, що й стає підставою для віддання переваги. Підстави для віддання переваги становлять докази, за якими суб'єкт (мовець або діяч) здійснює порівняльну оцінку.

Коли мовець обирає підстави, за якими оцінює й обирає одну з альтернатив, він виходить із власного досвіду, а також ураховує наслідки й перспективи вибору для учасників ситуації. Такими підставами можуть бути: досвід, фонові знання, етичні оцінки, передбачення наслідків, реалістичність (можливість) здійснення, життєва позиція, світогляд та ін. Усі ці підстави пов'язані з мовцем як із суб'єктом дії. Ті самі підстави можуть ураховуватися мовцем як основа для вибору, здійснюваного слухачем (адресатом) або третьою особою. Таким чином, підставами для віддання переваги є уявлення мовця (фонові знання, світогляд тощо) або знання мовця стосовно уявлень або інтересів особи, яка здійснює вибір.

Підстави формують мотив для мовця (слухача або іншої особи) віддати перевагу певній ситуації. Мотиваційний компонент обов'язковий елемент у структурі висловлення віддання переваги, але його експлікація не завжди потрібна. Саме тому він може по-різному виражатися в конструкції зі значенням віддання переваги.

Так, є висловлення, які потребують експлікації мотиваційного компонента, наприклад: *Лучче б ти, сякий-такий сину, дурнем ріс би дома, [ніхто б і не знав, що ти єси дурень; а тепер усяк бачить, що ти вернувся більшим дурнем, чим був...]* (Г. Квітка-Основ'яненко). Друга пропозиція цього висловлення не експлікована у структурі висловлення через те, що вона відрізняється від першої заперечним характером того ж самого змісту. Заперечення виводиться з наступного контексту: *вернувся – отже, раніше пішов із дому, тобто краще б був дома, ніж пішов з дому*. Підставами для віддання мовцем переваги є

знання про негативний (із погляду самого мовця) наслідок реалізованої ситуації (*усяк бачить, що ти вернувся більшим дурнем, чим був*).

Необхідність експлікації мотиваційного компонента впливає із суб'єктивності значення віддання переваги: бажання мовця не завжди збігаються із загальноприйнятими нормами, і це зумовлене тим, що мовець має власні, суб'єктивні, мотиви, а саме власні уявлення про негативні наслідки (наприклад, те, що люди побачать, яким дурнем повернувся син мовця, не було б для іншої людини достатньою підставою для вибору). Експлікація мотиваційного компонента дає змогу мовцеві обґрунтувати свої бажання в ситуації, коли його вибір має суто суб'єктивний характер.

Є висловлення віддання переваги, де мотиваційний компонент міститься імпліцитно, наприклад: [*Навчає басчка великого й малого, Бо заповідано давно, Що*] **краще** зернятко своє одно, Ніж цілі ворохи чужого (Л. Глібов). Експлікація мотиваційного компонента не є необхідною для розуміння вибору мовця через те, що мотивацією тут є загальноновизнане правило, що своє – це добре, а чуже – погано.

Висловлення із значенням віддання переваги самі можуть виступати мотивацією вчинків мовця, слухача або іншої особи, наприклад: *Султани, надаючи перевагу величі, сказати б, таємничій, не стали користуватися великими дверима, [якими входили до Софії всі візантійські імператори... У східній стіні Софії навпроти брами Великого палацу Фатіх звелів пробити вхід для султанів...]* (П. Загребельний). У цьому разі пропозиція, що позначає ситуацію, якій мовець віддає перевагу, є мотивацією втілення вибору семантичного суб'єкта в дійсність, пор.: *Султани не стали користуватися великими дверима, бо надавали перевагу величі, сказати б, таємничій.*

Специфіка висловлень віддання переваги з компаративами **краще** (**ліпше**) в тому, що вони встановлюють не кількісне співвідношення наявної в порівнюваних об'єктах ознаки, як за звичайного порівняльного оцінювання, а співвідношення плюсів і мінусів, які характеризують різні події [1, с. 332]. Ці плюси та мінуси і є підставами, з огляду на які віддається перевага. Саме наявність цих підстав і визначає специфічність порівняльної оцінки, яка формує значення віддання переваги, і відрізняє її від інших типів порівняльної оцінки.

Компаратив **краще** (**ліпше**) вводить пропозицію, на користь якої треба здійснити вибір, а не пропозицію, якої слід уникнути [2, с. 231], наприклад: *Лучче з доброго коня впасти, ніж на поганому їхати*

(Номис). Саме тому компаратив **гірше** є неможливим для конструкцій віддання переваги, адже вони програмують дії, метою суб'єкта-мовця є встановити, *як краще вчинити*, а не *як вчинити гірше*.

Альтернативні ситуації можуть порівнюватися й оцінюватися не тільки з точки зору того, що краще, але й з інших позицій. Так, ситуації можуть оцінюватися з позиції більшої ймовірності однієї альтернативи порівняно з іншою. Це висловлення з компаративом **скоріше (швидше)**: *[Ступай. Принаймні по-українському звернувся: «Збирайся на смерть», а не «Готовся к смерти». Матрос!] А генерал Пероцький **скоріш** сам собі смерть заподіє, **ніж** промовить слово українське* (М. Куліш). Друга ситуація здається мовцеві настільки неможливою, що порівняно з нею ймовірним стає навіть самогубство або бажання дівчини піти у монастир. У таких конструкціях підкреслюється неможливість однієї ситуації, на фоні якої інша сприймається як імовірна незалежно від того, наскільки вона ймовірна насправді, наприклад: *[Микита.] Забути? Ні, **скоріш** перестане серце битись у грудях, очі мої не зглянуть на світ сонця, **ніж** я забуду, що я був і що я тепер!* (М. Кропивницький).

Друга альтернатива завжди набуває статусу неприйнятної, неймовірної, навіть попри те, що вона може бути адекватною сутності описуваного, наприклад: *...тільки почув Саїд з уст свого нового знайомого щось подібне **скоріше** на лайку, **аніж** на прізвище* (І. Ле). Кваліфікація почутого, представлена другою альтернативою, є цілком справедливою, але мовець віддає перевагу зовсім іншій версії, позначаючи її як більш імовірну: так він прагне підкреслити більш суттєве в тому, про що йдеться, його характерну рису або ознаку.

За відсутності компаративів **краще**, **скоріше**, **швидше** конструкції зі значенням віддання переваги не містять вказівки на те, що обрана альтернатива є кращою або більш імовірною, отже, порівняльна оцінка міститься в їх семантиці імпліцитно, зумовлюючи певний вибір, наприклад: *[Найкоротша дорога за місто веде попри кладовище.] Ольга **воліла** обминути це місце...* (І. Вільде).

Етап вибору є обов'язковим у формуванні значення віддання переваги. Зважаючи існуючі альтернативи, мовець робить висновок про переваги того чи іншого вибору для реалізації його мети, і одна з пропозицій позначається як така, якій віддається перевага, наприклад:

[Павло. Шкода ж, сину, потеря: землі купили задешево, завдаток дали, весною банк гроші дасть – і земля наша на вічність...]

Михайло. Не хочу я, тату!] **Легше** мені і **краще** мені наймитом

жить у своїй стороні, **аніж** тут, у цій пустині, мать землю на вічність (І. Карпенко-Карий).

Зв'язок з вибором надає висловленню операційності (дієвості), що становить найважливішу ознаку віддання переваги. Оскільки вибір передує вчинку, висловлення віддання переваги співвідносяться з тим життєвим контекстом, який визначається тріадою віддання переваги (вибір) – рішення – дія [2, с. 171]. Операційність програмує дію, тому висловлення віддання переваги – це не просто вибір з можливих альтернатив, але й прийняття рішення з метою втілити його в життя: *Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішитися, чим віддати славу моєї дочки на поругательство!* (Г. Квітка-Основ'яненко), пор.: *Я не віддам славу дочки на поругательство.* Людина приймає рішення, враховуючи певні підстави, і може перейти до здійснення свого наміру.

Вибір може здійснюватися суб'єктом віддання переваги як у власних інтересах, так і в інтересах іншої особи. Здійснення вибору, як згадувалося, передбачає його мотивацію.

Місце вибору в семантичній структурі висловлення віддання переваги визначається відповідно до інтерпретації наміру мовця: чи є для нього головною оцінка, а вибір виникає як її органічний наслідок, чи він моделює саме дію вибору, якій підпорядковується оцінка. У структурі висловлень другого типу експлікується вибір (лексми **віддавати перевагу, воліти**). Висловлення такого зразка можуть позначати вибір мовця безвідносно до експлікації позитивної чи негативної оцінки мовцем певної ситуації, наприклад: [*...султан, коли його мати якось натякала, що могла б розкрити йому очі на походження одної занадто дорогої для нього людини, недбало відмахнувся і не захотів слухати.*] **Волів** жити із заплющеними очима, сліпим, незрячим! (П. Загребельний).

Вибір також може експлікуватися самостійно: як компонент значення віддання переваги він експлікується у висловленні за умови вживання в них специфічних для цього значення лексем, а саме вживання предикатних лексем **вибирати, обирати**, у лексичному значенні яких присутній компонент вибору й відповідно семантика віддання переваги, наприклад: [*Поліксена. Негарно заздрити сестрі, Кассандро, Не винна я, що*] *Ахіллес мене, А не тебе з усіх царівен вибрав...* (Леся Українка). Тут значення віддання переваги виражається за допомогою лексем **вибирати**, альтернатива ж, яка відкидається, уводиться сполучником **а не**, пор.: *Ахіллес віддав перевагу мені перед тобою, тобто вибрав мене.* [*Якщо вибирати між красою і правдою,*] *я*

вибираю красу. [У ній більш глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне тільки те, що прекрасне] (із «Щоденника» О.П. Довженка), пор.: *Я віддаю перевагу красі, а не правді.*

У висловленнях зі значенням віддання перевагиможе експлікуватися наступний етап – утілення здійсненого вибору в життя. На цьому етапі репрезентуються наслідки вибору мовця (або іншої особи). Цей етап належить позамовній дійсності, але може бути представленим у контексті віддання переваги, наприклад: *Султани, надаючи перевагу величі, сказати б, тасмничій, не стали користуватися великими дверима, [якими входили до Софії всі візантійські імператори... У східній стіні Софії навпроти брами Великого палацу Фатіх звелів пробити вхід для султанів...]* (П. Загребельний). У висловленнях такого типу етап вибору, як уже зазначалося, слугує для мотивації дій мовця або іншої особи у випадках, коли виникає потреба в їх поясненні: *[Степан. Не задля соболів, не для казни Подався на Москву небіжчик батько! Чужим панам служити в ріднім краю Він не хотів,] волів вже на чужині Служити рідній вірі, помагати Хоч здалека пригнобленим братам, [Єднаючи для них цареву ласку]* (Леся Українка).

Підсумовуючи викладений аналіз щодо умов формування у висловленні значення віддання переваги, можна зробити такі висновки: наявність двох альтернатив, репрезентованих двома пропозиціями, і визначення їх невідповідності (зіставлення) передбачає оцінку однієї альтернативи (пропозиції) порівняно з іншою, тобто визнання однієї ситуації кращою-гіршою або більш-менш імовірною за іншу. Порівняльна оцінка є мотивом для здійснення вибору. Відповідно значенню віддання переваги властиві такі диференційні ознаки, як альтернативність змісту; зіставлення альтернатив; наявність мотиваційного компонента, який відбиває пошук підстав для порівняльної оцінки; порівняльна оцінка, яка зумовлює вибір; відображення ситуації вибору; можливість повідомлення про втілення здійсненого вибору в життя.

Література

1. Аругюнова Н. Д. Сравнительная оценка ситуации / Н. Д. Аругюнова // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. – 1983. – Т. 42. – № 4. – С. 330-341.
2. Аругюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Аругюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Прокопчук. – К., 2000. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373'2

Т. М. Агібалова

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОРІЄНТАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СВІТУ У ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Агібалова Т. М. Інтерпретація орієнтальної моделі інтелектуального конструювання світу у драматичних поемах Лесі Українки.

У статті досліджено специфіку вербалізації єгипетського культурного простору в концептуальній картині світу Лесі Українки. Проаналізовано лінгво-естетичні доміанти, що формують інтелектуальний базис драматичної творчості письменниці.

Ключові слова: орієнтальний текст, інтелектуалізація літературної мови, вербалізація, культурний простір, лінгво-естетичний знак культури, концептуальна картина світу.

Агибалова Т. Н. Интерпретация ориентальной модели интеллектуального конструирования мира в драматических поэмах Леси Украинки.

В статье рассматривается специфика вербализации египетского культурного пространства в концептуальной картине мира Леси Украинки. Анализируются лингво-эстетические доминанты, формирующие интеллектуальный базис драматического творчества писательницы.

Ключевые слова: ориентальный текст, интеллектуализация литературного языка, вербализация, культурное пространство, лингво-эстетический знак культуры, концептуальная картина мира.

Agibalova T. N. The interpretation of oriental model of the world's intellectual construction in Lesya Ukrayinka's dramatic poems.

The article deals with the specificity of representation of The Egyptian Cultural Space in Lesya Ukrayinka's dramaturgic heritage. The linguo-aesthetic dominants that form an intellectual basis of authoress's literary works are analyzed.

Key words: oriental text, intellectualization of the literary language, verbalization, cultural space, linguo-aesthetical sign of culture, conceptual picture of the world.

На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології мова розглядається як інтелектуальне надбання, естетичний вимір національної ментальності. Принцип дослідження мовних явищ як культурних феноменів зумовив зростання інтересу науковців до вивчення процесів інтелектуалізації літературної мови, об'єктивованої в персоніфікованому слові, – у зв'язку з концептуальною картиною світу митця. У центрі уваги лінгвістичного дискурсу початку століття знаходяться не окремі фрагменти

мовленнєвої діяльності, а генезис мовомислення знакових постатей епохи як інтерпретація моделі інтелектуального конструювання світу (С. Єрмоленко, Л. Шевченко, Л. Мацько, Л. Ставицька, Л. Лисиченко, О. Маленко, К. Голобородько, В. Калашник, О. Тараненко та ін.).

Письменницька мовотворчість осмислює, вербально естетизує парадигматику всесвіту. Досвід, знання, культурна пам'ять етносу є «своєрідною формулою володіння світом, якою користується митець, розвиває її, наповнює новою культурологічною сутністю» [4]. Світогляд, психотип автора визначають предмет зображення й відповідно до цього коло номінацій, їхнє семантичне наповнення. Л. Лисиченко наголошує, що мова художнього твору як інтелектуалізована діяльність є наслідком не штучного «надумування», а глибинних процесів селекції мовного матеріалу, яка залежить від внутрішнього світу письменника, зумовленого культурно-історичними, соціальними факторами, психічними основами особистості [1, с. 168].

У такому аспекті актуальним є дослідження специфіки лінгвалізації культурної пам'яті людства, закладеної в інтелектуальні парадигми Давнього Сходу в ідіолекті Лесі Українки, адже мовні пошуки поетеси координують із мовно-літературними процесами кінця ХІХ – початку ХХ століття на шляху до інтелектуалізації мови художньої літератури, до збагачення її здобутками світової культури й науки. Утілюючи парадигматику естетизованого осягнення буття, Леся Українка створювала нові яскраві смисли, розширювала обрії національного художнього слова. Мовно-естетичні здобутки авторки полягають у залученні до національного мовного континууму значних культурно-історичних шарів лексики, пов'язаних із староегипетськими темами, що сприяло розширенню лексико-семантичної системи української мови. Творчий потенціал письменниці «виростає» із серцевини своєї культури, але у процесі її переосмислення, тому Леся Українка постає перед нами не просто нащадком культурних здобутків попередніх поколінь, а їх генератором. Мета дослідження – виявити специфіку мовної репрезентації орієнтальної моделі буття у драматичній поемі «В дому роботи, в країні неволі», що об'єктивує коло етичних та історико-філософських інтересів авторки: культура давніх цивілізацій, тема неволі, моральний вимір особистості.

Орієнтальний текст письменниці не є знаковим у тому сенсі, що фіксує на папері факти й події, він «загартований» палкою жагою до пізнання, «інкрустований» винятковою науковою ерудицією та

естетикою емоційної напруги. Дійсно, він є знаковим, але цей знак епохальної значущості вміщує в собі інтелектуальну метафору всесвітнього універсуму, космогонічний міф, культурний код. У вступі до підручника «Стародавня історія східних народів» письменниця декларує свою пошукову мистецьку концепцію, вказуючи на те, що саме «з останків давнього хисту, ми бачимо правдиву, певну історію, історію хисту, історію цивілізації».

Для Лесі Єгипет означав полегшення хвороби, позитивні конотації, пов'язані з перебуванням у східному Гелуані, постійно звучать у листах до рідних і друзів: «Як я ще на морі, наближаючись до Єгипту, побачила яскраве сонце і ясне небо і почула тепло, то готова була «в лицях» зобразити «die Freunde der Natur». Тут тепер тепло і ясно, але кажуть, що се недавно, а то й був дощ і холод (ет, що вони тут знають про холод!). Либонь, мине ще кілька днів, поки я зможу як слід писати» (3, т. 12, с. 334); «Може Єгипет нагородить мене за всі подорожні і передвиїзні тарапати» (3, т. 12, с. 333); «... може, я відігрюся і прийду в людський стан» (3, т. 12, с. 335); «Вага збільшується, темп[ература] унормувалась, аналіз показує навіть поліпшення проти торішнього» (3, т. 12, с. 335–336). Але не тільки порятунку від болю фізичного шукала поетеса в казковій країні фараонів. Дивовижний східний світ із його напрочуд екзотичною міфологією, мовою, історією, культурою, що в його долині повноводного Нілу зародилась одна з найдавніших і найрозвиненіших цивілізацій в історії людства, причарував Лесю Українку. Ніл як «колиска всесвіту», Сфінкс, що у свідомості поетеси викликав асоціації з Утаємниченим, Сонцем, Правдою, Долею, Життям, Коханням: Там списані були усі імена / Тої потвори: **Сонце, Правда, Доля, / Життя, Кохання** і багато інших. / Та краще всіх пристало слово: Сфінкс – / Воно **таємне**, як сама потвора (3, т. 10, с. 205).

Подорожі до Єгипту, засвоєння естетики його природи та культури надихнули Лесю Українку на створення нових унікальних лінгвопросторів, зумовлених глибиною її історіософського бачення світу. Шари лексики на позначення єгипетського хронотопа декодифікують для української ментальності мови давніх високорозвинених цивілізацій, привносять у сучасний письменниці мовний континуум факти та ідеї, пов'язані з культурним життям цих країн, знайомлять українців як з архітектонікою філософсько-релігійної думки, так і з соціально-політичним становищем давніх цивілізацій, збагачують національний лексикон словами, що мають значне історіо-

й культурософське смислове навантаження. У цьому полягає роль письменниці в інтелектуалізації української літературної мови.

Так, у драматичній поемі «В дому роботи, в країні неволі» мовне вираження образу Єгипту виформовується низкою лексичних одиниць на позначення екзотичного східного простору, орнаментованих «єгипетським настроєм»: *літо, гаряче сонце, спека, полуднева змора, сухе марево, розпечений пісок, пальми, гаряче каміння, раби, пустеля, Ніл, мул, піраміди, саркофаги, храми, статуї фараонів, зарослі папірису та лотосу, глиняні тиковки для питної води* тощо. Інтелектуалізацію української літературної мови забезпечило широке використання Лесею Українкою *онімів*, що ідентифікують міфічних персонажів єгипетської культури й репрезентують авторський спосіб інтелектуального освоєння світу в усіх його вимірах, зокрема з огляду на персоналії, матеріальні й духовні цінності людства: *Ра, Горус, Озіріс, Ізіда, Фта, Тот, Нейт, Аммон, Аніс, Анубіс*.

Лінгвальний простір орієнтального тексту має дихотомічний характер і виформовується в такий спосіб, що художньо-семантичну площину драматичної поеми розділено на дві напівплощини: 1. Оспіваний у ліричних творах *Єгипет золотавий* – екзотична країна Давнього Сходу, що її ототожнено із *сонцем золотим, гарячим піском*, величчю *богів*, казкової краси *Нілом*. 2. *Єгипет* – «*країна неволі*», що уособлює інший світ, який вимагає людських страждань, сліз і тяжкої праці аж до кривавого поту.

Художньо-семантичну напівплощину *Єгипет золотавий*, репрезентовану мовною свідомістю та почуттєвими враженнями авторки, подано в двох основних вимірах. Перший – це східна країна, що має такі характеристики: 1) відповідне географічне розташування, ландшафтні та кліматичні характеристики: *залита сонячним світлом полудневим, площа в околиці Мемфіса* (2, с. 242); *на заході вона переходить у справжню пустелю, піскувату, повиту сухим маревом* (2, с. 242); *маревом, тремтячим від спеки* (2, с. 242); *багна, позосталі від нільської поводі* (2, с. 242); *полуднева змора давить усіх* (2, с. 242); 2) менталітет, релігійні святині й предмети культу: *велетенські постаті богів* (2, с. 242); *се хата Ра, оселя Озіріса, / притулок для мандрівниці Ізіди, / колицка Горусу, спочивок Фта* (2, с. 244); *майстерня Тота, Анісовий хлів, Анубіс, Нейт, Амон домують тут* (2, с. 244); *Я будував би храми / по своєму, я б видумував нові / емблеми для богів* (2, с. 245); 3) певну соціально-класову ієрархію: *полуднева змора давить усіх – і рабів і*

доглядачів (2, с. 242); *накаже перше цар, жерці присудять, / а потім він будує, що зветься* (2, с. 245); 4) артефакти, що ідентифікують епоху та етнос: *А знаєш, я б ховав у пірамідах, / скажу тобі по правді, не царів, / а всіх, що добрії діла робили* (2, с. 246); *Я б, може, просто гору обтесав / і в ній попробував без ліку ходів, / і саркофагів тисячі поставив* (2, с. 242); *Ото була б новітня піраміда, / якої світ ще не видав!* (2, с. 242).

Аналіз показав, що в єгипетському тексті Леся Українка використовує цікавий художній прийом: значення та конотативні смисли слів (просторових реалій) описово передаються за допомогою найменувань богів, що, зрозуміло, привносить у текст відповідний історико-культурний контекст. Так, для характеристики образу храму письменниця використовує низку сполук: *хата Ра, оселя Озіріса, притулок для мандрівниці Ізиди, колиска Горусу, спочивок Фта, майстерня Тома, Анісовий хлів*.

Друге художнє втілення образу Єгипту – «країна неволі», у якій сонце не живить, а висушує груди, спалює і пригнічує тіло й душу, людина є *рабом рабів*, а храм стає могилою, – розкрито в індивідуально-художньому осмисленні Сонце – Страждання або Смерть: *Робітники покидають роботу і вкладаються, здебільшого де хто стояв. <...> падають, як мертві, спати ницьма або горілиць на розпеченім піску, на камінні, на самім краєчку муру* (2, с. 242); *сонце блищить на спітнілих лобах* (2, с. 242); *одежа мов палає відблиском гарячого проміння – раби не чують, сплять важким сном, що розпирає їм груди спішним, нерівним диханням* (2, с. 242); *увесь засмічений присохлим пилом* (2, с. 242); *Голос його хрипкий, змордований, сам він неначе непритомний* (2, с. 242); *Чи ти на сонці не печешся зрання / до вечора?* (2, с. 243). В антитезі, яка полягає у протиставленні двох світів, у синтезі позитивних і негативних конотацій, що їх актуалізовано центральними образами поеми (*Сонце, Раб, Храм*), розкривається ідейний задум Лесі Українки: подати узагальнений образ поневоленої людини, душевні муки якої завуальовані *маревом*, присипані *розпеченим піском*, залиті *брудними водами Нілу* та прикрашені, як на смертному одрі, *лотосами та папірусом*.

Традиційне потрактування образу *Сонця* як предмета культу в Давньому Єгипті знівельовано, адже в авторській інтерпретації його промені завдають страждання людині, спричиняють *хвороби або смерть*. Це доводить парадигма мікробразів, «закріплених» за цим мовознаком у тексті драматичної поеми «В дому роботи, в країні неволі»: *піски*,

засохлий бруд, багністі зарослі, спітніле чоло, висохлі груди, знесилене, сухорляве тіло раба, одежа, засмічена присохлим баговінням, шкарубка від засохлого мулу, важкий сон, спішне, нерівне дихання, скітіле серце.

Як філософ і науковець, обізнаний у багатьох сферах еволюційного поступу людства, Леся Українка створює широкий мовний діапазон тлумачення просторових реалій, подає пояснення майже до кожного знакового суспільного явища. У лінгвалізації єгипетського простору вербалізація образу **Раба** акумулює у формі риторичних питань параметральні категорії, що позначені здебільшого високим ступенем метафоричності й виводять на передній план імпліцитний модус висловлювання: 1) соціальний коментар тяжкого становища людини в країні неволі: *Чи ти на сонці не печешся зраня / до вечора?* (2, с. 242); 2) опис фізичного болю, спричиненого важкою працею: *Чи спина не болить? Чи голову не ломить?* (2, с. 242); 3) філософське потрактування страждань поневоленої особистості: *Ти з кристалю? Ти мідяний?* (2, с. 242); *Хто в сім клятім краю / те відає, навіщо нас мордують?* (2, с. 243); *Ношу болото на прокляту цеглу / і сам стаю болотом, сам з душею!* (2, с. 243); *Нічого, так і треба, / я мушу знать, що я тут раб рабів* (2, с. 243); 4) морально-етичний дискурс у апелюванні до власного Я індивідуума, що визначає духовний потенціал його особистості: *Ти камінь чи людина?* (2, с. 242); 5) історико-світовий підтекст, закладений у формулу «Там, де закінчується раб, починається людина»: *Ще не обридли бабратися в фарбах / так, як мені в болоті?* (2, с. 242).

Одним із ключових елементів інтелектуальної картини світу авторки є образ **Храму**. Мовна фактологія засвідчує велику кількість лексико-семантичних одиниць на позначення артефактів, культурний реалій, предметів культу стародавньої єгипетської цивілізації. Леся Українка досягає енциклопедичного рівня в дефініюванні денотата. Так, інтерпретація авторкою синергетики недобудованого святилища, що вимагає крові й людських життів, розкривається в художньо-семантичній площині *Храм – Безглузде сховище мерців*. Письменниця подає такий контекст: 1) географічно-просторові відомості: *площа в околиці Мемфіса; на заході вона переходить у справжню пустелю* (2, с. 242); *на сході її оточують зарослі папірусу та лотосу* (2, с. 242); 2) розмір і детальний опис зовнішньої форми споруди та її частин: *величезна будова, ще не скінчена: колонади, подекуди, ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічничих ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами*

на головах, а декотрі і зовсім ще без голів (2, с. 242); 3) історичний ракурс: *базна, позостали від нільської поводи* (2, с. 242); *Се чиста нільська повідь* (2, с. 242); 4) відомості про те, хто і як будував такі споруди, з якого матеріалу вони зроблені: *Гурти робітників працюють коло будови: хто робить цеглу, хто носить мул та воду для неї з багнистих зарослів, інші, під наглядом будівничого, вивершують колони, кладуть перші віңці стелі, різьбярі й малярі заходжються ретельно коло покрас і статуй* (2, с. 242); 5) соціальний коментар становища рабів, що возводять на площі величезну будівлю: *Ой, спати, спати, спати хоч хвилину, / бо вже не видержу!* (2, с. 242); *Ну, втомився, / ну, фарба, ну, болото – що ж такого?!!* (2, с. 242); 6) конотативну складову образу, створену засобами синонімічного ряду просторових номенів і вкладену Лесею Українкою в уста *гебрея*: *Нехай би се був дім, чи там дворець, / чи хоч темниця, клуня, стайня, хлів, / а то – каміння купа величезна, / поставлена стовпами, бовванами, / довготелесими – який в тім глуд?* (2, с. 243); 7) міфопоетичний (релігійний) зріз просторового континууму, ускладнений синонімічним рядом просторових номенів: *То так неначе царство, в ньому се, / що ми будуємо, є мов дворець, / се хата Ра, оселя Озіріса, / притулок для мандрівниці Ізиди, / колиска Горусу, спочивок Фта, / майстерня Тома, Анісовий хлів, / Анубіс, Нейт, Амон домують тут* (2, с. 244).

Дослідження лексичного матеріалу дає підстави стверджувати, що чітко підкреслена дуальність образів драматичної поеми ґрунтується на антагонізмі лінгвем на позначення вертикального та горизонтального простору. Перший позначений позитивними конотаціями і викликає асоціативні зв'язки із величною архітектонікою землі Сфінкса: *величезні колони, увінчані капітелями, статуї колосальних богів з емблемами на головах, стовпи, високі боввани, храми, піраміди, гори*; другий – негативними, бо передає високий ступінь культурного регресу, що його спричиняє поклоніння стлілим трунам і богам «з невикінченими емблемами на головах, а декотрі й зовсім ще без голів» (2, с. 242): *багна, позостали від нільської поводи, болотна жижа та мул на одежі, вода, яку не можна пити, тому треба всюди носити з собою глиняні тиковки, розпечена на сонці площа, що переходить у пустелю, тремтячі від спеки піски пустелі*.

Висновки. Аналіз орієнтального тексту Лесі Українки доводить, що роль письменниці в інтелектуалізації української літературної мови полягає у використанні прийомів і способів мовного моделювання

дійсності, які дають змогу досягти багаторівневості у структурі художнього образу. Внесок авторки у скарбницю як української, так і світової культури зумовлений глибиною її історіософського бачення світу. Відстояти у віках міфологічної місткості характери та образи вона трактувала по-своєму, надавала їм нової глибини, оригінальної філософської наповненості, поетичної свіжості.

Драматичні твори Лесі Українки є не тільки високохудожніми естетичними витворами, але й спонукають читача до інтелектуального пошуку. Глибина мовно-культурної потенції імпліцитних смислів зумовлена естетичними інтенціями авторки поєднати індивідуально-авторську інтерпретацію з науковим дискурсом, що дає змогу утворити багатовимірну модель явища або реалії, витлумачити її історико-географічний контекст, глибинний філософський зміст, естетичну значущість, функціональні характеристики, зовнішню (або внутрішню) форму. Знакові для літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття естетичні здобутки письменниці визначають інтелектуальні вектори еволюції національної словесної культури.

Література

1. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія] / Л. А. Лисиченко. – Х., 2011. – 304, [4] с.
2. Українка Леся. Зібрання творів : у 5-и т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1951 – 1956. – Т. 2. – 1951. – 683 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12-и т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975 – 1979. – Т. 10. – 1978. – 542 с. ; Т. 12. – 1979. – 696 с.
4. Черевченко О. М. Ідіостиль Ю. Клена у контексті інтелектуалізаторських мовних традицій українського неокласицизму : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. М. Черевченко. – К., 2001. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014 р.

УДК 811.161.2'373

С. А. Бузько

ОКАЗІОНАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Бузько С. А. Оказіональні фразеологізми в текстах сучасної української прози.

У статті описано індивідуально-авторські (оказіональні) трансформації одиниць фразеологічного мовного рівня, що використовуються в текстах сучасної української прози, зокрема у творах М. Матіос, Ю. Андруховича та ін.

Ключові слова: оказіональна трансформація, узуальна (оказіональна) фразеологічна одиниця, стилістичний ефект.

Бузько С. А. Окказиональные фразеологизмы в текстах современной украинской прозы.

В статье описаны индивидуально-авторские (окказиональные) трансформации единиц фразеологического языкового уровня, которые используются в текстах современной украинской прозы, в частности в произведениях М. Матиос, Ю. Андруховича и др.

Ключевые слова: окказиональная трансформация, узуальная (окказиональная) фразеологическая единица, стилистический эффект.

Buzko S.A. Occasional phraseological units in modern Ukrainian prose.

The individual-author's (occasional) transformations of units of phraseological linguistic level used in texts of modern Ukrainian prose, particularly in M.Matios's, Y.Andruhovych's and others' compositions, are described in the article.

Key words: occasional transformation, usage (occasional) phraseological unit, stylistic effect.

Оказіональні фразеологізми вивчаються в межах загальної проблеми різноманітних виявів оказіональності в мовленні, зокрема в лексиці та фразеології. У «Словнику лінгвістичних термінів» О. Ахманової подається таке визначення оказіонального явища: «не узуальний, такий, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, характеризується індивідуальним смаком, зумовлений специфічним контекстом уживання» [1, с. 147]. Таке широке розуміння оказіональності дає підстави вживати цей термін стосовно будь-якого факту індивідуально-авторської творчості. На лексико-фразеологічному мовному рівні, крім оказіональних лексем, виникають незвичні індивідуально-авторські (оказіональні) фразеологізми, що роблять художній текст більш «свіжим» та виразним.

Загальновідомо, що фразеологізми, як і інші лексичні шари, відіграють важливу роль у побудові художнього тексту. «Слід зазначити, що образність мови, її стилістичні можливості доповнюються і збагачуються завдяки використанню стилістичних прийомів контекстуального перетворення фразеологічних зворотів» [3, с. 56]. За ознакою відтворюваності в мовленні та усталеності компонентного складу відносимо до фразеологізмів також прислів'я, приказки, афористичні вислови. Оскільки трансформація як стилістичний засіб реалізується через цілеспрямовану модифікацію форми вираження та оновлення семантики узуальних фразеологічних одиниць, вона «неодмінно передбачає стилістичну мету, бо породжена прагненням адресанта органічно поєднати, злити воедино з контекстом загальновідомий вираз, уточнити чи деталізувати значення фраземи у зв'язку з конкретною мовленнєвою ситуацією» [8, с. 178]. Спробуємо

проаналізувати стилістичні ефекти, що виникають у результаті оказіональної трансформації узуальних фразеологічних одиниць. Під оказіональною трансформацією маємо на увазі зміни в структурі звичних, загальнономовних фразеологізмів, що спричиняють відповідні зміни в семантиці (оновлення, конкретизація змісту, нашарування додаткових відтінків значень тощо) і таким чином створюють певний стилістичний ефект. Матеріалом для написання статті послуговували художні прозові тексти сучасних авторів, зокрема Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, О. Іранця, І. Карпи, М. Матіос та С. Пovalaєвої.

У ряді прикладів трансформація відбувається завдяки включенню до структури узуальної фразеологічної одиниці додаткового компонента чи компонентів, які оновлюють, індивідуалізують її семантику: *Теж міцний горішок. Явно не волоський* (9, с. 83). За допомогою парцеляції до складу фразеологізму введено атрибутивний компонент *явно не волоський*, який посилює значення вихідної одиниці («людина зі складним характером») і надає оповіді іронічного забарвлення. Не менш іронічно звучить така характеристика: *телепилил з конопель Пліховишек* (9, с. 38). Додаванням однієї морфеми авторка (М. Матіос) уточнює, конкретизує значення фразеологізму, пов'язуючи його з конкретною мовленнєвою ситуацією. Аналогічний, але більш складний спосіб трансформації спостерігаємо в наступних прикладах: *Безперечно, що тепер усі вони страждають і караються, але не каються, а навпаки – жадають пива і видовищ* (2, с. 133); *Рукописи не горять, а гниють-таки порядно* (7, с. 209); *І не обминути цієї любові ні пішим ходом, ні конем не об'їхати, ні «Боїнгом» не облетіти. Бо це – любов* (9, с. 68). Особливий стилістичний ефект створюють у подібних випадках лексеми на позначення реалій сучасного життя (як-от, слова *пиво*, «*Боїнг*» у наведених прикладах). Це є свідченням того, що на сучасному етапі розвитку мови «за наявними у фразеологічній системі зразками активно продукуються фраземи, матеріальна форма вираження яких засвідчує «смаки епохи», відповідає потребам часу» [8, с. 181].

В окремих ситуаціях трансформація здійснюється за рахунок заміни окремих компонентів усталеного виразу індивідуально-авторськими: *не так тії вороги, як... Правильно, як любії друзі* (9, с. 24). Замість очікуваного шевченківського «добрії люди» читач наштовхується на відвертий саркастичний натяк, суть якого неважко зрозуміти тим, хто хоч би поверхово цікавиться суспільно-політичним життям країни. Впадають в око такі трансформовані афоризми, у яких видозміна компонентного

складу особливо непередбачувана. Згадаймо відомого гоголівського героя і його не менш відомий вислів, який став крилатим і який так оригінально обіграє М.Магіос: **Я тебе, синку, породив... Але уб'ю не тебе, а твою пасю** (9, с. 83). Своєрідна, несподівана трансформація не лише оновлює семантику того чи іншого відомого виразу, ніби пристосовуючи його значення до змісту твору, але й створює ефект комічного, наприклад: **Чим би дитя не тішилося, аби не вішалось** (10, с. 37); **А діти моїх друзів – це мої діти** (2, с. 139). Такі okazіональні новоутворення деавтоматизують мовні стереотипи і стимулюють співтворчість автора з читачем [12, с. 14]. Трансформовані okazіональні фрази викликають у пам'яті читача первісні фразеологічні одиниці; реципієнт порівнює зміст первісного фразеологізму та його оновлене значення в певному текстовому уривку. Це породжує стилістичний ефект, адже нова форма та розширена семантика трансформованих фразеологізмів дають можливість якоюсь мірою загострити сприйняття тексту, збагативши читацьку уяву.

Інколи письменники трансформують усі або майже всі компоненти усталеного словесного комплексу і таким чином мовби натякають на узуальний фразеологізм («прийом фразеологічної алюзії» [3, с. 59]). Наприклад: **винахідник нової формули потрійного вступання в одне і те ж лайно; доктор без дисертації** (9, с. 37; 39). Очевидно, у першому прикладі натяк на загальновідоме твердження про неможливість дворазового входження в одну й ту саму ріку; у другому виникає асоціація з російським фразеологізмом *сапожник без сапог* (укр. *На те він і кравець, щоб подертий жупан носити*). В обох ситуаціях автор розширює семантичне поле узуальних фразем, наближаючи їх до тих мовленнєвих ситуацій, які спричинили появу okazіональних фразеологізмів; цей прийом підкреслює іронічно-саркастичний тон звучання оповіді. Зазначений прийом фразеологічної алюзії використовується й у таких уривках: **намірів у мене жодних (ними ж вистелена дорога відомо куди)** (4, с. 151); **використовуючи ситуацію рака на безриб'ї** (5, с. 74).

Загалом контраст між узуальним наповненням фразеологізмів та їх okazіональною реалізацією посилює експресивно-стилістичний ефект подібних утворень. Увага читача привертається вже тим, що відомі вирази відтворюються незвично, оригінально, у видозміненому вигляді. На думку В. Чабаненка, лінгвостилістичне значення трансформованих фразеологізмів, зокрема прислів'їв, приказок, крилатих висловів та

інших сталих зворотів, «полягає не тільки в тому, що вони роблять художній або публіцистичний текст більш виразним, а й у тому, що вони збагачують, відсвіжують палітру української загальнонародної мови в цілому» [11, с. 288].

Важливо також відзначити, що оказіональні фразеологічні утворення посилюють інтертекстуальні зв'язки постмодерних текстів із текстами інших культурних епох або з народно-розмовною фразеологією. За спостереженнями О. Калити, у сучасних художніх текстах простежується тенденція до збільшення кількості трансформованих цитат. «Це явище можна пояснити тим, – зауважує дослідниця, – що трансформована цитата має більший потенціал для вираження авторської іронічної позиції, бо трансформація може збільшувати експресивність цитати та зміщувати смислові акценти» [6, с. 12].

Отже, в одному разі трансформація загальнономовних фразеологізмів відбувається завдяки залученню до структури узуальної фразеологічної одиниці додаткового компонента чи компонентів, які оновлюють, індивідуалізують її семантику, в іншому – за рахунок заміни окремих компонентів усталеного виразу індивідуально-авторськими. Інколи письменники трансформують усі або майже всі компоненти усталеного словесного комплексу, ніби натякаючи на узуальний фразеологізм («прийом фразеологічної алюзії»). Подібні контрасти між узуальним наповненням фразеологізмів та їх оказіональною реалізацією посилюють експресивно-стилістичний ефект подібних утворень, підкреслюють комізм зображуваних ситуацій або посилюють ігровий характер розповіді, роблячи таким чином художнє мовлення оригінальним, емоційним і непередбачуваним.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
2. Андрухович Ю. Рекреації : [романи] / Юрій Андрухович. – К. : Вид-во «Час», 1997. – 287 с.
3. Григораш А. М. Трансформація складу фразеологізмів у газетних текстах / А. М. Григораш // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць. – К. : Знання, 1997. – С. 56–61.
4. Іздрик Ю. Подвійний Леон / Юрій Іздрик. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
5. Ірванець О. Рівне/Ровно (стіна) : [нібито роман] / Олександр Ірванець. – Львів : Кальварія, 2002. – 189 с.
6. Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. М. Калита. – К., 2006. – 20 с.

7. Карпа І. 50 хвилин трави : [новели] / Ірена Карпа. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
8. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : [монографія] / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с. 101.
9. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
10. Поваляєва С. Екзгумація міста : [новели] / Світлана Поваляєва. – Львів : Кальварія, 2006. – 160 с.
11. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.
12. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного : структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. Г. Юрченко. – К., 2003. – 18 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014 р.

УДК 81.255.4

Т. І. Вавринюк

НЕВЛАСНЕ ПРЯМА МОВА В НОВЕЛАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Вавринюк Т. І. Невласне пряма мова в новелах М. Коцюбинського.

У статті йдеться про особливості використання невлаcне прямої мови в новелах М. Коцюбинського. Невласне пряма мова розглядається як стилістичний прийом відтворення внутрішнього мовлення персонажів. Виділено комунікативні типи невлаcне прямої мови – монологічний і діалогічний.

Ключові слова: невлаcне пряма мова, навласне прямий діалог, невлаcне прямий монолог.

Вавринюк Т. И. Несобственно-прямая речь в новелах М. Коцюбинського.

В статье рассматриваются особенности использования несобственно-прямой речи в новеллах М. Коцюбинского. Несобственно-прямая речь определяется как стилистический приём отображения внутренней речи персонажей. Автором выделяются коммуникативные типы несобственно-прямой речи – монологический и диалогический.

Ключевые слова: несобственно-прямая речь, несобственно-прямой монолог, несобственно прямой диалог.

Vavrinyuk T. I. Nevlasne mova is straight in Novel M. Kotsyubinsky.

The article highlights peculiarities of using inner represented speech in Kotsyubinsky's stories. Inner represented speech is defined as a stylistic device reflecting thoughts and feelings going on in the character's mind. The author of the article identifies such communicative types of inner represented speech as monologue and dialogue.

Key words: nevlasne mova is straight, straight navlasne dialog, nevlasne direct monologue.

Михайло Коцюбинський – митець, твори якого вражають глибоким психологізмом, яскравими художніми деталями у змалюванні пейзажів. При цьому кожна деталь пейзажу набирає яскраво символічного

забарвлення, вона зображена через призму відчуттів ліричного героя та інших персонажів. Саме переживання того чи того персонажа зумовлюють і його соціальну поведінку.

У Михайла Коцюбинського «об'єктивним зображенням стає не світ, а суб'єктивні враження від нього людини» [5, с. 19]. У центрі уваги митця – внутрішній світ простої людини, утвердження її невичерпної індивідуальної особистості. Для письменника важливим є зображенні внутрішнього життя не так через зовнішні вияви, як через внутрішнє: взаємодію світовідчуття і самовідчуття свідомості, що зумовлюється внутрішнім конфліктом особистості. Одним із засобів змалювання суб'єктивних вражень є прийом уведення в авторський контекст невласне прямої мови.

Зауважимо, що невласне пряма досліджувалася головним чином як явище стилістичне (у західноєвропейській лінгвістиці – Ш. Баллі, К. Фосслер, Л. Лерх; у русистиці – П. Козловський, М. Бахтін, В. Виноградов, Л. Соколова, Н. Кожевникова та інші; в україністиці – Л. Булаховський, пізніше – В. Ващенко). Зокрема, М. Бахтін трактує невласне пряму мову як стилістичний прийом «мовленнєвої інтерференції», коли слово входить одночасно у два контексти, що пересікаються, – мовлення автора й мовлення героя [1, с. 59].

В. Виноградов визначав невласне пряму мову як художній засіб, за допомогою якого зображується точка персонажа і на зіставленні з якою вимальовується образ автора. За словами вченого, невласне пряма мова являє собою складну комбінацію оповідної мови з формами внутрішнього мислення самих персонажів [3, с. 273].

Сучасна лінгвістика розширює аспекти вивчення цього явища: невласне пряма мова розглядається як лінгвопрагматична категорія [6], як об'єкт комплексного характеру – лінгвістики тексту, функціонально-комунікативного синтаксису, граматичної семантики, лінгвістики наративу [2].

У своєму дослідженні невласне пряму мову розглядаємо як стилістичний прийом відтворення внутрішнього мовлення, у площині якого відображена проекція позицій автора – оповідача – персонажа. Уведення невласне прямої мови в авторський монолог надає оповіді яскраво вираженого емоційно-експресивного забарвлення, створює компресію інформації, дійсність відтворюється в різноманітних суб'єктних відбитках. Наприклад: *Поїзд летів, повний людського гаму. Здавалось, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає.*

Мене дратувала непевність, що тремтіла в мені: чи розтулить рука свої залізні пальці, чи пустить мене? Невже я вирвусь від цього зойку та увійду у безлюдні зелені простори? Вони замкнуться за мною, і надаремне клацати буде кістками залізна рука? І буде навколо і в мені тиша?

А коли все отее сталось, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски і солома на весняних потоках...

...Одна знайома дама п'ятнадцять літ слабувала на серце... трах-тарах-тах... трах-тарах-тах... Дивізія наша стояла тоді... трах-тарах-тах... Ви куди ідете?... Прошу білети... трах-тарах-тах... трах-тарах-тах... (4, с. 42).

У наведеному контексті взаємодіють різні комунікативні пласти: у роздуми ліричного героя вриваються «чужі голоси». Таким чином підкреслюється деталь: ліричний герой «не почув тиші».

Завдяки інтерференції мовленнєвих сфер у новелах Михайла Коцюбинського оповідач зближується з персонажем: розповідь від першої особи інтимізує текст, надає йому ліризму, допомагає глибше розкрити всі найтонші порухи душі. Наприклад: *Мене втомили люди. Мені докучило бути заїздом, де вічно товчуться оті створіння, кричать, метушаться і сміять. Повідчиняти вікна! Провітрить оселю! Викинуть разом із сміттям і тих, що сміять. Нехай увійдуть у хату чистота й спокій.*

Хто дасть мені втіху бути самотнім? Смерть?

Сон?

Як я чекав їх часом! (4, с. 42).

Невласне пряма мова використовується як засіб вираження глибинних психічних процесів у свідомості літературних персонажів. При цьому зберігаються лексичні, синтаксичні, а також інтонаційні особливості чужого висловлювання, манера говоріння мовця, але все це передається від імені автора-оповідача. Наприклад: *Трепов! Оверко! Пава! Чотири пальці у рот – і дикий степовий свист. Біжать. Як троє білих ведмедів. Може, вони мене роздеруть, а може, приймуть запросини в поле. Хо-хо! (4, с. 46); Я утомився. Бо життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? (4, с. 41).*

Експресивного забарвлення авторській оповіді надають уключені в невласне пряму мову питальні речення, природною сферою

функціонування яких є діалог. Але ситуація внутрішнього мовлення присутності співрозмовника не передбачає: *Здригаюсь. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні тільки хмарка* (4, с. 45). Тут питання органічно вплітаються в монолог, у роздуми героя та самі виступають як роздуми, що мають питальну форму. Перше питання безпосередньо містить запит, а наступні є пошуками відповіді, її варіантами. А далі сам герой дає остаточну відповідь. Хоч відповіді може і не бути: *Бо життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А вреїті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається?* (4, с. 41). Відсутність однозначної відповіді в цьому разі зумовлена, на нашу думку, особливостями функціонування питальних речень у внутрішньому мовленні: вони репрезентують розгортання роздумів героя.

Досліджуючи мову новел Михайла Коцюбинського, ми звернули увагу на те, що у творах трапляються гносеологічні питання, специфічною ознакою яких є експліцитно виражений адресат у формі займенника другої особи однини. Причому герой звертається до себе як до стороннього співрозмовника, створюється умовна комунікативна ситуація нібито з двома учасниками: *Ти хотів тиші й безлюддя – і тепер маєш. Хитаєш головою! Не віриш в безлюддя?* (4, с. 44); *Слухай-но, слухай! Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити. Воно повне уцертъ. Дай мені спокій...* (4, с. 42).

Емоційно-експресивними центрами в контексті внутрішнього мовлення є окличні речення, адже вони передають емоційний стан ліричного героя, підкреслюють гостроту його переживань: *Повернутись до нього спиною – крий Боже! Яка невдячність! Я дуже щасливий, що стрічаюсь з ним тут, на просторі, де ніхто не замулить його обличчя, і кажу до нього: сонце! Я тобі вдячний* (4, с. 47).

Питальні та окличні речення зорієнтовані не стільки на адресатів внутрішнього художнього світу, скільки на зовнішніх реципієнтів – читачів та слухачів. Цій меті і підпорядковані питальні й окличні конструкції, що входять до монологічної невластиво прямої мови. Специфіка позиції внутрішнього мовлення, отже, відбилася як на структурному рівні, так і на рівні комунікативної семантики. Розглянемо приклад: *Я тільки тепер побачив село – нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось в ниві, як в павутинні мушка. Що значить для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними*

зелені хвилі й поглинуть. Що значить для них людина? **Нічого**. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потопла у ній. Вона кричить? **Сніває? І робить рух?** Німа безладність просторів все се ковтнула (4, с. 46).

Структура фрази у структурах невластне прямої мови переважно визначається специфікою уснорозмовного синтаксису. Таку специфіку, крім питальних та окличних речень, складають також неповні та незакінчені речення, які є засобом вираження суб'єктивної модальності, формою передачі тонких емоційно-експресивних відтінків. Наприклад: *Тепер я тут, серед сих стін, як звір у пастці... Се ти, сліпе око, що стежить за мною крізь дірку в дверях... се ти нагадало... Як? Гинути тут... у сьому мішку... коли там воля... робота... товариші... Де? Ха-ха!.. Вікно високо? Високо... А підкопатись?.. під стіни?.. Се ж неможливо. Розбити голову в стінку?.. Один...одинокий...як нудно...як нудно... А може? Ні... (4, с. 10).*

Наведений невластне прямий монолог передає плин думок персонажа, відтворюючи специфіку його мислення, світобачення, беручи участь у створенні літературного характеру. Цей засіб передачі внутрішньої мови героя допомагає оповідачеві проникнути у його внутрішній світ, слугує засобом психологічної характеристики. Простежимо це на прикладах: *Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста - і невже я хотів би знати. Що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жахнувся від думки, що, може, горе людське десь причайлось і чигає на мене? (4, с. 49).*

Засобом діалогізації оповіді у структурі невластне прямої мови в новелах М. Коцюбинського є звертання, що мають риторичний характер, оскільки адресуються до уявного співрозмовника: *Підходжу ближче. Ну, чого ти, **собако**... як тебе звать? Ну, годі, **Оверко**... Не чує, не бачить. Скачуть червоні очі, скаче широкий лоб і білі хутрянні ногавиці. Рветься й не може вискочить зовсім зубата лют з глибокої пащі і лиш підкида копицею вовни. Ну, чого ж ти, **Оверко**? Чого горять твої червоні очі і стоплюють у вогні разом страх і зненависть? Я не ворог тобі і тебе не боюсь. Ти можеш, найбільше, видерти шматок мого тіла або вточити крові з моєї литки... Ах, яка се дрібниця! Яка се дрібниця, коли б ти знав. Ну, цить же, **собако**, цить. Правда, я розумію, ланцюг... (4, с. 44); *Ага, **людське горе**, ти таки ловиш мене? І я не тікаю! Вже натяглися ослаблені струни, вже чуже горе може грати на них! (4, с. 50).**

Невласне пряма мова передає глибоко приховані фрагменти психічного й духовного життя того чи іншого персонажа, його світосприйняття. Читач, таким чином, має змогу подивитися на зображувані події очима персонажів, пережити їхні перцептивні асоціації.

Засобом розширення суб'єктного плану тексту є інтерферентні структури, які поєднують в структурно-комунікативне ціле репліки однієї особи, висловлені вголос і передані прямою мовою, та репліки іншої, що є невисловленими думками й передані невласне прямою мовою. Наприклад: *«Ага!» – Се я сказав? Ні, лиш подумав (4, с. 7); Говори, говори... Що говорити? У сім зеленим морі він має тільки краплину. До кого прийшла гарячка та подушила діти, тому це легше. На іншого зглянься бог... А в нього аж п'ять ротів, як вітряків, щось треба кинуть на жорна. – «П'ятеро діток голодних чомусь не забрала гарячка». – Говори, говори... Люди хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копає її в Сибіру... Йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду... – «Раз на тиждень б'ють людину в лице» – Говори, говори!.. (4, с. 50).*

Якщо невласне пряма мова передає внутрішнє (невисловлене) мовлення, то невласне прямий діалог – висловлене, відбите свідомістю одного з його учасників, і цей учасник представлений у двох ролях: і як особа, що говорить, і як особа, яка сприймає чуже мовлення. Наприклад: *Клапоть паперу, тільки клапоть паперу... Гей, ви, тюремники! Не можна? Що? Людині, що має вмерти? Ха-ха!.. Ну, що ж! Може, се й краще. Буду лежати і буду низати, немов намисто, разки моїх думок, без слів, без чорнила і без паперу (4, с. 6).*

Вказівка на суб'єкт, через сприйняття якого передаються репліки діалогу, міститься, зазвичай, у широкому контексті, організованому позицією одного з персонажів. Оповідь набуває суб'єктивно-експресивної багатоплановості, адже постійне переміщення сфер свідомості (автор – головний персонаж – «другорядний» персонаж) веде до драматизації твору, до зближення авторського слова з мовленням літературних героїв.

Одна з рідкісних форм діалогу в мові Михайла Коцюбинського – невласне прямий діалог із пропущеними репліками. Він являє собою план одного персонажа, і цей план вибудовується так, що за ним вгадується план другого учасника діалогу. Такий тип діалогу виникає на основі простої питально-відповідної форми, ця форма зовнішньо не виражена, але продовжує існувати приховано. На діалогічний характер мовлення вказує, насамперед, відсутність логічного зв'язку між

сумісними висловлюваннями. Часом фрази обірвані, але між репліками існує особливий зв'язок – використання конструкцій, яким у власне діалозі відповідають повтори. Хоч повтор як такий у невласне прямому діалозі відсутній, останній спирається на його імпліцитну передбачуваність. Так само імпліцитно вимальовується план іншого співрозмовника. Наприклад: *Уже? Так близько? Сталось. Не треба... я сам... щоб бачили очі... І свій останній віддих... Мамо! Се ти у заметах... пливеш у заметах, як сіра тінь муки, щоб перейняти у теплі долоні останній віддих... зітхання, призначене другим, а не тобі? Не слухай, мамо, і не дивися...* (4, с. 12).

Незалежно від функціонального типу невласне прямий діалог пов'язаний із розвитком принципу суб'єктивної багатоплановості зображення. В окремих ситуаціях можна говорити про полілог, відбитий свідомістю одного з комунікантів. Наприклад: *Мамо!.. Тс...тихо...я невідомий...Ха-ха! Чи ж хто почує той голос, що кричить в серці, глибоко в серці?.. Чи буде хто знати, що ти моя мама, а я твій син? Мамо, не плач...Твій син піде на смерть з піднятим чолом і з чистим серцем. Бо в його серці скитілась кров, невинно пролита, бо в нього зіллялись всі людські сльози і полум'ям знявся народний гнів...*(4, с. 8).

Отже, у новелах Михайла Коцюбинського за допомогою невласне прямої мови відтворюється дійсність у різноманітних суб'єктивних зображеннях, що створюють ефект багатоплановості оповіді. Автор ніби перевтілюється у своїх героїв і, передаючи їхні думки чи мовлення, вдається до тих лексичних, фразеологічних і граматичних засобів, до яких вдалися б його герої в зображуваній ситуації. Як і пряма мова, цей прийом допомагає автору схарактеризувати своїх героїв, а оскільки невласне пряма мова передає здебільшого невисловлені думки, – розкрити найпотаємніші грані психіки персонажа. Невласне пряма мова виступає засобом розкриття внутрішнього світу героя, сприяє створенню його психологічного образу.

Література

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Наука, 1975. – 504 с.
2. Беличенко Е. Е. Несобственно прямая речь в языке художественной литературы : на материале анималистической прозы : дис. ... канд. филол. наук / Е. Е. Беличенко. – СПб, 2006. – 194 с.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 320 с.

4. Коцюбинський М. М. Твори : у 2-х т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1988. – Т.2. – 496 с.

5.Новикова Л. Імпресіонізм новели М. Коцюбинського «Intemezzo» / Л. Новикова // Дивослово. – 2005. – №6. – С.19–20.

6.Омелькина О. В. Несобственно-прямая речь как лингвопрагматическая категория (на материале немецкоязычной прозы) : дис. ... канд. филол. наук / О. В. Омелькина. – Самара, 2007. – 150 с.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2014 р.

УДК 811.161.2'38

Н. С. Голікова

ПРАГМАТИКА МОВНОСТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ «ЗЛО» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Голікова Н. С. Прагматика мовностилістичних засобів у романі «Зло» П. Загребельного.

У статті досліджується прагматичний потенціал мовностилістичних засобів, помічених у романі «Зло» П. Загребельного. Установлюється список авторських стилістем і визначаються комунікативно-прагматичні смисли в структурі їхніх цілісних значень. Описуються функційно-класифікаційні особливості стилістичних фігур, проводиться їх семантичне та прагматичне маркування.

Ключові слова: стилістема, семантика, прагматика, прагматичний смисл, адресант, адресат.

Голикова Н. С. Прагматика языковых стилистических средств в романе «Зло» П. Загребельного.

В статье исследуется прагматический потенциал языковых стилистических средств, наблюдаемых в романе «Зло» П. Загребельного. Устанавливается список авторских стилем и определяются коммуникативно-прагматические смыслы в структуре их целостных значений. Описываются функционально-классификационные особенности стилистических фигур, проводится их семантическое и прагматическое маркирование.

Ключевые слова: стилестема, семантика, прагматика, прагматический смысл, адресант, адресат.

Holikova N. S. The Pragmatics of lingua-stylistic facilities in the P. Zagrebel'nyi's novel «Evil».

The article deals with the pragmatic potential of lingu-stylistic facilities, noticed in the P. Zagrebel'nyi's novel «Evil». The list of author's stylestem, the communicative and pragmatic meanings, the criteria of their holistic values are determined. The functionally-classification features of stylistic figures and their semantic and pragmatic marking are described.

Key words: stylestema, semantics, pragmatics, pragmatic meaning, originator, addressee.

Однією з найважливіших ознак літературної мови національного періоду є її стилістична диференціація. З кінця 70-х років ХХ ст. в

українському мовознавстві актуалізувалася проблема дослідження функційних стилів, вивівши на передній план у той період ще не зовсім сформовану галузь – лінгвістичну стилістику. Зусиллями таких відомих мовознавців, як С. Єрмоленко, А. Коваль, В. Кононенко, Л. Мацько, М. Пилинський, О. Пономарів, В. Русанівський, Н. Сологуб, І. Чередниченко та ін. протягом кількох десятиліть було створено науково-теоретичне підґрунтя для аналізу функційно-стилістичних підсистем сучасної української літературної мови.

Художня література «як особливий феномен літературної мови в її естетичній функції» [2, с. 113] здавна слугувала об'єктом лінгвостилістичних досліджень, а в сучасній науці всебічне вивчення її динамічного характеру вможливило розширення дослідницького поля та чіткішої внутрішньої структуризації самої лінгвостилістики. Незважаючи на величезну кількість праць, присвячених комплексній характеристиці функційності різних мовних одиниць у творах письменників (рівнева стилістика), у загальному описі художньо-літературного стилю досі не вистачає важливої інформації про мовну специфіку ідіостилів багатьох митців, що має неабияке значення для висвітлення історії української літературної мови. Крім того, сучасна лінгвостилістика, розвиваючись у тісному зв'язку з новітніми напрямками мовознавства, виявляє «слабкі місця рівневої стилістики, <...> прагне до синтетичного, узагальнювального аналізу, до виходу в коло проблем «мова і культура», «мова і людина», «мова і ситуація спілкування» [2, с. 115].

Саме цим зумовлений вибір проблеми для нашого дослідження. У статті ставимо за мету виявити й обґрунтувати прагматичний потенціал мовностилістичних засобів, якими «рясніє» роман «Зло» («День для прийдешнього») П. Загребельного, як один з аспектів багатопланового опису авторського ідіостилу, репрезентованого в тексті одного твору.

Літературна спадщина П. Загребельного – це благодатний матеріал для наукових досліджень, адже художнє слово письменника неповторне, його стиль не можна сплутати з манерою відображення дійсності іншими володарями літературного таланту. Промовисту прозу «справжнього літературного універсала» [6, с. 105] всебічно, глибоко вивчали й коментують нині літературознавці та письменники, зокрема В. Дончик, М. Ільницький, Ю. Мушкетик, С. Нестерук, Н. Санакоєва, О. Сизоненко, М. Слабошпицький, В. Фащенко, Н. Чухонцева, С. Шаховський, А. Шпиталь та ін., які вже достатньо чітко вималювали «колективний портрет письменника» [6, с. 66]. У поле зору лінгвістів

потрапили лише деякі мовно-виражальні засоби багатющої художньо-літературного доробку П. Загребельного. Загалом мозаїчне вивчення індивідуально-мовної специфіки прози П. Загребельного, представлено в низці наукових праць (В. Білоноженко, І. Гнатюк, Л. Дітківська, Л. Родніна, В. Чабаненко, Т. Юрченко та ін.), з погляду сучасної лінгвостилістики та інших галузей мовознавства поки що не може претендувати на цілісність і навіть відносну завершеність.

Спираючись на досвід лінгвостилістичного аналізу художніх творів, спрямований на виявлення стилістично маркованих мовних одиниць, спробуємо актуалізувати прагматичні засади контекстуальних стилістичних фігур у романі «Зло» П. Загребельного. Мотивуємо свою позицію, по-перше, тим, що за допомогою різних методик дослідження, розроблених у лінгвопрагматиці, можна глибоко розкрити оцінну природу складників мовної системи загалом і авторської мови зокрема, по-друге, тим, що текст аналізованого роману, як і будь-який інший твір письменника, насичений специфічними опорними мовними знаками, форма і зміст яких дуже точно відповідають втіленню основної ідеї та задумів автора, оскільки «Загребельний любить виробляти нові прийоми ведення прозового повістунання, майже кожен його роман – це винахід у формі» [6, с. 69–70].

Традиційний підхід до виділення та класифікації стилістично маркованих мовних одиниць у художньо-літературному тексті, пов'язаний з виявленням їхніх системно-структурних ознак, у лінгвістиці останнім часом зазнає справедливого перегляду. Поштовхом щодо цього послужили праці представників семіотики та структуралізму середини ХХ ст. (Ч. Морріс, І. Мельчук), у яких до соссюрівської концепції мовного знака, що є двосторонньою одиницею, було додано ще два його параметри – синтактику (відношення знаків один до одного) та прагматику (відношення знаків до їхніх інтерпретаторів – мовців). Згодом усе частіше про мовні знаки лінгвісти почали говорити як про одиниці динамічні, що в процесі комунікації сприймаються спілкувальниками по-своєму й викликають у свідомості мовців відповідні оцінки.

Сучасне мовознавство, орієнтуючись на антропоцентризм як пріоритетний напрям вивчення лінгвальних одиниць, вочевидь розширює їхню аспектологію. Питання людського фактору в творенні і сприйнятті тексту та його складників залишається актуальною проблемою для лінгвістичної прагматики, що, досліджуючи

використання й функціонування мовних знаків у процесі комунікації у зв'язку з інтерактивністю (взаємодією) учасників цього процесу – мовця й адресата, поєднує увагу до мовних засобів з їх проектуванням на особистісні чинники спілкування та складники комунікативної ситуації [5, с. 610]. У такий спосіб лінгвопрагматика, спираючись на теорію традиційних та інноваційних мовознавчих наук, розроблює власні основи аналізу різних чинників (соціокультурних, ситуативно-поведінкових, статусних тощо) комунікативної взаємодії суб'єктів і їхнє ставлення до мовно-знакових засобів, що використовуються спілкувальниками в процесі обміну мовленнєвими актами [1, с. 286].

Численні інтеракції автора художнього твору з його читачами є опосередкованими. Однак, незважаючи на відсутність безпосереднього контакту між потенційними спілкувальниками, комунікативний вплив адресанта на численних адресатів є вочевидь позитивним, якщо автор-письменник бездоганно володіє мовою як системою, уміє індивідуалізувати кожен лінгвальну одиницю в своєму тексті, викликаючи до неї відповідні ставлення й оцінки реципієнтів. Видатний український белетрист П. Загребельний є саме тим письменником, який завжди досягав творчого олімпу завдяки слову. Як і будь-який літературний твір митця, роман «Зло» пронизаний багатьма мовностилістичними засобами, наділеними високим семантико-прагматичним потенціалом. Уважне ознайомлення зі змістом роману, власне маркування стилістично значущих контекстуальних одиниць дозволило виділити в тексті низку найпомітніших і найвиразніших стилістем: синоніми, антоніми, метафори, оказіоналізми, антропоніми, повтори, парні сполучення слів, специфічні синтаксичні конструкції тощо.

Загалом у канві художнього тексту переплетено безліч загальноновживаних, розмовних, емоційно-експресивних, образних та ін. різноструктурних назв. Однак не всі з них набувають статусу контекстуальних одиниць – стилістем. «Категорія стилістичної маркованості, – зауважує С. Єрмоленко, – пов'язана з потенційною здатністю мовних одиниць виступати у функції стилістем» [2, с. 119–120]. На думку Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, більшість стилістем реалізуються лише в контексті, тобто в частині тексту, що являє собою лінійне синтагматичне оточення, яке потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне породжувати певні зміни в значенні [4, с. 441].

Наприклад, у романі «Зло» П. Загребельного відзначаються високою продуктивністю синоніми-стилістеми, що, нанизуючись, утворюють стилістичну фігуру в межах мікроконтексту – зазвичай в одному реченні: *...кінні повози скотилися в траву нечутно, безшелесно, м'яко, як уві сні...* (3, с. 131); *...щоб потім гігантським скоком допаستися до своєї жертви і з жахним муркотом терзати її, шматувати, нищити* (3, с. 130); *Вона мовчить, пригноблена гуком, гамором, скреготом міста* (3, с. 190) тощо.

Численні синонімічні ланцюжки в романі вражають строкатістю змістів і форм, комунікативно-прагматичних смислів і функцій. Усі виявлені в художньому творі стилістичні фігури виконують роль носіїв контекстуально вторинного та прагматично-оцінного значення, які читач має розкрити з подачі письменника по-своєму. Таке нашарування індивідуально-оцінних відтінків, що виникають у свідомості адресата-читача в процесі сприйняття ним аналізованих ідіостилістем, на лексичне значення синонімів ланцюжка розглядаємо як прагматичний компонент у загальному значенні контекстуальних синонімів, що в художній літературі має обов'язкові дві осі – семантичну та прагматичну, оскільки семантика вивчає значення, що виражені в кожній мові конвенційно, тобто за допомогою немотивованих мовних знаків; прагматика – це не конвенційні «прирощення» до мовних знаків у комунікації [1, с. 29].

Для того щоб визначити прагматичні смисли (індивідуальні асоціації й оцінки), що виникають у зв'язку із значеннями синонімів, наприклад, у реченні *Ще думай, ще, думай активно, посилено, цілеспрямовано, енергійно* (3, с. 167) зауважимо, що лексеми *активно, посилено, енергійно* в лінгвальній системі кваліфікуються як ідеографічні синоніми, об'єднані інтегральною семою 'динамічна процесуальна ознака', що в контексті набувається і значенням лексеми *цілеспрямовано*, стає для неї семантично релевантною. Нанизування майже однотипних слів в одному реченні спричиняється до появи нових смислових відтінків, причому саме вони інтегрують контекстуальні синоніми в цілісну стилістичну фігуру. Читач сприймає низку дуже близьких своєю семантикою синонімів в одному мікроконтексті, виводячи на передній план прагматичні компоненти 'швидкість дії', 'високий ступінь її динамічності', 'актуальність дії', що підтримуються, крім того, повторюваними в реченні словами *ще, думай*, при цьому адресат мимоволі пришвидшує темп читання та

інтонаційно підсилює його у висловленні.

Використання синонімічних ланцюжків у багатьох мікроконтекстах роману «Зло» розглядаємо як дієвий авторський прийом утілення власних ставлень до когось-небудь або чого-небудь, глибоких переживань та не завжди позитивних емоцій письменника. Так, у мікроконтексті *І сержанти з автоматами обабіч колони, тільки десь попереду один-єдиний офіцер, справжній офіцер, «кадровик», як гордо величали себе всі ті, хто уцілів і не потрапив ні в полон, ні на окуповану територію, ні в штрафний батальйон, ні під слідство, ні під пильне око СМЕРШа* (3, с. 143) не лише лексично, а й категорійно різнотипні виділені одиниці, на нашу думку, потрібно розглядати як контекстуальні синоніми, що є передусім експресивно маркованими, випромінюють потужну енергію почасти негативного ставлення до офіцерів, полонених під час Великої Вітчизняної війни, у повоєнні роки. Саме прагматичні смисли, що з огляду на пресупозиції адресатів можуть суттєво відрізнятись (адже читачі, сприймаючи контекст, спираються на свій досвід і на власні знання про описані події), об'єднують контекстуальні синоніми в один ряд. Прагматичними компонентами їхніх значень уважаємо такі смислові відтінки: 'гордовитість', 'зверхність', 'презирливе ставлення до полонених' і т. ін.

У романі «Зло» важливим художньо-стилістичним засобом репрезентації світобачення письменника є й контекстуальні антоніми. Наявність у двох мовних знаків – антонімів відношення протилежності зазвичай не обмежується лінгвальною парадигмою, об'єктивно закріпленою в свідомості мовців. Опозиції часто виникають у контексті, у якому слова вживаються в переносних та інших значеннях, що в зв'язку із ситуацією або задумами спілкувальників набувають протилежних сем через актуалізацію нової інтегральної семи. Підтвердженням цього теоретичного положення слугують численні факти, що мають місце в аналізованому творі. Наприклад: *Уявіть наші панельні будинки через двісті років? Важко, правда? А Софія стоїть тисячу літ, і будували її наші малокультурні предки* (3, с. 275); *Кукулик і справедливість. Смішне зіставлення* (3, с. 339–340); *Всі якось захвилювалися, нарешті всі зрозуміли, що йдеться <...> про навмисне замовчування одного проекту і просовування другого* (3, с. 341) тощо.

Контекстуальні антоніми загалом виконують одне або кілька комунікативних завдань, спрямованих на запланований автором результат. Письменник досягає мети, привертаючи увагу читачів до

незвичних контекстуальних протиставлень або завдяки переосмисленню семантики мовних синонімів, що набувають протилежних сем у своїх значеннях (*панельні будинки – Софія*), або змінюючи структуру лексичних значень компонентів опозитивної пари (*замовчування – просовування*), або підкреслюючи яскраві (позитивні чи негативні) риси характеру героїв, що чітко експлікуються в опозиції з ознаковими словами (*Кужулик – справедливість*) тощо. Головне, що всі контекстуальні антоніми привертають увагу читачів, викликають у них потребу самостійно осмислити й оцінити їхню роль у контексті.

На нашу думку, у романі «Зло», на відміну від інших творів (наприклад, роману «Безслідний Лукас»), П. Загребельний більшою мірою, ніж контекстуальні антоніми, актуалізує загальномовні опозити, що метафоризуються в контексті, набуваючи при цьому глибокого філософського змісту. Наприклад: *...ми хочемо спорудити район майбутнього, квартал, у якому житимуть люди не вчорашнього, а застрашнього дня* (З, с. 123–124); *Є (книжки) завжди чистенькі, новенькі, прилизані, бо їх ніхто не хоче брати до рук. А є книжки-трудівниці, затріпані, зачитані до дірок...* (З, с. 230–231); *Є закон життя: беремо, щоб віддавати* (с. 331); *Попереду слава, позаду – ганьба. Слави не дісталося, сьорбай ганьбу і не затуляй рота. Не затуляй!* (З, с. 349) тощо.

Як відомо, протиставлення понять, репрезентоване лінгвальними одиницями, відображає складну мисленнєву діяльність людини, яка здавна усвідомила системну полярність багатьох фактів довкілля, наприклад: *земля – небо, зима – літо, день – ніч, вогонь – вода, говорити – мовчати, сміятися – плакати, холодний – гарячий, добре – погано* тощо. Мабуть, тому узвичаєні (узуальні) антоніми, вжиті в одному контексті, так влучно «вистрілюють», допомагаючи авторові виразити сутність одвічної боротьби і єдності протилежностей, що спостерігається і в стосунках героїв твору. Наприклад: *Я вже дзвонила всім-всім! Я написала вчора листи до всіх, до всіх, хто знав покійного Косар-Косаревича і кому він зробив так багато добра. І ніхто, ніхто не допоміг!* (З, с. 167). У стилістичному значенні дейктичних лексем, що утворюють антонімічну пару *всі – ніхто*, на передній план виходить інтегральна сема ‘об’єднання, спільність’ (ідеться про людей, які знали Косар-Косаревича), релевантна диференційна сема ‘роз’єднання, протиставлення’ має місце лише в значенні займенника *ніхто*. Але в контексті вона нейтралізується через однакову

денотативну співвіднесеність обох лексем: *всі* і *ніхто* – це ті самі люди. Префікс (частка) *ні-* в слові *ніхто* несе енергію не стільки заперечення когось (чогось), скільки «перекреслює», «знищує» все те позитивне, що було в житті героїв, спеціально «прихованих» автором вказівними словами *всі – ніхто*. Такі мовно-контекстуальні антоніми, без сумніву, викликають в адресатів-читачів низку прагматичних смислів на кшталт: ‘зрадництво’, ‘підступність’, ‘зневіра’, ‘розпач від того, що сталося’ тощо. Одним словом – «зло», суспільне, масштабне «зло», що є лейтмотивом усього роману П. Загребельного.

Розповідаючи про «хрущовську забудову всієї країни примітивними п’ятиповерхівками» [3, с. 3], письменник не поскупився на оказіональні назви, що завжди виникають на гребені загострених почуттів – від кохання до ненависті. У П. Загребельного новотвори, на жаль, далеко не оптимістичні. Авторськими неологізмами «засипаний» увесь твір, вони найвлучніше «б’ють у ціль», найточніше характеризують тих, хто мріяв «про нові прекрасні будови, що символізують щасливе майбуття» [3, с. 3] радянських людей. На нашу думку, в загалі оказіоналізмів, створених письменником, стилістично маркованими є різноструктурні семантико-дериваційні новотвори (*листокладальник, шпиргалкоскладальник, імпресіоністи-гігієністи, лікарепоклонник, таблеткопоглинач, вітаміноід, міськкравдіця, актики-пактики, тво риво, хвалоці, пере-пере-перевірка, чепухологія, ерундознавство, наглити, окарикатурити, розгромадянити* тощо) та літературно-художні антропоніми (*Балабуха, Гопкало, Жеребило, Жеребилов-Жеребокобилов-Жереборябокобилов, Діжа, Косар-Косаревич, Кукулик, Кукулик-Кукуличок, Мухобій, Рахуба, Скарга, Танюся-Тетяночка-Таїтяночка* тощо).

Стилістими-оказіоналізми, як і інші мовностилістичні засоби, виткані письменником на загальному текстовому полотні роману «Зло», – фонетичні стилістими, метафори, повтори, нанизування, парні сполучення слів, етикетні формули, специфічні синтаксичні конструкції, яким ми не приділили уваги в цій статті, потребують, безперечно, спеціального лінгвостилістичного й лінгвопрагматичного опису. У цьому вбачаємо перспективу широкопанорамного аналізу ідіостилу П. Загребельного не лише в романі «Зло», а й у всій прозі письменника, який залишив нам у спадок свій неоціненний труд.

Отже, спроба виявлення прагматичного потенціалу лише найпоказовіших мовностилістичних засобів (контекстуальних синонімів і антонімів), які по-своєму, по-загребельнівськи моделював

письменник у романі «Зло», переконує в тому, що, по-перше, синонімія та антонімія у художньо-літературному тексті – це стилістично марковані й комунікативно актуалізовані явища, по-друге, сучасна лінгвопрагматика, як і лінгвостилістика та інші науки, потребують розширення джерельної бази для своїх досліджень, що уможливить усебічне вивчення важливої для багатьох мовлян форми комунікації – художньої літератури загалом і прози П. Загребельного зокрема.

Література

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2011. – 304 с.
2. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 112–125.
3. Загребельний П. Зло / Павло Загребельний. – Харків : Фоліо, 2008. – 380 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 463 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підруч. / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком / М. Слабошпицький // Спогади про Павла Загребельного. – Харків : Фоліо, 2010. – С. 64–106.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2014 р.

УДК 82-4=111

А. Д. Горбань, О. І. Карманова

ТЕКСТЫ-РАССУЖДЕНИЯ. РИТОРИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Горбань О. Д., Карманова О. І. Тексти-роздуми. Риторико-стилістичний аспект (на матеріалі англійської мови).

Виявляються основні параметри текстів-роздумів, аналізуються риторико-стилістичні аспекти їх утворення.

Ключові слова: тексти-роздуми, композиція, логіко-структурні особливості, типологія, есе.

Горбань А. Д., Карманова Е. И. Тексты-рассуждения. Риторико-стилистический аспект (на материале английского языка).

Выявляются основные параметры текстов-рассуждений, анализируются риторико-стилистические аспекты их создания.

Ключевые слова: тексты-рассуждения, композиция, логико-структурные особенности, типология, эссе.

Horban A. D., Karmanova O. I. Reasoning Texts. Ritorico-stylistical aspects (the example of English).

Ritorico-stylistical aspects of reasoning texts composition being analyzed and delineated their main text-forming parameters. Text typology problem on the level of speech composition being investigated, taking into account lingvo-stylistical factors.

Key words: reasoning texts, composition, logic-structural peculiarities, topology, essay.

Цель статьи – исследовать особенности лингвистической организации текстов-рассуждений на раннем этапе их литературного оформления, выявить роль риторических средств в процессе оформления этих текстов. Композиционно-речевая форма «рассуждение» рассматривается не только как речевая единица для логического оформления содержания, а как текстовое единство, имеющее свои стилистические варианты, которые оказывают влияние на грамматические и синтаксические особенности текстов-рассуждений.

Изучение лингвостилистической организации текстов-рассуждений, к которым мы относим жанры массой прозы английской литературы второй половины XVII века – эссе Т. Брауна (1605–1628), А. Каули (1618–1667), Дж. Тейлора (1613–1667), связано с одной из самых актуальных в современной лингвистической науке проблем – изучением композиционно-речевых форм. Научный подход к изучению композиционно-речевой формы «рассуждение» основывается, как правило, на анализе механизма логических процессов – заключений ума [1–6]. Важный для изучения данной лингвистической проблемы логико-мыслительный подход может быть лишь началом исследования, цель которого – выявление всего комплекса лингвистических особенностей этого речевого явления. Следует отметить, что специфика текстов-рассуждений в художественной литературе состоит в том, что здесь нет чётких, как в научном или ораторском сочинении, строгих форм построения речи. Отсюда трудности изучения «нестандартной» композиции подобных произведений.

Аргументативное эссе всегда состоит из отдельных частей, которые зачастую слабо стыкуются друг с другом. Трудность состоит в том, что нет возможности органически конструировать аргумент, поскольку основной его целью является суждение, а не опыт. Это суждение состоит из различного вида умственных операций, которые в итоге трудно привести в полное соответствие. Писатель должен сформулировать свою собственную позицию наряду с тем, что часто приходится опровергать позицию оппонента.

Все эссе состоит из одного рассуждения, которое, однако, строится по усложнённой модели, не сводимой к логико-понятийной схеме. В эссе как промежуточном жанре, принадлежащем одновременно сфере науки и художественной литературы, широко использован и механизм речевого оформления мысли, заимствованный из науки, и образные средства её воплощения, временами сближаясь с поэзией (как эссе Тейлора, медитации Трахерна). В текстах-рассуждениях второй половины XVII в. главным фактором текстообразования становится не заданный рассудком тип рационально-логической аргументации, а риторическая аргументация стиля, его выразительность. Стиль здесь не является чем-то «чисто формальным» по отношению к идеям, а является неотъемлемым критерием текста, ведь глубина мысли может быть утрачена, если не выражена соответствующая стилистика.

Спецификой текстов-рассуждений является насыщенность стиля, фигурами мысли и фигурами речи. В античной классификации фигура мысли не меняются от пересказа другими словами. Они могут быть обращены к предмету речи (уточнить мысль, чувство, образ), к публику, к сопернику. Фигуры речи – фигуры, которые разрушаются от пересказа другими словами. Следует заметить, что для одних текстов-рассуждений более характерны фигуры речи, для других фигура мысли. В разработанных в Англии XVII века теоретических проблемах риторики эти формы организации речи были в центре внимания.

Рассмотрим, как Д. Тейлор использует фигуры речи эссе “The Rule and Exercises of Holy Dying” и, в частности, в первом абзаце первой части, которая называется “Consideration of the Vanity and Shortness of Man's Life” [7].

A man is a Bubble, said the Greek proverb; which Lucian represents with advantages and its proper circumstances, to this purpose saying, that all the world is a storm, and men rise up in their several generations, like bubbles descending a jove pluvio, from god and dew of heaven, from a tear a drop of man, from nature and providence [7, p. 441].

Эссе начинается с тезиса или заключительной части, представленной в виде греческой пословицы *A man is a bubble*. Вся последующая часть – это главная предпосылка, поддерживающая тезис. Автор использует широкий спектр фигур речи для образной реализации мысли, заложенной в тезисной части.

Логическое и эмоциональное отражение действительности в данном тексте – рассуждении настолько взаимосвязаны друг с другом,

что невозможно определить, какой из этих показателей главенствует. Эмоциональное и рациональное, здесь сливаются в единый процесс познания окружающего мира, а убедительность изложения достигается не только строгой логичностью аргументации, так и особым выбором языковых средств выражения последней, что заметно отлично от текстов-рассуждений научного плана. Композиция держится не только на риторическом синтаксисе, но и на образах – концептах (человек-пузырёк воздуха). Главное в прозе Тейлора – не религиозно-этический смысл, а эстетически тонкие образы. При построении периода, автор широко использует лексическую анафору: *... from god and dew of heaven, from a tear and drop of man, from nature and providence* [7, p. 441].

Дополнительную экспрессивную нагрузку здесь несёт аллитерация: *death and dorkness; chances of a child; sleeply servant*.

Одним из условий, способствующих реализации экспрессивного потенциала слова, является «удвоение» того или иного квалификативного компонента его семантики. Компонент интенсивности активно притягивает семантические элементы, дублирующие его содержание, интенсификант сочетается со словом – усилителем, частично дублирующим интенсивный компонент его семантики.

Стремясь подчеркнуть роль каждого из однородных членов на протяжении всего абзаца, автор употребляет полисиндетон:

...And suddenly disappear, and give their place to others...

...it many be untill seven years of vanity be expired, and then peradventure the sun shines not upon their heards, and they fall into the shades below...

В данном отрывке мы находим упорядоченное использование параллелизма и антитезы, построенных в основном на синтаксическом повторе:

...to preserve a man alive in the midst of so many chances and hostilities, is as great a miracle, as to reate him; to preserve him from rushing into nothing, and at first to draw him up.

...To be born that they might be able to die;

... others float up and down...but that they made their parents a little glad, and very sorrowful...

Параллелизм представляет собой устойчивую фигуру речи в тексте-рассуждении, в сочетании с антитезой он превращается в типовой приём организации всего высказывания. Д. Тейлор использует параллелизм в целях логического противопоставления и сопоставления,

а также в целях уточнения и развития мысли в ходе рассуждения, аргументации. Синтаксический параллелизм в тексте-рассуждении помогает автору так оформить мысль, чтобы подчеркнуть логичность высказывания и процесс движения самой мысли.

Самой распространённой фигурой речи в текстах-рассуждениях является градация. Так у Д. Тейлора нарастание идёт в течение всего хода рассуждения. Каждое новое высказывание включает в себе усиливающееся смысловое или эмоционально-экспрессивное значение.

Экспрессивную функцию в текстах-рассуждениях зачастую выполняют антонимические сравнения.

У Д. Тейлора:

...A little glad and very sorrowful [7, p. 440].

У Темпля:

The power of music are either felt or know by all men, and are allowed to work strangely upon the mind and the bode, the passions and the blood, to rise joy and grief, pleasure and pain [8, p. 547].

Можно сделать вывод, что распространёнными типами риторической организации текста-рассуждения являются такие фигуры речи, как анафора, антитезы, градация, полисиндетон и такие фигуры мысли, как предвосхищение, предупреждение, предположение. Фигуры мысли создают эффект движения сознания, а фигуры речи придают особую выразительность и акцентность этому процессу.

Эссе-рассуждение начинается как бы с заключения, с итоговой мысли, раскрытие глубинного, философского смысла которой и составляет основную тему рассуждения. В качестве примера рассмотрим эссе А. Каули “Of solitude”, которое начинается с итоговой мысли, рассуждения Цицерона о том, что человек наименее одинок тогда, когда он одинок: *Nunquam minus solus quam solus is now became a very vulgar saying. Every man, and almost every boy, for these seventeen hundred years had it in his mouth* [9, p. 468].

Далее автор рассуждая об одиночестве, анализирует разные его мотивы. Наиболее частым приёмом аргументации в рассуждениях А. Каули является цитирование. Далее в эссе мы читаем: *This would be no wonder, if it were as truly as its colorably and wittily said by Mousier de Montaigne, that ambition itself might teach us to love solitude; There's nothing does so much hate to have companious* [9, p. 468].

Данный участок текста представляет собой энтимему, состоящую из заключения и главной предпосылки, поддерживающей это заключение.

Наряду с цитацией автор использует для аргументации и аналогию: *...This true, it loves to have its elbows free, it detests to have company on either side, but it delights above all things in a traint behind* [9, p. 468].

Далее следует новая энтимема, основанная на других предпосылках, но поддерживающая ту же заключительную мысль, которая была высказана в начале рассуждения: *It is very fantastical and contradictory in human nature, that men should love themselves above all the rest of the world, and yet never endure to be with themselves. When they are in love with a mistress, all other persons are importunate and burdensome to them* [9, p. 468].

В качестве аргумента того, что человеку всё-таки свойственно стремление к одиночеству, несмотря даже на самую сильную привязанность, А. Каули опять использует цитацию-аргумент. Очевидно, что в начальной части эссе исчерпывается логическая структура текста, но не исчерпывается его образная правда, всегда за заключением или итоговой мыслью следуют части, выражающие новое понимание этой мысли, причём продвижение мысли в тексте-рассуждении осуществляется в направлении более живой образной реализации. Д. Коппершмидт говорит о «прядях» аргументации (strands of argumentation) и понимает под этим частичные аргументации. По его мнению существует микроструктурная и макроструктурная аргументация [10, с. 98]. Именно этот процесс и осуществляется в текстах-рассуждениях. Каждая новая энтимема, каждый новый поворот мысли освещает тот же момент с разных уровней. Обращают на себя внимание сравнения, действующие как вид быстрого доказательства:

They may like petty thieves, cheat us phraps, pick our pockets...

...Like robbers they use to strip and bind, or murder us...[9, p. 469].

Если посмотреть на весь текст в целом, то осуществляется отмечаемый М. Кроллом [11] характерный для барочной прозы принцип спирального движения. Союзы, соединяющие периоды (в большинстве случаев это *but, and, nor*), не имеют силы логического плюса, а как бы соединяют два усилия воображения, постигающего ту же идею. Рассуждение развивается от конкретного к абстрактному. Это не доказательство, осуществляется сдвиг мысли к новому предмету, теме, буквальному или метафорическому утверждению. Истина как бы рассеяна по всему тексту. Каждый новый период-откровение, а каждая сентенция претендует быть выводом. Отличительная черта данного текста-рассуждения в том, что

логически он состоит из расширенной энтимемы, причём энтимемы не доказательной (как в «Аналитике» Аристотеля), а энтимемы правдоподобной (по «Топике» Боэция), которая в свою очередь, содержит несколько энтимем, основанных на разных предпосылках, но поддерживающих один и тот же тезис. Подобное строение разрушает формальную логическую структуру, поскольку связи между энтимемами не всегда явные. Поскольку рассуждение начинается с заключения или тезиса, то все последующие части, или энтимемы, будут представлять собой своеобразный антитезис.

Этот антитезис является обязательной частью аргументативного рассуждения. В текстах-рассуждениях, таким образом, важен сам процесс мысли, не только логическая, но и лингвистическая проявленность.

Энтимемы – как бы вехи развития этого процесса. Если убрать одну или несколько этих вех, то всё рухнет, так как важен не итог, а сам процесс мысли.

Тезис и антитезис облакаются в образную, хотя и обобщённую форму. М. Кролл полагает, что движение периода в подобных текстах можно описать как серию обратных движений, возникающих в период логической паузы или временной остановки, и сравнивая подобное движение с проблесковым светом маяка или с блеском граней бриллианта [10, с. 1096].

В композиции текстов-рассуждений тезис и антитезис постепенно приходят к синтезу, который представляет собой не какие-то материальные заключения, а своеобразное постижение текста, когда мы доходим до его конца.

Одним из наиболее эффективных средств реализации модальности в текстах-рассуждениях является дистантный повтор. Это и понятно, поскольку повторяется лишь то, что с авторской точки зрения является важным, и уже поэтому повтор несёт определённую авторскую оценку. Так, у Гланвилла в «Эссе относительно проповеди» при помощи дистантного повтора обыгрывается слово *plain* и его производные. По ходу текста мы встречаем:

Plainness is a character of great latitude and stands in opposition ...

The Preacher should use plain words. Preaching should be plain, in opposition to deep and mysterious notions.

Plainness may be opposed to effected rhetoric.

Plainness is for ever the best eloquence.

Plainness of preaching implies also the avoiding of ... [12, p. 357]

Таким образом, дистантный повтор, как одна из наиболее эффективных фигур речи, выполняет в тексте важную роль. Прежде всего влияет на композицию текста-рассуждения, поскольку почти всегда представляет собой силлогизм, составляющий главную посылку энтимемы, и тем самым способствует ходу рассуждения. Очевидно также и то, что подобный приём увеличивает экспрессивность слов.

Сентенции у Гланвилла представляют собой «сгустки мысли», в основе которых лежит прагматический парадокс, как в случае plainness-eloquence.

В тезаурусе современников эти слова противоположны по своему значению, а Гланвилл не только делает их синонимами, но и концептуально заостряет сопряжённость их смыслов, резко повышая при этом их экспрессивность.

Экспрессивную функцию в текстах-рассуждениях зачастую выполняют антонимические сравнения.

У Тейлора:

... a little glad and very sorrowful [7, p.440].

У Темпля:

The power of music are either felt or known by all men, and are allowed to work strangely upon the mind and the body, the passions and the blood, to raise joy and grief, to give pleasure and pain [8, p.547].

Более интенсивное и концентрированное использование фигур мысли было характерным для эссе-рассуждений полемического характера. Так, Драйден в эссе “A detence of an Essay of Dramatic poesy” широко использует фигуры мысли, которые обращены к сопернику, такие как:

1) протасис (предположение – то, что ты сам и назвал, и отвергнул): *... for it all the enemies of verse will confess as much, I shall not need to prove that it is natural* [13, p. 606];

2) апокрисис (дать ответ на вопрос, который сам и задал): *As for the question as the states it, whether rhyme be nearest the nature of what it represents, I wonder he should think me so ridiculous as to dispute whether prose or verse be rearest to ordinary conversation* [13, p. 606];

3) антигипофору (предвосхищение в том, чтобы сказать, что сказал бы противник): *It still remains for him to prove his inference-that, since verse is granted to be more remote than prose from ordinary conversation, therefore no serious plays ought to be write in verse: and when he clearly*

makes that good, I will acknowledge his victory as absolute as he can desire it [13, p. 606].

Подводя итог, можно сделать вывод, что распространённым типом риторической организации текста-рассуждения являются такие фигуры речи, как анафора, антитеза, градация, полисиндетон, и такие фигуры речи, как предвосхищение, предупреждение, предположение. Причём, в некоторых текстах-рассуждениях с ослабленной, нежёсткой композицией коэффициент риторических фигур мысли намного превышает уровень использования фигур речи. Фигуры мысли создают эффект движения сознания, а фигуры речи придают особую выразительность и акцентность этому процессу.

Очевидно, что на коммуникативно-логическую структуру текста-рассуждения оказывает непосредственное влияние фактор прагматической установки на адресата. Анализ текстов обнаруживает, что чем больше отдалён автор от адресата, тем больше текст чреват риторикой, тем больше используется общих, доходчивых, сильнодействующих ораторских приёмов оформления мысли. Убедительность рассуждения зависит от правильности выбранного способа распределения семантической информации относительно экстралингвистических факторов данной ситуации общения. Следовательно, процесс рассуждения невозможен без учёта прагматических факторов. Их единство и образует сущность рассуждения как речемыслительного процесса. В прямой зависимости от прагматической установки находится вся структура рассуждения: характер аргументации, доказательства, аналогия и вся система экспрессивно-стилистических приёмов и их динамическое взаимодействие.

Таким образом, анализ процессов текстообразования в английской прозе второй половины XVII века обнаруживает, что «рассуждение» являлось не одним из превосходящих элементов композиционно-речевой структуры нефикционального типа текстов, а было единственной основой цельнооформленного текста разных жанров – эссе, проповедей, медитаций. Называть ли все эти сочинения словом «эссе», можно спорить, но именно эту «речемыслительную» общность отрицать нельзя, что следует из анализа лингвистической организации текстов разных жанров.

Литература

1. Мордвинов А. Б. Рассуждение как тип текста / А. Б. Мордвинов // Вестник Моск. ун-та : Филология. – 1976. – №3.
2. Мордвинов А. Б. Некоторые особенности темпорального строения текста, представляющего рассуждение / А. Б. Мордвинов // Функциональные стили и преподавание иностранных языков. – М., 1982.
3. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение) : дис. ... д-ра филол. наук / О. А. Нечаева. – М., 1975.
4. Черемисина О. Н. Типы и функции композиционно-речевой формы «рассуждение» в современной английской прозе : дис. ... канд. филол. наук / О. Н. Черемисина. – М., 1986.
5. Панфилов В. З. Взаимодействие языка и мышления / В. З. Панфилов. – М., 1971.
6. Miller G. A. Plan and structure of behavior / G. A. Miller, E. Galanter, K. H. Pribram. – L., 1960.
7. Teylor J. The rule and exercises of holy dying / J. Teylor // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N.Y. ; San Diego ; San Francisco, 1982.
8. Temple W. Of Poetry / W. Temple // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N. Y. ; San Diego ; Chicago ; San Francisco, 1982.
9. Cowley A. Of solitude / A. Cowley // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N. Y. ; San Diego ; Chicago ; San Francisco, 1982.
10. Koppershmidt J. Rhetorica Aubstage zur Theorie / J. Koppershmidt // Geshichte und Praxis. – Hildesheim, 1985. – Vol. XII.
11. Croll M. W. The Baroque Style in Prose / M. W. Croll // Seventeenth Century Prose and Poetry. – N. Y. ; San Diego ; Chicago ; San Francisco, 1982.
12. Glanvill J. An Essay concerning preaching / J. Glanvill // Literary Criticism of Seventeenth-Century England. – N.-Y. : Alted. A. KNOPF, 1967 – P. 353–358.
13. Dryden J. A defence of an Essay of Dramatic Poesy / J. Dryden // Seventeenth-Century Prose and Poetry. – N.-Y. ; San Diego ; Chicago, Sel. And ed. By A. M. Witherspoon, 1982. – P. 605–613.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2014 р.

УДК: 81.373.612.2 (=161.2. =133.1)

Л. Р. Жук

**МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *УРОЖАЙ*
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ
ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ ХІХ СТ.)**

Жук Л. Р. Мовна репрезентація концепту *урожай* в українській та французькій мовах (на матеріалі лексикографічних джерел ХІХ ст.).

У статті розглядаються засоби вербальної репрезентації концепту *урожай* як однієї з базових одиниць української та французької лінгвокультури. Дослідження виконано на матеріалі лексикографічних джерел ХІХ ст., в українській та французькій мовах. Виокремлено основні та додаткові ознаки концепту, а також групу обрядово-ритуальних номінацій в обох мовах.

Ключові слова: концепт, антропоцентризм, етносвідомість, внутрішня форма.

Жук Л. Р. Языковая репрезентация концепта *урожай* в украинском и французском языках (на материале лексикографических источников XIX в.).

В статье рассмотрены способы вербальной репрезентации концепта *урожай* как одной базовых единиц украинской и французской лингвокультур. Исследование выполнено на материале лексикографических источников XIX века, в украинском и французском языках. Выделены основные и дополнительные признаки концепта, а также группа обрядово-ритуальных номинаций в обоих языках.

Ключевые слова: концепт, антропоцентризм, этносознание, внутренняя форма.

Juk L. R. Verbal representation of the concept *harvest* in Ukrainian and French (on the material of lexicographical sources XIX century)

The article deals with the verbal representation of the concept *harvest* as one of basic units in Ukrainian and French linguocultures. The research is based on the material of lexicographical sources XIX century, in Ukrainian and French. The main and additional features are studied in both languages and the group of ceremonial and ritual nominations is selected.

Key words: concept, anthropocentrism, ethnic consiousness, internal form.

Узаємозв'язок між мовою та пізнавальною діяльністю людини займає ключове місце в дослідженнях сучасних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Мова віддзеркалює в собі особливості сприйняття навколишнього світу її носіями, саме тому останні десятиліття антропоцентризм займає чільне місце в мовознавчих студіях. Підхід до вивчення мови заради «пізнання людиною самої себе» [3, с. 383] був розроблений ще В. Гумбольдтом. А в кінці XX ст. цей принцип особливо актуалізувався в ряді наук, що паралельно вивчають мову та людину, серед них лінгвосоціологія, когнітивна лінгвістика, лінгвоетнологія, лінгвокультурологія, етнолінгвістика. Базою для подібних студій стали праці Е. Бенвеніста, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Уорфа. Подальший розвиток окресленої проблематики відображений у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів, як-от Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, В. Старко, О. Тищенко.

Мова як механізм пізнання розглядається як об'єкт когнітивної лінгвістики. Останнім часом особливу увагу привертають етнічні особливості мовної репрезентації, які свідчать про зв'язок між когнітивною та етнолінгвістикою [5]. Ця взаємодія хоч і посіла центральне місце в наукових дослідженнях, однак відкритими залишаються багато питань.

Метою нашого дослідження є аналіз мовної репрезентації концепту *урожай* засобами лексичних одиниць української та французької мов. Матеріалом розвідки стали номінації, вибрані

методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел XIX ст., в українській та французькій мовах.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що концепт *урожай* не аналізувався в зіставленні двох мов. Комплексний підхід до здійснення досліджень у неблизькоспоріднених мовах, розглядаючи базові системи цінностей різних соціумів, дає змогу виявити глибинні, приховані поведінкові мотиви окремих носіїв мови й етносу загалом. Унікальна етносвідомість є тією призмою, крізь яку кожен народ категоризує навколишній світ. Відповідно, категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях і одночасно детермінуються ними. Категоризація ж навколишнього світу знаходить свою реалізацію через концепти.

Поняттєве наповнення концепту може мати деякі відмінності у представників різних соціальних, вікових груп. У носіїв різних мов один і той самий концепт може передбачати близькі емоційно-ціннісні та поняттєві елементи, а і носіїв однієї мови – різні елементи, що дають змогу спостерігати взаємодію загальнолюдського, національного й особистісного.

Окремі складники ментальної сфери етносвідомості виділяє О. Селіванова, а саме «відносно стійкі концептуальні структури, які несуть культурно ціннісну інформацію та представлені у знакових продуктах культури» [6, с. 250]. Інакше кажучи, той культурний екстракт у свідомості людини, зовнішньою оболонкою якого є просте слово, яке ця людина використовує в повсякденному спілкуванні, і являє собою концепт. Найбільш поширені слова з великою частотою вживання, що визначає їх важливість для формування концептуальної картини світу, стають значущими культурними концептами.

Ю. Степанов визначає три шари, які формують концепт. В основній ознаці концепт актуально існує для усіх тих, хто користується мовою певної культури як засобом взаєморозуміння та спілкування. У додаткових ознаках концепт актуальний лише для деяких соціальних груп. А третій шар концепту – етимологічна ознака, або внутрішня форма, відкривається в основному дослідниками. Для решти носіїв цей шар змісту концепту існує опосередковано, як основа, на якій виникли інші шари значень [7].

При зіставленні концептів, наявних у різних національних культурах, відповідно, і репрезентовані в їх мовах, можна спостерігати асиметрію у представленні одиниць. Аналізуючи величезний пласт сільськогосподарської лексики в українській та французькій мовах,

неможливо оминати ті номінації, які виступають як своєрідний ключ до відкриття віддзеркалених у мові особливостей етнічної свідомості двох культур. Обидва народи мають давню землеробську традицію, що зумовила особливе ставлення до зерна, хліба.

У словнику Б. Грінченка знаходимо цілу низку фонетичних варіантів номінації *урожай*: *рожай*, *врожай*, *уроджай*, *урожа*, *урож'я* [2, с. 2273, 2713]. Однак усі ці лексеми подаються будь-якого додаткового тлумачення, як ідентифікатор автор пропонує лише переклад слова російською мовою. Тому для виявлення прямого номінативного значення аналізованої лексеми звертаємося до академічного тлумачного словника української мови, у якому зазначено, що *урожай* – «загальна кількість злаків, овочів, плодів фруктових дерев, ягід, грибів і т.ін., що уродилися» [1]. Етимологічний словник виводить лексему *урожай* як «префіксальне утворення від давнішого **god-jajь*, з яким пов'язано рід, родити» [4, с. 44]. Б. Грінченко також фіксує низку лексем зі значенням «давати урожай», наприклад *родити* «*На одвороті гречка родить*»; «*Нам Бога не вчить, як хліб родить*» [2, с. 2272], *урожати*, *уроджати*, *уродитися* зі значенням добре виростати та принести плоди: «*вродилось просо таке славне*», «*Та вродиться та льониченько*» [2, с. 2714], *дорід* – хороший врожай: «*Дорід цього року був дуже добрий, і доводилося працювати багато*» [2, с. 626].

Як бачимо, внутрішня форма цих номінацій має очевидні сліди особливості світогляду мовців, відображаючи схильність до антропоморфізму та переносючи явища людського життя на зовнішній світ і навпаки. Народження та плід – ці два поняття у свідомості мовця співвідносяться як з людиною, так і з землею, звідси *родюча / неродюча* земля – це та земля, яка може принести багато плодів, відповідно, з неї можна буде зібрати хороший урожай.

В одному з поданих Б. Грінченком прикладів вживання номінації *урожай*, а саме «*Не вважай на врожай, в гречку сій, то хліб буде*» [2, с. 2713], актуалізується опозиція *врожай-хліб*. Лексема *уважати*, *вважати* мала значення *приймати до уваги* [2, с. 2654], а лексема *хліб* використовувалася як на позначення злакової культури «*в полі на корню*», тобто ще не зібраної, так і на позначення готового спеченого виробу [2, с. 2779]. Відповідно, *врожай* сприймається як щось потенційне, що може дати певний результат для людини, тоді як *хліб* – це те, що збрали, тобто конкретна реалізація певного виду діяльності людини, результатами якої вона може користуватися.

Додаткова ознака аналізованого концепту реалізована у ЛСВ 2, поданому в академічному тлумачному словнику, де *урожай* – *велика кількість, багатий збір вирощеного зерна, різних плодів і т.ін* [1], отже, спостерігаємо розширення поняттєвого змісту реалізації концепту і його заповнення новою змістовою формою «багатство».

У французькій мові основними способами прямої номінації концепту *урожай* є такі лексеми, як *récolte* та *moisson*, причому обидві реалізуються в мові кількома ЛСВ. У словнику французької мови Emile Littré значення лексеми *récolte* має у своїй структурі 2 ЛСВ: ЛСВ 1 – *процес зрізання, виривання продуктів землі та їх перенесення у місце, де вони повинні зберігатись аж до моменту використання/споживання*; ЛСВ 2 – *зібрані плоди / блага землі*, між ними наявний метонімічний зв'язок, який реалізується в моделі «дія – результат дії». У розглянутій номінації поняттєво-ціннісний складник співвідноситься передусім не з предметною зорієнтованістю, а з орієнтацію на дію. Ця лексема походить від лат. дієприкметника *recollectus* – *зібраний*, утвореного від дієслова *recolligere* – *recueillir* – збирати, підбирати. Звідси можемо зробити висновок про глибинне значення номінації *récolte*, пов'язане з однією з найдавніших форм діяльності людини, а саме збирання різних плодів для поживи [8, т. 4, с. 1514]. Якщо проаналізувати деривати з семою *sueill*, то можна спостерігати семантичне зміщення *збирати* – *збирати плоди* – *відділяти плоди від стеблини, плодоніжки*. У результаті такого зміщення Е. Littré фіксує одне зі значень лексеми *sueillette* [8, т. 1, с. 923] як збір урожаю деяких плодів, і саме у цьому значенні *sueillette* виступає частковим синонімом до лексеми *récolte*.

Друга лексема – *moisson* – походить від лат. *messis* – дериват від *meto*, *-ere косити, жати, зрізати*, вербалізуючи таким чином поняття про дію, за допомогою якої реалізується певний вид діяльності людини. Відповідно до тлумачень у *Dictionnaire de la langue française* поняттєві складники реалізуються в таких ЛСВ: ЛСВ 1 – *процес збирання зернових плодів, зокрема хлібних злаків*; ЛСВ 2 – *пора жнив*; ЛСВ 3 – *зібраний урожай зернових культур*. Ряд ЛСВ актуалізує переносне значення: ЛСВ 4 *moisson* – *велика кількість зібраного*: *Ce savant a fait une riche moisson dans les archives du royaume* – *цей учений зібрав багато цінного матеріалу у королівських архівах*; 5 ЛСВ – *moisson* – *рік*, звідси впливає вказівка на циклічність збору врожаю злакових культур, один раз на рік. Ще один образно-ціннісний елемент має вербальне паремійне вираження *En moisson et en vendange il n'y a ni fête, ni dimanche* – *коли прийшла пора*

збору врожаю, то немає ні свята, ні неділі. Ця паремія вказує на відношення мовця до процесу як до тяжкої та тривалої роботи, для виконання якої встановлюються певні часові межі, що не можна зсунути [8, т. 3, с. 593].

Французька номінація *moisson* в українській мові співвідноситься з номінацією – *жнива*. Б. Грінченко тлумачить іменник *жнива* як: 1. *Жатвенный сбор*. 2. *Жатвенная пора*. 3. *Доходное время* [2, с. 709]. Метонімічне відгалуження урожай – жнива – дохід реалізує один з образно-ціннісних складників концепту, де наявне перенесення значення збору урожаю переноситься на значення джерела отримання ймовірного зиску. Цей складник *отримання зиску, прибутку* у старофранцузькій мові був вербалізований лексемою *gain* – іменниковий дериват від *gagner* – Е. Littré виводить етимологію лексеми від верхньонімецького *weidanjan* – *пастити худобу* (це значення збереглося у французькій мові лише у номінації *gagnage*). У *langue d'oïl*, тобто групі мов, що ними розмовляли в північній частині Франції, із сільськогосподарського значення *пастити, щипати траву* – змістилося до значення *обробляти* – а пізніше *прибуток, отриманий від вирощеної культури*, поступово внутрішня форма номінації стерлася і у XIX ст. *gain* – позначає вигоду, зиск, прибуток, отриманий від будь-якої діяльності людини [8, т. 2, с. 1812].

Поняттєво-ціннісні компоненти номінації *moisson* вербалізовані частиномовними дериваціями *moissonnage* – *жаття, спосіб жаття*, *moissonné* – *зібраний, вижатий*, *moissonner* – *жати, збирати урожай злаків*, *moissonneur* – *жнець*, *moissonneuse* – *жниця та moissonneuse* – *машина для збирання зерна* [8, т. 3, с. 594].

В українській мові атрибутивними та номінативними поширювачами основної ознаки концепту жнива є: *жнець, жниварь, жниця, жнія, жнійка, жничка, жнивний, жнивовий, жаття, жатка* [2, с. 693, 709–710]. Емоційно забарвлені лексеми *женчик, жнійка, жничка, жниварик* [2, с. 697, 710] відображають шанобливе ставлення до хліборобів, що передавалося від покоління в покоління.

Цікавим є також фразеологізм *жати на один сніп* – «жити в злагоді». Очевидно, процес збору урожаю, до якого одночасно залучалося кілька людей, повинен був відбуватися злагоджено. Саме ця ознака злагодженості процесу і перенесена на позначення спільності наміру, дії: *«забудь свою кривду і сим робом нахилиши свою сем'ю до одного діла, до одних думок і будете всі жати на один сніп»* [2, с. 1533].

Негативне ставлення народу до недбайливого господаря, який не поспішає зібрати свій врожай, віддзеркалене у виразі *trouver la bourrique* – дослівно «знайти ослицю». А.-Ж. Вер'є стверджує, що цей фразеологізм пов'язаний з традицією прив'язувати ослицю в кінці поля того землероба, який нехтує своїми обов'язками вчасно приступити до збору врожаю [9, т. 1, с. 129].

У межах концепту виокремлюється група обрядово-ритуальних номінацій, пов'язаних із початком та закінченням збору врожаю.

У французькій мові номінація *rogation*, яка належить до релігійної сфери, має значення «процесії та молебні про урожай перед Вознесінням (травень – початок червня)». Давні вірування в те, що будь-яка робота повинна отримати благословення, спонукали людей звертатися до Бога з проханнями про допомогу, про дар. Навряд чи була відомою пересічному мовцю внутрішня форма номінації *rogation*, яка походить від лат. *rogationem* *деживат* від *rogare* – *просити*. Однак у свідомості звичайного носія мови вона співвідносилося зі збором урожаю, оскільки для того, щоб у майбутньому отримати гарний врожай, попередньо необхідно звернутись з проханням до бога. Це підтверджує й зафіксована в Е. Littré паремія *telles rogations, telle fenaison* – «які молитви, така й косовиця» [8, т. 4, с. 1743].

Початок збору урожаю виражений в українській мові номінацією *зажин*, *-нки*, *м.* – *начало жатвы* – *родъ обряда*. Цією номінацією позначався певний ритуал, з обов'язковими обрядовими діями та зверненням до Бога про допомогу: «*Ми, старії, тільки поїдемо поле зажати молодіж заохотити. Станем удвох, по постаті прийдемо, нажнем удвох снопок, поблагословимо своїх робітників, та й додому з снопом первачком*» [2, с. 770].

Завершення збору урожаю також мало свою мовну репрезентацію в українській мові: *обжинки*, *-ків*, *м. мн.* *Окончаніе жатвы и празднество по этому случаю. Чуб. III. 226. Ум. Обжиночки. Ой чий же то челядин обжиночки нарядив? Чуб. III. 229* [2, с. 1533].

Спільними для обох мов є наявність номінацій на позначення такого елемента закінчення збору врожаю, як останній сніп, що у французькій мові представлений словосполученням *dernière gerbe* [9, т. 2, с. 431]), а в українській – номінацією «*Стасова борода. Кустъ ржи, оставляемый на нивѣ въ концѣ жатвы*» [3, с. 431], де лексема *борода* стала значущою через зовнішню подібність до неї пригнутих до землі незжатих колосків.

Виокремлена група номінацій дає змогу стверджувати, що *урожай* у свідомості мовців – поняття не лише статичне, яке обмежується кількістю зібраного, або того, що потенційно отримують. Відповідний концепт охоплює й акціональні елементи – початок дії, власне процес, завершення дії, які являють собою необхідні передумови для отримання кінцевого результату.

Отож, виявлені ознаки концепту *урожай* в українській та французькій мовах відображають специфічні для кожного етносу уявлення про світ через мовну репрезентацію характерного для обох народів виду діяльності. Завдяки здійсненому аналізу вдалося виявити певні поведінкові особливості, притаманні українському та французькому народу. Однак, незважаючи на виокремлення спільних і відмінних змістових та структурних характеристик, розглядуваний концепт потребує подальших досліджень, зокрема з залученням не лише лексикографічних, а й етнографічних джерел, діалектного матеріалу, що сприятиме виокремленню додаткових репрезентативних елементів.

Література

1. Академічний тлумачний словник : Словник української мови : в 11-и т. – К. : наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4-х т. / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. – К., 1907–1909. – 2971 с.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М., 1985. – 452 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 7. – 2012. – 568 с.
5. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Восток-Запад, 2007. – 320 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
7. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – [2-е изд., испр. и доп]. – М. : Академический проект, 2001. – 590 с.
8. Littré E. Dictionnaire de la langue française. Tomes I-V. / Emile Littré. – Paris : Librairie Hachette et Cie, 1873 – 1874. – Т. 2. D-H. – 1874. – 2080 p. ; – Т. 3. I-P. – 1874. – 1396 p. ; – Т. 4. Q-Z. – 1874. – 2628 p.
9. Verrier A.-J. Glossaire étymologique et historique des patois et des parlers de l'Anjou [en 2 volumes] / A.-J. Verrier, R. Onillon. – Angers : Germain & G. Grassin, Imprimeurs-Editeurs, 1908. – Tome 1. – 528 p. ; – Tome 2. – 1908 – 587 p.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014 р.

УДК 821.161.2.

О. Б. Каневська, С. В. Щербак

РОЗГАЛУЖЕНІСТЬ, СКЛАДНІСТЬ І ВЗАЄМОДІЯ ОБРАЗІВ РОМАНУ «АПОСТОЛ ЧЕРНІ» ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Каневська О. Б., Щербак С. В. Розгалуженість, складність і взаємодія образів роману «Апостол Черні» Ольги Кобилянської.

У статті на основі аналізу роману О. Кобилянської «Апостол Черні» прослідковано розгалуженість, складність і взаємодія системи образів твору, що дає можливість виявити авторські особливості підходу до створення художніх образів.

Ключові слова: роман, письменниця, система образів, авторській підхід, розгалуженість.

Каневская О. Б., Щербак С. В. Разветвленность, сложность и взаимодействие образов романа «Апостол Черни» Ольги Кобылянской.

В статье на основе анализа романа О. Кобылянской «Апостол Черни» охарактеризованы разветвленность, сложность и взаимодействие системы образов произведения, что дает возможность выявить авторские особенности подхода к созданию художественных образов.

Ключевые слова: роман, писательница, система образов, авторский подход, разветвленность.

Kanevskaya O. B., Shcherbak S. V. The branching structure, the complexity and interaction of the images of the novel «The Apostle mobile» Olga Kobylyanska.

In article on the basis of the analysis of the novel O. Kobylyanska «The Apostle mobile» Prozman branching, the complexity and interaction of the system of images of works, which makes it possible to identify the author's particular approach to the creation of artistic images.

Key words: novel, writer, system images, the author's approach, the branching structure.

Творчість Ольги Кобилянської припадає на період зламу ХІХ і ХХ століть, у той час, коли в літературі відбувалися творчі шукання, які отримали назву модернізм. Письменниця не залишалася осторонь від літературного життя своєї доби, вона активно творила переважно в руслі неоромантичних традицій.

Ольга Кобилянська працювала в різноманітних жанрах великої й малої прози, у її творах розкривалися події Першої світової війни та довоєнне життя, героями були представники селянства, інтелігенції, міщанства. Письменниця чи не вперше в українській літературі підняла тему емансипації жінки, зображуючи сильну й незалежну особистість, що обстоює права жінки. Проблеми, порушувані авторкою у творах, є важливими й актуальними і для сьогодишньої

доби, для теперішнього читача, оскільки зображуване у творчості Ольги Кобилянської хвилює і наших сучасників.

Творчий шлях видатної письменниці, поетика її творів стали предметом дослідження багатьох літературознавців (В. Агеєва, Л. Білецький, З. Гузар, Т. Гундорова, М. Євшан, М. Лещенко, С. Павличко, В. Саєнко та інші). Але не всі питання, що стосуються аналізу її творів, індивідуально-авторського стилю, є розв'язаними. Тому, ураховуючи сучасні підходи до осмислення творчості письменників-модерністів, доцільним видається поглиблення аналітичної роботи з твором Ольги Кобилянської «Апостол черні».

Мета статті – з'ясувати специфіку втілення характерів персонажів у творі О. Кобилянської «Апостол черні».

У 1922 році О. Кобилянська завершує дві книги великого твору «Апостол черні» (надрукований у 1926 році), присвяченого висвітленню проблем соціально-громадського життя тогочасної Буковини, її різних верств населення. Проте основну увагу письменниця зосередила на питанні значення інтелігенції в суспільному житті [1, с. 64]. І. Демченко підкреслює: «Як і в багатьох своїх творах, Кобилянська в «Апостоли черні» використовує матеріали з життя родини Кобилянських, особливо з життя попередніх її поколінь. У цій частині чимало цікавих картин із життя галицьких і буковинських поміщиків, а також малозаможних шляхтичів, змушених служити управителями у графів» [2, с. 17].

Роман «Апостол черні», який спочатку мав називатися «Юліан Цезаревич», писався досить довго: письменниця розпочала його ще напередодні імперіалістичної війни. Твір друкувався протягом кількох років із перервами у празькому журналі «Нова Україна», а потім повністю вийшов у двох книжках у Львові, відредагований і дещо скорочений В. Сімовичем.

Роман О. Кобилянської, густо населений і поліфонічний, присвячений розв'язанню багатьох актуальних для того часу проблем (наприклад, батьків і дітей: батько і син, батько і його три доньки, бабуня і зв'язок поколінь тощо), висвітлює передусім головну – проблему національної інтелігенції, на плечі якої письменниця поклала обов'язок шукати шляхів боротьби за власну державу.

Проблема становлення української інтелігенції розв'язується письменницею через зображення складних стосунків між родинами та між поколіннями, їх взаємовпливами. Наприклад, родина Еви впливає на родину Цезаревичів, особливо на Юліана Цезаревича, саме через це

він спочатку приймає богослов'я, а пізніше йде до війська; ворожнеча між родинами Альбінських та Цезаревичів припиняється завдяки Дорі, яка покохала Юліана тощо.

Отже, художній хроном роману охоплює долі людей трьох поколінь і трьох родин – Цезаревичів, Захаріїв та Альбінських. Не нові у звичному розумінні проблеми (батьків і дітей, обов'язку і владних амбіцій, кохання молодих, що репрезентують ворогуючі ряди), завдяки основному стрижневі – міцному сплаву морально-етичного та національно-патріотичного аспектів, – підпорядкована проблемі виховання українців-державників.

Головний герой роману – Юліан Цезаревич – намагається стати «ідеальним християнином», «апостолом Черні», що сіяв Христову науку, студіює теологію, але, молодий і сильний, стає офіцером «апостолом меча» (дуже ненав'язливо письменниця утверджує ідею української військової могутності). У цьому персонажі поєднуються такі важливі, на думку Ольги Кобилянської, риси особистості, як: національна свідомість аж до мислення державницькими категоріями, твердість характеру, освіченість, джентльменство, «любов до своєї мови і нації». Виховною перспективою, накресленою в романі «Апостол черні», стає необхідність розвитку духовності, яка ґрунтується на національно-історичному почутті та християнських заповідях.

Виразником національних і християнських ідей у романі стає о. Захарій. Саме він є цей «апостолом черні», «ідеальним душ пастирем», його характеристика від автора пряма і виразна: *Був без лакомства на матеріальні здобутки, викладав дітям під голим небом Христову науку, вчив їх любити і шанувати один одного, тримаючись з собою, любити землю і поборювати брехню, хоч би яку дрібненьку* [3, с.79]. Він розуміє, якою страшною є «сірість» для людини. Життя священника має бути «апостольським». В уста о. Захарія письменниця вкладає слова з наріжним значенням: *Наш нарід є тою клавіатурою, з якою можна і мусимо добути звуки, що стали б з часом викінченим мистецьким твором. Апостол черні мусить бути і творчим духом моралі, серця та ума. Мусить ним справді наскрізь бути – не фарисойствувати в користь особистих, егоїстичних цілей, нижчих від то «черні», між якою живе і годується* [3, с.79]. О. Захарій не підтримує тих українців, які емігрують за море, «де машини і гроші світ обертають», він говорить, що у цьому світі наша людина «почувається, мов справжня тварина», стає «хитрішою», але не розумнішою. Етична програма о. Захарія не тільки

охоплює християнські заповіді, але й просякнута любов'ю до рідної землі, до України.

Зображені в романі персонажі складають певну систему, що презентує риси українського національного характеру, з-поміж яких важливими є сентиментальність, гнучкість, довготерпіння, флегматичність. Окрім вихідців з родини Цезаревичів, майже всі інші персонажі уособлюють саме такі риси. І священник Захарій, і його паніматка, і вчитель Рибка, і чоловіки Юліанових сестер – це типові фігури українців, що вибудовують державність подумки (мріють), але не вдаються до радикальних дій. Навчання дітей рідної мови чи наспівування українських пісень не просунуть українців до державності. О. Кобилянська змогла об'єктивно поцінувати українців як націю і художньо відтворити деякі складові менталітету.

Підкреслимо, що розкриттю характерів героїв сприяє вміле використання письменницею різноманітних художніх засобів і прийомів. Важливу роль у створенні образів персонажів також відіграють їх портретні характеристики (Юліан і Максим Цезаревичі, Дора, Ева): *Юлін гарний, темноволосий, з ясними очима, струнким ростом батька та ледве помітною мімікою брів, що надавало йому молодому обличчю вираз задумливості, у школі мав симпатію у своїх товаришів і вчителів. Був дуже щирий і сміливий* [3, с. 12]; *Оксана мала темне волосся, з класичним профілем, блідавої цери і сталевієї барви очима та чудно привабливим усміхом* [3, с. 11], інохарактеристики, насамперед зображення персонажів через розповіді про них інших героїв (наприклад, образ Едварда подається через розповідь Максима Цезаревича, ставлення Дори до тьоті Цілли, досить багато говорить Юліан Цезаревич про свого батька тощо).

Крім безперечних здобутків, у доробку О. Кобилянської з'являються і деякі такі речі, що свідчать про певний спад у творчості.

Зазначимо, що роман «Апостол черні», який є безперечним здобутком у творчому доробку Ольги Кобилянської, свідчить також про посилення суперечностей у її світогляді, надлишковою ідеалізацією представників духовного сану. Проте в цьому великому полотні є чимало проникливо змальованих картин української дійсності кінця XIX – на початку XX ст., талановито виписаних образів. Письменниці вдалося колоритно й правдиво змалювати окремі картини життя й побуту різних верств населення Буковини, показати народження в цьому краї української інтелігенції.

Загалом аналіз твору Ольги Кобилянської «Апостол черні» засвідчив, що письменниця зазнала творчої еволюції, передусім на жанрово-тематичному рівні, подавши текст, у якому сплелися риси роману ідей, роману виховання, сімейного та інтелектуального роману.

Література

1. Бортиняк М. Гірська орлиця / М. Бортиняк // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 64–65.
2. Демченко І. Національно-історичне почуття як вияв духовності (Апостол Черні О. Кобилянської) / І. Демченко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 74–81.
3. Кобилянська О. Апостол черні / О. Кобилянська – Л. : Каменяр, 1994. – 247 с.
Стаття надійшла до редакції 30.10.2014 р.

УДК 808.3-55.01:800.2/24

К. А. Качайло

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У ТВОРАХ О. ДОВЖЕНКА

Качайло К. А. Особливості функціонування конфіксальних іменників у творах О. Довженка.

У статті розглянуто особливості функціонування в художньому тексті, специфіку семантики та словотвірної структури конфіксальних іменників, використаних у кіноповістях О. Довженка; проаналізовано деривати, утворені шляхом приєднання до мотивуючої основи конфіксів із постпозитивними компонентами *-i/a*, *-ок*, *-ник*, *-иц(я)*, *о* (матеріально не виражена друга частина) та різноманітними препозитивними частинами.

Ключові слова: конфікс, постпозитивний компонент, конфіксальний дериват.

Качайло К. А. Особенности функционирования конфиксальных имен существительных в произведениях А. Довженко.

В статье рассматриваются особенности функционирования в художественном тексте, специфика семантики и словообразовательной структуры конфиксальных имен существительных, использованных в произведениях А. Довженко; анализируются дериваты, образованные путем присоединения к мотивирующей основе конфиксов с постпозитивными компонентами *-i/a*, *-ок*, *-ник*, *-иц(я)*, *о* (материально не выраженная вторая часть) и разнообразными препозитивными частями.

Ключевые слова: конфикс, постпозитивный компонент, конфиксальный дериват.

Kachajlo K. A. Peculiarities of functioning confixal nouns in O. Dovzhenko's literary works.

The article gives a broad outline of confixal nouns in a fictional text, their semantic, world building and functional peculiarities basing on Dovzhenko's cinematic stories. It also analyses derivations built by joining such confixes with postpositive components as *-i/a*,

-ок, -ник, -иц(я), ø (the second part is not materially expressed) as well as various prepositive elements to the motivational basis.

Key words: confix, postpositive component, confixal derivative.

Конфіксацію як словотвірне явище, а також окремі види формантів у слов'янському мовознавстві описали А. А. Амінова, Л. В. Владимірова, Е. В. Казанська, В. М. Марков, Г. О. Ніколаєв, М. К. Пишкало, В. П. Старинін, С. Х. Чекменьова, П. П. Шуба. В українській мові систему конфіксального словотворення іменників вивчали І. О. Іншакова, Л. М. Стовбур, С. В. Воропай та інші. Доречно згадати, що конфікс – це одна, двоелементна, переривчата морфема, яка виражає одне словотвірне значення і обрамляє твірну основу з обох боків. Початковий (препозитивний) та кінцевий (постпозитивний) компоненти цієї морфемі лише формально можуть збігатися з префіксом і суфіксом, оскільки значення префікса й суфікса не можуть складатись у єдине словотвірне значення. «Особливістю дериваційної семантики конфіксальних формантів є те, що їхня постпозитивна частина передає загальне відношення предмета до поняття, позначуваного мотивуючим словом (виконує класифікаційну функцію показника найменування предмета, особи чи абстрактного поняття), а препозитивна – конкретизує це загальне відношення, виражаючи різні значеннєві модифікації (лексичне співзначення)» [1, с. 16].

Словотворення мовних одиниць лінгвісти розглядають не тільки за словниковим матеріалом та мовою пам'яток, а й за текстами творів художньої літератури, оскільки використання письменниками тих чи інших дериватів свідчить про індивідуально-авторські риси митців, їх чуття слова та специфіку художньої мови.

Мета статті – з'ясувати особливості функціонування конфіксальних іменників у художньому тексті та їх семантику і словотвірну структуру. Джерельною базою для дослідження стали кіноповісті Олександра Довженка.

Фактологічний матеріал засвідчує шістьдесят два конфіксальних іменникових похідних слова, використаних митцем. Вивчення словотвірної структури означених дериватів дає змогу стверджувати, що в їх творенні взяли участь конфіксальні морфемі з постпозитивними частинами -/ї/а, -ок, -ник, -иц(я), ø (матеріально не виражена друга частина) та різноманітними препозитивними частинами.

За нашими даними, більшу частину всієї кількості дібраних конфіксальних дериватів складають ті, що утворені шляхом приєднання конфікса з постпозитивною частиною *-ї/а*, зокрема додаванням до твірної основи таких формантів: *об-...-ї/а*, *під-...-ї/а*, *без-...-ї/а*, *за-...-ї/а*, *по-...-ї/а*, *межи-...-ї/а*, *над-...-ї/а*, *недо-...-ї/а*, *роз-...-ї/а*, *перед-...-ї/а*, *пере-...-ї/а*, *су-...-ї/а*, *уз-...-ї/а*. Серед визначених тринадцяти афіксів найбільшою активністю при творенні іменників характеризується конфікс *без-...-ї/а*, який виокремлюється у словотвірній структурі дериватів із загальним значенням словотвірного типу «те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою», наприклад: а) найменування місцевості: *безмежжя* – *В холодне безмежжя неслись свист, і виття, і вищання радіошифрів* [2, с. 250]; *безлюддя* – *Холод осів на околиці, на безлюдді, під старим хлівом* [2, с. 449]; б) назви психічних, фізичних та емоційних станів особи: *безстрашя* – *Слава крові вашій і безстрашню!* [2, с. 258]; *безсоння* – *З туману почали виринати озброєні мокрі люди, з запаленими від безсоння очима* [2, с. 86]; *безсмертя* [1, с. 124] – *Раз у тисячу років куля не повинна брати людину. Це безсмертя* [2, с. 129]; *Тут боролось безсмертя зі смертю* [2, с. 235]; в) найменування моральних переконань та статусу людей: *безбожжя* та *безвір'я* – *Блудодійні й богоогидні схрещування деревес і злаків божих сіють у народі плевели безвір'я й безбожжя!* [2, с. 375]; *безправ'я* – *Чи творив він грізну історію свого народу і нещасної, загубленої в морі безправ'я й страшних випадковостей молодої своєї сім'ї?* [2, с. 231]; г) назви ознак навколишнього середовища: *безладдя* – *Тікали в безладді кінні і піші* [2, с. 389]; *безгоміння* – *І від глухого тупоту його ніг і жагучого шепоту серед сонного безгоміння утворилася така тиша* [2, с. 76].

Конфіксальні іменники з морфемою *по-...-ї/а* є прикладами реалізації кількох напрямків загального словотвірного значення: а) «те, що у просторі займає певне положення відносно чогось, що називає твірна основа», наприклад, найменування місцин: *подвір'я* – *На подвір'ях і кошарах ремітали лежма воли* [2, с. 73]; *бігли врозтіч мальовничі вулички й стежки до розкиданих у зелені подвір'їв та хат* [2, с. 338]; *покуття* – *Оставившись один, Запорожець зняв з покуття портрет Сталіна* [2, с. 169]; б) «те, що у часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірна основа», наприклад, назви відповідних об'єднань людей: *покоління* – *Мати-Земле! Зникнемо ми,*

змінюючись на твоєму лоні, **покоління** за **поколінням**, як хвилі в океані [2, с. 340]; подружжя – Іван і Уляна вирішили стати **подружжям** [2, с. 289]; найменування сукупності тварин: **поголів'я** – Архипові Білоконю, який підриває колгоспний лад, приховує насіння, нищить **поголів'я** худоби [2, с. 62]; назва стану людини: **похмілля** – З веселим **похміллям** вас [2, с. 386]; в) «подібний до того, що називає твірна основа», наприклад, найменування стану середовища: **повітря** [1, с. 131] – Все **повітря** прийшло в шалений рух [2, с. 236]; Воно ніби як **повітрям** перелетіло на мене [2, с. 252].

Цікавими за семантикою прикладами представлений словотвірний тип із конфліксом за-...-/й/а, загальне словотвірне значення якого полягає в називанні предметів, явищ, місць, що знаходяться позаду чогось або когось, названого твірною основою. У проаналізованих творах Олександра Довженка це в основному географічні назви, наприклад: **Запоріжжя** – Так і не почувши, звідки він родом, – з **Запоріжжя**, Рязані чи з далекого Сибіру, – сестра поволі виймає листа з конверта [2, с. 50]; **Заріччя** – на **Заріччі** що не хата – повнісінько окупантів [2, с. 272]; **Задніпров'я** – Орлюк оглянув своїх гостей, руїни навколо й величну далечинь **Задніпров'я** [2, с. 303]; **Загребелля** – Рятуй людей на **Загребеллі**. Потопають, чув? [2, с. 451].

Кілька конфіксальних іменників утворені шляхом приєднання до твірної основи форманта під-...-/й/а, який надає похідному слову значення розташування нижче чогось або під чимось, що називає твірна основа, наприклад, найменування місцин: **підпіччя** – Не підходь! – пролунав відчайдушний крик з **підпіччя**, після чого знов зацокотів кулемет [2, с. 323]; **підніжжя** – Вона поклала біля його **підніжжя** дитину, а сама припала до бронзових грудей і застигла [2, с. 307]; **підпілля** – представники влади й партійний актив вирушили на схід, залишивши в **підпілля** окремі лише групи організаторів опору [2, с. 260].

Решта конфіксів із постпозитивною частиною -/й/а утворюють поодинокі іменникові деривати, які можна об'єднати в такі лексико-словотвірні групи: а) назви певної місцевості або території, що є точкою перетину чогось, наприклад: **перехрестя** [1, с. 143] – оглядаючись на всіх **перехрестях**, чи не летить десь до нього казковою птицею рідна його доля, тільки зараз відчув він уповні своє горе [2, с. 176]; місця, що є точкою розгалуження чогось: **роздоріжжя** – По всіх **роздоріжжях** чули люди вночі, як стогнала в журбі земля

[2, с. 173]; території, що розташована перед чимось: *переддвір'я* – *Це були мертві переддвір'я Києва* [2, с. 286]; місцевості, що розташована між чимось: *Межигір'я* – *Раптом замигтів, запалахкотів вогнями весь правий берег від Києва до Вишгорода й Межигір'я* [2, с. 279]; місця, що знаходиться біля чогось: *узолів'я* – *В узолів'ї покійниці горіли свічки* [2, с. 380]; б) найменування частин тіла, що знаходиться зверху того, що називає твірна основа: *надпліччя* – *Від плечового суглоба гангрена поплазувала вже через надпліччя до шиї* [2, с. 282]; або розташована навколо того, що названо мотивуючим словом: *обличчя* – *Весь ясний соняшниковий світ стояв нерухомо, наче хор вродливих дітей, що втупили у височінь свої радісні обличчя* [2, с. 58]; в) астрономічна назва зі значенням сукупності: *сузір'я* – *В середині ХХ століття, коли все уже є, щоб перетворити всю землю в рай, в сузір'я її народів, великих і малих, – що зробили з Європою ваші загиблі батьки, які були отруєні мертвою ідеєю фашизму?!* [2, с. 316]; г) абстрактна назва зі значенням «те, що відбувається перед чимось, названим мотивуючим словом»: *передвістя* – *Немов передвістя біди скувало всю нашу землю* [2, с. 406]; д) найменування психологічного стану особи: *недовір'я* – *Лиманчук, хоча й підкоривсь наказу, сприйняв це як знак недовір'я і партизанської пихи* [2, с. 216].

Важливо зазначити, що слово *обличчя* використовується письменником у кожному дослідженому творі по кілька разів, наприклад: *Трохи заросле молоде обличчя, ясна усмішка* [2, с. 36]; *Суворі й задумливі обличчя в товаришів* [2, с. 51]; *На прощання Василь пригорнув Наталчину голову до свого серця, і обличчя його набрало на диво серйозного, глибокого виразу* [2, с. 74]; *Загорілі молоді обличчя припорошені золотим пилом степових шляхів* [2, с. 132]; *Високі небуденні думи світилися на їх простих обличчях* [2, с. 238]. Цікаво, що О. Довженко надає перевагу згаданому деривату, описуючи позитивних героїв, та використовує різні епітети: як *піт котився по запорошених обличчях і спинах* і як *виліскували зуби на веселих засмаглих обличчях* [2, с. 69]; *Засмалені сонцем, закурені, мокрі од поту обличчя виліскували радістю і здоров'ям* [2, с. 159]. Рідко автор згадує цю частину тіла, характеризуючи негативного героя, наприклад: *розлютився Чуприна чи Кравчина, через що кількість веснянок на його обличчі зразу потроїлась* [2, с. 70].

За даними фактологічного матеріалу, на другому місці за кількістю стоять конфіксальні іменники, утворені шляхом приєднання до твірної

іменникової основи конфіксів із другим компонентом *-ок*, зокрема таких: *за-...-ок*, *па-...-ок*, *полу-...-ок*, *при-...-ок*, *під-...-ок*, *про-...-ок*. Словотвірний тип із конфіксом *за-...-ок*, загальне словотвірне значення якого полягає в називанні того, що знаходяться позаду чогось або когось, названого твірною основою, представлений найширше. Наприклад, у текстах кіноповістей Олександра Довженка зафіксовані найменування місць, що знаходяться позаду або на задній стороні того, що названо мотивуючим словом: *запічок – А кому не вистачало місця за столом, ті сиділи на лавах, на скрині, на полу і навіть у запічку* [2, с. 102]; *Генерал витяг з запічка пучечок сухих чорнобривців, понюхав і ледве не заплакав* [2, с. 306]; *Я одкриваю очі і не встигаю ще як слід прочуматись, аж мати підходить до запічка* [2, с. 446]; *Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянці* [2, с. 447]; *засторонок – Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати* [2, с. 440]; *застінок – У застінку били й катували людей* [2, с. 179]; *завулок – довгий курний слід клуботів за ним над тихими завулками* [2, с. 76]; *Ось вона загнала їх у завулок і схопила* [2, с. 193]; або *заулок – Билися в заулках врукопашну, вручну* [2, с. 126]; *затишок – Нема щастя! Нема затишку! Втрачено спокій в Європі* [2, с. 39].

Два деривати, за нашими даними, утворені шляхом приєднання конфікса *про-...-ок*. Ці іменники є прикладами реалізації словотвірного значення «те, що знаходиться або розташовується між тим, що називає твірна основа», наприклад: просторові найменування *провулок – В темному провулку перешиптувалась група повстанців* [2, с. 89]; *Вздовж города провулком біг переляканий всмерть його товариш Гаркавенко Іван* [2, с. 160]; *Олеся й Христя бігали у тісних містечкових провулках біля станції* [2, с. 193]; *Пройшла один провулок, другий* [2, с. 375]; *просвіток – Важкі хмари облягали небо, й не було майже просвітку* [2, с. 260].

Решта конфіксів виокремлюється у словотвірній структурі поодиноких прикладів. Морфема *під-...-ок* наявна в найменуванні особи, яка ще не досягла повного виявлення ознак, названих мотивуючим словом, наприклад: *підліток – На зріст куркуляка був такий високий, що Василь перед ним здавався підлітком* [2, с. 72]; *Ідуть! Німці ідуть! – гукнув одчайдушно у вікно переляканий підліток і зник* [2, с. 84]; *Молоді юнаки, підлітки, й старі батьки, і навіть дівчата, котрим у століттях не снилось ніколи таке життя, творили в загонах сувору помсту народу* [2, с. 224].

Конфікс *на-...-ок* надає похідному слову значення неповноти вияву того, що називає твірна основа. У кіноповідстях письменника це найменування місцевості, наприклад: *пагорок* – *На мальовничому пагорку край села <...> в неділю по обіді зійшлась сила народу* [2, с. 68]; *На вишгородському пагорку цвіли вишині* [2, с. 339]; *Загасли жертвовники на пагорку, іржаві танки зяли чорно-рудими пробоїнами* [2, с. 340].

Словотвірне значення «розташування поблизу того, що називає твірна основа» реалізується в іменнику з конфіксом *при-...-ок* – найменуванні місця: *припічок* – *Сядеш у карцію, – сказав Макар і понюхав на припічку смажене порося* [2, с. 451]. Наявний один дериват з морфемою *полу-...-ок*, який є назвою предмета, що наполовину менший від названого твірною основою: *полумисок* – *Від хатини підходили до нього син Опанас і онуки, Василь і Ория, з полумиском грушок* [2, с. 58].

Далі за кількістю йдуть деривати, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів з постпозитивною частиною *-ник*, зокрема таких: *су-...-ник*, *під-...-ник*, *на-...-ник*, *спів-...-ник*, *по-...-ник*, *без-...-ник*. Як показав фактологічний матеріал, такі конфіксальні іменники є переважно назвами осіб або істот зі значенням «той, хто є спільником у чомусь», наприклад: *сучасник* – *я, народжена для добра людина, мушу якось освідчитись моїм сучасникам, друзям і ворогам усього світу* [2, с. 249]; *холодна бистрина понесла його вниз за течією разом з тисячами його сучасників* [2, с. 281]; *Так, містер Майєрс сказав, що це геніально і що він щасливий бути вашим сучасником взагалі* [2, с. 350]; *напарник* – *Ревуть бики од пахоців кривавих і риють землю рогом коло забитих напарників своїх рогатих* [2, с. 153]; *Пораненого Гаркавенка відразу ж замінив його напарник Грачов* [2, с. 254]; *співбесідник* – *Саме в цей час до співбесідників швидко підійшов чиновник особливих доручень* [2, с. 351]. Значення «той, хто не має чогось, названого мотивуючим словом» простежується в конфіксальному іменнику *безвірник* – *І тут ти проти бога, нечестивець, безвірнику лукавий!* [2, с. 453].

У кіноповідстях Олександра Довженка наявні з означеними конфіксами й назви певних явищ або предметів, наприклад: *супутник* – *Довго говорили вони про страшне, і обом їм такий присмний був цей нічний пухнастий супутник юності* [2, с. 74]; *Однак по мірі наближення німців у многих забігали по спині мурашки, та тут їх зразу ж виручив природний супутник їхнього життя – сміх* [2, с. 240]; *посередник* – *знайшов спосіб створення нових рослин на*

основі віддаленої гібридизації, шляхом використання **посередника** [2, с. 396]; підсвічник – і знову **підсвічники** й ложки – все це носилось гарячим маревом перед очима лютих куренів [2, с. 124].

Деривати, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом (без-... \emptyset , не-... \emptyset , при-... \emptyset), налічують п'ять мовних одиниць. Так, наприклад, конфікс без-... \emptyset виокремлюється в похідних словах, які називають «те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою». За нашими даними, це найменування місцевості: *безодня – Постояв осиротілий батько в полі, і хоч не було навколо ні безодень, ні гір, здавалось, голова його сягала неба* [2, с. 77]; *Стою опівночі над безоднею скорботи, аби не взяв його ні меч, ні вогонь, ні вода* [2, с. 250]; *Куди покотився б світ? В яку безодню?* [2, с. 257]; а також найменування особи: *бездара – А чи вони такі вже бездари?* [2, с. 406].

Конфіксальні іменники з афіксом не-... \emptyset містять значення заперечення чогось, названого іменниковою основою. В опрацьованих художніх текстах зафіксовано назву істоти: *немовля – Ось підвелась мати, пригортаючи до грудей немовля* [2, с. 39]; *сказав один немолодий уже поранений, тримаючи на грудях забинтовану руку, як немовля в білосніжних пелюшках* [2, с. 267]; та найменування дня тижня: *неділя – була ще неділя і яесь свято* [2, с. 57]; *в неділю сюди сходились на посиденьки й сиділи в піску баби* [2, с. 62]. Морфема при-... \emptyset виокремлюється у словотвірній структурі іменника, що позначає неповноту вияву дії: *приклад «напівтемрява після заходу сонця»* [1, с. 189] – *Дівчат любив лише в приимерку* [2, с. 75].

За нашими даними, зафіксовано лише два іменники, утворені шляхом приєднання до твірної основи конфіксів з другою частиною -иц(я). Зокрема, шляхом приєднання форманта по-...-иц(я) виникло слово, яке є назвою задньої частини голови над шиєю: *потилиця – Вбитий у потилицю офіцерською кулею, він тихо падає* [2, с. 35]; *Якщо я зажадаю пострілу не в потилицю, а в око?* [2, с. 53]; *На потилицю насідайте!* [2, с. 244]. Морфема о-...-иц(я) виокремлюється у словотвірній структурі найменування місцевості, яка прилягає до основного місця проживання людей: *околиця – Живе швець десь на протилежній околиці міста* [2, с. 49]; *Каламутними потоками вступали окупанти на площі, розтікалися по околицях* [2, с. 86].

Отже, використані в кіноповістях Олександра Довженка конфіксальні іменники мають цікаву семантику й особливу

словотвірну структуру, що дає змогу зробити висновок про певну важливість їх функціонування в художньому творі.

Література

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. – 480 с.
2. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко. – К. : Наукова думка, 1986. – 710 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373

Г. П. Клімчук

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ БАЗИ ПУБЛІЦИСТИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Запозичення як джерело формування лексичної бази публіцистики М. Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню чужомовної лексики латинського, німецького, польського та російського походження в публіцистичній спадщині М. Грушевського; здійснено аналіз семантичного складу, структурних і функціональних особливостей запозичень, з'ясовано їх стилістичний статус у сучасній літературній мові.

Ключові слова: запозичення, латинізм, германізм, полонізм, русизм, словотвірне калькування, семантичне калькування, західноукраїнська мовно-літературна традиція.

Климчук Г. П. Заимствование как источник формирования лексической базы публицистики М. Грушевского.

Статья посвящена исследованию иностранной лексики латинского, немецкого, польского и русского происхождения в публицистическом наследии М. Грушевского; осуществлен анализ семантического состава, структурных и функциональных особенностей заимствований, определен их стилистический статус в современном литературном языке.

Ключевые слова: заимствование, латинизм, германизм, полонизм, русизм, словообразовательное калькирование, семантическое калькирование, западно-украинская традиция литературного языка.

Klimchuk G. P. Borrowings as source of lexical base forming in M. Hrushevsky's social and political essays.

The article is devoted to investigation of lexical borrowings from Latin, German, Polish and Russian in M. Hrushevsky's social and political essays; the analysis of semantic, structural and functional features of such borrowings are made and their stylistic status in the modern literary language is also determined.

Key words: lexical borrowings, latinism, germanism, polonism, russism, word-formative calquing, semantic calquing, Western Ukrainian literary language tradition.

Упродовж усього XIX ст. словниковий склад української мови переживав справжню революцію. Літературні контакти, узаємодія споріднених літературних мов у період національного ренесансу значно збагатили лексичний склад української мови. Висока відтворюваність чужоземних запозичень в українському слововжитку кінця XIX – початку XX ст. була не лише наслідком міжмовної інтерференції, спричиненої впливом на українську мову в результаті безпосереднього контактування територіально суміжних мов країн-завойовників, але й зумовлювалася дією суто лінгвістичних чинників, зокрема потребою залучення нових виражальних засобів для номінації абстрактних понять із царини матеріального та інтелектуального життя, яких, через відсутність державності й недостатню сформованість вищих функціональних стилів, українській мові вкрай бракувало. З огляду на це проникнення окремих елементів норм німецької, польської, російської й інших мовних систем в українську було «природно неминучим, оскільки вони (мови – Г. К.) мали за собою тривалу традицію офіційно-адміністративного вживання і виступали провідниками-посередниками в засвоєнні українською мовою нових реалій і понять, пов'язаних із культурними здобутками сусідніх народів» [7, с. 88]. Подолання дефіциту власних номінативних засобів чужомовними лексичними надходженнями в цей час реалізувалося передусім потугами національно свідомої української інтелігенції, представники якої намагалися інтелектуалізувати рідну мову, піднести її до рівня стилістично виповнених західноєвропейських.

Історія функціонування в українському лексиконі запозичених лінгвоодиноць неодноразово була предметом зацікавлення вітчизняних та зарубіжних учених. З-поміж розвідок, присвячених узаємодії української й інших близько- і дистантноспоріднених мов, варто відзначити праці В. Акуленка, А. Вінченза, Й. Дзендзелівського, Б. Кобилянського, Л. Масенко, О. Онишкевича, С. Семчинського та ін. Щодо опрацювання складу чужоземного словесного матеріалу в тезаурусі української мови кінця XIX – початку XX ст., то окремі аспекти цього питання висвітлено у працях О. Муромцевої й І. Черкез. Ґрунтовне дослідження диференційних ознак лексико-фразеологічної організації буковинських писемних джерел окресленого історичного періоду у плані відображення в них явищ інтерференції, характерних для тогочасного західноукраїнського середовища, здійснено в численних лінгвістичних студіях Л. Ткач. Логічним продовженням наукової розробки відповідної

проблеми видається вивчення запозичень у мовно-публіцистичній практиці М. Грушевського, яка містить цінну інформацію про типовий для кінця ХІХ – початку ХХ ст. семантичний склад чужомовних слів, їх хронологію, частотність функціонування та виражальні можливості в текстах нехудожніх стилів. А відтак мета нашої публікації полягає в тому, аби дослідити лексику чужоземного походження, засвідчену публіцистичною спадщиною М. Грушевського, виявити структурні, семантичні, функціональні особливості запозичень та з'ясувати їх стилістичний статус у сучасній літературній мові.

Запозичена лексика – вагомий стилеутворювальний компонент мовотворчості М. Грушевського на різних хронологічних етапах його суспільно-політичної діяльності. Активне використання чужомовних виражальних засобів в аналізованому публіцистичному доробку насамперед зумовлене прагненням ученого абстрагувати, інтелектуалізувати український лексикон, збагатити його тематичний діапазон та піднести до рівня інших високорозвинених мов.

Відчутну кількісну перевагу з-поміж зафіксованих нами чужоземних засобів виявляють слова латинського походження. Із погляду семантики це передусім вербальні знаки для номінації нових на той час понять зі сфери матеріального й духовного буття, що належать до шару книжної лексики та реалізують у публіцистичних текстах дефінітивну функцію, наприклад: *В останніх енуціяціях з польської сторони се було піднесено досить виразно, а не треба було й таких заяв, щоби знати наскільки се важно з становища польської політики, в Галичині спеціально* [3, с. 58], де **енуціяція**, лат. – «урядова заява» (пор.: пол. **enuncjacja**, книжн. – заява, декларація); *Се була, позволю собі назвати, перша сецесія вищих верств українсько-руського народу* [1, с. 113], де **сецесія**, лат. – «відступництво» (пор.: пол. **secesja** – 1) відокремлення, відпад; 2) мистецький стиль; нім. **die Sezession** – відокремлення, відділення); *...як я вже казав, тутешню габілітацію можна щодо вимог прирівняти більш-менш зі степенем магістра російських університетів* [1, с. 186], де **габілітація**, лат. – «право викладання в університеті» (пор.: пол. **gabilitacja** – прилюдний захист дисертації); *Киньмо лише оком на попереднє століття, що сими днями закінчилося й стало ціле предметом історичної обсервації* [1, с. 208], де **обсервація**, лат. – «спостереження» (пор.: пол. **obserwacja**, книжн. – спостереження; нім. **die Observation** – спостереження, стеження). Аналіз лексикографічних джерел окресленого періоду дає підстави

стверджувати, що здебільшого такі латинськомовні одиниці в кінці XIX – на початку XX ст. обслуговували західноукраїнський варіант літературної мови і становили спільний лексичний фонд української, польської й почасти німецької мов.

Подекуди натрапляємо на випадки переосмислення семантичної структури термінів-латинізмів, у результаті чого відбувається розширення їх семантико-стилістичних характеристик і перехід із розряду термінолексем до категорії загальноживаних слів: *Прихильники і друзі Галичини – се були прихильники України будочої, відродженої, оновленої, видвигненої з вікового розпаду і атрофії* [2, с. 119], де *атрофія*, *перен.* – «занепад, деградація» (пор.: *атрофія*, лат – 1) біол., мед. прижиттєве зменшення розмірів органа або тканини в організмі тварин і людини; 2) *перен.* притуплення, утрата якогось-небудь чуття, властивості [4, с. 133]; *Історія минушого століття оправдовує сей молодецький запал, сі надії, які покладаємо на енергію національного організму-реконвалесцента, з якою він поновлює понесені straty* [1, с. 208], де *реконвалесцент*, *перен.* – «нація, що перебуває на стадії відродження» (пор.: *реконвалесцент*, мед. – людина, яка ще не одужала остаточно, але вже не має яскраво виявлених клінічних ознак хвороби [5, с. 495]). Як видно з комунікативних ситуацій, автор переосмислює передусім зміст медичної термінології, послуговуючись нею як засобом вторинної номінації конкретних явищ чи реалій національного життя. Образне ототожнення українського народу з хворим організмом людини, очевидно, пояснюється основними положеннями історіософської концепції М. Грушевського, згідно з якою суб'єктом культурно-історичного поступу є «нарід» – «жива національна індивідуальність», пов'язана в єдине ціле антропологічними, психофізичними і культурними прикметами. Проводячи паралелі між реаліями тогочасної суспільної дійсності й біологічними процесами, що протікають у людському організмі, учений зосереджує увагу реципієнта на яскравих художніх метафорах, завдяки чому забезпечує адекватність й ефективність сприйняття концептуальної змістової інформації.

Органічним компонентом публіцистики М. Грушевського виступає й тематично розмаїтий пласт лексичних елементів німецької етимології, засвоєних українською мовою у формі прямих чи опосередкованих власне лексичних запозичень, наприклад: *Практична політика не забава, не «штука для штуки», вона ставить своїм завданням служити живому життю народу...* [2, с. 276], де *штука* (< нім. *das*

Stück) – «мистецтво» (пор.: пол. *sztuka* – 1) мистецтво; 2) штука; 3) п'еса); *Є тут три великі, двометрові полотна – краєвиди, три менші, чотири портрети і двадцять вісім студій і шкциів різної великості* [1, с. 223], де *шкци* (<нім. *die Skizze*) – «нарис» (пор.: пол. *szkic* – нарис; ескіз); *VI том «Історії» був одною з перших наукових книжок, друкованих на новому ґрунті, вислано спеціального зецера і коректора для ведення видань* [3, с. 195], де *зецер* (<нім. *der Setzer*) – «особа, яка займається набором тексту; складач» (пор.: пол. *zecer* – складач). Спостереження за функціональним навантаженням пролістрованих лінгвоодиниць доводить, що загалом використання таких мовних засобів було зумовлене потребою номінації понять із різноманітних царин матеріального й духовного життя українського суспільства, а тому лексичні германізми мають у досліджуваних публіцистичних текстах переважно інформативно-комунікативне призначення й позбавлені стилістичної виразності.

Подекуди простежуємо вживання стилістично маркованих германізмів, що використовуються адресантом для негативно-оцінної характеристики певних осіб, подій чи явищ об'єктивної дійсності, напр.: *Молодий маляр-дилетант Турбацький виставив кільканадцять образів – переважно «фушерки»* [1, с. 205], де *фушерка* (<нім. *die Pfuscherei*) – «халтура, несумлінна робота»; *Сі неясні передчуття, сі передчасні в кожнім разі рахунки уже роблять новий настрій – охоту показати український елемент незвичайно «політично-дозрілим», <...> отрясти його з підозрив усякого політичного «вархольства», «гайдамацтва»* [2, с. 258], де *вархольство* (<нім. *wahr* «істинний» + *die Hölle* «пекло») – «справжнє пекло»; *Сучасний український Сенька, значить, знайшов свою шапку, й може уматувати в ній, скільки йому завгодно* [2, с. 91], де *уматувати* (<нім. *der Staat* – «хизування»; *mit etwas Staat machen* – «виставляти напоказ, хизуватися») – «хизуватися». Спродуковані на українському мовному ґрунті від німецьких запозичень такі деривати забезпечують емоційно-експресивне навантаження суспільно-політичних статей, сприяють їх увиразненню.

Одним із специфічних різновидів німецького впливу на українську мову окресленого періоду, що виразно простежується на матеріалі публіцистичної спадщини М. Грушевського, є калькування. Традиційно кальки прийнято диференціювати на лексичні (словотвірні) й семантичні.

Під словотвірними кальками у пропонованій розвідці розглядаємо

лексеми, що виникли на українському ґрунті в результаті буквального перекладу німецьких еквівалентів, наприклад: *Більш як чотириста селян приїхало з ріжних кутів Галичини як вибрані повітовими зборами відпоручники* [3, с. 47], де *відпоручник* ← нім. *der Sendbote* [*senden* «відправляти, відсилати» + *der Bote* «посланець, кур'єр, посильний; розсильний»] – «представник, посильний, уповноважений»; ...*зборам грозить дуже мала чисельність, а що для правосильності зборів треба тільки 50-х членів, то Виділ і прибрані ним почесні члени мають можливість великої переваги a priori* [3, с. 84], де *правосильність* ← нім. *Rechtkraft* [*Recht* «право» + *Kraft* «сила»] – «правомочність»; *В сім краю руська організаційна робота оперує головно тільки селянством і священством, бо більша носіість* («крупная поземельная собственность») *в руках поляків і жидів, міщанство переважно спольщене...* [1, с. 141], де *носіість* ← нім. *der Besitz, das Besitzen* [*be* «невідокремлюваний німецький дієслівний префікс, що означає доконаність, завершення дії» + *setzen* «сідати»] – «володіння, власність». Як демонструють комунікативні ситуації, в аналізованому мовному матеріалі зазначена категорія запозичень репрезентована передусім суспільно-політичними терміноодинацями, що активно функціонували в галицькому комунікативному просторі, однак на сьогодні відійшли до пасивного словника української мови.

Крім словотвірного, у публіцистичному доробку М. Грушевського виявляємо випадки семантичного калькування німецьких еквівалентів, коли під впливом мови-моделі слово мови-реципієнта починає розширювати своє значення. Відповідний різновид калькування загалом виникає тоді, коли зв'язки між контактуючими лінгвоспільнотами настільки стійкі, що мовці починають автоматично переносити семантичні відтінки, притаманні чужомовним лексемам, на ідентичні одиниці рідної мови. Розпізнавальним тлом семантичних кальок є насамперед залучення широкого контексту, наприклад: *Після того, в квітні 1894 р., мене заіменовано звичайним професором до Львова* [1, с. 119], де *заіменовано* – «призначено на посаду» (пор.: нім. *benennen* – 1) називати, іменувати; 2) висувати (кандидатуру); *ernennen* – призначати; *nennen* – називати; давати ім'я; пол. *mianować na stanowisko* – призначити на посаду); ...*з браку кваліфікованих кандидатів русинів «прийдеться» раді шкільній з konieczności обсаджувати їх (школи – Г. К.) поляками та польками, зовсім не обізнаними з руською мовою* [1, с. 275], де *обсаджувати* –

«укомплектовувати (призначати) вчительський склад» (пор.: нім. *einsetzen* – 1) вставляти; поміщати; вправляти; вшивати; 2) призначати на посаду (*ким*); укомплектовувати; 3) вводити в дію; 4) *військ.* вводити в бій; 5) саджати; *setzen* – 1) поставити; покласти; посадити; 2) установити; призначити; пол. *obsadzić* – 1) обсадити (чимось); 2) зайняти посаду, 3) призначити на посаду, укомплектувати штати). Більшість таких семантичних германізмів є репрезентантами західноукраїнського зразка літературної мови досліджуваного періоду. Вони представлені передусім граматичним класом дієслів, зрідка іменниками, що обслуговували на зламі XIX і XX ст. сферу офіційно-ділового адміністрування й соціально-політичного життя.

Окремим і досить помітним пластом лексики, до якої часто апелює М. Грушевський, є запозичення з польської мови. Високу частотність польськомовних елементів у статтях публіциста, очевидно, спричинила тривала професійна діяльність на теренах Західної України, а зокрема у Львові, де впродовж XIX й аж до початку XX ст. відбувався своєрідний соціальний кругообіг полонізмів. За спостереженнями Л. Ткач, польські лексеми входили в мовленнєве середовище тогочасної інтелігенції як «необхідний номінативний мінімум, у разі ж номінативної надлишковості відбувалася їх стилістична спеціалізація» [6, с. 28].

За структурно-семантичними особливостями засвідчені нами в публіцистиці М. Грушевського польськомовні елементи сегментуємо на три групи: словотвірні, лексичні та семантичні.

Під словотвірними полонізмами розглядаємо похідні утворення, у будові яких міститься спільна для польської й української мов у зв'язку з їх генетичною спорідненістю коренева складова, а нормативні для українського вжитку афіксальні морфеми субститууються співвідносними польськими еквівалентами, наприклад: *Закупно друкарні й видатки на її урядження пожерли не тільки всі зібрані гроші з жертв і членських вкладок (<...>), але впровадили Товариство в значні довги...* [1, с. 188], де *закупно* – пол. *zakupno* – суч. укр. «купівля»; *Можність вести високу політику була страчена українською суспільністю* [1, с. 240], де *можність* – пол. *możliwość* – суч. укр. «можливість»; *...ся дрібна шкільна історія, роздута педагогами-кар'єровичами, раптом набрала кислого гумору в наших політичних кругах...* [2, с. 258], де *кар'єрович* – пол. *karierowicz* – суч. укр. «кар'єрист». Абсолютними синонімами до таких дериватів у сучасному узусі виступають слова того самого кореня, проте з відмінними афіксальними формантами.

Аналізований фактичний матеріал виявляє й чималу кількість фонетично адаптованих до законів української орфоєпії лексичних полонізмів, тобто лінгвоодиниць, що постали на власне польському ґрунті й унаслідок лексичної інтерференції були перенесені в українську мову (*І не робив її потайки, аби укритися перед ухом і оком Виділу, а одверто на підставі ухвал Виділу, інформуючи Виділ про все, пильнуючи, аби нові підприємства на Україні (книгарні) виказувалися перед Виділом рахунками і справозданнями, сам наглядав їх і домагався контролю Виділу на місці* [3, с. 188], де **справозданнє** (< пол. *sprawozdanie*) – «звіт; доповідь»; *В грудні минулого року вислало воно (НТШ – Г. К.) меморіал до міністерства, де вичислило як найбільше й найближче потрібні такі катедри: на філософії – по одній кафедрі класичної філології, математики й природничих наук <...> на медицині – катедру **положництва**, з огляду на потреби львівської школи повитух* [1, с. 184], де **положництво** (< пол. *położnictwo*) – «акушерство»; *Всякі жертви просимо адресувати до Наукового товариства імені Шевченка, в **заряді** котрого стоїть Академічний дім* [1, с. 278], де **заряд** (< пол. *zarząd*) – «управління»), та запозичень окремих значень слів, поява яких була наслідком семантичної інтерференції, спричиненої впливом на українську мову польської (*Відчит проф. Грушевського на науковій **академії**, спорядженій дня 1 падолиста 1898 р. на пам'ятку столітніх роковин відродження українсько-російської літератури* [1, с. 111], де **академія** – «урочисті збори» (пор.: пол. *akademia* – 1) академія (instytucja); 2) урочисті збори (impieza)); *Вибрано Костомарова професором в Петербурзькiм університеті, сила людей ходила на його **виклади*** [3, с. 307], де **виклад** – «лекція» (пор.: пол. *wykład* – лекція); *Не забракне, певно, й нових **вкладок** і легатів на сю в високій мірі симпатичну ціль, коли вона буде переведена в життя* [1, с. 243], де **вкладка** – «матеріальний внесок» (пор.: пол. *wkładka* – матеріальний внесок)). Аналіз змісту продемонстрованих мовленнєвих ситуацій свідчить, що лексичні та семантичні полонізми в політичній спадщині М. Грушевського переважно обслуговують офіційно-ділову й культурно-інтелектуальну сфери суспільного життя і виступають своєрідним «номінативним мінімумом» для відображення нових явищ позамовної дійсності. У сучасній мовно-літературній традиції відповідні значення занепали: вони або взагалі не відтворюються «Словником української мови», або ж супроводжуються ремарками *застаріле, розмовне чи діалектне*, що не завжди об'єктивно віддзеркалює їх стилістичний

потенціал у мовленні української інтелігенції на зламі XIX і XX ст.

Помітний пласт у мовленнєвій практиці М. Грушевського становлять запозичення з російської мови. Загалом окреслені лінгвоодиноці виступають у ролі стилістично нейтральних номінативних засобів і характеризуються чітко окресленою офіційно-діловою специфікою. Передусім це назви безпосередніх суб'єктів політики, номени юридично-правового змісту, найменування загальних абстрактних понять, номени осіб за їх посадовими обов'язками й ідеологічними переконаннями, назви документів, наприклад: *Особливо коли в його (Хмельницького – Г. К.) власній свідомості війна, піднята в інтересах козацької верстви, перетворилася в боротьбу за права цілого народу, за независимість України, і він уже не хотів миритися з польським правительством на дрібних компромісах...* [1, с. 236], де **независимість** (<рос. **независимость**) – «незалежність»; **правительство** (<рос. **правительство**) – «уряд»; *Парламентська група автономістів <...> також не визначається одностайністю й одностайністю* [1, с. 361], де **одностайність** (<рос. **единодушие**) – «єдність, спільність, одностайність». Хронологія опрацьованих текстів доводить, що переважна частка наведених русизмів репрезентує ранню публіцистику М. Грушевського і майже відсутня на пізніших етапах його мовотворчості. Наявність цих лексичних засобів у творчій спадщині східноукраїнської інтелігенції була закономірним наслідком усталеної на той час у Наддніпрянщині російсько-української двомовності, яка призвела до обмеження функціонально-стилістичного розвитку української мови та її поступового витіснення з вищих сфер суспільного життя російською.

Отже, результати аналізу свідчать, що залучення запозиченого словесного матеріалу становить диференційну ознаку публіцистичної творчості М. Грушевського. Чужоземні лексичні елементи використовуються автором передусім для збагачення функціональних можливостей української мови у сфері суспільно-політичного, освітньо-наукового, фінансово-економічного, юридично-правового та культурно-інтелектуального життя. Більшість із розглянутих мовних одиниць у досліджуваній період виступали репрезентантами галицького комунікативного середовища й були засвоєні українським тезаурусом як у формі власне лексичних запозичень (прямих чи опосередкованих), так і завдяки словотвірній-морфологічній адаптації й калькуванню. Чимало з них мали давню книжну традицію

функціонування в українській мові, однак у радянську добу, через ототожнення із західноукраїнським слововжитком, зазнали зниження функціонального статусу й відійшли на периферію лексичної системи.

Література

1. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2002. – Т. 1. – 592 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2. – 704 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Л. : Світ, 2005. – Т. 3. – 792 с.
4. Словник іншомовних слів / [Пустовіт Л. О., Скопенко О. І., Сюта Г. М. та ін.] ; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
5. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. VIII. – 927 с.
6. Ткач Л. О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) / Л. О. Ткач // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 22–29.
7. Ткач Л. О. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. (дієслівні семантичні кальки) / Л. О. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 84 : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 84–95.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014 р.

УДК 821.161.2.-1.08

Ж. В. Колоїз

АФОРИЗМИ ЛІНИ КОСТЕНКО ЯК ТРАНСЛЯТОРИ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ І НАЦІОНАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Колоїз Ж. В. Афоризми Ліни Костенко як транслятори загальнолюдських цінностей і національних пріоритетів.

У статті досліджено афористичний корпус, репрезентований творчим доробком Ліни Костенко; ідеться про афоризми як універсальний спосіб створення мовної картини світу, наповнення її глибоким філософським змістом. Афористичні висловлення розглядаються як ціннісні транслятори світогляду автора, його соціалізації й водночас як орієнтири, здатні вплинути на свідомість індивідуума, скорегувати його поведінку й діяльність, покликані сприяти реалізації сутнісних сил людини, її моральному вдосконаленню, духовному збагаченню, особистісному розвитку. Національна картина світу репрезентується через актуалізацію в межах афористичних висловлень концептів, що транслюють пріоритети національних інтересів України.

Ключові слова: афоризм, афористичне висловлення, загальнолюдські цінності, національні пріоритети, семантика.

Колоіз Ж. В. Афоризмы Лины Костенко как трансляторы общечеловеческих ценностей и национальных приоритетов.

В статье исследуется афористический корпус, представленный творчеством Лины Костенко; афоризмы квалифицируются как универсальный способ создания языковой картины мира, наполнения ее глубоким философским содержанием. Афористические высказывания рассматриваются как ценностные трансляторы мировоззрения автора, его социализации и в то же время как ориентиры, имеющие влияние на сознание индивидуума, корректировку его поведения и деятельности, способствующие реализации сущностных сил человека, ее моральному совершенствованию, духовному обогащению, личностному развитию. Национальная картина мира представляется через актуализацию в афористических высказываниях концептов, которые транслируют приоритеты национальных интересов Украины.

Ключевые слова: афоризм, афористическое высказывание, общечеловеческие ценности, национальные приоритеты, семантика.

Koloiz Zh. V. Lina Kostenko's aphorisms as signs of universal values and national priorities.

The article researches the aphoristic case which is represented by Lina Kostenko's literary works. The aphorism as universal way of making language picture of the world and filling in it with deep philosophic meaning is examined. The article approves that aphoristic statements are value translators of author's world outlook, his socialization. At the same time they are guidelines, which can influence on individual consciousness, correct his behavior and activities, help to realize the human essence, moral improvement, spiritual enrichment, personality development. The national picture of the world is represented by actualization of concepts within the bounds of aphoristic statements that show the priorities of Ukrainian national interests.

Key words: aphorism, aphoristic statements, universal values, national priorities, meaning.

Ліна Костенко – унікальна постать не лише для вітчизняної культури загалом і літератури зокрема, це «постійна величина в нашому духовному слов'янському просторі» (Б. Олійник), це ім'я світового визнання. Вона належить до тих митців, для кого професійна честь – понад усе, для яких «фальш неможлива, вона відразлива їх природі» і без яких «усі розмови про високе призначення поета – тільки красиві слова» [1], хто повсякчас відчуває вагу моменту, потребу координації й організації, підпорядкування всіх своїх зусиль вимогам сьогодення.

Творчість Ліни Костенко – «кодекс честі як імператив життя» (В. Андрусенко), «приклад шляхетного служіння поезії» (В. Базилевський) і «докір тим, хто свою іскру Богу послідовно глушив марнослов'ям кон'юнктури» [1]. Її творчий шлях – шлях мужнього, нестримного й невтомного долання все нових життєвих перешкод – засвідчує «неповторність і безмежність особистості»,

апологію «цільності й волі бути собою» (І. Дзюба) і, безумовно, ідейну й національну «вірність», що є підґрунтям безмірної сили народу та життєдайним джерелом думки.

Її багатий, розмаїтий і сповнений високого творчого лету і позбавлений рабського комплексу внутрішній світ полонив кожного, хто мав щастя спілкуватися з нею передусім через письменницький доробок, у якому «...висока питома вага кожного слова; поетична мова раз у раз згущується в афоризми достоїнства мудрості...» [2].

Творчість Ліни Костенко викликає зацікавлення цілої когорти науковців. Цілком закономірно, що вона перебуває під посиленою увагою передусім літературознавців (В. Андрусенко, В. Базилевський, С. Барабаш, О. Башкирова, А. Бондаренко, В. Брюховецький, Н. Гаєвська, Я. Голобородько, І. Дзюба, М. Жулинський, П. Іванишин, М. Ільницький, Г. Клочек, В. Панченко, Т. Салига, М. Слабошпицький, Л. Тарнашинська та ін.) [6, с. 12–31]. Але не тільки. Мова і стиль письменниці стали об'єктом дослідження й у багатьох наукових працях лінгвістичного характеру (Т. Бабич, З. Валюх, Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, Т. Іванова, Ю. Карпенко, Є. Карпіловська, О. Козлова, О. Маленко, Л. Масенко, Н. Піддубна, Л. Ставицька, В. І. Шапошникова та ін.) [6, с. 31–36]. У зв'язку з цим, скажімо, Л. Ставицька зауважує: «Великою була і лишається спокуса для лінгвостиліста досліджувати творчість Ліни Костенко з притаманними їй письму семантичною прозорістю метафорики, бездоганним звукописом, когнітивно насиченими концептуальними схемами та ін. Проте заглиблюючись у мовосвіт поетеси, починаєш усвідомлювати, що він приховує якусь незбагненну таїну. Звичні методики лінгвостилістичного аналізу та прокрустове ложе класифікаційних схем, порпання у семантичній матерії її слова та намагання прив'язати останню до референтно-денотативного плану дійсного буття, точніше, життя як воно є, часто не спрацьовують» [9].

Усе це спонукає дослідників різних наукових царин до беззаперечного твердження: Ліна Костенко – це талант, який «мучиться», «будує», якого «потрясають тайфуни та циклони епохи», бо «відмітна риса таланту – високий рівень думання», «долання висоти, що стала нормою» [1].

Як і будь-який талант, письменниця потребує належної оцінки, її творчість, що вирізняється потужною інтелектуальною напругою, тяжінням до афористичності, – ґрунтового, скрупульозного вивчення, зокрема і з лінгвістичних позицій.

Те, що для письменницького доробку характерна афористичність висловлень, які формують авторський афористичний корпус, що, у свою чергу, репрезентує систему цінностей та ідеалів соціуму, виступає засобом конденсації образно-логічної думки, положення не нове. На актуальності досліджень так званих універсальних висловлень неодноразово наголошували чи то в принагідних наукових розвідках (В. Калашник, Н. Шарманова), чи то у спеціальних працях, які безпосередньо стосувалися афористичного багатства авторки, його лексико-семантичних та структурно-граматичних особливостей (Н. Буц, В. Статєєва).

Щоправда, питання афористики Ліни Костенко і надалі залишається актуальним, адже, попри те, що кількість робіт присвячених мовній природі афоризмів, невпинно зростає, не з'ясовані до кінця всі аспекти відповідної проблеми. По-перше, у мовознавстві і надалі залишаються дискусійними моменти, пов'язані з витлумаченням афоризму, визначенням його меж та обсягу, категорійних ознак і т. ін.; по-друге, письменницький афористичний корпус потребує комплексного, системного опрацювання з урахуванням семантичних, структурно-граматичних, комунікативних, стилістичних, прагматичних, когнітивних, лінгвокультурологічних і т. ін. підходів.

Не претендуючи на вичерпне розв'язання окреслених проблем, ми поставили собі за мету дослідити афоризми Ліни Костенко передусім як транслятори загальнолюдських цінностей та національних пріоритетів.

У сучасній лінгвістичній науці існує кілька десятків визначень терміна «афоризм» і жодне з них не претендує на загальноприйнятність. Витлумачення поняття великою мірою залежить від того з позицій якого аспекту воно розглядається і яким набором категорійних ознак характеризується відповідна лінгвоодинаця. Так, скажімо, з погляду комунікативної лінгвістики під афоризмом розуміють одиницю мовлення, для якої характерні референційні, модальні й власне текстові ознаки; функціональна лінгвістика кваліфікує афоризм як образне, логічно оформлене висловлення, для якого характерна стереотипність світобачення і поведінки, унаслідок чого він, як і власне паремія, є різновидом універсальної одиниці [5, с. 128]. Такі ознаки афоризмів, як авторство, влучність, лаконічність, виразність, автосемантичність, глибинність, узагальненість, здебільшого не викликають принципових заперечень,

хоч і не всі, і не завжди перебувають на передньому плані в тому чи тому витлумаченні. Пор. : «Афоризм – це короткий влучний вислів, що передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічно увиразненій формі. Особливість афоризму полягає в тому, що це граматично стисле й водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину» [10, с. 38]. Наприклад: 1) *Егоїзм – першопричина раку душі*; 2) *Дитина – дзеркало родини: як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька*; 3) *Любов – це насамперед відповідальність, а потім уже насолода, радість*; 4) *Музика – це мова почуттів*; 5) *Нікчемність – рідна сестра підлості*; 6) *Роки дитинства – це насамперед виховання серця*; 7) *Совість – це емоційний страж переконань*; 8) *Якщо люди говорять погане про твоїх дітей – вони говорять погане про тебе і т. ін.* Саме такі афористичні висловлення стають для Ліни Костенко універсальним способом створення мовної картини світу, наповнення її глибоким філософським змістом, засобом розв’язання морально-етичних і світоглядних проблем.

У такому разі зазвичай представлена авторська думка про той чи той предмет, у якій за допомогою ствердження (подекуди й заперечення) розкриваються його ознаки чи відношення до інших предметів, тобто логічними аналогами афоризмів є судження, де поєднуються поняття, із яких одне визначається і розкривається через інше. Здебільшого афоризми передбачають дві взаємно врівноважені частини: перша містить основу висловлення (згідно з теорією актуального членування речення тема – вихідна частина висловлення, дане, відоме, зумовлене попереднім контекстом), друга – головний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлення, його ядро, нове, рема, тобто авторська оцінка того, про що повідомлялося у вихідній частині висловлення. Пор.: 1) *Податись можна, а подітись – ні*; 2) *Не час минає, а минає ми*; 3) *Нерівня душі – це гірша, ніж майна*; 4) *Поет – це медіум історії*; 5) *Самотнім добре – жодної розлуки*; 6) *Страшні слова, коли вони мовчать*; 7) *Час працює на тих, хто працює на нього*; 8) *Смерть усе-таки – це празник, який буває тільки раз в житті* і т. ін.

Попри свою автосемантичність (відносну незалежність від текстів, де вони функціонують) афоризми є комунікативно зорієнтованими, контекстуально зумовленими, характеризуються інформативно-

смісловою та прагматичною значущістю. Наприклад: 1) **Жіночий імператив завше один: ти винен і ти повинен.** Добре, що я все це слухаю врівнова, а то й упівсвідомості. Якби це й жінка говорила врівголоса. Але ні, науково доведено: якщо вже жінка говорить, то на всі свої психоемоційні потужності; 2) **Вічна парадигма історії: за свободу борються одні, а до влади приходять інші.** І тоді настає лукава, найпідступніша форма несвободи, одягнута в національну символіку, зацитькала національним пафосом, вдекорована атрибутами демократії; 3) **Мені обридли конфесії з політичним підтекстом.** Московський патріархат, кийвський патріархат. Один вся Україна, і другий вся Україна. В очах двоїться – хто ж із них усійший? **А я хочу звертатися до Бога зі свого храму своєю мовою.** Це моє право; 4) **Манія величі – це хвороба. Комплекс меншовартості – теж хвороба.** Тільки це гірша. Бо від манії величі станеш іспанським королем, як Поприщин у Гоголя. А від комплексу меншовартості відчуєш себе комахою і побіжиш по стіні, як Грегор у Кафки. В афоризмах засвідчене оригінальне авторське бачення тих чи тих явищ, емоційно-критичне ставлення до них адресанта, що має намір поставити адресата перед фактами, істинність яких може бути доведена чи то спростована на основі фонових знань реципієнта. Узаємодія лаконічності й інформативної насиченості сприяє реалізації прагматичної функції, а оптимальність лексичного наповнення відповідних висловлень забезпечує комунікативну чіткість, ґрунтовану на односпрямованості елементів їхньої структури, коли всі вони чи то більшість із них спрямовані на вираження конкретного значення.

Афористичні висловлення, репрезентуючи досить широкий семантичний спектр, є «своєрідними сигналами естетичної інформації про весь твір» [4, с. 110], демонструють безпосередній стосунок до реалій об'єктивної дійсності, хоч і не містять фактичних відомостей про реальність, а передають певні абстраговані ідеї за допомогою типізованої генералізації реальних предметів і явищ, ґрунтованої на індивідуальному й загальнолюдському практичному досвіді. Вони являють собою етнокультурні тексти, що фіксують відповідні ціннісні й поведінкові пріоритети не лише мовної особистості, а й мовної спільноти загалом, адже містять великий обсяг інформації про її традиції, звичаї, світосприйняття і менталітет, викликають у свідомості носіїв мови певні відомості, які й визначають логічну конструкцію вираження. Водночас афоризми як авторські твори

відображають індивідуальну картину світу і є інформативними одиницями з позиції культурної специфіки настільки, наскільки афорист здатен виступити як типовий представник тієї чи тієї культурно-мовної спільноти.

Аби викликати, стимулювати, модифікувати, скорегувати відповідну поведінку того чи того адресата, Ліна Костенко досить часто апелює до загальнолюдських цінностей і національних пріоритетів. В основі таких афоризмів лежить антропоцентричний принцип сприйняття світу, у них розгортається складна система стосунків **людини і природи**: 1) *В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеш заморений і сивий*; 2) *Пішов у смерть – і повернувся в думі, і вже тепер ніхто його не вб'є*; 3) *Пристрасть – це натхнення тіла, а кохання – це натхнення душі*; 4) *Єдиний, хто не втомлюється, – час. А ми живі – нам треба поспішати*; **людини і суспільства**: 1) *Де є та грань – хто люди, хто юрма?*; 2) *Держава – держить. Бо вона держава. У неї скіпетр влади у руці*; 3) *Суспільство у нас важке. Конгломерат націй і антинацій, звиклих до стагнацій і профанацій, дискримінацій і асиміляцій*; **людини й історії**: 1) *На спіритичних сеансах історії найголосніше говорять мертві*; 2) *У людини з фашизмом генетична несумісність*; 3) *У кожної нації свої хвороби. У Росії – невиліковна*; **людини і культури**: 1) *Звичайно ж, Гоголь – це російський письменник, але це – український геній*; 2) *Коли починається смерть культури, настає культура смерті*; 3) *Блаженний сон душі мистецтву не сприяє*; 4) *Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка*; **людини і мови**: 1) *Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову*; 2) *Лише народи, явлені у Слові, достойно жити можуть на землі*; 3) *Мова солов'їна, а тьохкають чортзна-що і т. ін.* Незалежно від того, яку сферу (антропоморфну, соціоморфну, натуроморфну тощо) маніфестують проілюстровані зразки, усі вони є ціннісними (пор.: цінність у широкому витлумаченні – це те, що має певну матеріальну або духовну вартість) трансляторами світогляду автора, його соціалізації й водночас орієнтирами, здатними вплинути на свідомість індивідуума, скорегувати його поведінку й діяльність.

Письменицькі афоризми транслюють насамперед загальнолюдські цінності, які складають ціннісно-нормативну систему, сформовану у процесі розвитку кожного суспільства, і які покликані сприяти реалізації сутнісних сил людини, її моральному

вдосконаленню, духовному збагаченню, особистісному розвитку:

- 1) *Виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе;*
- 2) *Для того щоб виховати справжніх чоловіків, потрібно виховувати справжніх жінок;*
- 3) *Люди, яких можна поважати, уже дорослі;*
- 4) *Найвище вміння почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе;*
- 5) *Справжня любов народжується тільки в серці, що пережило турботи про долю іншої людини;*
- 6) *Там, де в жінок не розвинуто почуття честі й гідності, процвітає моральне невігластво чоловіків;*
- 7) *Розніжені й розбещені індивідууми формуються тоді, коли в їхньому житті домінує єдина радість – радість споживання;*
- 8) *Той, хто не знає меж своїм бажанням, ніколи не стане гарним громадянином;*
- 9) *Той, хто по-справжньому любить Батьківщину, – з усякого погляду справжня людина і т. ін.*

Подібні універсальні висловлення варто розглядати з позицій їхнього зв'язку з екстралінгвальними факторами в контексті таких понять, як культура, мовна спільнота, мовна особистість, етносвідомість і т. ін. У різних текстах по-різному актуалізуються основні субстанційні ознаки таких основних концептів, як «Людина», «Буття», «Україна» і т. ін.

Аксіоматичним є твердження про те, що найвищою загальнолюдською цінністю є людське життя, поза яким немає і не може бути інших цінностей. В афоризмах Ліни Костенко людське життя репрезентується як синтез низки цінностей, наявних у суспільстві:

- 1) *Людина зветься над світом усього живого насамперед тому, що горе інших стало її особистим горем;*
- 2) *Людина лише тоді по-справжньому дорожить життям, коли в неї є щось несумірно дорожче за власне життя;*
- 3) *Людина народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний.*

У такому разі узуальний сегмент концепту «Людина» доповнюється індивідуально-авторським, що маніфестує додаткові смисли, які увиразнюють, конкретизують, доповнюють узагальнені знання соціуму, зокрема про людину як суспільну істоту, покликану зберігати духовну й інтелектуальну культуру етносу. Проілюстровані афоризми досить виразно окреслюють ті царини людського буття і свідомості, які пов'язані з усвідомленням людиною власної сутності та закономірностей людського буття, зі сприйняттям законів соціуму й осмисленням його традицій і важливих для людини та суспільства ціннісних категорій (пор.: людина – особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей).

Питання ціннісних орієнтирів людини, сенсу її життя є одним із ключових для афоризмів письменниці. І це цілком закономірно. Адже пізнання сенсу життя та його духовних пріоритетів «є процесом становлення людини як особистості, тобто досягнення нею внутрішньої зрілості, що врешті уможливило актуалізацію у свідомості людини цінностей буття, які не просто усвідомлюються реально, а й переживаються емоційно» [7, с. 68–69]: 1) *Єдине, що від нас йде залежить, – Принаймні вік прожити як належить;* 2) *Якщо платити злочин за злочин, то як же й жити... на землі?;* 3) *Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку;* 4) *Складне життя у всій його всебічності. А як подумати, – що таке душа? Як той казав, це – горизонт до Вічності;* 5) *Життя – така велика ковзанця. Кому вдалось, не падавши, пройти?;* 6) *Усе наше життя – це чекання найгіршого і надія на краще.* Життя людини в афоризмах Ліни Костенко має темпорально-локальний вимір: 1) *Життя – це божевільне ралі;* 2) *У своєму житті треба залишити місце й для свого життя;* 3) *Життя – це теж тимчасова схема;* 4) *Життя – це теж посекундна тарифікація.* Доводиться платити за кожен секунду. Сам час усвідомлюється як одна з координат багатовимірного часо-просторового континууму: 1) *Час – не хвилини, час – віки і вічність. А день, і ніч, і ввечора до рання – це тільки віхи цього проминання;* 2) *А час – це тільки відбивання такту;* 3) *Час неосязний, коли він категорія Вічності;* 4) *Єдиний, хто не втомлюється, – час;* 5) *Час обертається, як гігантське колесо, людство сидить, кожен у своїй кабіні;* темпоральні вектори розподіляються між «минулим» і «майбутнім»: 1) *Усе на світі треба пережити. І кожен фініш – це, по суті, старт. І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт;* 2) *Чи є майбутнє в Україні? З таким президентом нема. А з такими нами?;* 3) *Помаранчевий – це вже не колір. Це стан душі, це вітраж майбутнього;* 4) *Майбутнє щодня стає минулим;* 5) *Але майбутнє тому і майбутнє, що має бути, що б не було тощо.*

Система цінностей і світоглядних орієнтацій маніфестує своєрідну «культурну матрицю», яка сприяє розумінню того, що являє собою людина, природа, час, простір, народ, нація, суспільство, влада, честь, совість, справедливість, гідність і т. ін. У сконструйованій афористичній картині світу представлено не лише індивідуальний досвід, а й досвід мовної спільноти (принаймні більшої її частини), визначено зразки соціальної поведінки, окреслено систему координат, що формують особистість, з якої починається духовне й національне

відродження суспільства: 1) *В житті найперше – це притомність духа, тоді і вихід знайдеться з нещастя*; 2) *Віддай людині крихітку себе. За це душа поповнюється світлом*; 3) *Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть*; 4) *Є боротьба за долю України. Все інше – то велике мискоборство*; 5) *Хто йшов на нас, той повертався з гулями. У нас баби – і ті стріляють дулями*; 6) *Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі*; 7) *Сторінку можна видерти. Історію – ні*; 8) *Нерівня душі – це гірше, ніж майна!* Така особистість досить чітко усвідомлює своє призначення, свою причетність до народу як форми національної й етнічної єдності: 1) *Поети – це біографи народу, а в нього біографія тяжка*; 2) *Народ шукає в геніях себе*; 3) *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина* тощо. Морально-духовні цінності і відповідні їм норми є тим культурним кодом, який визначає життєздатність суспільства, інтегрує повсякденну поведінку людей у суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, забезпечує раціональність і людяність способу життя.

Створення національної афористичної картини світу відбувається через вербальне кодування етноментальних ознак, через актуалізацію в межах універсальних висловлень лінгвоконцептів, що транслюють пріоритети національних інтересів України, як-от:

1. Гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина, що є одним із найважливіших принципів демократичної держави й основою народовладдя, ґрунтованих на верховенстві закону та його неухильному дотриманні: *Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу.*

Причому в афоризмах письменниці бажане не завжди видається за дійсне: 1) *Звикли там у Європі до правового поля. А у нас тут на правовому полі чортополох росте*; 2) *Така наша українська Феміда – у грецької зав'язані очі, у нашої заплющені. Суд, який мав би бути основним засобом захисту прав людини у правовій державі, таким не є. Гарантовані законом політичні й особисті права насправді «не гарантуються», бо, як стверджує афорист: 1) *Часом мені здається, що існує якийсь мозковий центр, що працює на самоліквідацію цієї держави, навіть не так руками її ворогів, як зусиллями власних тут ідіотів*; 2) *Тут не можна пройти, не поранивши душу. Тут свобода не сходить, тут сходять хрести*; 3) *Слово знецінилось. Мова втрачає пульс і т. ін.* Авторські висловлення є аксіологічними координатами сучасних українських реалій, коли людина позбавлена можливості*

вільно діяти, обирати ту чи ту поведінку задля задоволення своїх передусім духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства й держави в межах, визначених національним і міжнародним законодавством.

Афоризми відтворюють не тільки фактичний статус громадянина в суспільстві, а й суть псевдодемократії, що існує в країні, соціальні можливості (чи то неможливості!), закладені безпосередньо в суспільному ладі. Чи гарантує нинішня Україна право на життя, свободу й особисту недоторканність, право на рідну мову, на доступ до інформації і т. ін.? У Ліни Костенко на ці запитання існують такі відповіді: 1) *Свобода справді є. Пиши, що хочеш. В тюрму не посадять, у психушку не запроторять. Але можуть вбити*; 2) *Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче. Або що замовляє хазяїн*; 3) *І знов на нас якась лиха година. І знов свобода зрубана на пні. Ох, у житті свобода лиш єдина, одна свобода – та, що у мені!*; 4) *Дарма сміявся ворог мій східно. І перемогу празнував. Дарма. Воно з-за грат свободу краще видно. То добрий вишкіл іноді – тюрма*; 5) *Де воля спить, її ще й приколишуть*; 6) *Немає гіри, як трапити в облогу, у клітці левом леву працювать*; 7) *Ми птиці інформаційного простору. Іншого у нас немає*; 8) *Християнство – це постійно усвідомлюване страждання. Це тінь розп'яття над усім життям* тощо. Постулювання конституційних прав і свобод проектується на смислові площини понять *людина, громадянин, норма, мораль, духовність, цінність* і т. ін. Залежно від лексичного наповнення афористичних висловлень актуалізуються ті чи ті семантичні домінанти. Кожен із проілюстрованих афоризмів колажує низку концептуальних ознак, які в сукупності наштовхують на думку: насправді гарантовані права й свободи не втілюють ідеалів демократії, гуманізму і справедливості, не сприяють всебічному розвитку особистості, підвищенню рівня загальної культури, удосконаленню демократичного способу життя, вони є «ціннісним еталоном», який, на жаль, має декларативне наповнення.

2. Розвиток громадянського суспільства в умовах розбудови правової демократичної держави, головним завданням якої є реалізація конституційних прав і свобод кожного громадянина, які, щоправда, попри їх закріплення й детальну регламентацію в Конституції України, не стали вищою соціальною цінністю для держави: 1) *Коли держава говорить кийками, сперечатися з нею важко*; 2) *Настала*

якась собача старість ідей. Ніхто нічого не хоче. Ніхто ні за що не бореться. Тільки наші політики за владу над нами; 3) Великий народ обирає карликів, маріонеток, і що цікаво, – не він їх, а вони його сіпають за мотузку у цьому політичному вертепі; 4) Все одно за владу буде соромно, за будь-яку владу час від часу буває соромно. А от за Україну соромно вже не буде. Специфіка категоризації суспільних відносин відтворена в типових узагальнених образах прототипів основних учасників: з одного боку, це прототип соціального стереотипу, з іншого, – прототип ідеального суб'єкта та об'єкта влади.

Репрезентовані афористичні зразки відображають ступінь культурного й суспільного розвитку, переконливо демонструють, що громадянське суспільство не займає гідного місця ні в суспільній свідомості: 1) *Важко належати до народу, національна свідомість якого прокидається аж тепер;* 2) *Градус національного пафосу вказує на гарячку;* ні у практичній діяльності: 1) *Доля не усміхається рабам, доля усміхається людям;* 2) *Ступінь деградації цього суспільства ти не можеш зміряти, ти не термометр;* 3) *За великим рахунком це психопатологія. Жити в Україні і не любити Україну. Зробити з мови політику, за мовною ознакою дискримінувати націю.* Адже державні бюрократичні структури не зацікавлені в задоволенні прав людини (*У нас на кожну проблему можна лягти й заснути. Прокинутись через сто років – а вона та сама*), вони занепокоєні власними інтересами, формують власні світоглядно-естетичні пріоритети, по-своєму розставляють домінуючі вектори.

На глибоке переконання Ліни Костенко, громадянське суспільство, як і людина взагалі, повинне виборювати право визнання своєї вартості, продемонструвати свою життєздатність, спроможність, небайдужість і т. ін. Поступовому погіршенню, занепаду, виродженню, деградації сприяє низка чинників, з-поміж яких чи не найголовнішими є ті, що вкладаються в семантичну площину афоризмів: 1) *До всіх перинатальних хвороб державності ще й така халепа – вирости покоління, яким усе по фір;* 2) *Жах не в тому, що щось зміниться, – жах у тому, що все може залишитися так само;* 3) *Це не держава винна, це ті, кого вони обрали за своєю подобою. А відтак – Добре, що Господь увімкнув нам ближнє світло свідомості, бо якби дальнє, схибнутися можна.*

Однак усупереч неналежній правосвідомості громадян, усупереч їхньому нігілізму й інфантилізму спостерігаються окремі ознаки формування громадянського суспільства: 1) *Україна відчайдушно*

хотіла бути. І вона є; 2) Україна скучила за собою. Майдан – це простір, де вона зустріла себе; 3) Якщо українці ще здатні на День гніву, то Україна буде; 4) Якщо тебе хтось душить, треба його адекватно вкусити; 5) Не давайте мені знеболюючого. Я повинен нарешті відчутти правду. У такому разі афористичні висловлення є вербальними маркерами основних позитивно оцінних якостей, про які свого часу говорив ще Конфуцій, а саме: людинолюбства, справедливості, поваги до людей, мудрості й правдивості. В інтерпретації відповідних концептів так чи так репрезентована ситуація, пов'язана з формуванням у суспільній свідомості розуміння того, що основні функції громадянського суспільства виявляють себе через інтеграцію соціуму, через уведення соціальних конфліктів у цивілізовані рамки, через створення середовища, у якому формується суспільно активна особистість.

3. Захист державного суверенітету й територіальної цілісності:

1) Державу треба будувати з підмурка, щоб кожен свою цеглинку поклав. А з того каміння, що за пазухою, держави не збудуєш; 2) Ми воїни. Не ледарі. Не лежні. І наше діло праведне й святе. Бо хто за що, а ми за незалежність. Отож нам так і важко через те. На передньому плані проілюстрованих афористичних висловлень знаходяться ядерні компоненти маніфестованих концептів, передусім *держави*, у першому зразку, та *незалежність* – у другому (пор.: 1) держава – апарат політичної влади в суспільстві; країна з таким апаратом політичної влади; 2) незалежність ← незалежність – який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь; самостійний у міжнародних відносинах та у внутрішніх справах; суверенний). Такі оцінні структури слугують своєрідними індикаторами відповідних слів-образів. Апелуючи до найвагомійших здобутків України (держави – державний суверенітер – незалежність – територіальна цілісність), авторка водночас семантично окреслює площину реалізації стратегічної мети політики національної безпеки.

Афоризми Ліни Костенко спонукають до декодування й інтерпретації загальновідомої ситуації: Україна належить до найбільш вразливих країн пострадянського простору, що залишаються зоною нестабільності, насамперед через активність політики Росії, спрямованої на досягнення великодержавних інтересів, розширення зони впливу з можливим використанням антигуманних засобів, а то й сили проти сусідів: 1) *Чужинці скрізь посіли наші гради;* 2) *А вона ж не своя. Ми ж її*

передоручили будувати чужим. От вони і будують чужу, не нашу, антиукраїнську Україну; 3) Ми бездомні у своєму домі, ми безпритульні у своїй країні; 4) Розп'ято нас між заходом і сходом, Що не орел – печінку нам довбе. Зласкався, доле, над моїм народом, Щоб він не дався знівечить себе!; 5) Якогось ранку прокинемося в іншій державі. Бо проспали свою; 6) Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолені, але гордих націй мислять категоріями свободи.

Загострення ситуації в зонах «заморожених» конфліктів, виникнення нових конфліктних зон, зокрема й на території України, посилення розбіжностей на євроатлантичному просторі на тлі зростання конфронтації Росії і країн Заходу та, як наслідок, – збільшення ризику перетворення України на буферну зону і т. ін. – усе це є основними зовнішніми викликами для національної безпеки України, що потенційно загрожує й недоторканості державних кордонів. Семантичний вектор модифікується, афористичні висловлення апелюють не лише до національних проблем, але й до проблем всесвітнього масштабу: 1) *Те, що діється тепер у світі, – це кошмар, що приснився людству. Потім його назвуть історією і приплюсують до попередніх кошмарів; 2) Критична маса катастроф заклинює до неможливості їх сприймати; 3) Люди! Давайте зупинимось і візьмемо новий старт. Бо при таких забігах фініш буде фатальний; 4) Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм.*

4. Зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві, пошук нової парадигми перехідного українського суспільства: 1) *Було все так, як вже не буде, як вже при них, а не при нас; 2) Живеш, переймаєшся, на все реагуєш, а згодом озирнешся – уже й не згадаєш, що коли було і чи взагалі було?; 3) Періоди у нас всі критичні, але ніколи не вирішальні; 4) Ми що не вибором, то втратим, і в цьому вся наша біда; 5) Десять років державі, стільки депутатів і партій, патріотів і лідерів, а ні засад, ні цінностей, ні ідеології.* Пропагуючи відповідний пріоритет, Ліна Костенко водночас акцентує на культурно-історичній об'єктивності, екстраполює те, що шлях до національного самоутвердження, самоідентифікації, отримання визнання світової спільноти був і залишається непростим, позначений різними перешкодами, долання яких аж ніяк не сприяє зміцненню ні політичної, ні соціальної стабільності в суспільстві.

Авторські висловлення хоч і принагідно, але переконливо засвідчують те, що політична й соціальна нестабільність за своєю

природою суперечать демократичним принципам правової держави, викликають незадоволення соціальних суспільних сил, становлять внутрішню загрозу державному суверенітету й територіальній цілісності. Окремі соціальні групи, що прагнуть задовольнити свої політичні інтереси й власні амбіції, розхитуючи державне «підґрунття» та дезорганізуючи державні сектори, загострюють соціальні проблеми, що загалом спричиняє культурну, моральну й духовну деградацію: 1) *Цей розлом суспільства на «ми» і «вони» – фатальний;* 2) *З поняттям честі у наших політиків дефіцит;* 3) *Боже, скільки народ має достойників, чого ж він так недостойно живе?!;* 4) *Огидне явище – депутатська лінька. В'їхали на одній партії, злиняли в іншу;* 5) *Паніка взагалі – річ страшна, а глобальна тим більше;* 6) *Проблеми ж – як божевілья. Буйних ще можна вилікувати, а тихопомішані – то вже навек;* 7) *Глобалізація глобалізує всі проблеми, і ні одної не зменшить;* 8) *Ми хочем тиші, хочем храмів. Ми хочем музики й садів. А всі залежимо від хамів, від хрунів, хряків і вождів.*

Соціальна стабільність українського суспільства «розхитується», на думку письменниці, не тільки через зниження життєвого рівня основної маси населення (*Хто має право нам, людям, визначати мінімум?! Ті, що собі призначили максимум?*), а й у результаті процесу «демонтажу» старої політичної структури, що призводить до «зламу» традиційної ціннісної системи, збільшення кількості маргінальних особистостей: 1) *В якійсь точці кипіння маса завжди може перетворитися на юрбу. І не вірю теперішнім лідерам – ні тим, у яких прапори міняються, ні тим, у яких вони стабільно червоні;* 2) *Тепер у людей дисфункція души;* 3) *Людина для людини закритий світ;* 4) *В джунглях конкуренції кожен кожному звір;* 5) *Ми всі дивимось одне повз одного;* 6) *У кожного своя пустеля і свої міражі.* Висновок передбачуваний: аби щось змінити в цьому плані, варто самому змінитися. І почати треба з найвищих ешелонів влади, що нібито представляє інтереси народу й нібито обрана самим народом, однак *«У ставленні цієї влади до людей є щось зоологічне»,* самі ж *«Люди не знають, кого вибирати, бо не можна ж вибрати когось з нікого»,* а *«Влада ж, як плазма, вона двигить, розтікається, міняє обриси й кольори, обволікає, всмоктує і знову набуває тих самих форм»,* її представники *«пересиджують людське терпіння»* й досить часто не звертають уваги на те, що: 1) *Я втрачаю терпіння терпіти. Допоки ж при владі будуть вовки?!;* 2) *А може, часом гетьману потрібно почути про себе правду з перших вуст?;* 3) *Мудрість мужчини – промовчати,*

коли говорять стихії; 4) *Хитнулося в один бік, може хитнутися у протилежний*; 5) *Веселий гнів нескорених горінь змиває бруд із берегів історії приборями кипучих поколінь*.

5. Забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної: 1) *Привид ходить по Україні, привид шовінізму. Часом він вилазить на трибуну і вимагає другої державної мови*; 2) *Україна – це резервація для українців. Жоден українець не почуватися своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови*; 3) *У всіх країнах мови як мови, інструмент спілкування, у нас це фактор відчуження*. Такий пріоритет набуває в афористичному корпусі письменниці концептуально-світоглядного характеру, мова кваліфікується як одна з ознак національної належності. Так зване «лінгвоментальне» усвідомлення рідної мови не «як інструмента спілкування», а як «фактора відчуження» загрожує не лише самій мові, а й політичній і соціальній стабільності, бо суперечить національним і загальнолюдським моральним принципам, адже ніхто не хоче почуватися «чужим» у «своєму» домі. Концептуалізація мови в такому разі ґрунтується на художньо-семантичному протиставленні *своя – чужа*.

Афористичний корпус Ліни Костенко пропагує загальновідомі істини: державна мова виступає соціально-психологічним фактором, який сприяє духовному і соціально-політичному єднанню людей, досягненню узгодженості в їхній поведінці. Незнання громадянами мови країни, у якій вони живуть, є дестабілізуючим фактором. Повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України: *Ні честі, ні мови, ні згоди, одні лише смутки і пні. Коханий мій рідний народе, ти збудеши вреситі чи ні?*

Незважаючи на задекларованість державного статусу української мови, мовна ситуація в державі свідчить про наявність політичних спекуляцій щодо її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу її суверенітет, громадянську ідентичність, культурну цілісність, спричиняє моральне вихолощення й духовне зубожіння: 1) *Стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та ще й якоюсь мовою нелюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму*; 2) *Нашу мову заносять піски духовних пустель*; 3) *Ми ушкоджене покоління. Ще від предків щось*

узяли, а нащадкам вже не маємо що передати; 4) Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі.

6. Збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів, що сприяло б гармонійній взаємодії суспільства і природи, гарантувало б екологічну безпеку життєдіяльності людини: 1) *Все, чого ми не знаємо, є для нас атипове. Типове тільки людське божевілля, з яким людство множить наслідки своїх непрогнозованих дій*; 2) *Людство попереджай не попереджай, все одно, не почує*; 3) *Цілковите розуміння, що від тебе нічого не залежить, звільняє від відповідальності*; 4) *Все до чого ми байдужі, байдуже до нас. Через те ми такі й смертельно самотні*; 5) *У мене останнім часом таке відчуття, що десь глибоко під мною двигить земля. Чи це під людством? У семантичному плані спостерігається актуалізація лексем людство, відповідальність, байдужий. Змістова цілісність афоризмів ґрунтується на асоціаціях, в основі яких лежить узагальнений досвід усього людства.*

Як і кожен свідомий громадянин, Ліна Костенко переконана: в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь держава має дбати про стабілізацію екологічного стану, відновлення природного потенціалу, упровадження принципів збалансованого соціально-економічного розвитку, екологічне оздоровлення деградованих природних об'єктів, ландшафтів, бо нераціональне природокористування, хижацьке вичерпування природних ресурсів, масове неконтрольоване забруднення довкілля, суцільне знищення природних ландшафтів і т. ін. не забезпечує збереження природного середовища, а деградація загрожує самому людському суспільству, що зрештою може призвести до самознищення людства: 1) *Світ стрясають теракти, вибухи, катаклізми. Дивно, як планета ще крутиться, – це далеко не вальс*; 2) *Тісно робиться на планеті, людство витісняє саме себе*; 3) *Людство ходить навипиньки, щохвилини обминаючи свою смерть*; 4) *Трагедії стають буднями людства*; 5) *Скажи, навіщо людству розум, щоб так цей світ занепасть? Техногенне навантаження на природне довкілля не повинно перевищувати його можливостей до самовідновлення. Суспільство має усвідомити свою відповідальність і не ставити під загрозу існування майбутніх поколінь: Якщо я не виживу, то людство й не помітить, а якщо людство не виживе, то й мені гаплик.*

7. Розвиток духовно-моральних засад суспільства та інтелектуального потенціалу народу, що уможливить задоволення

потреб людини, нації, людства та самозбереження людського роду: 1) *Сартр колись казав: «Я те, що я роблю». Тепер критерії інші: «Я те, що я заробляю»;* 2) *Тепер єдиний критерій – умовні одиниці. Відтак безумовних цінностей нема;* 3) *Людської якості тепер вже не треба. Не треба совісті, гідності, не треба освіти. Це вже не бренд. Потрібні гроші. Потрібен імідж і рейтинг;* 4) *Всі у всіх повинні просити прощення. Іншої ради нема;* 5) *В тому ж і полягає християнська суть прощення, що просять невинувати. Винувати і не попросили б, їх і не можна простити;* 6) *У Нідерландах узаконили евтаназію, тобто милосердя на вбивство. Бо немилосердя вже узаконили скрізь.* Афористичні висловлення цієї групи спонукають до заглиблення в розмаїтій світ морально-духовних інтенцій, до осмислення нормативно-ціннісної системи, яка відповідає / не відповідає моральним запитам суспільства загалом і людини зокрема. Будучи віддзеркаленням загальнолюдських моральних і духовних стереотипів, вони мають універсальну адресацію.

Афористичні висловлення окресленої групи вербалізують ситуацію: нормативно-ціннісна орієнтація людини здійснюється на основі гуманістичних цінностей, що стали підґрунтям для формування морально-духовної сфери. Без задоволення моральних потреб, за відсутності моральних засад змінюється поведінка членів суспільства, відбувається переоцінка цінностей, руйнуються усталені віками моральні принципи й ідеали, інакше кажучи, настає криза моралі людини, що неминуче призводить до суспільної кризи: 1) *Тотальне жлобство свідомо прищеплюється людям, перетворюючи їх на масу. Масі не треба мистецтва, масі не треба культури;* 2) *Людям не те що позакладало вуха – людям позакладало душі;* 3) *Мертві тіла валяються повсюдно, але скрізь повно мертвих душ;* 4) *У нас є до кого звернутися лише тоді, коли тобі добре.* У такому разі маніфестується нормативна база врегулювання соціальної поведінки.

Гуманістичні цінності виявляються в реалізації сутнісних сил людини, її моральному вдосконаленні, особистісному розвитку й мають загальнолюдську значущість і водночас покликані забезпечити моральне здоров'я суспільства, його духовний імунітет. Ідеться перш за все про **свободу** в різних її виявах: 1) *У нас тепер така свобода, наче сміттєпровід прорвало. Свобода хамства, свобода невігластва, свобода ненависті до України;* 2) *Моя свобода завжди при мені;* 3) *Найкращий віриш не ходить на свободі;* 4) *Я знаю грамоту*

свободи – її підписують мечі!; 5) Ми, вільні люди вільної землі, тавро поразки маєм на чолі; 6) Часом хочеться людині поезію шукати у мовчанні; 7) Усміхається правда очима легенд і свобода – очима неволі; **справедливість**: 1) І хто б там що кому не говорив, А згине зло і правда переможе; 2) Огидна річ – наша терплячість. Наша звичка відмовляти собі у всьому. Так все може відмовитися від нас; **сумління**: 1) Сумління – річ тендітна і марка. Вже дехто з нього й пилу не стирає; **гідність**: 1) Найбільше боюся приниження, цей страх мене теж принижує; 2) Приниження робить нас безпорадним. Приниження робить нас ізгоями; 3) Не в тому жах, що тепер жити важко, а в тому, що образливо. Я звик, що мене забороняли. Але я не звик, щоб мене ображали; 4) Фронт національної гідності теж тримають мертві. Коли вже його триматимуть живі?!; 5) Найгірше в нашому народі те, що він до всього звикає; **обов'язок**: 1) Вмирати вмієм, по степах гасати, але себе не вмієм написати; 2) От хто у нас є, це журналісти. Очі суспільства, яке спить; 3) У своєму житті треба залишати місце й для свого життя; 3) А треба жити. Яюсь треба жити. Це зветься досвід, витримка і гарт; 4) Перемоги піднімають на душі, поразки знікчемлюють; 5) Безмірно жаль, що ніжність вже не в моді. І що життя ніхто вже не віддасть; **честь**: 1) Мужчина формується не тоді, коли затуляється щитом, а тоді, коли піднімає меч; 2) Підлість послідовна, як геометрія, – вибирає найчесніших; 3) Хто – за Богдана, хто – за короля, А він – за тих, которії не проти; **щастя**: 1) Комуś на світі гірше, як тобі; 2) Немає щастя, – можна жити без; 3) Я не люблю нещасних. Я щаслива. Моя свобода завжди при мені; 4) Щасливий той, хто ще не вміє грати. Він сам собі Шопен і Берліоз; **совість**: 1) Що ти все: мушу, мушу, мушу, мушу?! Земля, земля... А небо твоє де? Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде; **віру**: 1) Чи нас Господь почує усіх разом, коли так просить кожен про своє?; 2) У нас тепер багато і нелюдського, й не-Божого; 2) Бог усе нам щось хоче сказати, а ми все не чуємо; 3) Воно, як маєш серце не з льодини, розп'яття – доля кожної людини; 4) Бо так воно у Господа ведеться – дорога нищих в землю западеться; **надію**: 1) Не треба вже поводитирів. Надія не сліпа; 2) Діапазон гіршого у нас безмірний, так що межі терпіння практично нема. Поняття кращого ж співвідносне з гіршим, так що завжди є люфт для надії; **любов**: 1) Усі усіх не люблять. Це біда; 2) Я всіх люблю, аби не заважали; 3) Любов – це для мене це злиття двох

світів. Це обмін щасливістю; 4) Троянда – як кохання, може завдати болю, якщо не вмієш її узяти; 5) Жінка – як музика, її можна любити, навіть не дуже розуміючи; 6) Любов шляхетна тільки тоді, коли вона сором'язлива; 7) Закоханий у себе не може бути здатний на справжню любов. Структура загальнолюдських цінностей охоплює духовну, емоційну та почуттєву сферу, маніфестовану логічно-образними узагальненнями, в основі яких лежать відповідні знакові символи. Декодування маніфестованої інформації визначає реальний стан моральності українського соціуму. Водночас афористичні висловлення виступають морально-етичними регуляторами формування особистості, подекуди демонструючи суперечність між її світоглядними константами й інтересами суспільства, імпліцитно / експліцитно окреслюють шляхи усвідомлення й реалізації духовних потенцій, спонукають до дотримання цивілізованих норм поведінки, а то й до вироблення нових зразкових типів.

Девальвація загальнолюдських цінностей, їх знебарвлення, згідно з позицією письменниці, як і узусу загалом, супроводжується втратою життєвих орієнтирів, духовним вакуумом, руйнуванням морально-вольового стержня особистості й духовною кризою соціуму, що великою мірою зумовлено несформованістю національних пріоритетів, відсутністю національної, культурної та громадянської самоідентифікації: 1) *Несвідомі власної несвідомості*; 2) *Це всесвітній дурдом. Тільки різна національна специфіка*; 3) *Дикі ми люди, нема в нас покуття, є інтер'єр, є побутова техніка, стелажі й картини, а ікону нема де поставити*; 4) *Дві людини взаємно мають творити одна одну. Ми руйнуємо, бо руйнують нас*. Масовій свідомості нав'язуються так звані антицінності, мораль вседозволеності межує з аморальністю, у результаті чого виникає непорозуміння між поколіннями (*Мій батько ще коли сказав: – Між мною і тобою буде дистанція, між тобою і твоїм сином – прірва*), існує загроза національній безпеці, зокрема й з боку нашого «старшого брата»: 1) *Росія – це великий спрут. У всіх, до кого вона привалилася боком, мертвіє тіло нації*; 2) *А що Москва? Москві немає діла. Ми – щит Європи і свій хрест несем. Хіба їй що? Вона іще й зраділа – де двоє б'ються, третьому хосен. Ось ми сповна зазнаєм свою муку. І прийде час, безвихідний наш час, – вона нас візьме під високу руку, не ворухнувши й пальцем задля нас*.

Афористичні висловлення Ліни Костенко повсякчас апелюють до того, що, власне, загальнолюдські цінності є засадничими при

визначенні національних інтересів, закладають підґрунтя духовного потенціалу, від чого залежить спроможність / неспроможність нації захистити територіальну цілісність держави, відстояти свою незалежність, суверенітет, своє право на самовизначення й подальший розвиток. Звідси, відповідно, і розмаїття інтенцій, репрезентованих авторськими афоризмами.

Ціннісні орієнтації, трансльовані в оригінальній, екстраординарній формі, ґрунтуються на усвідомленні людиною своєї духовної сутності, на розумінні справжнього сенсу людського буття («Жити, щоб жити», а не «Жити, щоб мати»).

Характерною ознакою авторських висловлень є потужна експресивність, яка реалізується через оригінальність, образність та емоційність. Афоризмам властива підкреслена незвичність, що суперечить позалінгвальному досвіду адресата або мовній традиції й ґрунтується здебільшого на алогізмі – прийому, в основі якого лежить структурно-логічний принцип несподіваного повороту думки (*Поки геній стоїть, витираючи сльози, метушлива бездарність отари свої пасе*), а подекуди й, так би мовити, зіштовхування плану вираження й плану змісту: 1) *Хотіла жити, а життя не вийшло. Хотіла вмерти – люди не дали;* 2) *Все менше рук, що вміють сіяць хліб. Все більше рук, що тягнуть все у пельку* тощо. Інформаційна насиченість досягається завдяки оптимальному лексичному наповненню в сукупності з використанням різних експресивно-образних засобів. Кожен афоризм побудований за певними структурно-семантичними моделями, відповідно до яких можна виокремити узагальнено-сміслові розряди авторських висловлень (наприклад, за вираженою дидактичною спрямованістю змісту; за логіко-смісловими відношеннями, властивими афористичному висловленню і т. ін.). Утім, проблеми моделювання афоризмів, дослідження кодів й авторських мовленнєвих стратегій, способів афоризації тексту, особливостей стилістики і т. ін. – це вже теми наступних наукових студій.

Узагальнюючи, зауважимо: афористичний корпус творчого доробку Ліни Костенко – благодатний матеріал для пропагування загальнолюдських цінностей, які співвідносяться з уявленням про гуманістичний ідеал як сходження людини до себе кращої. Авторські афоризми спонукають до оволодіння етичними знаннями, уміннями бачити те загальне, що не лише об'єднує людство, але й характеризує кожну людину зокрема, налаштовують на пізнання особистістю крізь

призму загальнолюдських цінностей національної і світової культур, самої себе як суб'єкта діяльності й соціальних відносин, на усвідомлення своїх можливостей і своєї ролі в суспільно-історичному розвитку, у побудові держави, громадянського суспільства й захисті їх інтересів, в утвердженні національних пріоритетів України.

Література

1. Базилевський В. Поезія як мислення [Електронний ресурс] / В. Базилевський // Дніпро. – 1990. – №3. – Режим доступу : <http://smijana.livejournal.com/>
2. Дзюба І. Пишеться «велика книга нашого народу» [Електронний ресурс] / І. Дзюба // День. – 2010. – №48. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua>
3. Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко [Електронний ресурс] / С. Єрмоленко // Режим доступу : <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle>
4. Калашник В. С. Афористичність поетичної мови Дмитра Павличка // Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : [вибрані статті] / В. С. Калашник. – Харків : ХНУ, 2011. – С. 110–112.
5. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : [навчальний посібник] / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова ; за ред. Ж. В. Колоїз. – [2-е вид., стереотип.]. – Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2014. – 349 с.
6. Ліна Костенко : біобібліографічний покажчик / уклад. А. І. Мартинюк ; відп. за вип. Т. Є. Клименко ; за ред. Т. Є. Клименко. – Житомир, 2012. – 44 с.
7. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : [монографія] / О. О. Маленко. – Харків : ХІФТ, 2010. – 488 с.
8. Семененко Н. Н. Русские паремии : функции, семантика, прагматика : [монографія] / Н. Н. Семененко. – Старый Оскол : Изд-во РОСА, 2011. – 355 с.
9. Ставицька Л. Слово як сон [Електронний ресурс] // Слово Провсвіти : Всеукраїнський культурологічний тижневик. – Режим доступу : <http://slovoprosvity.org>
10. Українська мова : Енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.
11. Шарманова Н. М. Українська афористика : структурно-семантичний та функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг, 2005. – 217 с.

Список використаних джерел

1. Костенко Л. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 558 с.
2. Костенко Л. Берестечко : історичний роман / Ліна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 156 с.
3. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури / Ліна Костенко // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 2-7.
4. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Ліна Костенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 31 с.
5. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2011. – 413 с.
6. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах / Ліна Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 154 с.

7. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур : вірші, поема-балада, драматична поема / Ліна Костенко. – К. : Радянський письменник, 1987. – 202 с.

8. Костенко Л. Річка Геракліта / Ліна Костенко ; [упоряд. Оксана Пахльовська]. – К. : Либідь, 2011. – 331 с.

9. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф / Ліна Костенко // Екстракт 150 : у 2 ч. / за заг. ред. Лариси Івшиної ; [упоряд. : Надія Тисячна та ін.]. – К. : Укр. прес-група. – Ч. 1. – С. 155–172.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2014 р.

УДК 811.161.2'38

В. В. Корольова

АВТОРСЬКА РЕМАРКА ЯК КОМПОНЕНТ МОВНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМИ

Корольова В. В. Авторська ремарка як компонент мовного простору сучасної української драми.

У статті проаналізовано ремарку як засіб актуалізації реплік персонажів, як компонент авторської мовленнєвої партії; наведені основні типи ремарок у сучасному українському драматургічному дискурсі; виявлені белетризовані ремарки як засіб посилення авторського начала в п'єсі; визначені шляхи трансформації класичної ремарки в белетризовану.

Ключові слова: ремарка, белетризована ремарка, драматургічний текст, автор, мовленнєва партія.

Корольова В. В. Авторская ремарка как компонент языкового пространства современной украинской драмы.

Статья посвящена анализу ремарки как средства актуализации реплик персонажей, как компонента авторской речевой партии; продемонстрированы основные типы ремарок в современном украинском драматургическом дискурсе; обнаружены беллетризованные ремарки как средство усиления авторского начала в пьесе; определены пути трансформации классической ремарки в беллетризованную.

Ключевые слова: ремарка, беллетризованная ремарка, драматургический текст, автор, речевая партия.

Koroliowa V. V. Stage direction as a component of the world of modern Ukrainian drama.

The article analyzes stage direction as a means of actualization of characters' conversational turns, as a component of author's linguistic expression; it provides the main types of stage directions in modern Ukrainian dramatic discourse; it also detects fictionalized stage directions as a means of reinforcing the author's position; it determines the ways a classical stage direction turns into a fictionalized one.

Key words: stage direction, fictionalized stage direction, dramatic text, author, linguistic expression.

Розвиток сучасної української драматургії супроводжують активні естетичні пошуки, наявність різноманітних художніх напрямів, модерних і традиційних форм. Драматичний твір передбачає два типи комунікації: реальну та фікційну. Остання постає між персонажами зображених у п'єсі художніх подій. Реальна комунікація полягає в спілкуванні автора із читачем, в основі якого лежить комунікативна дія автора, який реалізує в тексті певну комунікативно-прагматичну стратегію, і читача, який реалізує потребу найадекватніше «розгадати» цю стратегію. Важливим елементом комунікативної партії автора є ремарки.

У пропонованій статті маємо на меті подати аналіз авторських ремарок у сучасних українських драматургічних творах. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: зробити структурний аналіз ремарок, з'ясувати комунікативний потенціал ремарок, виділити белетризовані ремарки та пояснити їхню роль у вираженні авторської комунікативної партії. Матеріалом для аналізу стали збірки сучасних українських п'єс «У пошуку театру» (2003), «Потойбіч паузи» (2005), «Коронація слова» (2008) та чотири випуски альманаху «Сучасна українська драматургія» (2005–2007).

Попри широкий спектр дослідження ремарок, в українському мовознавстві відсутній ґрунтовний аналіз, присвячений функціонуванню ремарок у сучасних українських драматургічних творах, що й зумовлює актуальність запропонованої роботи.

Ремарку з літературознавчого погляду тлумачать як «авторські пояснення умов та часу дії, зовнішнього вигляду й поведінки дійових осіб, їхньої міміки, інтонації, психологічного змісту висловлень тощо» [4, с. 313]. Наразі ремарку вже не потрактовують як щось факультативне, допоміжне й другорядне у структурі драматургічного тексту. Численні дослідження доводять визначну роль ремарки як актуалізатора реплікових елементів п'єси, як носія підтекстової імпліцитної інформації, як засобу вираження міжособистісних стосунків персонажів та авторської оцінки.

Типологія ремарок і досі не уніфікована, у лексикографічній літературі подана неоднозначно й розпливчато. Услід за М. А. Голованевою, вважаємо доцільним класифікувати ремарки за структурою й комунікативними функціями [1, с. 114]. Ремарку, як один з паратекстових елементів, варто тлумачити як репліку з мовленнєвої партії автора в діалозі «автор–читач». У цьому разі всі

ремарки виконують або функцію репліки, або наративну функцію, яка останнім часом набуває поширення в сучасних драматургічних текстах. Проаналізуємо на конкретних прикладах запропоновану типологію ремарок.

1. Реплікований репрезентатив. Для ремарки репрезентативна функція є традиційною [5], оскільки завдяки цій функції реципієнт має змогу сприймати позамовленневу дійсність без залучення подієвої сфери. Репрезентативні ремарки констатують фізичний, психічний стан учасників драматургічного дискурсу.

Усічений реплікований репрезентатив виражений реченням з частково заповненою схемою, у якій ім'я дійової особи часто є підметом, а предикативну функцію може виконувати ремарка, напр.: *Валерій (повертається до Ольги). Заради всіх святих і грішних, мовчіть!* (А. Багряна «Пригости мене горіхами») (V, с. 8); *Таня (дивиться на годинник). Лишилося двадцять хвилин* (О. Вітер «Станція») (V, с. 47).

Репрезентативна ремарка, виражена еліпсисом з метою максимальної синтаксичної компресії, є складником повного речення, співвідносного з компонентами репліки й ім'ям персонажа, напр.: *Ян (Валерій). Тобі теж треба піти. Так буде краще* (В. Тарасов «Сезон полювання на кохання») (V, с. 219); *Дубельт (Слузі). Дякую, мій друже* (С. Росовецький «Шевченко під судом») (I, с. 89).

Неусічений реплікований репрезентатив зазвичай має форму одиничного повного двоскладного речення, у якому персонаж може навіть не мати комунікативної ініціативи, але його дії, констатовані в ремарці, є безпосередньою реакцією на попередню репліку. Наприклад:

1. *Клавдія Семенівна. Ідіть.*

Баба Ганна виходить на вулицю (В. Канівець «Хочу бути президентом») (IV, с. 96).

2. *Вітька. Ну всьо! Виліз гліст із унітазу і сказав таку фразу.*

Вовка ловить Вітьку і починає його лоскотати (О. Росич «Останній забій») (VII, с. 439).

Репрезентативні ремарки часто заміняють репліку дійової особи, виконуючи функцію відповіді в діалозі персонажів п'єси, наприклад:

Коричневий. Я... І це все?

Зелений киває (А. Вишневецький «Різниця») (VII, с. 68).

2. Реплікований дескриптив. Ремарки з дескриптивною функцією мають на меті не констатацію, а опис явища, події, предмета. За своєю композиційною формою такі ремарки – «це зв'язок чи перехід, а не

відступ» у комунікативній партії [5]. Такі ремарки щонайбільше вказують на взаємопроникнення комунікативної партії автора до комунікативної діяльності персонажів.

Усічена дескриптивна ремарка має форму напівпредикативної конструкції або адвербіального словосполучення, одиничного дієприслівника, прислівника, субстантива у функції обставини, напр.: *Жінка (крізь зуби). Можна просто Віра... Георгіївна* (Н. Неждана «Той, що відчиняє двері») (II, с. 257); *Олена (грайливо). Сподіваюся, це не той єдиний цвях, на якому тримається дім?* (О. Погребінська «Я знаю п'ять імен хлопчиків...») (VII, с. 387); *Хуха (відразу звеселившись). Так, справді... (Хвальковито). Я – найгарніша у нашому селі. І надзвичайно товариська!* (Н. Симчич «Вирію, не зникай...») (VII, с. 476).

Неусічена реплікована дескриптивна ремарка зазвичай виражена одним складним або кількома простими повними реченнями, що також мають на меті опис події чи явища, наприклад:

1. *До камери підходить Ліля, в руках у неї залізний піднос, на ньому дві кружки чаю, два кусочки хліба* (А. Крим «Жага екстрему») (III, с. 109).

2. *Дан стоїть і дивиться на Кеті. На його обличчі – вагання* (Л. Дзюба «Продана душа») (III, с. 134).

3. Наратив. Це надання драматургічній дії розповідного характеру через уведення до тексту п'єси белетристичних елементів, що вказують на задум автора щодо монологізації. Наративна ремарка містить інформацію не лише щодо сценічної постановки, а й щодо осягнення читачем змісту п'єси загалом. Непоширений наратив виражений одним або двома реченнями, що мають не більше двох предикативних центрів. Наприклад:

1. *Андрій. Чому? П'ю, просто сьогодні я випив уже три чашки...*

Андрій сідає за столик. Галина готує чай (Н. Неждана «Коли повертається дощ») (IV, с. 186).

2. *Едіт. А руки? ... Руки не обманюють, як і обличчя.*

Едіт кружляє по кімнаті. Симона друкує (О. Миколайчук-Низовець «Ассо та Піаф...») (VII, с. 86).

Синтаксичну конструкцію з понад двома предикативними центрами характеризуємо як поширену наративну ремарку, що тлумачимо як комунікативну партію автора, у якій можуть бути вміщені не лише описи подій, а й розмірковування, оцінка й експресія драматурга. Наприклад:

1. Вони п'ють шампанське... Розпочинається подружнє життя. Франко сідає працювати. Ольга прибирає в хаті (Т. Іващенко «Таїна буття») (VI, с. 90).

2. З хати вийшла по-вранішньому розкуйовджена молодша дочка Давида Маринка. Одягнена по-міському – скоріше, роздягнена по-міському. Маринка повісила рушник на кілок, де сушать горщики і глечики, почала задоволено вмиватися і чепуритися (В. Лисюк «Давид») (VI, с. 210).

Ще більше ускладнення поширеної наративної ремарки авторськими інтенціями, порівняннями, метафоризацією приводить до белетризації (епізації) ремарок. Наприклад:

1. *Переміна світла. Ледве чутно, поступово наближаючись, звучить «Вічна пам'ять!». Коли мелодії стає тісно за сценою, вона разом із похоронною процесією виходить на сцену і в зал. Несуть маленьку білу труну. За труною Ліра з покритою темною вуаллю головою, Семірид і всі односельці. Отець Антоній і Ліра зупиняються на сцені і дивляться услід процесії. А «Вічна пам'ять!» ридає з невимовним болем, поєднавши в собі ноти зажури й... оптимізму. Цей реквієм із двох слів став одним із найгеніальніших витворів християнства... Невимовна туга людини за людиною, скарга людства на жорстокість смерті, яка не щадить... (М. Наєнко «До неба – пішки») (IV, с. 141).*

2. *У кабінет на триколісному велосипеді в'їжджає хлопчисько. Ніс його – кольору перезрілої сливи, на обох колінах – лейкопластирі. Професор Гель дістає зі свого портфеля коробочку, з якої витягує звичайний на вигляд шматок мила. Він змочує його в склянці з водою, проводить ним по розпухлому носі спадкоємця... І – о диво! – ніс набуває свого первісного вигляду. Ті ж маніпуляції професор проводить з постраждалими колінками маленького «велогонщика», і садна на них теж зникають (В. Герланець «Шпигунські пристрасті») (I, с. 287).*

Такі ремарки визначають подальший розвиток дії в п'єсі, структурують драматургічний дискурс загалом. Белетризовані ремарки влучно трактують як епічні мініатюри, що, окрім традиційних функцій, відзначені змістовою завершеністю й композиційним оформленням [2, с. 281], наприклад:

Танцевальне шоу «Милостивий четвер». (Такий день буває нечасто в житті. Люди не можуть натішитися. Хлопчиська вищать по-

щеньчому радісно, бізнесмен вирушає за місто – придивитися до будинку з присадибною ділянкою. Старі люди сидять, дивлячись кудись удалину, із сумом пригадуючи, що в молоді роки всі дні були такими. Коні вилежуються на зеленому лузі. Кури кудкудачуть, махаючи крилами на сонці. Щасливий день, коли все вдається). Лавка Джозефа-Марії. *Господар та Мак* (С. Лазо «Оце життя!») (IV, с. 236).

Серед засобів трансформації класичної ремарки в белетризовану виокремлюють порівняльний зворот, що визначає авторську позицію в ремарці й надає їй особливої експресії й оцінності, напр. (*підкреслення – В. К.*): *Отець Антоній. Нахаба!* (*Виштовхує Пробняка з буфету, як шкідливого kota*) (М. Наєнко «До неба – пішки») (IV, с. 148).

Для белетризації ремарки важливим є посилення авторського начала, індивідуалізація ремарки: поява оцінних, експресивних елементів на різних рівнях мови, стилістичне забарвлення ремаркового тексту, напр.: *Вперше вони зустрілися у барі. Вона – за столиком із подружками-тепер-одногогрупницями, він – за іншим зі своїм другом* (А. Вишневський «Про потяг, валізи, мотлох та дещо більше») (I, с. 410); *Мишко (видно, він – дуже хитрий парубок) тягне візка, на якому лежить декілька тїл, накритих рядном* (Н. Марчук «Калина та песиголовці») (I, с. 253); *Куцохвостик (зовсім знахабнів, бігає від ялинки до ялинки і дразнить Вовка. Вовк бігає за ним, скаженіє від злості, а зловити не може)* (Л. Діденко «Стежечка Святого Миколая») (I, с. 391).

Белетризовані ремарки щонайбільше демонструють персуазивність драматургічного дискурсу, оскільки такі вкраплення авторської мовленнєвої діяльності до текстового масиву п'єси містять спробу усвідомленого впливу одного комуніканта (автора) на іншого (читача), що доводить (за Дж. Лакоффом) персуазивну функцію такого дискурсу [6, с. 148]. Наприклад:

1. *Інтрига продовжує розвиватися у краcich зразках класичного детективу. Через якийсь час відчиняються броньовані двері. Перший та Другий викочують велику скриню на коліщатах. Озираючись, підбігають до вхідних дверей, злегка прочиняють їх* (Я. Верещак «Стефко продався мармонам») (VI, с. 17).

2. *Синок завмер в урочистому митрополичому строї. І тоді всі мимоволі повернулися до Вчителя, мовляв, що це, чергова імпровізація? Та замість відповіді збуджений Вчитель викинув таке колінце, на яке ніхто не сподівався* (Я. Верещак «Стефко продався мармонам») (VI, с. 26).

Неважко побачити відмінність між наведеними белетризованими

ремарками й традиційними, що виконують свою первинну функцію констатації й спрямовані на подвійного адресата. У сучасній драматургії ремарковий фонд не лише збільшується структурно, а й урізноманітнюється функційно. Однак, на нашу думку, не варто вважати це явище загальнотенденційним, оскільки аналізований матеріал дає змогу зазначити п'єси, у яких кількість ремарок мінімізована, а наявні – досить скупі й функційно одноманітні. Наприклад, у п'єсі О. Клименко «Святополк окаянный» відбите пасивне використання авторкою непоширених і схожих структурно ремарок, наприклад:

Святополк. Іди вже.

Улеб виходить. Заходить Дана (VI, с. 134).

Такими самими є мізансценічні ремарки, виражені простим двоскладним, найчастіше непоширеним реченням, на зразок: *Вбігає Пішта (VI, с. 141)*; *Заходить Асник (VI, с. 146)*; *Варяг виходить (VI, с. 152)*; *Вої зв'язують Святополка (VI, с. 153)*.

Подеколи белетризовані ремарки з імпліцитно вираженої форми авторської мовленнєвої партії переходять у реальну експліцитну мовленнєву діяльність автора. Наприклад, у п'єсі В. Рибачука «Соло для двох» автор, використовуючи ремарку, подає власні роздуми-звернення до читача щодо долі свого драматичного твору, попереджаючи об'єкта комунікації щодо можливих наслідків сценічного втілення п'єси:

Це не остаточний варіант розвитку дії... Дія може розвиватися по-іншому: так, як кожний із нас її уявляє, або ж, можливо, вже «зіграв» у своєму житті. Та п'єса – це не вистава. Я не впевнений, що режисер, який колись (на що сподіваюсь) перетворить цю п'єсу на спектакль, не буде гомосексуалістом, зоофілом чи, наприклад, гризодубом, і текст п'єси не сприйме крізь призму лише своїх фізіологічних (чи партійних) уподобань, тому коли по сцені бігатимуть німфоманки в лицарських латах за оголеним чоловіком – не приписуйте цього мені, і коли актор скаже: «Все це брехня», а в тексті цього немає, то це не буде думка актора, моя чи ваша. Наші думки не завжди співпадають... (В. Рибачук «Соло для двох») (I, с. 241).

У цьому прикладі мовленнєва діяльність автора є цілком реальною, а партія читача залишається віртуальною. Автор перебуває не в ролі посередника між читачем і подією, який намагається програмувати емоційну реакцію реципієнта, а в ролі суб'єкта комунікації в діалозі із читачем. На відміну від подвійної текстової адресації, що є типовою для текстів п'єс (у текстах п'єс завжди наявні

«два адресати: одним з них був постановник п'єси, її режисер, а іншим – глядач» [3, с. 5]), наведена ремарка експліцитно спрямована на читача як об'єкта мовленнєвого впливу автора.

Отже, ремарка в сучасному українському драматургічному дискурсі нерідко розширює свої традиційні функції, має наративний характер, спрямована на читача як реципієнта драматургічного тексту і віртуального комуніканта в діалозі «автор–читач». Ремаркові компоненти ускладнюються не лише функційно, а й структурно й композиційно, що збільшує роль ремарок у драматургічному дискурсі загалом. Перспективою подальших розвідок вважаємо виявлення засобів белетризації ремарки на різних мовних рівнях, з'ясування їхньої специфіки.

Література

1. Голованева А. М. Коммуникативно-когнитивное пространство драмы (на материале русских пьес 1980–2000 годов): монография / А. М. Голованева. – Астрахань: Изд. дом «Астраханский университет», 2011. – 255 с.
2. Зайцева И. П. Поэтика современного драматургического дискурса / И. П. Зайцева. – Луганск: Альма-матер, 2007. – 332 с.
3. Кубрякова Е. С. Драматургические произведения как особый объект дискурсивного анализа / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67, № 4. – С. 3–10.
4. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. – Т. 2 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
5. Тюпа В. И. Нарратив и другие регистры говорения [Электронный ресурс] / В. И. Тюпа // Narratorium: междисциплинарный журнал. – Режим доступа: <http://narratorium.rggu.ru/article.html?id2027584>.
6. Lakoff G. Categories and cognitive models / G. Lakoff // Berkeley cognitive science report. – № 2. – Berkeley: Institute for Human Learning, 1982. – P. 139–194.

Список використаних джерел

- I. Коронація слова: збірка п'єс лауреатів конкурсу 2006 та 2007 років. – К.: Нора-Друк, 2008. – 440 с.
- II. Потойбіч паузи: альманах молодих письменників столиці. – К.: Фенікс, 2005. – 512 с.
- III. Сучасна українська драматургія: альманах / упорядн. В. Герасимчук. – К.: Укр. письменник, 2005. – Вип. 1. – 171 с.
- IV. Сучасна українська драматургія: альманах / упорядн. В. Фольварочний. – К.: Укр. письменник, 2006. – Вип. 2. – 256 с.
- V. Сучасна українська драматургія: альманах / упорядн. Неда Неждана. – К.: Укр. письменник, 2006. – Вип. 3. – 272 с.
- VI. Сучасна українська драматургія: альманах / упорядн. Я. М. Верещак. – К.: Фенікс, 2007. – Вип. 4. – 344 с.
- VII. У пошуку театру: антологія молоді драматургії. – К.: Смолоскип, 2003. – 546 с.
Стаття надійшла до редакції 27.10.2014 р.

ОКАЗІОНАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Лощина І. С. Оказіональні прислівники у творчості письменників Дніпропетровщини.

Стаття присвячена дослідженню okazіональних адвербіальних лексем у творчому надбанні дніпропетровських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема аналізу їхніх семантико-дериваційних особливостей, okazіональних значень, образного-асоціативного потенціалу та експресивних функцій.

Ключові слова: okazіоналізм, індивідуально-авторський прислівник, адвербіальна неолексема, словотвірний тип, лексико-семантична група, експресивність.

Лощина И. С. Оказиональные наречия в творчестве писателей Днепропетровщины.

Статья посвящена исследованию okazіональных наречий в творчестве днепропетровских писателей второй половины ХХ – начала ХХІ ст., в частности анализу их семантико-деривационных особенностей, okazіональных значений, образно-ассоциативного потенциала и экспрессивных функций.

Ключевые слова: okazіонализм, индивидуально-авторское наречие, адвербиальная неолексема, словообразовательная тип, лексико-семантическая группа, экспрессивность.

Loschshinova I. S. Occasional adverbs in the poetry of Dnepropetrovsk's authors.

The article is devoted to investigation of occasional adverbs in the poetry of Dnepropetrovsk's authors. There are consideration of the semantico-derivation peculiarities, imaginable potential and stylistic phenomena connected with these innovations.

Key words: occasionalism, author-individual adverb, adverbial innovation, word forming model, semantic group, expressive functional.

Одним із важливих питань сучасної лінгвістики є вивчення okazіональних новотворів – позасистемних мовленнєвих явищ, яким притаманне індивідуальне, усвідомлене лише одним або кількома носіями мови контекстне значення. Пошуки сучасних письменників у галузі індивідуального словотвору мають вплив на розвиток образної системи поезії, збагачують поетичний лексикон, визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами, спонукають митців до подальшого активного використання виражальних засобів мови. Помітне місце серед індивідуально-авторських неолексем посідають okazіональні прислівники, що мають багаті зображально-виражальні можливості, а їх okazіональне значення виникає на базі звичайних, узуальних значень. Під okazіональним значенням слова розуміється таке, що не

фіксується словниками, а виникає в семантичній структурі лексеми як імпліцитний складник, тобто асоціація, що безпосередньо мотивується узуальним значенням твірного слова [3, с. 110]. В українському мовознавстві проблема okazіональних прислівників була об'єктом дослідження у працях Г. Вокальчук, В. Герман, О. Жижомі, В. Ковальова, Ж. Колоїз, О. Мироненко та ін. З об'єктивних причин малодослідженими досі залишаються авторські адвербіальні неолексеми у творчості письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема їхні семантико-дериваційні особливості, образно-асоціативний потенціал та експресивні функції. Отже, метою нашого дослідження є комплексний аналіз індивідуально-авторських прислівників з лексико-семантичного, структурно-словотвірного та функційного поглядів.

Джерельною базою для виявлення інновацій слугували в нашій статті поетичні тексти С. Бурлакова, В. Грипаса, І. Данилюка, Н. Дев'ятко, М. Дружко, М. Дяченка, О. Ігнатенко, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, В. Савченка, Г. Світличної, І. Сокульського, Л. Степовички, М. Чхана, А. Шкляра, М. Яланської.

Дослідження художніх творів письменників Дніпропетровщини дало змогу виявити близько ста сімдесяти адвербіальних неолексем. Увесь масив авторських новотворів-прислівників розподіляється на дві несумірні за своїм кількісним складом групи: означальні й обставинні. Останні представлені одиничними прикладами, як-от: *щонічно* (Л. Степовичка) і *середночі-вночі* (І. Сокульський). Вони є словотвірними варіантами узуальних лексем *щоночі* та *вночі*. Новотвори позбавлені семантичної новизни, натомість такі приклади засвідчують багатющий дериваційний потенціал української мови.

Значно різноманітнішими в семантичному відношенні є okazіональні означальні прислівники. У мовотворчому надбанні письменників Дніпропетровщини найширшу ланку становлять ті з них, що утворені на базі відносних прикметників (узуальних, рідше okazіональних) за допомогою суфікса *-о*. Адвербіальні неолексеми порівняльно-уподібнювальної семантики містять у структурі лексичного значення такі експліцитні семи :

1) 'рослинний світ' – *барвінково* (В. Грипас); *колосково* (В. Корж); *ожиново* (Ю. Кириченко); *пшенично*, *грушево* (М. Чхан); 2) 'пташиний світ' – *зозульно* (С. Бурлаков); 3) 'часовий відрізок' – *хвилинно* (Ю.Кібець); *високосно* (Н. Кривенко); *березнево* (М. Чхан);

- 4) ‘природне явище’ – *зорепадно* (В. Корж); *повінево* (В. Сіренко);
 5) ‘локальність’ – *чорноземно* (І. Сокульський); *підхмарно* (М. Чхан);
 6) ‘сукупна множина осіб’ – *ротно, батальйонно* (В. Грипас);
поколінно (І. Сокульський); 7) ‘предмет’ – *лірно* (О. Ігнатенко);
бісерно, циферблатно (В. Корж); *клізмово* (Ю. Купіч); 8) ‘державні організації’ – *каесемсько* (Ю. Кириченко); *гебешно* (В. Сіренко);
 9) ‘споруди’ – *храмно* (М. Дяченко); *музейно* (М. Чхан); 10) ‘дія’ –
аукціонно (В. Корж); 11) ‘речовина’ – *бетонно* (Г. Прокопенко);
 12) ‘внутрішня властивість об’єкта’ – *антикварно* (Ю. Кириченко);
 13) ‘зовнішня характеристика’ – *червенево* (М. Чхан).

Художнє сприйняття об’єктивної дійсності відбувається насамперед через світ речей живої природи. За допомогою новачій письменники утворюють несподівані й експресивні образи, що позначають почуття персонажів, наприклад: *Так пишенично, так грушево, Так безгучно і сумирно: Все суєтне, все дешево – мимо мене, мимо, мимо* (М. Чхан). Завдяки актуалізації периферійних сем у семантичній структурі лексичного значення прикметників *пишеничний* та *грушевий* М. Чхан відтворює внутрішню гармонію та «солодкість» почуттів ліричного героя. З іронією про свій душевний стан говорить Ю. Кириченко: *Моя душа полатана добром: Ожиново, калинно, яворино* (Ю. Кириченко). Актуалізуючи сему на позначення чорно-сірого кольору плодів ожини, письменник створює образ «душевного синця», розміри якого автор підкреслює за допомогою прислівника *яворино*. Прислівниковий новотвір С. Бурлакова *зозульно* набуває у контексті значення «монотонно, без змін», тобто подібно до звучання одноманітного зозулиного «ку-ку»: *Зозульно день кував, Коли між чебреців Відчув: твоя рука цвіте в моїй руці* (С. Бурлаков).

Оказіональні прислівники творяться зазвичай відповідно до словотвірних норм сучасної української мови, а тому сприймаються як цілком зрозумілі читачеві лексичні елементи контексту, наприклад: *Було вічно й голубо, храмно й шепітно у цій створеній мною архілегенді* (М. Дяченко); *Знай, він за гріш свою бекету аукціонно не продав...* (В. Корж); *Не йдуть вже лави каесемсько – І в цьому суть* (Ю. Кириченко); *Прищурене око поглядає гебешно з вікна* (В. Сіренко). Для остаточного розкриття змісту новотворів *каесемсько* та *гебешно* читачеві потрібні фонові знання з радянської історії. Розуміння таких індивідуально-авторських новотворів залежить від того, наскільки точно адресат зможе ідентифікувати історичні події,

оцінити їхню роль у суспільно-політичному житті країни, співвіднести їх із художніми образами, об'єктивованими в конкретній комунікативно-прагматичній ситуації.

Деякі прислівники не мають узуальних мотивувальних прикметників, що закономірно забезпечує високий ступінь їхньої експресивності: *Нічне зірчає небо – і комета, Мов знак лихий, возведений на нім. Трагічно так! Розгорнуто! Хребтато!* (Г. Світлична); *О степе, мої думи заозонь – Люблю твою розгойдану осонь: Нехай крізь неї червенево йде Апостолове – місто молоде* (М. Чхан). Наведені адвербіальні неолексеми утворилися за трансформованою новою моделлю (через ступінь) від новотворів-прикметників. Оказіональний прислівник *червенево* (червінь – червеневиий – червенево) містить експліцитний компонент у семантичній структурі слова «рум'янець на обличчі» та узагальнювальну імпліцитну сему «з гордістю». Для прислівника *хребтато* твірним словом є оказіональний прикметник, утворений від узуального іменника (хребет – хребтатий) і, відповідно, значенням твірного слова мотивується імпліцитна сема «щось значуще, всеохоплююче».

Специфіка порівняльно-уподібнювальних прислівників полягає в тому, що вони становлять відкриту лексичну систему, яка постійно поповнюється за рахунок індивідуально-авторських утворень [2, с. 76]. Серед новотворів порівняльно-уподібнювальної семантики у творчому словнику дніпропетровських письменників фактично відсутні прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему*, *-и*, що характерно для новотворів сучасної української мови. Виняток становить лише один приклад: *Він ніч відганяв від обох, мов комаху, Мирив їх по-зевсієськи вміло* (В. Грипас). Оказіональний прислівник містить експліцитний компонент у смисловій структурі слова «давньогрецький бог, який уособлює світлу сторону буття» та узагальнювальну імпліцитну сему «справедливо».

За аналогією до узуальних прислівників *впівсили*, *впівока* Ю. Кириченко творить дві прислівникові новації за допомогою префіксоїда *-нів*: *впівсерця* та *впівлегень*. У семантику прислівникових дериватів цей афікс уносить властивий йому специфічний відтінок значення – неповноту вияву ознаки: *Хоч теє світло – теж пільма, пільма, В якій живуть впівсерця, крадькома. Читання між рядків – Не видих в півлегень...* (Ю. Кириченко). Відмінність у написанні

авторських новотворів (разом та окремо) можна пояснити тим, що в прислівниковому сполученні іменник *легені* не втрачає свого прямого значення. За допомогою префіксоїда *-нів* утворені такі адвербіальні сполуки: *Спізнилась пісня в серці на півмиті*, *Спізнився лелека в май на півкрила* (Ю. Кириченко). Елемент *пів-*, вступаючи у не зовсім звичайні словотвірні зв'язки, створює нові оригінальні, емоційно й семантично виразні лексеми. Нетиповими для узуального словотвору є новації з префіксом *над-*, що надає неолексемам значення інтенсивного вияву ознаки *надсейсмічно* (В. Корж); *надреально* (М. Чхан). Зрідка автори вдаються до творення оказіональних форм вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників: *пісенніше, безсмертніше, найприреченіше* (В. Корж); *стогонніше* (М. Чхан).

Сучасна поезія дніпропетровських письменників дає надзвичайно багаті й різноманітні зразки стилістичного використання складних адвербіальних лексем. Це можна пояснити тим, що вони є логічними змістовими заміниками словосполучень, порівняльних зворотів і навіть речень, що зумовлено естетичними настановами того чи того автора, своєрідністю його творчої манери, особливостями художнього мислення, спрямуванням віршів. Активно утворюються такі оказіональні сполуки, що викликають образне сприймання [3, с. 15]. Різними є оцінно-пізнавальні можливості зазначеної групи слів. Одні служать для зовнішніх описів: *срібновіто, зеленоросо, червоногрудо, білоброво, красноперо* (С. Бурлаков); *міднобоко, світлоброво* (І. Данилюк); *рожевобоко* (В. Корж); *синьогриво, зеленокопито* (М. Чхан). Наприклад, за допомогою прислівника *срібновіто* С. Бурлаков коротко і влучно охарактеризував зимові картини на вікнах: *Морозенко, поблиском рясний, Вікна гравірує срібновіто*. У наступному прикладі письменник вдало порівнює білі від піни хвилі з білими бровами: *А гребля задивилась білоброво У вир верткий* (С. Бурлаков). Уособлюючи негоду в подібі коня, М. Чхан створює непересічну картину дощу, що вражає своїми масштабами: *Синьогриво, зеленокопито Вилітав – аж думи переймали, Вилітав – співати і кропити!* (М. Чхан).

Інші складні адвербіальні неолексеми служать для розкриття внутрішніх ознак зображуваного: *крицевотонно* (В. Грипас); *чортоградусно* (М. Дяченко); *світлоброво* (І. Данилюк); *небокрито, тихосердно, високоросто, родоповажно, великомудро* (Ю. Кириченко); *вогневіино* (В. Корж); *сонцеп'яно* (Л. Степовичка) тощо.

Високоекспресивним є оказіоналізм *чортоградусно*,

сконструйований від прикметникового новотвору *чортоградусний*. Семантика іменника *чорт* у поєднанні зі складником *-градусний*, викликає в уяві асоціативні зв'язки з пекельно високою температурою, що є нестерпною для людини, тобто автор передає почуття, які дуже важко пережити його ліричному герою. Новотвір *сонцеп'янка* навпаки передає значення приємної втоми після ударної праці: *А як зморимось сонцеп'янка, То дістанем солодких пряників* (Л. Степовичка).

На основі власної прикметникової новації Ю. Кириченко утворює okazіональний прислівник *небокрито*: *В світі неприхильному й складному Небокрито не мені одному. Хоча й повезло мені, одначе: Несу в дзьобі слово небозряче...* (Ю. Кириченко). Значення новотвору можна зрозуміти завдяки відомому вислову, про те, що все вирішується на небесах.

Обігрування у вузьких контекстах однокореневих лексем збагачує вислів додатковими нюансами: *Пани Ставарські та Скіпальські, дейкають, лицарі зухвальські: Великомудро величалися, Родоповажно родичалися* (Ю. Кириченко).

Як відомо, числівник не належить до особливо виразних стилістичних засобів. Однак новотвори з початковим нумеративним компонентом несуть у собі гіперболічно-реальний і разом з тим метафорично-узагальнювальний зміст: *мільйоноусто* (С. Бурлаков); *тисячогранно* (М. Дружко); *стопечально* (Ю. Кириченко), *стогрішно* (В. Корж) тощо. Високим ступенем експресивності відзначається прислівник *стодогово*: *І хорал мені зазвучав: На шпальтах журналу "Київ" Столично, стоклично, стодогово заскавучав – на вінішування вінчав* (Ю. Кириченко). Ця експресивність досягається, по-перше, кількаразовим повторенням складника *сто-*, а, по-друге, лексичним значенням іменника *дог*: «порода великих службових собак з тупою мордою і сильними щелепами» [5, с. 572], у семантичній структурі якого автор, можливо, актуалізує не лише сему на позначення розміру і, відповідно, гучності голосу собаки, а й особливості зовнішнього вигляду.

Привертає увагу значна кількість прислівникових новацій, утворених юкстапозицією, тобто поєднанням двох слів. При цьому автори активно сполучають в одній нелексемі синонімічні або антонімічні форми, рідше поєднують різні за значенням слова, зокрема й адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників. Фактичний матеріал дає змогу виділити серед означальних складених прислівників номінації способу дії таких ЛСГ:

1) прислівники, що виражають стан людини (фізичний, психо-емоційний, інтелектуальний): *відверто-сповідально, причасно-крилато* (І. Данилюк); *пристрасно-натхненно* (М. Дружко); *висвітлено-чесно* (М. Дяченко); *слізно-терпко, юно-сонячно, дитинно-безвинно, послідовно-поштиво* (В. Корж); *здичавіло-здичіло* (Н. Нікуліна); *юно-геніально, звабом-гречкою* (Г. Світлична); *сумовито-манірно, фальшиво-співчутливо, ласкаво-хижо, ніжно-грізно* (Л. Степовичка); *первісно-дико, дівкою-вдовою* (М. Чхан).

Активне вживання антонімів можна пояснити не лише тим, що вони є важливим виразовим засобом завдяки своїм внутрішнім семантичним властивостям, а й тим, що антонімічні протиставлення не є чимось обмеженим, застиглим, мовець може їх утворювати як за нормативною схемою, так і залежно від індивідуального сприймання.

2) прислівники, що позначають особливості зовнішнього вигляду об'єкта: *чорно-срібно* (І. Данилюк); *брунатно-матово* (В. Савченко); *м'яко-матово* (Л. Степовичка); *вітрьільно-біло* (М. Чхан);

3) прислівники, що позначають темп виконання дії: *буй-тур-вітром* (В. Корж);

4) прислівники, що характеризують звуковий вияв дії: *громом-перегромом* (С. Бурлаков); *ніжно-ластівочо* (М. Дяченко); *громом-гулом* (Г. Прокопенко) тощо. До цієї ЛСГ відносимо і прислівниковий юкстапозит, що входить до складу оксюморона (стилістичної фігури, що ґрунтується на поєднанні семантично несумісних понять): *Так незбагненно-голосно мовчали, А потім крізь сто бід защебетали* (Ю. Кириченко). Особливою експресивністю вирізняються також ті складені слова, у структурі яких один із компонентів уже є okazіоналізмом: *Шелестять в степах завії колисково-колосково...* (В. Корж).

Незважаючи на те, що прислівники формують порівняно нечисленний клас okazіональних одиниць, у контексті поетичних творів дніпропетровських письменників вони виконують важливі експресивні функції. Адвербіальні неолексеми характеризують дію, процес, ознаку точніше, конкретніше, допомагають хоч би частково пізнати специфіку авторського світовідчуття.

Перспективним у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу okazіональних прислівників у творах письменників Дніпропетровщини.

Література

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – С. 298–325.
2. Вокальчук Г. М. Я – безразковості поет (Словотворчість М. Семенка) : [монографія] / Г. М. Вокальчук. – Рівне : Перспектива, 2006. – 201 с.
3. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) у сучасній поезії (60–90-ті рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Герман / СДП ім. А. С. Макаренка. – Суми, 1999. – 20 с.
4. Жижома О. О. Лінгвістична природа прислівникової okazіональної номінації / О. О. Жижома // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 21. – С. 110–118.
5. Новий тлумачний словник української мови / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконт, 2008. – Т. 1. – С. 572.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2014 р.

УДК 821.161.2 : 929

Н. Г. Мельник

**ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗДУМІВ ПРО ОСОБЛИВОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ У
ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА**

Мельник Н. Г. Відображення роздумів про особливості українського національного характеру у творчості Т. Шевченка.

У статті розглядаються особливості українського національного характеру, відображені в творах Т. Шевченка «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особливо акцентується на розумінні поетом тісного зв'язку рис національного характеру українців та їхньої історичної долі.

Ключові слова: національний характер, історія, народ, національний ідеал.

Мельник Н. Г. Отражение размышлений об особенностях украинского национального характера в творчестве Т. Шевченко.

В статье рассматриваются особенности украинского национального характера, отображенные в произведениях Т. Шевченко «Розрита могила», «Великий льох», «До Основ'яненка», «Стоїть в селі Суботіві», «Гайдамаки», «І мертвим і живим», «Прогулка с удовольствием и не без морали». Особенно акцентируется на понимании поэтом тесной святой черты национального характера украинцев и их исторической судьбы.

Ключевые слова: национальный характер, история, народ, национальный идеал.

Melnyk N. G. Displaying thinking about the features of Ukrainian national character in the works of Taras Shevchenko.

The article deals with the peculiarities of Ukrainian national character reflected in Shevchenko's works: "Dug grave", "The Great Cellar", "To Osnoviianenko", "Standing in the village Subotovo", "Gajdamaki", "For the dead and the living", "Walk with pleasure and

not without morals“⁴. Particular emphasis is placed on poet’s understanding of close connection of Ukrainian national character features and their historical destiny.

Key words: national character, the history, the people, the national ideal.

Проблема визначення особливостей національного характеру є сьогодні однією з найперспективніших у гуманітаристиці. На теренах України нагальний інтерес до виокремлення специфічних характерних рис українців, їх відмінностей від представників інших слов’янських народів з’являється у другій половині XIX століття у зв’язку з активним розвитком етнографії та фольклористики. З того часу цей інтерес лише посилюється, адже історія українського народу складалася так, що йому повсякчас доводилося відстоювати свою інакшість та право на самостійність.

До проблеми дослідження провідних рис українського національного характеру зверталися в своїх працях В. Антонович, Д. Багалій, Г. Ващенко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, О. Єфименко, М.Костомаров, О.Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І.Мірчук, І.Огієнко, Д.Чижевський, М.Шлемкевич, В.Янів та ін.

Важливий внесок у розробку названого напрямку зробили А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, Р.Додонов, О. Киричук, С. Кримський, В. Малахов, М. Мокляк, О. Нельга, Ю. Римаренко, В. Храмова, В. Шинкарук та інші. Сучасна дослідниця А. Рубан так визначає поняття «національний характер»: «На світоглядно-філософському рівні національний характер розглядається у феномені ментальності або менталітету, який розкривається у спільній духовно-психологічній орієнтації певної суспільної, насамперед, етно-соціальної групи, що інтегрує потік індивідуальних вражень, уявлень у цілісне світобачення, світовідчуття» [4, с.15].

Т. Шевченко, як видатна постать літературного процесу XIX століття, глибокий мислитель, глибоко національний митець, не міг стояти осторонь того наукового руху, що супроводжував діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Побратими поета – М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш збагатили науку цілісними дослідженнями й окремими спостереженнями з проблеми національного характеру та його зв’язку з історичною долею українців.

У поетичних, прозових творах, щоденникових записах Т. Шевченка також наявні роздуми про позитивні та негативні риси українського характеру. Митець намагається дійти до витоків

сутності українця, зрозуміти причини тяжкої історичної долі свого народу, утвердити традиційні національні морально-етичні цінності.

У творах Т. Шевченка помітні чіткі пріоритети в оцінці рис українського національного характеру та їх зв'язку з історією народу: є минула слава, козаччина, що сформували найкращі риси – патріотизм, мужність, витривалість, прагнення особистої та національної свободи (особливо це стосується державної еліти); і є сучасна поетові дійсність, що характеризується відсутністю патріотизму, здатністю багатьох земляків до зради національним інтересам, пристосуванством, рабською покірливістю, пошаною до чужих авторитетів, нехтуванням власною культурою, мовою тощо. Отже, у Шевченка, як і в народній творчості, наявний чіткий поділ на минуле і сучасне, що набирають моральної валідності.

Найкращі риси українського національного характеру, на думку Шевченка, залишилися в минулому. У російськомовній повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» автор зазначає: *«...моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неисчислимые огромные курганы. Она своей славы не потому не давала, ворога-деспота под ноги топтала и, свободная, нерастленная, умирала. Вот что значит могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы наши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя»* [6, с. 292].

Наскрізною лінією в творах поета проходить думка про наявність в українців чутливості та емоційності. Його герої-чоловіки не соромляться плакати, зокрема й ліричний герой, що сумує над долею України та власною долею: *«дивлюся, сміюся, дрібні утираю»; «дивлюсь, поглядаю, сміюся сльозами»* [5, с. 63].

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» звучать роздуми автора про душевну чистоту, глибоку моральність українців: *«О мои милые, непорочные земляки мои! Если бы и материальным добром вы были так богаты, как нравственной сердечной прелестью, вы были бы счастливейший народ в мире! Но увы! Земля ваша как рай, как сад, насажденный рукою бога-человеколюбца. А вы только безмездные работники в этом плодоносном, роскошном саду. Вы Лазари убогие, питающиеся падающими крупичами от роскошной трапезы ваших прожорливых ненасытных братьев»* (виділено нами – Н. М.) [6, с. 293].

У цьому ж творі письменник вказує на таку рису українського характеру, як наполегливість: *«...уж если что мне раз пришло в*

голову, хотя бы самое несбыточное, так хоть роди, а подавай. На этом пункте я имею большое сходство с моими неподатливыми земляками. Писатели наши и вообще люди приличные чувство это называют силою воли; а его просто можно назвать вольным упрямством. Оно живописне и выразительнее [6, с. 226].

Глибоке захоплення Т. Шевченка народною творчістю, досконалістю змісту і форми творів, звучить у словах: «Недавно кто-то печатно сравнил наши, т.е. малороссийские, исторические думы с расодиями хиосского слепца, праотца эпической поэзии...Я читал, разумеется, в переводе Гнедича, и вычитал, что у Гомера ничего нт похожего на наши исторические думы-эпопеи, как например «Иван Коновченко», «Савва Чальйй», «Алексей, попович пирятинский», или «Побег трех ьратьев из Азова», или «Самойло Кишка», или, или, – да их и не перечтешь. И все они так возвышенно просты и прекрасны, что если бы воскрес слепец хиосский да прослушал хоть одну из них от такого же, как и сам он, слепца кобзаря или лирныка, то раз бил бы вдребезги свое лукошео, называемое лирой, и поступил бы в михоноши к самому бедному нашему лирныку, назвавши себя публично дурнем» [6, с. 265].

Автор відзначає наявність у народі невмирущого почуття гумору, що виявляється навіть у трагічних обставинах. Як легендарний Байда з відомої пісні перед лицем смерті, його герої демонструють моральну перевагу над своїми ворогами : «Земляки мои, в том числе и я, самую серьезную материю не когут не проткать хоть слезка, хоть едва заметной шуточкой. Земляк мой (разумеется, невольно) в потрясающий финал «Гамлета» всучил такое слово, что сквозь слезы улыбнешься. В доказательство я приведу пример исторический. Сообщники Искри и Кочубея поп NN и писар Подобайло, после доброй питки кнutom лежали окровавленные на полу под. рогожею и рассуждали о том, что не мешало бы позычить у москаля кропила (кнута) для своих непослушных жен. Не правда ли, на своем месте шуточка?» [6, с. 326].

Натомість Шевченко гостро засуджує довірливість, недалекоглядність, невинувдану миролюбність, що часто не дає змоги українцеві розпізнати в інших (чужих) підступність та хитрість (поєми «Великий льох», «Розрита могила»). Так, у поемі «Великий льох» через образи трьох проклятих душ автор розкриває причини трагедій національного масштабу.

Одна душа, будучи людиною, перейшла з повним відром гетьману Богдану Хмельницькому шлях, коли той їхав на

Переяславську раду. Після цього невірного злочину вода у відрі стає отруйною і гине вся родина. На думку Шевченка, так карає Бог за зраду: *І вже ледви я наледви / Донесла до хати – / Оту воду... Чом я з нею / Відер не побила! / Батька, матір, себе, брата, / Собак отруїла / Тією клятою водою* [5, с. 212].

Друга душа карається за те, що напоїла коня цареві Петру, коли той їхав до Москви. Автор акцентує увагу на тому, що цей вчинок дівчина робить після того, як зазнала знущань із боку москалів, стала свідком численних вбивств під час розправи Петра після поразки Мазепи під Полтавою: *Я була ще недолітком, / Як Батурин славний / Москва вночі запалила, / Чечеля убила, / І малого, і старого / В Сейму потопила. Я меж трупами валялась / У самих палатах Мазепиних... Коло мене / І сестра, і мати / Зарізані, обнявшия, / Зо мною лежали; / І насилу-то, насилу / Мене одірвали / Од матері неживої. / Що вже я просила / Московського копитана, / Щоб і мене вбили. / Ні, не вбили, а пустили / Москалям на грище!* [5, с. 213].

Після цього гріховного вчинку дівчина вмирає на порозі хати, а душа її проклята Богом: *І за що мене карають, / Я й сама не знаю? / Мабуть за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..* (виділено нами – Н. М.) [5, с. 213].

Третя душа проклята за те, що, будучи малою дитиною, усміхнулася цариці Катерині, яка пропливала по Дніпру: *Ось за що, мої сестриці, / Я тепер караюсь, / За що мене на митарство / Й досі не пускають. / Чи я знала, ще сповита, / Що тая цариця – / Лютий ворог України, / Голодна вовчиця!..* (виділено нами – Н. М.) [5, с. 214].

На думку автора, такі риси, як довірливість, рабська покірність, здатність прислужувати кожному, відсутність почуття національної гідності – це не лише негативні риси українського характеру, а й великий гріх, хоч і вчинений ненавмисно, через нерозуміння. Цей гріх має бути покараний вищим судом, при чому смерть – миттєва.

Отже, прислужництво, дезорієнтованість у політичних подіях оцінюються Шевченком як богопротивні риси.

Доля України осмислюється поетом через образи матері, залишеної, зрадженої власними дітьми, вдови, сироти. У поемі «Розрита могила» Україна звертається до Богдана Хмельницького. У її словах – глибокий аналіз результатів недалекоглядності і довірливості гетьмана: *Ой Богдане, Богданочку! / Якби була знала, / У колиці б задушила, / Під серцем приспала. / Степи мої запродані / Жидові,*

німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає. / І могили мої милі / Москаль розриває... / Нехай риє, розкопує, / Не своє шукає. / А тим часом перевертні. / Нехай підростають / Та допоможуть москалеві / Господарювати, / Та в матері полатану / Сорочку знімати [5, с. 164].

Роздуми про комплекс меншовартості, притаманний українцям, наявні у творах «До Основ'яненка», «Гайдамаки», «Стоїть в селі Суботові», «І мертвим і живим...» У вірші «До Основ'яненка» поет фактично передає стан людини, яка, перебуваючи в чужомовному, інонаціональному оточенні, втрачає здатність відстоювати національну гідність та обирає мовчання: *Чи правду співаю? / Ех, якби-то...Той що казати? / Кебети не маю. / А до того – Московщина, / Кругом чужі люде. / «Не потурай», – може, скажеш, / Та що з того буде? / **Насміються на псалом той, / Що виллю сльозами;** / **Насміються...Тяжко, батьку, / Жити з ворогами!** / Поборовся б і я, може, / Якби малось сили; заспівав би – був голосок, / Та позички з'їли (виділено нами – Н. М.) [5, с. 55–56].*

У поемі «Гайдамаки» звучать слова: *Сини мої! Орли мої! / Летить в Україну, / Хоч і лихо зустрінься, / Так не на чужині. / Там найдеться душа щира, / Не дасть погібати / **А тут...а тут...тяжко, діти!** / **Коли пустять в хату, / То, зустрівши, насміються,** – / Такі, бачте, люди: / Все письменні, друковані... (виділено нами – Н. М.) [5, с. 61].*

У поезії «Стоїть в селі Суботові» звучить думка про те, що помилкові політичні рішення державної еліти, байдужість до долі батьківщини призводять до того, що **«сміються ж з України стороннії люди»** (виділено нами – Н. М.): *Сміються, не розуміють: / «Не смійтеся, чужі люде!» / Церков-домовина / Розвалиться.. і з-під неї / Встане Україна! / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти [5, с. 223].*

Апофеозом роздумів Шевченка про негативні риси національного характеру українців є поема «І мертвим, і живим...». Ліричний герой звертається до своїх земляків із вимогою усвідомити відповідальність за зрадництво, нехтування інтересами народу, пристосуванство, байдуже ставлення до рідної культури: *Схаменіться, недолюди, / Діти юродиві! / Подивіться на рай тихий, / На свою країну, / Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, / Розкуйтеся, братайтеся! / У чужому краю не питайте / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля [5, с. 240].*

Отже, результати дослідження дають змогу зробити висновок про постійний інтерес Т. Шевченка до проблеми українського національного характеру, що певною мірою визначив хід історії народу. Маючи тонку, чутливу, вразливу душу, щирий та довірливий українець часто наражається на хитрість та підступність ворогів (чужих людей). Маючи славу історію, нащадки козацьких ватажків (державна еліта), на думку Шевченка, не завжди є продовжувачами героїчних традицій. Навпаки, вони або пристосовуються до умов рабського існування або відкрито зраджують національним інтересам заради особистої вигоди. Мотив матері, зраженої дітьми; образи невдячних синів; «правнуків поганих», «перевертнів» – провідні в Шевченка.

Г. Семенюк зазначає: «Національна і політична самостійність України – це головний і незмінний ідеал Шевченка впродовж всієї його творчості. Звідси ідеалізація (в позитивному сенсі слова) гетьманів, ватажків національно-визвольних змагань, які виборювали свободу Україні: Гонти й Залізняка («Гайдамаки»), «Дорошенка» («Заступила чорна хмара»), Полуботка («Сон»), Гордієнка («Іржавець»), і зневага, погорда і ненависть до тих, хто свідомо чи підсвідомо зраджував Україну, поневолював її; хто задля своїх амбіцій та інтересів здійснював політику розчленування України, хто шляхом приниження, плазування, ціною свободи всього народу здобував гетьманську булаву, дворянські титули, маєтки» [2, с. 334].

Відповідно, митець акцентує на необхідності усвідомлення українцями відповідальності за подальшу долю батьківщини, глибокого аналізу помилок минулого та вірить у щасливе майбутнє України.

Література

1. Історія української літератури (20–40-ві роки XIX століття) : [підручник] / [за ред. проф. Г.Ф. Семенюка]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 384 с.
2. Історія української літератури XIX століття : у 2-х кн. Кн.1 : [підручник] / [за ред. акад. М. Г. Жулинського]. – К. : Либідь, 2005. – 656 с.
3. Рубан А. О. Світоглядні особливості українського національного характеру (філософсько-антропологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук / А. О. Рубан. – К, 2008. – 20 с.
4. Шевченко Т. Г. Кобзар / Тарас Григорович Шевченко / [авт. вступ. ст. О. Гончар]. – К. : Дніпро, 1989. – 541 с.
5. Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали / Тарас Григорович Шевченко / Шевченко Т. Г. Твори : у 5-и т. Т.4 ; приміт. В. Бородіна. – К. : Дніпро, 1985. – С. 226–359.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 811.111

Г. І. Сидорук

СТИЛІСТИКА АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ПРОДУКТУ ТА ЙОГО ПЕРЕКЛАД ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Сидорук Г. І. Стилiстика англoмoвнoгo рeклaмнoгo прoдyктy тa йoгo пeрeклaд зaсoбaми укрaїнськoї мoви.

Дoслiджeння присвячeнo oкрeмим стилiстичним мoвним зaсoбaм, якi нaдaють oсoбливoї oбрaзнoстi й експрeсивнoстi рeклaмним мaтeрiалaм. Сюдi мoжнa вiднeсти фoнeтичнi, грaмaтичнi зaсoби тa спeцифiчнy синтaксичнy oргaнiзaцiю пoвiдoмлeння. Стилiстичнi тa сeмaнтичнi втрaти, якiх зaзнaють пeрeклaди тaких мaтeрiалiв, мoжyть бyти успiшнo кoмпeнcoвaнi iншими мoвними зaсoбaми зaдля збeрeжeння iхньoгo прaгмaтичнoгo пoтeнциaлy.

Ключoвi слoвa: кoмyникaтивнi аспeкти рeклaми, психoлoгiчнi аспeкти рeклaми, прaгмaтичний аспeкт рeклaми, екстрaлингвiстичний пoтeнциaл рeклaми, фoнeтичнe oфoрмлeння рeклaми.

Сидорук Г. І. Стилiстикa aнглoязичнoгo рeклaмнoгo прoдyктa и eгo пeрeвoд срeдствaми укрaинскoгo языкa.

Исслeдoвaниe пoсвyщeнo oтдeльным стилeстичeским языкoвым срeдствaм, придающим oсoбyю oбрaзнoсть и експрeсивнoсть рeклaмным мaтeрiалaм. Сюдa мoжнo oтнeсти фoнeтичeские, грaммaтичeские срeдствa и спeцифичeскую синтaксичeскую oргaнizaцiю сooбщeния. Стилeстичeские и сeмaнтичeские пoтeри, нaблюдaeмыe в пeрeвoдax тaкoгo рoдa мaтeрiалoв, мoгyт быть успeшнo кoмпeнсирoвaны дрyгими языкoвыми срeдствaми с цeлью сoхрaнeния их прaгмaтичeскoгo пoтeнциaлa.

Ключeвыe слoвa: кoмyникaтивныe аспeкты рeклaмы, психoлoгичeские аспeкты рeклaмы, прaгмaтичeский аспeкт рeклaмы, екстрaлингвистичeский пoтeнциaл рeклaмы, фoнeтичeскoe oфoрмлeниe рeклaмы.

Sydoruk H. I. The style of English advertising products and their translation via Ukrainian language means.

The paper is focused on the specific stylistic language devices that provide promotional materials with specific figurativeness and expressiveness. These include phonetic and grammatical means, as well as specific syntactical arrangement of messages. Stylistic and semantic losses incurred in translation of this kind of materials could be successfully compensated by other linguistic means to preserve their pragmatic potential.

Key words: communicative aspects of advertising, psychological aspects of advertising, pragmatic aspect of advertising, extra-linguistic potential of advertising, phonetic arrangement of advertising.

Оснoвнoю oсoбливiстoю рeклaмнoї кoмyникaцiї бyдь-якoї нaцioнaльнoї кyльтyри є викoристання стилiстичних iнструментiв, якi є в наявнoстi тiєї чи тiєї мoви. Цi iнструменти збiгаютьсy у плaнi

класифікації, але не завжди автоматично підставляються при перекладі. Оскільки ринок української реклами, на нашу думку, не є таким розвиненим, як в англомовних країнах, можна говорити про проблему перекладу, пов'язану з адекватним відтворенням рекламного тексту з залученням стилістичних засобів. Рекламі та її комунікативним аспектам приділялася недостатня увага, що було пов'язано з невибагливими потребами вітчизняного споживача, з одного боку, та недостатнім дослідженням культурних, соціолінгвістичних, психологічних факторів, які мають вплив на поведінку отримувача. Оптимізація й удосконалення рівня вітчизняної реклами можна досягти у процесі уважного вивчення її можливостей і надбань в інших країнах. Слід визнати, що мовлення в умовах масової комунікації зазнало чималих змін, що й вселяє оптимізм, оскільки мовлення (на відміну від мови) стало більш творчим, спонтанним, невимушеним, гнучким щодо дотримання мовних формальностей: вільне поводження з синтаксисом, порушення сполучуваності слів, присутність різноманітних спланованих мовних помилок і т. ін. Будь-які відхилення від мовної норми, що, тим не менше, не порушують комунікації, а, навпаки, надають їй індивідуального яскравого забарвлення, спостерігаються нині в рекламних продуктах і сприймаються як природні і «правильні».

Актуальність наукового дослідження визначається, передусім, об'єктом дослідження, яким є англомовна реклама як джерело матеріалу, що може активізувати й реалізувати можливості сучасної української мови.

У лінгвістичному й перекладацькому аспекті певний інтерес викликають роботи М. Непийводи, М. Бурмаки, Ю. Грушевської та інших дослідників, які розглядають мову реклами, акцентуючи увагу на стилістичних аспектах цієї проблеми. Так, М. Непийвода в роботі «Мовні ігри та гумор у рекламному тексті» [4] розкриває структуру рекламного тексту вказуючи на те, що для більшої ефективності фахівцю з реклами необхідно вміти користуватися мовними прийомами, які дають змогу створити гумористичний ефект у рекламному тексті, і, відповідно, привернути увагу споживача. Наведено мовні прийоми створення вдалої реклами. У статті «Лінгвістичний та психологічний аспекти рекламного тексту» Ю. Грушевська [2] аналізує деякі лінгвістичні та психологічні аспекти рекламного тексту, розглядає різноманітні позиції функціонування

сучасної реклами та її вплив на суспільство й особистість.

М. Бурмака у статті «Телевізійна специфіка рекламного тексту» [1] розглядає особливості телевізійної реклами, акцентує увагу на різновидах рекламних роликів за типом сюжету, окреслює проблему перекладу реклами, частково звертає увагу на синтаксис рекламного мовлення.

Фахівець з реклами обізнаний у способах мовного маніпулювання емоціями (створення емоційного фону ритмом, римою, оформленням, звучанням); мовного впливу на соціальне самопочуття (я такий, як усі, прагнення до успіху); уміє оперувати структурою цінностей, світосприйняттям людини (співпраця, головне / другорядне; цінності – свобода, мир, права людини, національні інтереси; групові цінності людей похилого віку і молоді, чоловіків і жінок, людей з обмеженими можливостями тощо).

Відомо, що молодь як соціум є об'єднаною спільністю інтересів, смаків, поведінки, мовними особливостями (сленг, жаргон). Наявність у рекламному тексті «своїх, знайомих» слів і виразів, інших мовних ознак привертає увагу і викликає інтерес до змісту, а тому полегшує процес переконання в необхідності діяти [3, с. 95].

Істотною завадою на шляху успішного перекладу реклами може стати передача прагматичного потенціалу оригіналу. Зокрема, це пов'язано з перекладом у рекламному тексті фактів і подій, пов'язаних зі способом мислення певного народу через специфіку їх мови, з його етичними та психологічними підвалинами, їх національною культурою, забобонами, звичаями тощо. Тому рекламний текст не слід перекладати дослівно, інакше він може втратити сенс і вплив або взагалі тлумачитися спотворено. В Інтернеті міститься чимало сайтів зі списками помилок, яких припустилися ті перекладачі, які проігнорували цей аспект [5]. Характерною рисою дієвої реклами є гармонійне поєднання основної рекламної ідеї з тими засобами виразності, що найкращим чином відображають таку ідею. Не так просто віднайти ту єдино правильну тональність рекламного звернення, яка виділяє його поміж інших і забезпечує її успіх.

Переклад реклами, як і переклад художнього тексту, оперує відомими стилістичними засобами, проте їх комбінації, як ноти в музиці, дають непередбачуваний ефект. При перекладі передається не саме мовне повідомлення, а підтекст, екстралінгвістична реальність, закладена в ній. Комбінації лінгвістичних інструментів можуть також

служити інструментом маніпулятивного впливу.

Фонетичні прийоми оформлення реклами, як-от: алітерації, асонанси, ономапейя, є потужним засобом впливу на споживача: *Britain's best business bank* – Британський найбільший бізнес-банк. Чотирикратне повторення літери «b» можна зберегти за умови лексичної заміни слова «best» на слово «найбільший» задля збереження алітерації, що в проілюстрованому контексті є пріоритетною. Ономапейя останнім часом стає поширеною в рекламі завдяки своїй очевидній нестандартності, адже привертає увагу споживача наслідуванням звуків природи і тварин, а тому особливо впливає на людську підсвідомість, яка історично нас поєднує з цими світами:

S-s-s-s-s-s-s-s – money loves silence. – Ш-ш-ш-ш-ш-ш – гроші люблять тишу.

Sh-sh-sh-sh-sh-sh-sh-opping for fun – Ти-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ся пош-ш-ш-ш-ш-ш-уками ш-ш-ш-ш-ш-щастя у нас.

В обох контекстах підтекстом стає відчуття тиші і спокою, з якими треба здійснювати грошові операції і покупки.

Комбінація ритму й алітерації ускладнює пошук еквівалента, який, тим не менше, може бути віднайдений у слогані відомої автомобільної марки Ягуар:

Grace, space, pace – широчінь, шляхетність, швидкість.

При перекладі заради збереження ритму порядок слів зазнає інверсії, що зовсім не впливає на посліл.

Серед лексико-семантичних стилістичних засобів чільне місце посідають епітети, які в поєднанні з певними словами згодом стають сталими сполуками і переходять з одного рекламного тексту в інший, впливаючи на підсвідомість: *bright face, ridiculous excuses, valuable connections, amiable lady, sweet smile, deep feelings*. Найбільш поширені епітети в рекламі продуктів харчування та засобів догляду за частинами тіла, де вони покликані створити в уяві чарівний образ товару:

The tempting flavor of the delicate chocolate truffle with a subtle creamy note makes the gorgeous black tea especially bright – it is luxurious like a night in Nice; Спокусливий смак ніжного шоколадного трюфелю з тонкою ноткою вершків надають неперевершеної якравості чорному чаю – розкішно немов вечір у Ніцці.

Виділені епітети привертають до себе увагу, так само, як і епітети «спокусливий, якравий, делікатний, розкішний, вражающий,

прекрасний, привабливий, чаруючий, той, що полонить, ніжний, тендітний, тонкий, заворожуючий, запаморочливий, хвилюючий, захоплюючий», і зацікавлюють завдяки перебільшено експресивному опису смакових властивостей товару. Одним із найважливіших компонентів рекламних текстів є атрибутивні словосполучення. Вони використовуються для опису основних характеристик товару. Поширеними також є прикметники: *natural, sensual, innocent, passionate, romantic, mysterious, thrilling, embracing, catchy*, які не завжди мають прямі еквіваленти в українській мові – іноді більш вдалими та доречними стають лексичні заміни: новий, перший, революційний.

У прикладі реклами косметики: *Inside this jar you'll find a radiantly glowing skin, naturally-blushed cheeks, wondrous eyes and color-kissed lips. Suddenly your skin has a radiant sun-kissed glow* епітети *glowing skin, naturally-blushed cheeks, wondrous eyes, color-kissed lips, sun-kissed glow* створюють яскравий образ краси, якої набуде шкіра. Застосовуючи субституцію, отримуємо переклад: *Наш крем зробить вашу шкіру сліпучо-сяючою, надасть натурального рум'янцю, яскравості вашому погляду і природної свіжості вашим губам. Ваша шкіра раптово торкнеться осяйна засмага – поцілунок сонечка.*

У переважній частині рекламних текстів присутня гіпербола, яка, перебільшуючи якості та характеристики товарів, вводить споживачів в оману. Відомо, що рекламодавці вдаються до обтічних слів (*weasel words*), що оточують товар містичним ореолом туманності, невизначеності, багатозначності, значущості. Наприклад, лозунг компанії Джилет *The best a man can get* перекладається *Найкраще для чоловіків*. Зрозуміло, що тут ідеться про бритву, проте з контексту не зрозуміло, чи бритва є найкращою, чи те, що чоловік отримає в результаті того, що його обличчя добре поголене й гладеньке. Ми додомуємо безліч варіантів, які не лежать на поверхні, залишаються невисловленими. Вони і є тією основною оманливою інформацією, що інтригує, заворожує і змушує купити.

Певна частина англомовних рекламних текстів є спонукальними конструкціями. Їх функція – спонукати до дії, придбати товар чи скористатися послугою: *Discover the Universe! Fun for the whole family! – Вивчай Всесвіт! Розвага для всієї родини!*

Використання спонукальних конструкцій є типовим для обох мов:

Buy this, discover, open, explore, learn, find out, stop, а наказовий спосіб дієслів стає потужним стилістичним засобом.

Доволі часто в рекламних текстах використовується градація (клімакс / антиклімакс) емоційності висловлення, на яку можна натрапити в соціальній рекламі, що закликає допомогти дітям, хворим на аутизм:

Odds of a child becoming a professional golfer: 1 in 140,000.

Odds of a child being diagnosed with autism: 1 in 150.

Дивацтва дитини обернуться на професіоналізм в гольфі. 1 до 140 000.

Дивацтва дитини обернуться діагнозом на аутизм: 1 до 150.

Статистика на додачу до прийомів градації та анафори, повтору виразу *Odds of a child* на початку речення має на меті вразити отримувача інформації і змусити замислитися. Анафора в комбінації з зевгмою в наступному прикладі також призводить до стилістичних втрат у перекладі, компенсація яких вимагає від перекладача особливих лінгвістичних зусиль:

Easy to use. Easy to see. Easy on the wallet – Простий у використанні. Зручний екран. Чудова ціна.

Антитеза є потужним стилістичним засобом протиставлення, що важко піддається адекватному перекладу, а отже, втрати стають неминучими. Реклама фітнес-центру, у якій ідеться про переваги втрати ваги *Your lose is your gain*, дещо втрачає, коли звучить: *Ваша втрата – це ваш здобуток*, тому що в перекладі порушено баланс між контекстною інформацією й інформацією, яка опинилася в підтексті (вага), а слово «втрата» за відсутності достатнього мікроконтексту (об'єкту: втрата чого?) викликає неприємні асоціації (смерть).

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку про те, що переклад реклами вимагає залучення різноманітних стилістичних засобів у різних комбінаціях і з різних мовних рівнів задля реалізації основного її задуму: спонукати адресата придбати товар і замовити послугу. Серед них можна виділити фонетичні засоби, які комбінуються з римованою формою рекламного тексту, експресивно-емоційні лексеми (епітети), гра слів (зевгма), граматичні форми дієслів (наказовий спосіб), анафора, антитеза, градація тощо. Певна кількість перекладів зазнає семантичних втрат або спотворень порівняно з оригіналом, що суттєво впливає на сприйняття, нівелюючи прагматичний потенціал реклами.

Література

1. Бурмака М. Телевізійна специфіка рекламного тексту / М. Бурмака // Урок української. – 2002. – № 1. – С. 13–15.
2. Грушевська Ю. Лінгвістичні та психологічні аспекти рекламного тексту / Ю. Грушевська // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. В. Винниченка. Сер. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2002. – Вип. 44. – С. 126–131.
3. Михайлова О. Вплив реклами на поведінку споживача / О. Михайлова // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного ун-ту ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – Вип. № 5. – С. 95–96.
4. Непійвода М. Ф. Мовні ігри та гумор у рекламному тексті / Н. Непійвода // Урок української. – 2001. – № 10. – С. 20–24.
5. <http://l-planet.com.ua/oshibki-perevodchikov-voskreshayut-mertvyx.html>

Стаття надійшла до редакції 05.10.2014 р.

СИСТЕМА НІМЕЦЬКИХ ПРИГОЛОСНИХ І ОСОБЛИВОСТІ ЇХ АРТИКУЛЯЦІЇ

Березіна Ю. О. Система німецьких приголосних і особливості їх артикуляції.

У статті йдеться про систему приголосних у німецькій мові, що розподіляються за способом вимови на чотири групи та становлять артикуляційну базу німецької мови. У роботі розглядаються особливості вимови відповідних приголосних.

Ключові слова: фонетика, німецька мова, система приголосних, артикуляція, фонем.

Березина Ю. О. Система немецких согласных и особенности их артикуляции.

В статье идет речь о системе согласных в немецком языке, которые разделяются за способом произношения на четыре группы и являют собой артикуляционную базу немецкого языка. В работе рассматриваются особенности произношения данных согласных.

Ключевые слова: фонетика, немецкий язык, система согласных, артикуляция, фонемы.

Berezina J. O. The System of German consonants and specifics of their articulation.

The article deals with the consonant system in German, which are divided by method of articulation in four groups and are the articulate base in German language. In the research the articulation of the consonants is considered as well.

Key words: phonetics, German, consonant system, articulation, phonemes.

Постановка проблеми. На сьогодні існує багато досліджень, фонологічних та фонетичних, як артикуляторних, так і акустичних, які пов'язані з системою консонантизму в сучасній німецькій мові і визначають систему консонантизму загалом. На жаль, більшість науковців розглядає проблему вимови німецьких звуків у синхронії, що не дає змоги поступово простежити процеси розвитку та зробити фундаментально обґрунтовані висновки. Запропонована стаття є частиною діахронічного дослідження, що дозволить не тільки зробити висновки більш об'єктивними, але й визначити тенденцію майбутнього розвитку німецьких приголосних.

Актуальність дослідження. Будь-яка мова є відображенням життя суспільства у визначений період часу. Історичні події мають неабиякий вплив на всі рівні мови. Відомо, що сучасне германське мовознавство динамічно розвивається, з часом відзначаються зміни вимови звуків та фіксуються особливості їх артикуляції, виявляються

значні суперечності між вимовою й орфографією, які можна пояснити з позиції фонетичного і лексичного принципів. Сучасна фонетика характеризується посиленням інтересу до проблем, пов'язаних із природою фонетичних явищ саме в діяхронічному аспекті. У нашій статті представлено аналіз досліджень німецьких приголосних зарубіжних і вітчизняних науковців та на основі вивченої літератури опис особливостей артикуляції приголосних.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у вивченні наукової літератури з відповідної теми, аналізі досліджень відомих фонетистів та сучасних науковців для встановлення особливостей артикуляції консонантної системи в німецькій мові.

Метою наукової статті є визначення характерних рис сучасної німецької системи приголосних.

Аналіз досліджень і публікацій. За даними різних дослідників [3, с. 39–50], [4, с. 59], [5, с. 104–108], [7, с. 150–157], [9, с. 19–20] та ін.) відзначається чимало підходів до характеристики приголосних. Зупинимося на основних особливостях складу приголосних німецької мови.

Німецька система приголосних нараховує, згідно з думкою більшості дослідників, 24 фонем, усі вони протиставляються одна одній в однаково вимовлених умовах, наприклад: *Reiben* [b] – терти, *Reifen* [f] – зринути; (*der*) *Reigen*[g] – хоровод, *Reimen* [m] – римувати; *Reisen* [z] – подорожувати, *Reiten* [t] – їхати верхи, *Reizen* [ts] – дразнити, дратувати і т. ін.

У німецькій, як і в інших мовах, розрізняють голосні та приголосні. Оскільки розрізнення голосних і приголосних, незважаючи на те, що воно в різних мовах функціонує по-різному, є універсальним, властивим усім мовам, воно повинно бути зумовлене акустико-фізіологічною природою плану вираження мови. Загальна фонетика здавна прагне знайти для цього розрізнення акустичні або фізіологічні підстави.

Коли характеризують відмінність між голосними й приголосними у фізіологічному плані, то найчастіше говорять про наявність чи відсутність перепони для виходу з легень струменя повітря. Перша ознака властива утворенню приголосних, друга – голосних. Трапляється у фонетичній літературі й дещо інше формулювання того ж фізіологічного критерію розрізнення голосних і приголосних. Таке формулювання ми знаходимо в одного з найвизначніших

фонетистів В.А. Богородицького, на думку якого голосні утворюються завдяки розкриваючим рухам вимовляючих органів (у першу чергу нижньої щелепи), а приголосні – завдяки закриваючим. Для підтвердження своєї позиції В.А. Богородицький покликався на такий експеримент: «для з'ясування розходжень між голосними і приголосними щодо звукоартикуляції треба вказати на важливість досліджень над посиленням вимови тих чи тих звуків» [1, с. 15]. Якщо провести аналогічне дослідження з голосними, то виявиться, що для посилення останнього зовсім не потрібно розкривати нижню щелепу. Отже, узагальнений висновок, який робить В. А. Богородицький, неправильний. Так, у наведених думках є доля істини, при утворенні шуму приголосного необхідно створити перешкоду для струменя повітря, задля чого доводиться робити закриваючий рух вимовляючих органів. Але наявність перешкоди, те чи те положення органів саме по собі ще не робить характеристику звука. Можна дуже високо підняти язик, створюючи таким чином дуже вузьку щілину, а водночас вимовити не приголосний, а голосний. Суттєве значення для розрізнення голосних та приголосних має і ступінь легкості, тобто сила видихованого повітря.

Німецькі приголосні протиставляються один одному за глухістю та дзвінкістю. Наприклад: *Teer – der, fegen – wegen, Poren – bohren, Weiße – Weise, Laken – Lagen, können – gönnen*.

Зімкнено-вибухові приголосні. При артикуляції німецьких приголосних [p] і [b] губи щільно стиснуті, м'яке піднебіння підняте, видихуване повітря накопичується в порожнині рота перед змичкою. Миттєвий рух губ розмикає змичку, повітря спрямовується в отвір, що утворився з характерним шумом, подібним до вибуху. При [p] голосові зв'язки пасивні, при [b] вони вібрають. Німецьким приголосним [p] і [b] характерні слабке напруження м'язів. Крім того, німецьке [p] вимовляється на дуже сильному видиху, завдяки чому в ротовій порожнині перед змичкою утворюється багато повітря. Ця повітряна маса виробляє при розмиканні змички додатковий глухий шум, так званий придох. Таким чином, [p] – це глухий, а [b] – дзвінкий двогубний зімкнено-вибуховий приголосний. Причому [p] може траплятися в будь-якій позиції, [b] не трапляється в кінці слова і перед глухими приголосними, наприклад: *der Pilz [pilts], halb [halp]*.

При вимові німецького глухого [t] і дзвінкого [d] кінчик язика притискається до альвеол передніх верхніх зубів, утворюючи щільну

змичку, німецькі [t] і [d] – це альвеолярні приголосні. Що стосується вимови, то [t] так само, як і [p], вимовляється на сильному видиху. Повітря наповнює порожнину рота перед перешкодою так, що вибух супроводжується шумом придишу. При цьому [t] відзначається як глухий, а [d] як дзвінкий зімкнено-вибуховий передньоязиково-альвеолярний приголосний. Відомо, що [t] може вимовлятися в будь-якій позиції, а [d] відсутній на кінці слова і перед глухими приголосними, наприклад: *fort* [fɔʁt], *bald* [balt].

Німецькі [k] і [g] вимовляються так: задня частина спинки язика піднімається до м'якого піднебіння й утворює з ним змичку; передня і середня частина язика лежать плоско. М'яке піднебіння підняте. При вимові німецького [k] видих значно сильний, тому звук вибуху [k] також супроводжується придихом. Отже [k] – це глухий, а [g] – дзвінкий задньоязиковий, зімкнено-вибуховий приголосний. Вимова [k] не обмежена позицією, [g] відсутній на кінці слова і перед глухими приголосними.

Зімкнено-щілинні приголосні. При артикуляції німецької фонемі [pf] губи спочатку утворюють змичку, як для [p], але при цьому край нижньої губи загнутий усередину і притиснутий до краю передніх верхніх зубів. Вибух змички відбувається не швидко й енергійно, як при [p], а змичка миттєво переходить у щілину, як для [f], утворюється злитий приголосний [pf]. М'язи губ сильно напружені. Отже [pf] – це глухий губно-зубний зімкнено-щілинний приголосний, наприклад: *der Pfad* [pfa: t], *der Napf* [napf].

При артикуляції фонемі [ts] спочатку кінчик та передня частина спинки язика притискаються до альвеол, але ця змичка негайно ж переходить у щілину, так що утворюється злитий звук, м'язи напружені. При утворенні німецького [ts] беруть участь одночасно і кінчик, і передня спинка язика. Відповідно, [ts] – це передньоязиковий зімкнено-щілинний приголосний. Відомо, що фонема [ts] трапляється в будь-якій позиції, наприклад: *der Zopf* [tsɔpf], *der Satz* [zats].

При вимові німецького [tsch] кінчик та передня частина спинки язика притиснуті високо до альвеол на початку твердого піднебіння. Отримана таким шляхом змичка зразу ж переходить в щілину, яка утворюється одночасно зі змичкою підняттям передньої спинки язика до м'якого піднебіння. Середня частина спинки язика спущена, м'язи сильно напружені і звук виходить злитий. Німецьке [tsch] вважається завжди твердим, глухим альвеолярним, зімкнено-щілинним

приголосним, який займає будь-яке місце у слові.

Зімкнено-прохідні приголосні. Німецьке [m] артикулюється таким чином, що нижня і верхня губи утворюють змичку, як для [b], але м'яке піднебіння опущене, змичка не вибухає і видих йде через порожнину носа. Німецькому [m] характерна значна напруженість і тривалість, які помітні особливо після коротких голосних. Цей [m] – є двогубним носовим зімкнено-прохідним приголосним, позиційно не пов'язаним, наприклад: *mit* [mit], *komm* [kɔm].

При вимові німецького [n] кінчик язика піднятий і притиснутий до альвеол, край передньої частини язика торкається верхніх зубів, середня частина його лежить у площині. М'яке піднебіння опущене і повітря виходить через носову порожнину. Отже, [n] – це передньоязиково-альвеолярний зімкнено-прохідний приголосний, що вимовляється в будь-якій позиції, наприклад: *wann* [van], *wen* [ve: n].

При вимові німецького [ŋ] кінчик язика притиснутий до альвеол, вся інша частина язика лежить плоско, опущені також бокові краї язика, так що вони ніде не стикаються з верхніми боковими зубами. Змичка утворюється тільки між кінчиком язика й альвеолами. М'яке піднебіння підняте, і видиховане повітря проходить через ротову порожнину по обидва боки язика, тобто між його боковими краями і верхніми боковими зубами. Німецьке [ŋ], як і всі німецькі приголосні, артикулюється з сильним м'язовим напруженням. Він є боковим передньоязиково-альвеолярним зімкнено-прохідним і вимовляється в будь-якій позиції, наприклад: *die Lust* [lost], *die Welt* [velt].

Щілинні приголосні. При вимові щілинних приголосних [f], [v], [s], [z], [j] змичка поступово переходить у щілину. Графічно вищезазначені звуки позначаються буквами **f, v, w, s, j, i**.

При вимові [r] кінчик язика піднятий до альвеол, м'язи язика напружені, бокові краї язика доторкаються до верхніх зубів, м'яке піднебіння підняте. Між кінчиком язика й альвеолами утворюється дуже вузька щілина. Видиховане повітря, проштовхуючись у цю щілину, призводить кінчик язика в коливальні рухи, завдяки чому щілина стає поперемінно ширшою. Цей [r] прийнято вважати передньоязиково-альвеолярним щілинним приголосним.

Крім передньоязикового, існує інший приголосний тремтяче-язичковий [R]. Цей приголосний відкидався нормою вимови, тому що його погано чути зі сцени; тепер [R] визнається рівноправним факультативним варіантом фонемі [r]. При [R] щілина виникає між

опущеним маленьким язичком і піднятою задньою спинкою язика, а звук утворюється коливальними рухами язичка. Обидва варіанти – [r] і [R] – вимовляються в будь-якій позиції. Наприклад: *wer* [ve:v], *der Rhein* [raɛn].

Глухий щілинний приголосний [h], здебільшого трапляється тільки на початку слова або морфем, перед голосним. Графічно він також відображений буквою **h**, наприклад: *der Held, harren, behandeln, vorher*. Оскільки буква **h** служить і для позначення тривалості голосного, а вживання його подекуди пояснюється тільки традицією, то необхідно уникати вимови [h] у такому разі, як *ruhig*.

Висновки. У результаті вивчення вітчизняної та іноземної літератури стосовно приголосних фонем німецької мови на артикуляційному рівні, ми прийшли до висновку, що в німецькій мові наявні чотири групи приголосних звуків, які розрізняються за способом вимови та становлять артикуляційну базу німецьких приголосних. Це зімкнено-вибухові, зімкнено-щілинні, зімкнено-прохідні та щілинні приголосні. Усе це має велике значення не тільки при вивченні іноземної мови, але й у методиці її викладання.

Література

1. Богородицкий В. А. Введение в изучение современных романских и германских языков / В. А. Богородицкий. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1969. – 184 с.
2. Потапова Р. К. Особенности немецкого произношения / Р. К. Потапова, Г. Линднер. – М., 1991. – 319 с.
3. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів / Л. І. Прокопова. – К. : КиМУ, 2003. – 136 с.
4. Скалозуб Л. Г. Динамика звукообразования (по данным кинорентгенографирования) / Л. Г. Скалозуб. – К. : Высшая школа. Главное из-во, 1979. – 132 с.
5. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи : [монография] / В. Г. Таранец. – Одесса : Печатный дом, 2014. – [2-ое изд., доп.]. – 146 с.
6. Augustin Speyer. Deutsche Sprachgeschichte / Augustin Speyer. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. – 128 S.
7. Sievers E. Grundzüge der Phonetik / E. Sievers. – Leipzig. – Band I, 4. verb. Aufl., 1893. – 298 s.
8. Staffeldt Sven. Einführung in die Phonetik, Phonologie und Grammatik des Deutschen / Sven Staffeldt. – Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2010. – 191 s.
9. Verbitskaja T. D. Deutsch akzentfrei. Kommunikativ-orientierter phonetischer Einführungskurs, 2. neu bearbeitete und erweiterte Auflage / T. D. Verbitskaja, T. V. Grischina. – Odessa : Astroprint, 2014. – 136 s.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2014 р.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ ПРИ ВИВЧЕННІ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (ПРАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ)

Зевако В. І. Формування мовної культури майбутнього лікаря при вивченні медичної термінології (практичні матеріали).

У статті проаналізовані питання мовної культури у галузі медичної термінології, значення цього розділу для майбутніх фахівців та подано практичні матеріали, що використовується автором у викладанні курсу української мови (за професійним спрямуванням) при вивченні лексичних норм.

Ключові слова: культура мови, лексична норма, медична термінологія, практичне завдання.

Зевако В. И. Формирование речевой культуры будущего врача при изучении медицинской терминологии (практические материалы).

В статье проанализированы вопросы речевой культуры в области медицинской терминологии, значение этого раздела для будущих специалистов и поданы практические материалы, используемые автором в преподавании курса украинского языка (в профессиональном общении) при изучении лексических норм.

Ключевые слова: культура речи, лексическая норма, медицинская терминология, практическое задание.

Zevako V. I. The formation of future doctor's language culture when studying medical terminology (practical material)

The issues of language culture in the sphere of medical terminology are analyzed in the given article. There are presented the meaning of this section for future specialists and practical materials used by the author in teaching Ukrainian language course (for professional purposes) when studying lexical rules.

Key words: language culture, lexical norm, medical terminology, practical task.

«Пильно й ненастанно політь бур'ян...». Із цією мудрою порадою-настановою Максим Рильський звертається до кожного з нас, і впливає вона з глибокої синівської любові письменника до рідної мови, подиктована щирим прагненням позбутися мовних неоковирностей, що виникли як наслідок багатьох заборон уживати українську мову, утисків, чужинецької експансії, жаданням патріота бачити її *«чистішою від слюзи»*, зберегти її красу і самобутність [1, с. 66].

Будучи засобом формування й формулювання думок, мова необхідна нам для розвитку розумових здібностей, здобуття й оволодіння різними видами знань. За допомогою мови людина реалізується як інтелектуальна,

високоосвічена, духовна особистість. Найголовніше призначення мови – комунікація. Спілкування, стосунки з іншими людьми є життєвою потребою, а водночас і найбільшою розкішшю, яка дається людині.

Кожен, хто прагне досягти успіху, створити себе, неодмінно має оволодіти культурою мови, тобто навчитися дотримуватися усталених норм усної і писемної форм літературної мови, використовувати всі її виражальні засоби залежно від стилю, жанру, типу. Особливої актуальності це набуває для професійного мовлення, важливим і необхідним елементом якого є термінологія.

Мета нашої роботи – представити й подекуди прокоментувати той практичний матеріал, що використовуємо в курсі української мови (за професійним спрямуванням) при вивченні медичної термінології.

Культура мови – мовознавча дисципліна, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування та кодифікації. Вона виконує регульовальну функцію, адже пропагує нормативність, забезпечує стабільність, рівновагу мови, хоч водночас живить її й оновлює.

Питання мовної культури виступають об'єктом наукової уваги багатьох лінгвістів, зокрема Н. Бабич, В. Князева, Л. Мацько, В. Мельничайка, І. Плотницької, П. Редіна, С. Шумовицької. Учені наголошують на необхідності визначення оптимальної мовленнєвої поведінки в певній ситуації, звертають увагу на важливість культури мовлення у професійно-кваліфікаційній характеристиці фахівців будь-якого профілю.

Центральним поняттям культури мови є мовна норма. Норма властива кожній національній літературній мові як необхідна умова її існування. Мовною нормою виступає будь-яке лінгвальне явище – звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, словосполучення і речення, що сприймається як зразок. Мовні норми обов'язкові в усному і писемному спілкуванні для всіх носіїв. Опанування літературних норм сприяє підвищенню культури мови, а висока мовна культура є свідченням культури думки.

Проблема мовної норми висвітлена у працях українських учених М. Пилинського, А. Коваль, І. Герман, С. Єрмоленко, К. Серажим, М. Кочергана.

Мовна культура є важливим складником особистості медичного працівника. Від мистецтва мовного спілкування суттєво залежать

результати лікування. Медична практика доводить, що слово і раниць, і лікує; словом можна вбити, словом можна врятувати. Не випадково з давніх-давен за допомогою слова лікували. Слово лікаря є свідченням його милосердя, чуйності, загальної культури й освіченості [4, с. 179].

Тому лікар має вміти добирати мовностилістичні засоби і прийоми відповідно до умов і мети спілкування, передаючи певний психокультурний контекст. Саме це є стрижнем, на який нанизуються професійні знання та вміння спеціаліста [5, с. 3].

Медицина є невід'ємною частиною національної культури, яка передбачає мову, традиції, історію. За родом своєї діяльності лікарю доводиться не тільки оперувати скальпелем, але й роз'яснювати, доводити, переконувати. Тому він повинен бути професійним комунікантом, уміти активно використовувати потенціал фахового мовлення, важливою складовою якого є термінологія.

Термінологічна лексика – один із найважливіших компонентів у процесі вивчення мови й опанування майбутнього фаху. Для формування мовної культури в царині терміновживання під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) використовуємо різноманітні завдання.

1. До поданих термінів доберіть потрібні визначення. Для виконання вправи не пропонуємо використовувати термінологічний словник, оскільки більшість термінів студенти-першокурсники вже знають; невідомі слова вони характеризують самостійно, при необхідності виправляють у процесі перевірки. Зазвичай при виконанні вправи групу ділимо на 2 підгрупи для змагальності. Наприклад: *аграфія* – нарив, гнояк; *агресія* – відтинання шматочка ураженої тканини для мікроскопічного дослідження; *амімія* – організми, які живуть на тілі або в тілі інших організмів та живляться за їхній рахунок; *амнезія* – ампутація; *алексія* – безсилий, кволий, млявий; *автоклав* – запалення грудної залози; *абсцес* – історія розвитку хвороби; *авітаміноз* – лікувальні заходи, спрямовані на оживлення організму під час клінічної смерті, відновлення його функцій; *алергія* – запалення мозкових оболонок; *анамнез* – втрата здатності писати; *анестезія* – препарат, що вводиться в організм для попередження хвороб; *анатія* – схильність до нападу; *апендицит* – втрата пам'яті, забуття; *астенічний* – відсутність міміки; *біопсія* – знеболювання; *вакцина* – байдужість, кволість, бездіяльність; *гематоскопія* – апарат для стерилізації; *гіпоксія* – похмурий, пригнічений настрій; *крепітація* – недостатність або

відсутність того чи іншого вітаміну в харчах; *ларингіт* – втрата здатності читати; *мастит* – синюшність; *меланхолія* – кисневе голодування; *менінгіт* – симптом захворювання, який проявляється як відчуття хрускоту; *паразити* – аналіз крові; *реанімація* – чутливість організму до чужорідних речовин, що вводяться повторно; *утин* – утворення жирових відкладень у підшкірній клітковині; *ціаноз* – запалення апендикса; *целюліт* – запалення слизової оболонки гортані.

Наводимо відповідники поданих термінів: *аграфія* – втрата здатності писати; *агресія* – схильність до нападу; *амімія* – відсутність міміки; *амнезія* – втрата пам'яті, забуття; *алексія* – втрата здатності читати; *автоклав* – апарат для стерилізації; *абсцес* – нарив, гнояк; *авітаміноз* – недостатність або відсутність того чи того вітаміну в харчах; *алергія* – чутливість організму до чужорідних речовин, що вводяться повторно; *анамнез* – історія розвитку хвороби; *анестезія* – знеболювання; *апатія* – байдужість, кволість, бездіяльність; *апендицит* – запалення апендикса; *асептики* – запобігають зараженню рани шляхом стерилізації; *астенічний* – безсилий, кволий, млявий; *біопсія* – відтинання шматочка ураженої тканини для мікроскопічного дослідження; *вакцина* – препарат, що вводиться в організм для попередження хвороб; *гематоскопія* – аналіз крові; *гіпоксія* – кисневе голодування; *крепітація* – симптом захворювання, який проявляється як відчуття хрускоту; *ларингіт* – запалення слизової оболонки гортані; *мастит* – запалення грудної залози; *меланхолія* – похмурий, пригнічений настрій; *менінгіт* – запалення мозкових оболонок; *паразити* – організми, які живуть на тілі або в тілі інших організмів та живляться за їхній рахунок; *реанімація* – лікувальні заходи, спрямовані на оживлення організму під час клінічної смерті, відновлення його функцій; *утин* – ампутація; *ціаноз* – синюшність; *целюліт* – утворення жирових відкладень у підшкірній клітковині.

2. Розмежуйте значення паронімів, які мають широке застосування в медичній галузі (у дужках наводимо значення слів). Цю вправу можна виконувати усно (характеризувати значення паронімів) або письмово (утворюючи словосполучення чи речення).

Кровний (рідний за кров'ю) – *кров'яний* (прикметник до кров) – *кривавий* (з якого тече, виступає кров; колір; залитий кров'ю; жорстокий); *шкірний* (прикметник до шкіра) – *шкіряний* (зроблений зі шкіри); *пітний* (укритий потом) – *потовий* (який виділяє піт); *психіатричний* (стосується психіатрії) – *психологічний* (стосується

психології) – *психічний* (стосується психіки); *афект* (стан збудження) – *ефект* (результат, дія); *їда* (дія за значенням їсти) – *їжа* (харчі); *стрес* (нервове напруження, переживання) – *струс* (різкий поштовх); *гамувати* (стримувати, заспокоювати) – *тамувати* (зупиняти); *лікувати* (дієслово до лікування) – *лічити* (дієслово до лічба); *лікарський* (прикметник до лікар) – *лікарський* (прикметник до ліки) – *лікарняний* (прикметник до лікарня); *хворовитий* (схильний до захворювань) – *хворобливий* (викликаний хворобою; неприродний); *криза* (різка зміна речей; злам; загострення становища) – *криз* (раптове погіршення стану хворого); *відносини* (взаємини), *відношення* (причетність, зв'язки).

3. З'ясуйте походження та значення слів, використовуйте термінологічні словники (у дужках наводимо потрібну інформацію).

Особливе місце при цьому займає робота з новітньою медичною термінологією, яка поповнює термінологічний склад української літературної мови. Для роботи рекомендуємо «Словник клінічних термінів російською, латинською та українською мовами» Н. Литвиненко та Н. Мисник [6].

Вазографія (лат. *vas* – судина, *grapho* – пишу) – рентгенологічне дослідження артерій і вен після введення у них контрастної речовини; *ангіографія* (грец. *angeion* – судина, *grapho* – пишу) – те саме, що *вазографія*; *акомодація* (лат. *accomodatio* – пристосування) – процес пристосування збудливої тканини; *алерген* (лат. *allergenum* – чужорідний) – речовина, здатна спричинити алергію; *нанізм* (грец. *nanos* – гном, карлик) – карликовість, низькорослість; *нанотехнології* (*нано* – префікс у системі одиниць СІ, що означає множник 10^{-9}), *технологія* (грец. *technologia* – майстерність) – наука, яка вивчає закономірності фізичних і хімічних систем протяжністю близько кількох нанометрів або часток нанометра (*нанометр* – одна мільярдна частка метра або, що те ж саме, одна мільйонна частка міліметра; при цьому діаметр людської волосини становить близько 80 тис. нанометрів); *наномедицина* (див. *нано*, лат. *medicina* – мистецтво лікування, що від *medicus* – лікарський, лікувальний, *medeor* – лікую, зцілюю) – наука, яка застосовує результати нанотехнологій (пристрої, препарати, діагностикуми, біосенсори) у практичній діяльності; *діагноз* (грец. *diagnosis* – розпізнавання, визначення) – короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання; *токсикодермія* (грец. *toxicon* – отрута, грец. *derma*, родовий відмінок від *dermatos* – шкіра) – різні види ураження шкіри, які виникають внаслідок реакції на контакт з будь-яким алергеном;

остеосинтез (грец. *osteon* – кістка, *synthesis* – поєднання) – хірургічне з'єднання відламків кісток у правильному положенні з метою стабільної фіксації до повного кісткового зрощення і досягнення відновлення цілості й функції кістки; *раціон* (лат. *ratio* – рахунок, міра) – склад і норма їжі, харчовий пайок для людини на певний проміжок часу; *реабілітація* (лат. *re* – знову, *habilis* – зручний, пристосований) – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених функцій організму, *панацея* (грец. *Panakeia* – всезілителька) – богиня, дочка Асклепія, зілителька людей. Цим ім'ям пізніше почали називати ліки, які нібито зіляють від усіх хвороб) – лікарський засіб від усіх хвороб.

4. Доберіть синоніми або синонімічні словосполучення до поданих слів, охарактеризуйте їхні стилістичні та семантичні відтінки, визначте сферу вживання цих слів (у дужках наводимо синонімічні слова або словосполучення).

Білокрів'я (лейкемія, лейкоз); *синюшність* (синява, синюха, ціаноз); *черевна порожнина* (порожнина живота); *ангіографія* (вазографія); *епідемічний паротит* (свинка); *хвороба Боткіна* (гепатит А – вірусний гепатит); *гематоскопія* (аналіз крові); *гіпоксія* (кисневе голодування), *ішіас* (невралгія сідничного нерва), *круп* (гостре запалення гортані й трахеї); *пошесть* (епідемія); хвороба (недуга, захворювання, хворість); пропасниця (малярія).

5. Доберіть українські відповідники до іншомовних термінів. Використовуйте словники медичних термінів та іншомовних слів (у дужках наводимо українські синоніми).

Анемія (недокрів'я); *брадіакузія* (туговухість, приглухуватість); *вакцинація* (щеплення); *адаптація* (пристосування); *симптом* (ознака); *інсуфляція* (вдування); *гемопоез* (кровотворення); *неоплазма* (новоутворення); *геморагія* (крововилив); *атрихоз* (полисиння); *лейкома* (більмо); *торакальний* (грудний); *церебральний* (мозковий); *антиотоксин* (протиотрута); *тонус* (напруження); *апатія* (байдужість); *вібрація* (коливання); *дезінфекція* (зnezараження); *інвазія* (зараження паразитами); *респіраторний* (дихальний); *інспірація* (вдих); *екстремний* (невідкладний); *маніпуляція* (дія); *тонізувати* (поліпшувати); *інтелект* (розум); *ефективний* (дієвий); *локальний* (місцевий); *латентний* (прихований); *гіпоксія* (кисневе голодування); *ціаноз* (синюшність); *мануальний* (ручний); *рефлексія* (самоаналіз); *резекція* (видалення, відтинання, відрізання) *сугестія* (навіювання); *аліментарний* (харчовий); *папула* (пухир).

В усному і писемному спілкуванні медичних працівників часто спостерігаємо надмірне вживання іншомовної термінології, яке загалом не порушує лексичної норми, але подекуди не відповідає таким ознакам культури мови, як доречність або ясність. Критерієм відбору для вживання слів іншомовного походження має бути семантична і стилістична необхідність їх застосування. П. Селігей переконує, що українська термінологія, зокрема і медична, в добу глобалізації повинна збагачуватися насамперед із першоджерел, варто переймати не англіцизми, а досвід англійської та інших мов творити і закріплювати в ужитку власні слова. Перенасичення запозиченнями у термінології зовсім не сприяє її розвитку. «Самоусунувшись від власного термінотворення й ставши покірним споживачем чужих слів, ми, по суті, ставимо хрест на тих скарбах, які наша мова нагромаджувала століттями» [3, с. 36].

6. До наведених словосполучень із довідки доберіть іншомовні відповідники (у дужках наводимо слова-синоніми).

Довідка. Анорексія, резистентність, кома, інволюція, коки, птоз, шпиталь, гіперстезія, атаксія, інтоксикація, тремор, генетика, ейфорія, домінанта, офтальмолог, синдром, латентний, параліч, анестезія, отит, неврит, енурез, ступор, депресія, поліневрит, нефрит, фобія.

Лікарня для військових (шпиталь); *очний лікар* (офтальмолог); *відсутність чутливості* (анестезія); *відмова від їжі, втрати апетиту* (анорексія); *множинне запалення нервів* (поліневрит); *розлад координації* (атаксія); *наука про спадковість* (генетика); *втрата рухів* (параліч); *бактерії кулястої форми* (коки); *запалення вуха* (отит); *підвищена чутливість* (гіперстезія); *пригнічений стан* (депресія); *пануюча ознака* (домінанта); *запалення нирок* (нефрит); *опірність* (резистентність); *піднесений настрій* (ейфорія); *глибоке знепритомнення* (кома); *мимовільне сечовиділення* (енурез); *зворотний розвиток* (інволюція); *сукупність симптомів* (синдром); *опущення верхньої повіки* (птоз); *остовпіння, загальмованість* (ступор); *отруєння організму* (інтоксикація); *прихований* (латентний); *нав'язливий страх* (фобія); *тремтіння* (тремор); *запалення нерва* (неврит).

У статті ми поділилися власними напрацюваннями в царині засвоєння медичних термінів, сподіваючись на те, що матеріали стануть у нагоді викладачам і студентам. Використання різних вправ і завдань, які відображають суть професійної діяльності, дає змогу стимулювати комунікативну активність майбутніх медичних працівників у навчальному процесі, відпрацьовувати професійно-

мовленнєві навички в умовах, наближених до реальних.

Дотримання норм сучасної літературної мови є обов'язковою умовою повноцінної, якісної діяльності фахівця-медика; їхнє порушення відображає низький рівень мовної компетенції. Тому, як зазначає М. Лісовий, «професійне мовлення <...> медичних працівників – це володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією і стандартизованими мовленнєвими конструкціями медичної галузі, здатність використовувати мовні засоби відповідно до мети й ситуації спілкування» [2, с. 5].

Література

1. Антисуржик : Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити : [посібник] / [За заг. ред. О. Сербенської]. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
 2. Лісовий М. І. Формування професійного мовлення майбутніх медичних працівників у вищих медичних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук / М. І. Лісовий. – Вінниця, 2006. – 20 с.
 3. Селігей П. Чужого навчаємося, а свого цураємося... / П. Селігей // Дивослово. – 2008. – № 7. – С. 36–40.
 4. Цісар Т. І. Культура мовлення медика / Т. І. Цісар. – Кам'янець-Подільський, 2003. – 296 с.
 5. Юкало В. Я. Культура мови : [навчальний посібник] / В. Я. Юкало. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 77 с.
 6. Литвиненко Н. П. Словник клінічних термінів : російською, латинською та українською мовами / Н. П. Литвиненко, Н. В. Мисник. – К. : Книга-плюс, 2014. – 848 с.
- Стаття надійшла до редакції 17.09.2014 р.*

УДК 811.161.2

Н. М. Малюга

ТЕМА «РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»: ПОСИЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ (ДО УРОКУ В 9 КЛАСІ)

Малюга Н. М. Тема «Розвиток української мови»: посилення інформаційної складової (до уроку в 9 класі).

Статтю присвячено проблемі застосування результатів мовознавчих досліджень у практиці проведення вступних уроків з української мови. Запропоновані матеріали покликані виробити вміння розумітися на складних питаннях функціонування мови в суспільстві. Автор скеровує роботу суб'єктів навчального процесу на поглиблене опрацювання спеціальної літератури, на вивчення дискусійних питань, що має вагоме значення в успішній соціалізації учнів і випускників навчальних закладів.

Ключові слова: українська мова, теорії походження, нищення української мови і культури, уроки загальнолінгвістичної тематики.

Малюга Н. Н. Тема «Развитие украинского языка»: усиление информационной составляющей (к уроку в 9 классе).

Статья посвящена проблеме применения лингвистических исследований в практике проведения вступительных уроков по украинскому языку. Предложенные материалы помогут выработать умение ориентироваться в сложных вопросах функционирования языка в обществе. Автор переориентирует работу субъектов учебного процесса на углубленное изучение специальной литературы, дискуссионных вопросов, что имеет большое значение в успешной социализации учащихся и выпускников учебных заведений.

Ключевые слова: украинский язык, теории происхождения, уничтожение украинского языка и культуры, уроки общелингвистической тематики.

Maliuga N. M. Subject “The development of Ukrainian language”: reinforcement of informational component (to lesson in 9 form).

The article examines the problem of using linguistic studies in implementation of introductory Ukrainian lessons. Proposed materials help to elaborate skills to know difficult questions of language functioning in society. The author reorients students' work on extended studying of special literature, discussion questions that have great importance in successful students' and school-leavers' socialization.

Key words: Ukrainian language, origin theories, destruction of Ukrainian language and culture, general linguistic lessons.

Коли вчителі рідної мови висловлюють незадоволення «низькою наукованістю» своїх учнів щодо письмового та усного слововжитку, вони викривають убозтво в начитаності школярів під натиском сучасної поширеної в усьому світі молодіжної культури, яка живиться і поширюється насамперед Інтернетом, телебаченням, аудіо- й відеозаписами, особистими взаєминами.

Звичка користуватися російською в побуті при вимушеному переході на українську в навчальному процесі чи професійній діяльності породжує явище так званої «дерев'яної мови»; мовцям бракує природності вимови, достатнього лексичного запасу, виразності, гнучкості під час добору засобів. Пародійні рядки Олександра Ірванця «Як ти звучиш калиново-дубово, рідна моя українська мова» асоціюються саме з таким поширеним типом мовлення, пов'язаним з натужним внутрішнім перекладом із російської.

Нам доводиться зустрічати чимало молодих людей, які мислять примітивно, хоч їхні голови заповнені «уривками» сучасних наук. Про сучасний стан та історію культури людства школа дає лише не пов'язані між собою уривки знань, які претендують на нереальну позачасовість одночасно з утратою історичної перспективи й розуміння тенденцій розвитку, тому результатом освіти, замість бажаного і реального знання, є повна дезорієнтація. Тільки матеріал рідної мови, яким володіє кожен

учень, виявляє найрізноманітніші зв'язки, може весь час розширюватися, створюючи тим самим безпосередній місток з оточенням дитини, перетворюючи її на члена великої спільноти. Це відбувається на основі реальних фактів, які укладаються в одну систему.

До висвітлення важливих мовознавчих питань шкільного курсу української мови звертаємося не вперше. Свого часу ми обґрунтовували необхідність застосування результатів мовознавчих досліджень у курсі української мови в середній школі, окреслювали шляхи подолання хибної практики проведення вступних уроків загальнолінгвістичної тематики [1; 2; 3]. Свою мету вбачаємо в тому, щоб через ознайомлення вчителя-словесника з результатами етно-, соціолінгвістичних та власне мовознавчих досліджень посилити інформаційну складову вступних уроків з української мови, що сприятиме підвищенню пізнавальної активності учнів.

У 9 класі мовною змістовою лінією Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з української мови 5–12 класи передбачено тему «Розвиток української мови». Згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учень повинен знати, як здійснювався процес і результат розвитку української мови в ході історичного становлення українського суспільства та його культури [4, с. 111].

В аспекті реалізації соціокультурної змістової лінії задля дослідження сфери відношень «Я і українська мова та література» рекомендовано опрацювати тексти з теми «Розвиток української мови»; для побудови власних висловлювань учнів запропоновано тему «Спіши у храм святого слова».

Щодо походження української мови як унікального цілісного лінгвістичного явища тривалий час співіснують схожі, близькі та полярні концепції, різноманітні періодизації, які віддаляють або наближують витоки української мови до того чи того історичного періоду.

Над проблемою походження української мови вчені почали замислюватися задовго до здобуття Україною незалежності, ще в XIX ст., саме тоді спалахнуло кілька дискусій між російськими й українськими науковцями щодо виникнення української мови. Коли українці були ізольовані від власних національних надбань, єдино правильною вважалася позиція, за якою початок формування української мови, як і російської та білоруської, припадає на XIII–XIV ст., період падіння середньовічної держави Київська Русь. «Материнською колицкою»

української, російської та білоруської мов проголошувалася давньоруська, або спільносхіднослов'янська мова (період її розвитку – VIII–XIII ст.).

У дусі радянської науки свого часу періодизував історію української мови Ф. Медведєв за такими етапами: 1) давньоруська мова – приблизно від початку VII – до XIV ст.; 2) мова російської, української, білоруської народностей від XIV до XVII ст.; 3) російська, українська і білоруська національні мови від XVIII ст. до нашого часу.

О. Горбач запропонував власну періодизацію із такими етапами:

А. Етапи виникнення української мови серед інших слов'янських:
1) праіндоевропейська доба (2000 р. до н. е.); 2) балто-слов'янська доба (1500–1300 рр. до н. е.); 3) праслов'янська доба (1300 р. до н. е. – 500/800 рр. н. е.); 4) протосхіднослов'янська доба (500/800–900/1000 рр. н. е.). Б. Виникнення української мови в її двох діалектах – південно-західному і північно-східному – з їхніми системами (XI/XII–XV ст.).

За розвитком основних фонологічних змін Ю. Карпенко періодизує історію української мови: 1) праслов'янська мова (кінець II тис. до н. е.); 2) спільна мова східних і південних слов'ян (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.); 3) спільносхіднослов'янська мова (IV–X ст.) – антська мова (IV–VII ст.), давньоруська (VIII–X ст.); 4) давньоукраїнська мова (XI–XIV ст.); 5) староукраїнська мова (XV–XVIII ст.); 6) нова українська мова (XIX–XX ст.).

В. Німчук пропонує таку періодизацію історії української мови:

1) праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі; 2) давньоруськоукраїнська мова (XI–XIII ст.); 3) середньоукраїнська мова, або середньоукраїноруська мова (XIV/XV – кінець XVII ст.): а) рання середньоукраїнська мова (XIV/XV – перша половина XVI ст.); б) пізня середньоукраїнська мова (друга половина XVI – кінець XVII ст.); 4) новоукраїнська мова (від кінця XVII ст.).

Ю. Шевельов історію української мови поділив на чотири періоди:

1) протоукраїнська мова (VII–XI ст.); 2) староукраїнська мова (XI–XIV ст.); 3) середньоукраїнська мова: а) рання середньоукраїнська мова (кінець XIV – кінець XVI ст.); б) середньоукраїнська мова (кінець XVI – початок XVIII ст.); в) пізня середньоукраїнська мова (початок XVIII – початок XIX ст.); 4) нова українська мова (XIX ст. – наш час).

Не витримала критики псевдонаукова теорія походження української мови російських мовознавців XIX ст. М. Погодіна і О. Соболевського, які стверджували, що: 1) у стародавньому Києві та на Київщині включно до кінця XIV ст. жили росіяни; 2) київський говір

належить не до української мови, а до російської; 3) українська мова розвинулася від російської мови, почала самостійне існування з XV ст.

1866 року Паризьке лінгвістичне товариство внесло до свого статуту пункт, який, зокрема, оголошує, що Товариство не приймає до розгляду праці про походження мови. 1873 року це рішення підтримало Лондонське філологічне товариство. Отже, самі мовознавці визнають, що питанням походження мови лінгвістика займатися не повинна.

Розкриття питання про розвиток української мови передбачає висвітлення фактів, що засвідчують гальмівні процеси функціонування української мови на споконвічних теренах проживання її носіїв та перешкоджання розвою культури народу. Документи про заборону української мови в царській Росії добре відомі, ми ж сконцентруємо свою увагу на заходах із нищення української мови і культури після Жовтневої революції і до кінця XX ст.

Рік	Фіксація події
1918	Захопивши Київ (26 січня), більшовицькі інтервенти за кілька днів розстріляли 5 тис. осіб, які розмовляли українською мовою, носили український національний одяг або в кого в оселі висів портрет Т. Шевченка.
1921–1930	Промосковські шовіністичні сили в Україні чинять шалений опір відродженню української мови й українських культурних традицій, яке пустило глибоке коріння в роки Української національної революції. «Зачем возрождать допетровскую эпоху, зачем гальванизировать украинский язык, который покрылся уже прахом», – повчав у Запоріжжі російський письменник Ф. Гладков. «Признання української мови як урядової могло б означати панування української буржуазії та куркульства», – писав голова «українського» уряду Х. Раковський.
1922	Проголошення частиною керівництва ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У «теорії» боротьби в Україні двох культур – міської (російської) та селянської (української), у якій повинна перемогти перша.
1922–1934	Хвиля насильства проти неповторного і яскравого явища української та світової культури – кобзарства. Українські національні музичні інструменти – кобзу, бандуру та ліру – оголошують націоналістичними і знищують. Натомість в Україну завозять десятки тисяч балалайок і гармошок. Кобзарів оголошують жебраками і жорстоко переслідують. Щоб спотворити пам'ять і роль кобзарства, комуністи створюють капели бандуристів, які виконують пісні на замовлення та під контролем НКВС, а керівництво ними передається в руки чужинців.
1924	Закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, суді, освіті на підвладних полякам західноукраїнських землях. Закон Румунського королівства про зобов'язання всіх румунів, які «загубили матірню мову», давати дітям освіту лише в румунських школах.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

1925	Остаточне закриття українського «таємного» університету у Львові.
1926	Лист Сталіна «Тов. Кагановичу та іншим членам ПБ ЦК КП(б)У» з санкцією на боротьбу проти «національного ухилу», початок переслідування діячів «українізації».
1929	Арешт українських науковців та духовенства – заміщення їх російськомовними.
1929–1930	Арешти визначних діячів української науки, культури, освіти, Церкви, харківський судовий процес над ними (процес «Спілки Визволення України»). На допиті одного з арештованих, В. Дурдуківського, слідчий Соломон Брук сказав: «Нам надо украинскую интеллигенцию поставитъ на колени, это наша задача. Кого не поставим – перестреляем». У ці роки на території УСРР заарештовано (і здебільшого розстріляно або відправлено на довгострокову каторгу в концтабори) понад 120 тис. українців, головним чином інтелігенції. До звільнення і реабілітації з них дожили одиниці.
1930–1937	Ліквідовано українські школи, середні спеціальні та вищі навчальні заклади та факультети, закрито газети й видавництва поза межами України – на Кубані, у Сибіру, на Далекому Сході та інших землях, заселених переважно українцями. «Постановление ЦК ВКП(б) и СНК Союза ССР о хлебозаготовках на Украине, Северном Кавказе и Западной области от 14 декабря 1932 г.: «7... д) немедленно перевести на Северном Кавказе делопроизводство советских и кооперативных органов «украинизированных» районов, а также все издающиеся газеты и журналы с украинского языка на русский как более понятный для кубанцев, а также подготовить и к осени перевести преподавание в школах на русский язык..., срочно проверить и улучшить состав работников школ в «украинизированных» районах».
1932–1933	Сплановано і здійснено за мовчазною згодою «світового співтовариства» акцію ліквідації українського народу. Свідоме знищення більшовицьким режимом українських селян організацією голодомору. Централізоване переселення росіян у вимерлі села України. В Україні, яка володіє 40 % світового чорнозему, померло від голоду 10–12 мільйонів носіїв української мови.
1933	Скасування в Румунії міністерського розпорядження від 31 грудня 1929 р., яким дозволялося кілька годин української мови на тиждень у школах із більшістю учнів-українців. Телеграма Сталіна про припинення українізації і знищення більшості українських письменників. З українського правопису вилучено літеру «І».
1933–1941	Тотальне знищення та арешт 80% української інтелігенції російською окупаційною владою: інженерів, науковців, письменників, лікарів, учителів тощо. До 1938 р. друкувалося 259 українських письменників, після 1938 р. – лише 36. Із 223 зниклих письменників лише семеро померли своєю смертю. Решту розстріляно, запроторено до концтаборів, іншими репресивними заходами вилучено з літератури.
1934	Спеціальне розпорядження Міністерства виховання Румунії про звільнення з роботи «за вороже ставлення до держави і румунського народу» всіх українських учителів, які вимагали повернення до школи української мови.

30-ті роки й далі	Історія і вся українська культура зобов'язані були звеличувати СРСР, керуватися фальшивою імперською концепцією «єдності трьох братніх слов'янських народів»: розглядати росіян як «старшого брата». Істориків, письменників, діячів культури радянська влада жорстко переслідувала, їхні твори заборонялися або знищувалися. Так, спалено наклад книги «Хортиця в героїці і легендах», а автора М. Киценка звільнено з посади. Зазнали утисків і гонінь історики М. Брайчевський, Я. Дашкевич, поет В. Сосюра, композитор К. Данькевич, письменник та кінорежисер О. Довженко і багато інших. Насаджувана система освіти та виховання була спрямована на те, щоб українцям прищеплювати відчуття меншовартості, відразу до борців за визволення України від окупантів, зневагу до українських національних героїв. Імена визначних наших діячів науки, культури, церкви (М. Грушевський, І. Пулюй, С. Сфремов, В. Винниченко, Г. Хоткевич, І. Багряний, О. Ольжич, А. Шептицький та багато інших) замовчувалися, а якщо згадувалися, то в негативному висвітленні.
1937	На відзначення 20-річчя приходу комуністів до влади на Соловках розстріляно понад тисячу діячів української культури.
1938	Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей», відповідна постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У.
1939	Перепис населення Кубані показав, що внаслідок голодомору, арештів і примусового виселення кількість українців там із 61,5% у 1926 р. зменшилася до 4%. Після «визволення» Західної України – закриття багатьох українських і відкриття російських шкіл.
1940	Депортація населення Галичини в Сибір.
1946	Постанова Ради Міністрів СРСР «Про затвердження українського правопису, наближеного до російського». Постанова ЦК ВКП(б) про «український буржуазний націоналізм», унаслідок якої кілька тисяч представників української інтелігенції заслано до концтаборів («Ждановщина»). Гоніння на журнали «Україна», «Радянський Львів», «Дніпро», «Барвінок», «Перець».
1947	У Польщі операція «Вісла»: розселення частини українців з етнічних українських земель «урозсип» між поляками в західних районах країни задля прискорення їхньої колонізації. Депортація в Сибір населення Західної України. Вивезення загалу українців до Сибіру не було здійснено тільки через нестачу вагонів. «Чистка» серед діячів української культури з обвинуваченням їх у націоналізмі новопризначеним із Москви секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем. Видано таємну інструкцію (на 157 сторінках) про вилучення з книгозбірень і списання в макулатуру 3600 назв книжок, автори яких були названі українськими буржуазними націоналістами, ворогами народу. П'ятий параграф інструкції застерігає: «Особи, що забулять цей зведений список, підлягають притягненню до судової відповідальності».
1949	XVI з'їзд КП(б)У вкотре засуджує український буржуазний націоналізм, погрожує українським діячам науки й культури, які ще залишилися на волі, вимагає від них таврувати «гнилу культуру буржуазного Заходу» й вихвалити «передову культуру» СРСР. Заборона повертатися в Україну

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

	тим робітникам, які були вивезені під час війни разом зі своїми заводами. Для відбудови промисловості в Україні прислали росіян. На цілину – у Казахстан та Сибір – вивезено 100 тисяч українських юнаків та дівчат.
1951	Викриття газетою «Правда» – центральним органом ЦК ВКП(б) – «націоналістичних ухилів» в українській літературі (вірш В. Сосюри «Любіть Україну», лібрето опери «Богдан Хмельницький» і т. ін.). Студенти Харківського університету відмовилися складати іспити російською мовою. Тоді 800 з них репресовано, а 33 студентів на закритому засіданні суду засуджено до смертної кари і розстріляно.
1958	24 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон, згідно з яким питання про те, вивчати чи не вивчати рідну мову в національних школах мають вирішувати батьки та самі учні (ст. 20 Основ Законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту). Останніх наполегливо спонукали розв'язувати це питання з погляду так званої практичної доцільності (мовляв, для чого «перевантажувати» себе). Постанова Пленуму ЦК КПРС про перехід частини українських шкіл на російську мову викладання. 17 вересня 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла відповідну Постанову.
1960–1980	Масове закриття українських шкіл у Польщі та Румунії.
1961	XXII з'їзд ЦК КПРС проголосив політику «злиття націй», що, по суті, означало тотальне зросійщення народів СРСР. («Слід з усією більшовицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші прояви націоналістичних пережитків», тобто звичаї, мову, культуру поневолених народів).
1962	Репресії проти захисників української мови. ЦК компартії України зобов'язує комуністів та місцеву адміністрацію «рішуче виступати проти консервативних традицій і звичаїв, проти будь-яких пережитків буржуазного націоналізму», найшкідливішими з яких, на думку влади, було знання рідної мови, потяг до вивчення своєї історії та культури.
1964	Агент КДБ пересипає фосфором і спалює частину приміщення Центральної наукової бібліотеки в Києві. На прилеглій території заздалегідь відключили воду, а пожежники приїхали лише через 4 години після підпалу. Вогонь знищив понад 600 тис. томів цінних українських архівних документів.
1965	Хвиля політичних процесів проти «українських інакодумців» (Б. та М. Горині, О. Заливаха, В. Мороз, М. Осадчий, А. Шевчук та ін.).
1969–1979	Серія загадкових пожеж у відділах україністики в бібліотеках Академії наук, музею «Софія Київська», у книгосховищі Видубицького монастиря в Києві, медичного інституту в Тернополі, Успенської церкви та Музею українського мистецтва у Львові.
1970	Суд над авторами «Листа творчої молоді Дніпропетровська» з протестом проти російщення української культури. Наказ Міністерства освіти СРСР про написання і захист дисертацій лише російською мовою; російською мовою мусили виконуватися та захищатися навіть дисертації з питань української мови та літератури.
1972	Заборона партійними органами відзначати ювілей музею І. Котляревського в Полтаві. «За недостатню боротьбу з націоналістичними проявами» усунуто від партійного керівництва першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста (критика партійними цензорами його книжки під назвою «Україна наша радянська», у

	якій прославлялося запорозьке козацтво), звільнено з Вищої партійної школи при ЦК КПУ 34 викладачі разом із директором, заборонено книги майже сотні авторів, звільнено чверть секретарів з ідеологічних питань на всіх партійних рівнях, піддано чищенню низку наукових установ, а також Київський та Львівський університети. У Харкові знесено хату, де жив видатний український філософ і просвітник Г. Сковорода, та розпочато знищення цвинтаря, де поховано багато визначних діячів української науки й культури.
1972–1974	Політичні репресивні процеси проти українських дисидентів. Загалом заарештовано за два роки кілька тисяч осіб. Заарештовані, яких не засудили, звільнені з роботи або понижені в посадах. У ці роки були засуджені: Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба, В. Стус, Ігор та Ірина Калинці, Н. Світлична, В. Чорновіл, С. Шабатура, О. Мешко, О. Попович, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, В. Романюк, І. Гель, повторно Ю. Шухевич.
1973	Заборона відзначати ювілей твору І. Котляревського «Енеїда».
1975	Нова цензура «Кобзаря» Тараса Шевченка.
1978	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» (т. зв. «Брежнєвський циркуляр»). На Чернечій (Тарасовій) горі у Каневі спалив себе Олекса Гірник (з Калуша) на знак протесту проти русифікації України.
1979	Ташкентська конференція «Російська мова – мова дружби і співпраці народів СРСР» накреслила нові заходи щодо російщення неросійських народів. Зокрема «рекомендувалося» ширше впроваджувати російську мову в дошкільні заклади (як наслідок — українські дитячі садки практично зникли), російською мовою провадити позакласну й позашкільну роботу, «сприяти» тому, щоб студенти писали російською свої реферати, доповіді, курсові та дипломні праці, а також звіти про виробничу й педагогічну практику. Так само «рекомендувалося», щоб у тих ВНЗ, де національна мова ще якимось функціонувала (наприклад, у Західній Україні), російською, починаючи з 2–3-х курсів, читали суспільні, загальноосвітні та спеціальні дисципліни. Показово, що для контролю виконання цієї «рекомендації» Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР запровадило навіть спеціальну форму звітності, що зобов'язувала ректорів регулярно подавати Міністерству «перелік спеціальних дисциплін, які викладаються російською мовою» на кожному з факультетів керованого ними навчального закладу.
1983	Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи з поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» (так званий «Андроповський указ»).
1984	Наказ Міністерства культури СРСР про переведення діловодства в усіх музеях Радянського Союзу на російську мову. Початок в УРСР виплат підвищеної на 15 % зарплатні вчителям російської мови.
1984–1985	У концтаборах замордовано Юрія Литвина, Валерія Марченка, Василя Стуса, Олексу Тихого.
1989	Постанова ЦК КПРС про «законодавче закріплення російської мови як загальнодержавної». Те ж у проекті Конституції М. Горбачова.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

1990	Верховна Рада Радянського Союзу ухвалює Закон про мови народів Радянського Союзу, який закріплює за російською статус офіційної на всій території СРСР.
1993–1995	Посилення антиукраїнського терору в освіті, культурі, засобах інформації. Убито кілька десятків активістів національних українських партій та організацій у різних містах України, зокрема голову секретаріату Руху Михайла Бойчишина, спалено хату-музей Тараса Шевченка. Жодного злочинця з цих справ не засуджено і навіть не заарештовано.
1994	Намагання надати російській мові статус офіційної в незалежній, вільній, суверенній, самостійній Україні. Заява Президента України Л. Кучми про його намір внести поправки до чинного законодавства задля надання російській мові статусу державної. Як наслідок – призупинення відновлення українських шкіл, переведення частини українських класів і шкіл на російську мову навчання.
1995	Міністерство національностей України розробило напівтаємний «Проект державної програми... розвитку російської культури в Україні до 2000 року», у якому одна з «національних меншин» отримувала більші права, ніж українці. У Харкові відкрито пам'ятник україножеру маршалові Г. Жукову, який у кінці війни підписав наказ про виселення з України всіх українців.
1998 – поч. XXI ст.	У зв'язку з інформаційною революцією 90-х років російщення України відбувається ще більш інтенсивно. Інформаційний простір України майже повністю зрусіфіковано. Неукраїнська, а часом антиукраїнська політика урядів України призвела до того, що державну мову з української преси витіснила мова сусідньої країни, співвідношення між українськомовною та російськомовною пресою – 1:10.

Далі за наведеним зразком учитель разом з учнями може укласти таблицю фіксації подій останнього десятиліття, спрямованих на *нищення української мови і культури*.

Ефективна методика викладання української мови може створюватися й удосконалюватися лише за умови постійного й усебічного врахування досягнень науки про мову. Шкільна програма з української мови містить вступні теми, які вимагають від учителя глибокої теоретичної підготовки. Серйозні теоретичні знання про мову потрібні вчителю не лише для кваліфікованого викладу складних дражливих тем (зокрема, періодизації історії української мови, обмеження функціонування рідної мови етносу), але й для успішного вирішення нагальних завдань навчання української мови відповідно до вимог чинної програми, яка передбачає ознайомлення учнів зі значним обсягом теоретичних відомостей.

Література

1. Малюга Н. М. Мовознавство : упровадження результатів пізнання в практику сучасної школи / Н. М. Малюга // Вересень. – 2005. – №1–2. – С. 14–19.

2. Малюга Н. М. Уроки загальнолінгвістичної тематики в 6–7 класах : посилення інформаційної складової / Н. М. Малюга // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – Вип. 2. – С.113–120.

3. Малюга Н.М. Мовознавство в питаннях і відповідях для вчителя й учнів 5 класу / Н. М. Малюга // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць . – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – Вип.1. – С.142–150.

4. Українська мова 5–12 класи : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : навчально-практичне видання. – К. : Вид-во ВТФ «Перун», 2005. – 176 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2014 р.

УДК 81'233:378.147 (477)

С. В. Мудра

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНИХ ФАХІВЦІВ У ВНЗ УКРАЇНИ

Мудра С. В. Мовленнєва компетентність у структурі підготовки конкурентоздатних фахівців у ВНЗ України.

Створення умов для отримання конкурентних переваг в світі є головною умовою економічної і соціальної стабільності України. Очікувані зміни можливі лише за умови підвищення продуктивності праці, що, у свою чергу, залежить від наявності на вітчизняному ринку праці сучасних висококваліфікованих фахівців. Отже, будь-які трансформаційні зміни в економіці неможливі без реформування та модернізації підготовки конкурентоздатних фахівців.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, компетентність, якість, якість освіти, особистість, соціум, вищий навчальний заклад, конкурентоздатний фахівець.

Мудра С. В. Речевая компетентность в структуре подготовке конкурентоспособных специалистов в вузах Украины.

Создание условий для получения конкурентных преимуществ в мире является главным условием экономической и социальной стабильности Украины. Ожидаемые изменения возможны лишь при условии повышения производительности труда, что, в свою очередь, зависит от наличия на отечественном рынке труда современных высококвалифицированных специалистов. Итак, любые трансформационные изменения в экономике невозможны без реформирования и модернизации подготовки конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: речевая компетентность, компетентность, качество, качество образования, личность, социум, высшее учебное заведение, конкурентоспособный специалист.

Mudra S. V. Speech competence in the structure of the training of competitive specialists in higher educational institutions of Ukraine

Creating the conditions for competitive advantage in the world is the main condition for economic and social stability in Ukraine. Expected changes are possible only if the level

of labor productivity, which in turn depends on the presence in the domestic labor market modern highly qualified specialists. Thus, any transformations in economy is impossible without reforming and modernizing training competitive specialists.

Key words: speech competence, competence, quality, quality, identity, society, institution of higher education, competitive specialist.

Найважливішими умовами розвитку суспільства нової формації є створення інноваційно якісної системи вищої освіти і перехід до економіки, основою якою повинно бути ефективне використання на практиці набутих знань й умінь. А це є головним стрижнем реалізації компетентісного підходу до навчання. Одним зі структурних компонентів такого підходу є проблема навчання мов, яка упродовж ХХ століття набула очевидної та об'єктивної актуалізації завдяки інтенсивному розвитку і масштабним досягненням психології, соціології, кібернетики, теорії комунікації. Процесом інтегрування різноманітної наукової інформації, на засадах якої окреслилися вимоги до інтелектуально-професійного рівня фахівця, зумовлено появу та введення в науковий обіг таких нових понять, як мовленнєва, комунікативна компетентність, лінгвістична компетентність. Саме з цими видами компетентності найчастіше пов'язують надто складний феномен опанування мови спеціальності, ураховуючи теоретичні лінгводидактичні засади навчання спілкуванню рідною та / або нерідною мовою професійного спрямування в обох (усній та письмовій) її формах. Отже, опанування у ВНЗ мови спеціальності – це засвоєння передусім наукового стилю як функціонального різновиду національної літературної мови в межах обраної галузі знань, зокрема нормативних зразків наукових текстів на всіх рівнях їх ієрархічної організації, а також формування навиків й умінь із таких актуальних видів професійної мовленнєвої діяльності, як продукування та компресія наукової інформації за фахом у вигляді плану, тез, конспекту, анотації, реферату, рецензії, повідомлення, доповіді, курсової роботи, наукової роботи, статті тощо.

Аналіз попередніх досліджень. Для більш адекватного і повного розуміння проблеми забезпечення якості освіти досліджено фактори новизни в наявних її наукових обґрунтуваннях.

Філософський підхід до тлумачення поняття «якість» розкриває розуміння його як внутрішньої субстанційної характеристики об'єкта і визначається тим, що об'єктивно являє собою відносно стійку, внутрішньо визначену сутність об'єкта. За функціонального підходу якість – це відповідність стандартам або специфікації; відповідність

запитам споживачів. За джерелом вимог виокремлюється виробничий (відповідність нормам і стандартам) і соціальний (відповідність запитам споживачів) аспекти якості. За широтою аналізу якість визначається як якість результатів, або як якість результатів, процесу та умов, у яких він відбувається [1].

Найбільш поширене тлумачення якості полягає в тім, що вона визначає міру цінності, вартості чого-небудь, його здатність задовольняти певні потреби, мету, норми тощо.

Водночас, здійснений системно – термінологічний аналіз категорії «якість освіти» дав нам змогу визначити її через сукупність таких аспектів: результативно-нормативного (відповідність якості підготовки випускників вимогам державних освітніх стандартів); процесуально-нормативного (відповідність якості процесу освіти нормам і вимогам); результативно-особистісного (відповідність якості випускників запитам споживачів освітніх послуг); процесуально-особистісного (відповідність якості освіти потребам, можливостям та інтересам суб'єктів освітнього процесу) [2].

На підставі здійсненого нами аналізу якості освіти визначено як міру відповідності процесу та результатів освіти вимогам держави, суспільства, запитам споживачів, потребам, можливостям та інтересам всіх суб'єктів освітнього процесу.

Якість вищої освіти ми розуміємо як збалансовану відповідність вищої освіти (як системи, процесу і результату) установленим потребам, вимогам, меті, нормам, стандартам, що визначаються окремими громадянами, організаціями, підприємствами, суспільством та державою загалом. При цьому складниками якості вищої освіти є: якість підготовки випускників ВНЗ як якість результату вищої освіти; якість державних освітніх стандартів, якість чинної нормативної бази, якість освітніх програм; якість матеріально-технічної, навчально-методичної, лабораторної бази вищої освіти; якість освітніх технологій; якість професорсько-викладацьких та науково-дослідницьких кадрів вищої школи; якість виховання; якість управління ВНЗ тощо [3].

Сутність професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ означено нами як процес засвоєння студентами фундаментальних знань, набуття умінь, навичок, компетентностей, які забезпечують їх готовність до успішного виконання професійних функцій, виявлення реалізаційних здатностей особистості, потребу до постійної самоосвіти й саморозвитку.

Стрімкий процес глобалізації, посилення міжнародного розподілу праці та жорстока конкуренція у світовій економіці висувують на передній план питання якості освіти трудових ресурсів.

У широкому значенні «якість освіти» найчастіше розуміють як ступінь відповідності змісту, форм та засобів навчання та рівня освітньої підготовки випускників навчальних закладів очікуванням та потребам особистості, держави та суспільства. Країни Європейського Союзу дієвим інструментом забезпечення якості освіти визнали компетентнісний підхід, який сьогодні утверджується в більшості європейських національних освітніх систем. Сформульовано чотири стратегічні надзавдання для сучасної європейської освіти: 1) навчити жити разом; 2) навчити вчитися; 3) навчити діяти; 4) навчити відповідати за власні вчинки та своє життя.

Для уточнення поняття скористаємося визначенням російських дослідників О. Н. Олійникової, А. А. Маравтевої, Є. В. Коновалової, Є. В. Тартакової, які трактують поняття «компетентність» як спроможність особистості на основі органічної єдності набутих знань, умінь, досвіду та ставлень здійснювати як звичайну, так і нову діяльність у певній галузі.

Мета статті. Аналіз розвитку мовленнєвої компетентності як складової у структурі компетентностей на якість підготовки конкурентоздатних фахівців у ВНЗ України.

Сьогодні не викликає заперечень те, що освіта є фундаментом переходу до інноваційної моделі розвитку економіки через підготовку якісного трудового потенціалу. Посилення зв'язку освіти й економіки, необхідність орієнтації освіти на потреби ринку праці висунули підвищені вимоги до якості підготовки фахівців у вищій школі. Основними ознаками поняття «якість» є: цілісність, ієрархічність, аксіологічність, мінливість, внутрішньо-зовнішня зумовленість, вимірваність тощо.

На думку автора, поняття «компетентність» у контексті визначення кінцевої мети діяльності закладу освіти можна пояснити як набуту характеристику особистості випускника, яка, ґрунтуючись на певних ціннісних переконаннях, охоплює відповідні знання, уміння і навички та дає змогу застосовувати їх у самостійній практичній діяльності для реалізації власного життєвого потенціалу.

Рада Європи визначила перелік з п'яти ключових компетентностей, якими необхідно озброїти молодих європейців в умовах розширення та інтеграції ринків праці, старіння населення континенту, зростання рівня міграції, безробіття і, як наслідок,

посилення соціальної нерівності громадян:

1. Політичні та соціальні компетентності.
2. Компетентності, пов'язані з життям у мультикультурному суспільстві.
3. Компетентності, які стосуються володіння усним та писемним мовленням.
4. Компетентності, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства.
5. Готовність та здатність учитися протягом усього життя.

Молодого європейця, який живе повноцінним життям в умовах глобалізації, важливо озброїти знаннями про те, як налагоджувати стосунки з іншими, працювати в команді (неколективізм), розв'язувати конфлікти. Потрібно навчити випускника самостійно складати та реалізовувати життєві плани та персональні проекти, діяти незалежно з урахуванням суспільних норм, усвідомлювати наслідки своїх самостійних рішень і вчинків, захищати свої законні права, інтереси, потреби.

Поняття «компетентність» можна визначити як сукупність, єдність знань, умінь та ставлень у відповідному контексті, а ключові компетенції трактувати як такі, що потрібні індивідууму для особистісного розвитку, активного громадянства, соціальної інтеграції та зайнятості.

Європейська довідкова система називає вісім ключових компетентностей:

1. Спілкування рідною мовою.
2. Спілкування іноземною мовою.
3. Математична компетентність та базові компетентності в галузі науки та техніки.
4. Цифрова компетентність (компетентність у сфері сучасних інформаційно-цифрових технологій).
5. Уміння вчитися.
6. Міжособистісна, міжкультурна, соціальна та громадянська компетентність.
7. Підприємливість.
8. Культурна виразність.

Вітчизняна педагогіка має вже напрацювання в цьому напрямі. Проблему компетентності на різних рівнях аналізу розробляли С. Гончаренко (тлумачення явища компетентності), І. Тараненко (компетентність як здатність до найефективнішого застосування знань), А. Василюк (сучасні підходи до компетентності вчителів), К. Корсак

(цивілізаційна компетентність), М. Михайличенко, В. Аніщенко (професійна підготовка НП основи стандарту компетентності).

Українські вчені по-різному тлумачать поняття компетентності. Найбільшого поширення в нашій науковій літературі набуло визначення компетентності як сукупності знань та умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки діяльності, використовувати інформацію.

Компетентність – це загальна здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях і знаннях, здобутих завдяки навчанням.

У деяких працях вітчизняних дослідників натрапляємо на семантичні поняття: «компетентність» та «група компетентностей». Практично одним словом ми називаємо і загальну здатність і її компоненти, тобто складові групи компетентностей. У цьому можна підкреслити професійну компетентність людини, а можна виокремити конкретні складові, які переважно її визначають.

На основі міжнародних та національних досліджень вчені Академії педагогічних наук України виокремили сім наскрізних для всіх рівнів освіти ключових компетенцій: навчальна, культурна, здоров'язберігаюча, інформаційно-комунікативна, соціальна, громадянська та підприємницька. Але особливе місце сьогодні посідає мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно, практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, міркування тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні засоби (невербальну знакову систему) й інтонаційні засоби виразності мовлення.

При аналізі феномена мовленнєвої компетентності за основу беруться досягнення таких наук, як риторика, соціопсихолінгвістика, неориторика, етносоціопсихолінгвістика тощо, що дає змогу побачити у процесі мовленнєвої діяльності людини наявність мовних та мовленнєвих знань, умінь та навичок, на яких ґрунтується професійно-мовленнєва комунікація, власний повсякденний, соціальний, практично-технологічний, комунікативний, професійний досвід, інтелектуальні, художні й організаційні (лідерство, комунікабельність) здібності, моральні, етичні, релігійні та інші цінності. Визначено такі критерії оцінки показника «мовної й мовленнєвої компетенції та компетентність особистості»: досконале володіння й уміння правильно використовувати у процесі комунікації вербальні та невербальні знакові системи, норми мови і техніку мовлення.

На мовну та мовленнєву компетентність впливають такі чинники:

- лексична компетенція – наявність певного запасу слів для обслуговування професійно-мовленнєвої й інших видів діяльності і спілкування; здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів (фігур і троп), приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів тощо.

- фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень згідно з орфоепічними нормами, наголосів, добре розвинений фонетичний слух, що сприяє диференціації фонем; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила і висота голосу, логічні наголоси тощо);

- граматична компетенція – уживання граматичних форм рідної мови згідно з законами й нормами граматики (рід, число, відмінок, кличний відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних норм;

- діалогологічна компетенція – володіння діалоговими і монологічними техніками спілкування, технікою ведення спору, технікою впізнавання невербальної знакової системи, технікою роботи з текстовим матеріалом тощо.

Що означає знати мову? Чи рівнозначні такі поширені в наш час поняття, як «вивчити мову» й «опанувати мову»?

Науковці не випадково розмежовують ці актуальні поняття. Відомо, що можна добре завчити правила і навіть свідомо застосовувати багато граматичних конструкцій, проте не бути здатним вільно, легко, влучно, доцільно, досконало й оперативно користуватися цими знаннями в різних комунікативних ситуаціях поза навчальним середовищем, тобто не досягти функційної грамотності. Опанувати мову – це не просто її розуміти і знати, це мати здатність мобілізувати набуті мовні знання для розв'язання певних комунікативних завдань у різних контекстах, ситуаціях, сферах навчальної, наукової та професійної діяльності, бо ж «знання про те, що треба робити, і саме діяння мають різні механізми, й одне не перекриває інше» [10]. До того ж не кожне знання логічно трансформується в навик, проте останній зазвичай формується через знання.

Отже, володіння мовою є багатокомпонентним, складним, комплексним поняттям, яке передбачає й індивідуальне багатство словникового запасу того, хто говорить, і чистоту, ясність, точність, виразність, нормативність його мовлення, і розуміння нюансів

значення спектру слів, і розрізнення мовних засобів за їх стилістичним забарвленням, і досконале володіння способами побудови текстів та речень різної структури засобами цієї мови, і знання національних особливостей формо- та словотворення й мовленнєвого етикету, а також уміння надати фонетико-інтонаційної виразності своєму усному мовленню. Мовна та мовленнєва компетентність стає потужним фактором у професійній підготовці конкурентоздатних фахівців, бо ж представники наукової й технічної еліти народу, його найосвіченіші верстви і мають стати носіями зразкової літературної мови в обох формах її функціонування.

Дослідниками семіотики доведено, що «вивчення науки може бути цілком включене до вивчення мови, оскільки вивчення мови науки передбачає не просте усвідомлення її формальної структури, але й вивчення її відношення до позначуваних об'єктів, а також до людей, які використовують цю мову» [9]. Кожна держава прагне до зміцнення наукового інтелекту своїх громадян, який вербально відбивається і зберігається національною науковою мовою. Завдяки науковій мові як важливій складовій частині національної літературної мови, що виступає обов'язковим атрибутом держави та її ознакою, підтримуються національна гідність, духовність народу і передаються у світовий інформаційний простір національні досягнення з різних галузей знань.

Вища освіта скерована на підготовку конкурентоздатних фахівців. Вживими складовими такої підготовки має стати формування фахової культури мовлення, складовими якої, безумовно, є мовна компетентність та комунікативна досконалість. Здобуття вищої освіти передбачає необхідність опанування поняттєвою сферою обраної спеціальності, вербально представленою засобами національної термінології (системою термінів у двох взаємопов'язаних сферах її існування: фіксації та функціонування) і діловою фразеологією професійного спілкування в її парадигматичних і синтагматичних зв'язках. Два функціональні стилі національної літературної мови – науковий та офіційно-діловий – у їх сучасному стані і складають предмет навчання мови спеціальності в закладах вищої освіти.

Компетентісна освіта зорієнтована на практичні результати, досвід особистісної діяльності, вироблення ставлень, що зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке стає спрямованим на засвоєння конкретних цінностей та життєво необхідних знань і вмінь. У цьому контексті сьогодні змінюються і підходи до оцінювання

результатів начальної діяльності як складової навчального процесу. Метою навчання мають бути сформовані компетенції, які розуміються як загальна здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді та цінностях особистості. Компетентісний підхід на перше місце ставить не поінформованість особистості, а вміння на основі набутих знань розв'язувати проблеми, які виникають у різних ситуаціях.

Удосконалення освітнього процесу з позиції компетентісного підходу полягає в тому, щоб навчити учнів застосовувати набуті знання й уміння в конкретних навчальних та життєвих ситуаціях.

Майбутня професійна діяльність конкурентоздатних фахівців випускників ВНЗ вимагає від них не тільки професійної майстерності, а й широкої загальної освіти, оскільки вона пов'язана з інтенсивним усним і писемним спілкуванням, передбачає широку мовленнєву практику, потребує точного вираження понять і категорій у різних сферах професійної діяльності.

Під час виконання своїх безпосередніх обов'язків фахівець виступає в різних комунікативних ролях: веде ділове листування, складає законопроекти, проекти постанов, договори й угоди, спілкується з іншими фахівцями та громадянами різного рівня культури. Недотримання й порушення мовних норм може стати причиною непорозуміння, викликати заперечну реакцію у співрозмовника і негативно позначитися на його подальшій кар'єрі [7, с. 3].

Мовленнєва компетентність – це поєднання мислення і мови, точність вираження думок, почуттів, ясність, зрозумілість смислових зв'язків і відношень одиниць мови в мовленні зв'язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності. Культури мовлення, як і культури спілкування, потрібно навчати на всіх етапах підготовки, перепідготовки конкурентоздатних фахівців.

Література

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1973. – С. 847.
2. Радомская М. В. Единый государственный экзамен в обеспечении качества общего образования : дис. ... канд. пед. наук / М. В. Радомская. – Таганрог, 2006. – 148 с.
3. Библиотека авторефератов и диссертаций по педагогике [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nauka-pedagogika.com>
4. Субетто А. И. Квалиметрия человека и образования (методология и практика): итоги, проблемы, направления / А. И. Субетто // Материалы симп. «Квалиметрия в образовании: методология и практика». – М. : ИЦПКПС, 2002. – С. 175.
5. Елисеева Т. Качество образования : методологические основания дискуссии /

Т. Елисеєва, Б. Батурін // Высшее образование в России. – 2005. – № 11. – С. 11–17.

6. Федько А. В. Якість освіти як філософія та педагогіка розуміння доцільного / А. В. Федько, Ю. М. Федько // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 170–171.

7. Мельникова К. І. «Паблік Рілейшнз» як функція управління в органах державної влади / К. І. Мельникова, С. Є. Рязанова // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Харків : УАДУ Харківський філіал, 1999. – № 2. – С. 40–46.

8. Веніг Н. Мовленнєва культура учнів / Н. Веніг // Обдарована дитина – 2000. – № 4. – С. 18–20.

9. Веніг Н. Художній образ і мовна особистість / Н. Веніг // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур : тези доповідей. – 2000. – Т. 2. – С. 15–17.

10. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах // [за ред. К. І. Онищенко]. – К., 1999. – 227 с.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2014 р.

УДК: 811.112.2'255.2

В. Ф. Муратова

ПЕРЕКЛАД ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ

Муратова В. Ф. Переклад функціональних стилів.

У статті на основі узагальнення та зіставлення специфіки перекладу текстів різних функціональних стилів уточнюється сутність адекватного перекладу, формуються умови для всебічного аналізу оригіналу та перекладу.

Ключові слова: науково-технічний стиль, функціональний стиль, публіцистичний стиль, офіційно-діловий стиль, схема порівняльного аналізу.

Муратова В. Ф. Перевод функциональных стилей.

В статье на основе сопоставления и сравнения специфики перевода текстов разных функциональных стилей уточняется суть адекватного перевода, формулируются условия для целостного анализа оригинала и перевода.

Ключевые слова: научно-технический стиль, функциональный стиль, публицистический стиль, официально-деловой стиль, схема сравнительного анализа.

Muratova V. F. Translation of Functional Styles.

On the basis of comparison the translation of texts of different functional styles the essence of adequate translation is specified, conditions for a holistic analysis of the original and the translation are formulated.

Key words: scientific-technical style, functional style, journalistic style, the official business style, the scheme for text comparison.

Стаття має на меті вдосконалити знання та навички студентів у напрямку порівняльного аналізу оригіналу й перекладу.

Перекладач у своїй професійній діяльності має справу з текстами, які належать до різних сфер суспільного життя. Лексика, синтаксичні

конструкції чи граматичні форми нейтральні або тяжіють до певних функціональних стилів. Навчитися їх розрізняти, проводити всебічний аналіз – це одне з основних завдань, що постає перед студентами-перекладачами.

У статті пропонується стисла теоретична базова інформація стосовно функціональних стилів, схема порівняльного аналізу оригіналу та перекладу, наводяться приклади такого аналізу.

Завдання публікації підготувати студентів до письмового та усного перекладу текстів різних функціональних стилів.

Проблема тлумачення поняття «функціонального стилю» (надалі ФС) і зараз викликає зацікавленість науковців різних царин дослідження тексту. М. Г. Зубков тлумачить ФС як різновид мови (її функціональна підсистема), що схарактеризована відбором таких засобів із багатоманітних мовних ресурсів, які найліпше відповідають завданням спілкування в певних умовах [1, с. 17]. Це своєрідне мистецтво добору й ефективного вживання системи мовних засобів із певною метою в конкретних умовах та обставинах. Проте дослідник не використовує саме термін «функціональний стиль», а заміняє його «стилем мовлення». Нам більше імпонує тлумачення ФС подане у працях В.В. Виноградова, Б. М. Головіна та О. Б. Сіротініної [7, с. 5], які розуміють під ФС різновид літературної мови, що сформувався історично чи суспільно, функціонує в певній галузі суспільної діяльності і спілкування та характеризується особливостями вживання мовних засобів, їх специфічною організацією.

Згідно з визначенням В. Н. Комісарова, «переклад – різновид мовного посередництва, при якому зміст іншомовного текстового оригіналу передається іншою мовою шляхом створення цією мовою комунікативно рівноцінного тексту» [4, с. 248]. В. М. Крупнов визначає процес перекладу як своєрідну мовну діяльність, спрямовану на якнайповніше відтворення іншою мовою змісту та форми іншомовного тексту [6, с. 29]. Попри різноманітні теорії тлумачення поняття «переклад» спільним залишається окреслення основного завдання перекладача – максимально повно передати зміст оригіналу.

Розкриваючи специфіку окремого підвиду перекладу, спеціальна теорія перекладу вивчає три ряди факторів, які повинні враховуватися при описі перекладу: 1) належність оригіналу до певного функціонального стилю може впливати на характер перекладацького процесу й вимагати від перекладача використання особливих методів та прийомів; 2) необхідність вибору таких мовних засобів, які

характеризують аналогічний ФС уже в мові перекладу; 3) перекладацькі особливості, які пов'язані як із загальними розбіжностями між мовними ознаками аналогічних ФС, так і з особливими умовами та завданнями перекладацького процесу такого типу [5, с. 105].

Розглянемо перекладацьку специфіку ФС на прикладі науково-технічного стилю.

З позиції словникового складу основна особливість текстів такого стилю полягає в насиченості спеціальною термінологією, характерною для певної галузі знань. Терміном ми називаємо емоційно-нейтральне слово чи словосполучення, яке передає назву конкретного поняття в певній галузі науки або техніки. Термін не має конотативних значень (як правило), незалежний від контексту термін перекладається повним чи абсолютним еквівалентом і, згідно з позицією багатьох учених, не викликає труднощів при перекладі. Щоправда, у науково-технічному тексті у структурному плані терміни можна та потрібно класифікувати, щоб обрати правильний адекватний засіб перекладу.

У такому разі можна виділити: а) прості терміни: *die Glottis, der Thalamus*; б) складні терміни, які найчастіше утворюються словоскладанням: *die Herzanfallerkrankung*; в) словосполучення, компоненти яких знаходяться в атрибутивному зв'язку, тобто один компонент визначає інший: *elektrische Strahlung*; г) абрєвіатура, або буквені скорочення словосполучень чи слів: *MRT* – *Magnetresonanztomographie*; ґ) скорочення складів, які перетворилися на самостійні слова: *radar (radio detection and ranging)* – радіолокація; д) літерні терміни, у яких атрибутивну роль відіграє буква завдяки її графічній формі: *T-Antenna* – *T-образна антена*.

При перекладі термінів потрібно враховувати такі моменти:

1. Частина термінів, які мають міжнародний характер, передається транслітерацією та не потребує перекладу: *antenna* – *антенна, formant* – *формант*.

2. Деякі терміни мають прямі відповідники в українській мові та передаються відповідними еквівалентами: *die elektrische Spannung* – *електрична напруга*.

3. Частина термінів при перекладі калькується, тобто передається за допомогою українських слів та висловів, які дослівно відтворюють слова та вирази німецької чи англійської мов: *superpower system* – *зверх потужна система*.

4. Іноді словник не дає прямого відповідника терміна. Тоді

перекладач повинен застосувати описовий переклад, який точно передає зміст іншомовного слова в конкретному контексті: *das Topornament – орнамент із теракотового матеріалу*.

При перекладі науково-технічних текстів може відбуватися розширення конструкцій або їх об'єднання. Незважаючи на те, що науковому стилю притаманна чіткість викладу, у німецьких наукових текстах часто трапляються емоційні епітети, метафори, образні або фігуральні вирази чи інші стилістичні прийоми [2]. Нерідко метафори вводяться у вигляді термінів, тому найчастіше перекладаються дослівно. В інших ситуаціях слід уникати емоційно-стилістичних елементів в українській мові. Нижче наводимо схему порівняльного аналізу оригіналу та перекладу й приклад такого аналізу на матеріалі науково-технічного тексту.

Vergleichende Stilanalyse

1. Als Schema der vergleichenden Stilanalyse können der Ausgangstext in der deutschen Sprache und seine ukrainische Übersetzung angeführt werden. Wenn man das Original mit dem Zieltext vergleicht, so sollen in erster Linie folgende Fragen beantwortet werden:

- Hat der Übersetzer Ideengehalt und Textstimmung richtig bestimmt?
- Hat der Übersetzer den individuellen Stil des Autors aufbewahrt?

2. Während der vergleichenden Analyse hat man Transformationen in allen Sprachebenen gefunden:

Das phonetische Niveau:

Rhythmus und Euphonie.

Das lexikalische Niveau:

Wortschatzschichten

Das morphologische Niveau:

Dominierende Kategorien.

Die syntaktische Ebene:

Führende Satzstrukturen

3. Inhaltsbezogene Besonderheiten des Originals und des Translats.

4. Unterschiede zwischen dem Original und dem Translat, ob sie den Ausgangstext aufbewahrt oder verändert haben.

5. Die eigene Übersetzungsvariante jener Textstellen, die der (die) Studierende als Übersetzungsfehler betrachtet.

6. Besonderheiten des individuellen Stils des Übersetzers.

7. Als Resümee: ist die Übersetzung adäquat, frei, buchstäblich.

8. Anhang: Satzmodelle für die Analyse.

Beispiel.

Aus dem Stil der Wissenschaft:

Die Information des Textes ist durch zahlreiche Nomina verdichtet, was das Verständnis erschwert (Nominalstil!). Es ist ratsam bei der Übersetzung, zunächst für die deutschen Termini ukrainische Äquivalente zu finden, damit es leichter wäre, die direkte (inhaltliche) Information herauszuholen.

Der erste Schritt der Analyse ist Bestimmung der inneren (inhaltlichen) Gliederung des Textes. Die Rede ist von ... (wie der Titel des Artikels besagt), es geht um ...

Stilistische Analyse: um eine indirekte, funktionale Information herauszubekommen. Wir erfassen Stilelemente, die auf bestimmte Stilzüge hinweisen, und stellen fest, dass die letzteren den Text als einen wissenschaftlichen markieren:

1. Phonetische Ebene: Volltönige Rede (keine Synkopen, Apokopen, Aphäresen, kein dialektaler Anschlag in der Aussprache, keine individuellen Besonderheiten der Aussprache); das kann als Ausdruck der Unpersönlichkeit, Präzision, Sachlichkeit interpretiert werden und in der Übersetzung kann man das auch finden.

2. Lexische Ebene:

- Termini gelten als Hauptsache jeder Wissenschaft (präzise, kürzere, unpersönliche Darlegung der Information; das Subjektive wird dadurch minimisiert und das Objektive hervorgehoben) aber in der ukrainischen Übersetzung ist es nicht immer möglich entsprechende Äquivalente zu finden, dann gebraucht man morphologische Transformationen, Übersetzung mit einem Kommentar oder Beschreibung;

- die meisten Wörter gehören der 0-Stufe an (normalsprachlich gefärbt; Basis des Textes); ihre Neutralität ist Ausdruck der Objektivität und Sachlichkeit;

- Abstrakta sind ein charakteristischer Bestandteil der wissenschaftlichen Texte, die Wissenschaft abstrahiert sich von den konkreten Dingen und Erscheinungen, sie richtet ihre Abhandlungen an «ratio», nicht an «emotio» und in der Übersetzung ist es auch aufbewahrt;

- alle Wörter in der Übersetzung sind im direkten Sinne gebraucht, das trägt zur Klarheit des Textes bei (die Tropen, die auf der Übertragung der Bedeutung fußen, würden den Inhalt verdunkeln; die Tropen sind auch expressiv, wären in den Texttypen dieser Art völlig fehl am Platze);

- keine bewertenden Wörter;

- die Substantive auf -ung, -heit, -keit (als Ableitungen vom Verb)

tragen zur Nominalisierung der wissenschaftlichen Texte (sowie der offiziellen) bei; haben die Fähigkeit, an sich Substantive im Genitiv anzuschließen, die als Rechtsattribute ganze Genitivkette bilden können (der so genannte Nominalstil) aber es ist meistens kompliziert solche Kette richtig in die Übersetzung beizubringen. Das sind Mittel der Kürze, verdichten den Gedanken und ersetzen ganze Nebensätze;

- Komposita (Zusammensetzungen) sind auch Ausdruck der Kürze;
- Morphologische Ebene: dominiert das Passiv als Ausdruck der Förmlichkeit und der Unpersönlichkeit; Präsens, bei dem die Allgemeingültigkeit der Aussage wesentlich ist.

3. Syntaktische Ebene (in der Übersetzung):

- Die Nominalblöcke: Ausdruck der Kürze;
- Attribute in der Vorderposition tragen einen terminologischen Charakter: dadurch kommt Kürze und Objektivität zum Vorschein;
- Parenthesen tragen einen präzisierenden, erklärenden Charakter;
- die nicht expressive grammatische Wortfolge ist Zeugnis der Sachlichkeit und Objektivität;
- Aufzählungen treten als Mittel der Kürze auf.

Die Gesamtheit der sprachlichen Mittel, die klar, genau, abstrakt, folgerichtig, objektiv, unpersönlich den Inhalt wiedergeben, weist auf einen wissenschaftlichen Charakter des Textes hin. Auf Grund der durchgeführten vergleichenden stilistischen Analyse kann man feststellen, dass der Übersetzer fast alle funktional-stilistischen Besonderheiten des Originals treu (oder nicht treu) wiedergegeben hat.

У наведеному прикладі представлено лише можливий варіант аналізу оригіналу та перекладу науково-технічного тексту. Звісно, що в перекладацькому аналізі текстів інших ФС наявні інші специфічні характеристики, рівні мови, які беруться до уваги, також матимуть свою специфіку й особливості реалізації в тексті. Однак наведена схема й приклад аналізу можуть допомогти студентам у формуванні вмінь і навичок стилістичного порівняльного аналізу, що, у свою чергу, уможливить глибше розуміння специфіки перекладу текстів різних функціональних стилів.

Література

1. Зубков М. Г. Сучасна ділова мова за професійним спрямуванням : [навчальний посібник] / М. Г. Зубков. – Х. : Факт, 2006. – 496 с.
2. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу : [підручник] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.

3. Козеренко Е. Б. Проблема эквивалентности языковых структур при переводе и семантическом выравнивании параллельных текстов (Труды международной конференции «Диалог 2006») [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/dialog2006/materials/html/KozerenkoE.htm>.

4. Комиссаров В. Н. Теория перевода. Лингвистические аспекты / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 2000. – 253 с.

5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2000. – 448 с.

6. Крупнов В. Н. В творческой лаборатории переводчика / В. Н. Крупнов. – М. : Высшая школа, 1986. – 180 с.

7. Сиротинина О. Б. Разговорный стиль // Функциональные стили и формы речи / Под ред. О. Б. Сиротининой. – Саратов, 1993. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014 р.

373.3.016:811.161.2'271+398.6

І. В. Размолочикова

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗАГАДОК У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Размолочикова І. В. Методичні аспекти використання загадок у навчально-виховному процесі молодших школярів.

У статті доведено, що збагачення словникового запасу молодших школярів є одним з основних напрямів розвитку мовлення, який відіграє вирішальну роль у формуванні мовної особистості. Визначено роль загадки як жанру усної народної творчості у процесі мовленнєвого виховання молодших школярів. Запропоновано завдання на основі загадок.

Ключові слова: мовленнєвий розвиток, мовна особистість, культура спілкування, молодший школяр, пізнавальна діяльність, загадка.

Размолочикова И. В. Методические аспекты использования загадок в учебно-воспитательном процессе младших школьников.

В статье подтверждается, что увеличение словарного запаса младших школьников – одно из основных направлений развития речи, которое играет решающую роль в формировании речевой личности. Определяется роль загадки как жанра устного народного творчества в процессе речевого воспитания младших школьников. Предложено задания на основе загадок.

Ключевые слова: развитие речи, языковая личность, культура общения, младший школьник, познавательная деятельность, загадка.

Razmolodchikova I. V. Methodical aspects of using riddles in the educational process of primary school children.

In the article the author proves that the enrichment of younger students' vocabulary is one of the main ways to develop speaking skills, which plays a crucial role in the formation of linguistic identity. The role of riddles, as a genre of folklore, is determined in primary school students' speaking education. Riddle-based tasks have been proposed.

Key words: speaking development, linguistic identity, culture of communication, younger student, cognitive activity, riddle.

На сучасному етапі реформування освіти значною мірою посилюється увага до мовної освіти, потреби формування особистості, яка відзначалася б свідомим ставленням до рідної мови, мовленнєвою активністю на всіх етапах оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу, високою культурою спілкування в різних життєвих ситуаціях. Найосновнішою освітньою метою і завданням є різнобічний особистісний і мовленнєвий розвиток дитини. Тому особливо актуальним на сьогодні є посилення практичної спрямованості процесу вивчення рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів.

Формування вмій та навичок зв'язного мовлення – одна з основних проблем сучасної методики навчання мови, оскільки «відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різні помилки й недоліки» [3].

Підхід до навчання рідної мови як цілісного явища розроблявся прогресивними методистами XIX–XX ст. (Ф. Буслаєв, К. Ушинський, М. Бунаков, Д. Тихомиров). Засвоєнню молодшими школярами норм мови і мовлення, усіх сторін (рівнів) мовної системи у взаємозв'язку присвячено праці М. Рождественського, М. Львова, Т. Рамзаєвої, Т. Ладигенської, Г. Фомічової, С. Чаврадова, М. Сокурко та ін.

Різні аспекти мовно-мовленнєвої підготовки учнів початкових класів висвітлюються в дослідженнях В. Бадер, Л. Варзацької, М. Вашуленка, Н. Гац, О. Глазової, І. Головки, Г. Демидчук, Л. Міненко, М. Орап, К. Понамарьової, Г. Ткачук та ін.

Збагачення словникового запасу молодших школярів є одним з основних напрямів розвитку мовлення, який відіграє вирішальну роль у формуванні мовної особистості. У зв'язку з цим О. Савченко стосовно навчання дітей молодшого шкільного віку зазначає: «Важливо усвідомити, що в початковій школі формується не просто ученя, який вміє читати і писати, а мовна особистість з достатніми комунікативними можливостями» [8].

У початковому курсі рідної мови, як зазначає М. Вашуленко, мають виявлятися і взаємодіяти дві його складові частини –

мовленнєвий розвиток молодших школярів і їхня мовна освіта [2], зміст яких повинен реалізовуватися з використанням різних засобів соціо-культурологічного характеру.

Систематичне використання всіх жанрів усної народної творчості, як показує практика, ефективно сприяє всебічному розвитку дитини, збагачує її мовлення зразками народної мудрості, забезпечує формування культури мови.

Мета статті – розкрити навчально-виховні можливості загадки у формуванні мовленнєвої культури молодших школярів.

Ефективним засобом розвитку мовлення, збагачення словникового запасу молодших школярів є загадки. Відзначимо, що загадки мають значний потенціал для мовленнєвого розвитку молодших школярів, зокрема таких видів, як читання, аудіювання й говоріння. Загадка активно функціонує як засіб уважності, тямущості, дитячої фантазії, випробовування розумових здібностей, що відповідно вербалізується за допомогою мови. За визначенням словника літературознавчих термінів, це давній за походженням і популярний у народі жанр фольклору: стислий, часто алегоричний опис предмета і явища, які треба впізнати, відгадати, виявляючи кмітливість і мудрість [6, с. 71]. Додамо також, що цей специфічний жанр фольклору являє собою «своєрідну, колоритну, вправно побудовану метафору, яка часто мовби в завуальованій формі розкриває (здебільшого у вигляді вигадливо-мудрованого запитання, що вимагає відповіді-відгадки) сутність певного предмета або явища через ознаки реалій, чимось подібних, але нерідко взятих із зовсім іншої сфери життя» [1, с. 5].

Як зазначають дослідники, українським народним загадкам властиві широта, багатство й різноманітність тематики, довершеність художньої форми, у них відтворюється концептуальна картина світу, яка вербалізується за допомогою мовних категорій. Мова загадок вирізняється також особливим багатством (конотовані лексеми, слова в переносному значенні, омоніми, антоніми, експресиви, поетичні символи, слова різних тематичних груп загальноповживаної і стилістично маркованої лексики тощо), що дає змогу використовувати їх як засіб мовного і мовленнєвого розвитку.

У період навчання грамоти робота над загадками корисна як для розвитку мислення, формування світогляду, естетичних смаків та моральних якостей дітей, так і для формування усного мовлення

першокласників (уміння слухати / розуміти усні висловлення, запам'ятовувати невеликі тексти й відтворювати їх), навичок читання і письма, уміння здійснювати елементарні аналітико-синтетичні операції з одиницями різних мовних рівнів, засвоєння учнями слів – назв предметів, ознак, дій та вироблення вмінь використовувати їх у мовленні [5]. Оскільки загадки мають форму розповідних або питальних конструкцій, складаються з одного чи кількох речень і функціонують як завершені висловлення, їх можна застосовувати для формування таких важливих умінь, як розподілення зв'язного мовлення й окремих речень, знаходження в тексті речень, різних за комунікативною метою, дотримання норм їх інтонування, визначення на слух кількості речень, слів, доповнення речень, складання висловлення тощо.

Роботу над загадками слід починати зі способів доведення правильності відгадки:

- доведення починається з називання відгадки (тези), після чого йде підтвердження його ознаками;

- доповнення починається з розгляду ознак та встановлення зв'язків між ними, тобто з розмірковування, доведення, а відгадка (теза) є логічним висновком, підсумком розмірковування.

Спосіб доведення визначається змістом, композицією загадки, своєрідністю логічного завдання. До першого способу доведення найчастіше звертаються в тому разі, коли загадка закінчується питанням. До другого способу звертаються при відгадуванні загадок, у яких перераховується ряд ознак і немає прямого запитання.

Методисти вважають, що в навчанні дітей відгадувати загадки треба дотримуватися відповідних правил, як-от:

1. Перш ніж відгадувати, треба навчити дітей порівнювати речі, предмети, явища, ознаки.

2. На окремому занятті учням слід пропонувати загадки лише однієї тематики, яка обов'язково їм повідомляється: «Сьогодні ми будемо відгадувати загадки про овочі».

3. Не можна загадувати загадку про річ, яка недостатньо відома учням.

4. До однієї загадки може бути кілька відгадок. Основне – довести свою думку аргументами.

5. Особлива увага має приділятися формуванню вміння уважно слухати і не вигукувати, оскільки відгадка не завжди лежить на поверхні. Загадку треба обов'язково дослухати до кінця.

Для успішної роботи потрібно багаторазові зразки міркувань, запропоновані вчителем, щоб учень бачив, як аналізувати, звик до послідовності, яка допомагає відгадати [4, с. 374].

В. Каліш, В. Собко пропонують послуговуватися такими зразками різних вправ з використанням загадок, які можна рекомендувати для роботи в період навчання грамоти [5, с. 167], а саме:

1. Послухайте загадку: *У зеленому лусочку під мережаним листочком червоніє невеличка стигла ягідка (сунічка).*

– Що вам допомогло впізнати цю ягідку? Які ще ягоди ви знаєте?

2. Відгадайте загадку, знайдіть цей предмет на малюнку: *У зеленім кожушку, у косяній сорочечці я росту собі в лісочку, усім зіврати хочеться (горіх).*

– Які слова допомогли вам відгадати? Про що ви можете сказати «Це росте в лісі»?

3. Відгадайте загадки: *Сидить Марушка в семи кожушках. Хто її роздягає, той сльози проливає (Цибуля); І печуть мене, і варять і їдять, і хвалять – бо я добра (Картопля); Хто голівку своєю влітку накриває і по двадцять хустин на голівці має? (Канушта).*

– На яке питання відповідають слова-відгадки? Які назви вони означають? Назвіть ці предмети одним словом.

4. Розгляньте уважно малюнки (на малюнках зображено різних птахів). Виберіть лише ті, що відповідають таким загадкам: *Знесу своє яєчко у чуже гніздечко. Легко всівшись на суку, я роки лічу: ку-ку! (Зозуля); Маленький, сіренький по гаях літає, уночі співає (Соловейко); За вікном гніздо буде, тільки в нас він не зимує (Ластівка).*

– Як можна назвати ці предмети одним словом?

5. Послухайте загадку. Про кого вона: *У темнім лісі проживає, довгий хвіст пухнастий має, до індиків та курей в гості заглядає (Лисиця).*

– Які слова допомогли вам розгадати загадку? Назвіть інші слова-ознаки, які характеризують цю тварину.

6. Поміркуйте, про кого можна сказати: *маленький, вухатий, сіренький, волохатий, куцохвостий, боягузливий.* Які питання поставимо до цих слів? Що вони означають? Пригадайте загадки про зайчика.

7. Про кого ця загадка: *Умивається часто, але рушником не витирається (Кіт).* Розкажіть про свого котика.

8. Відгадайте загадку: *Крил не має, скрізь літає, та ще й куряву здійсмає (Вітер).*

– Назвіть слова, які означають дію.

9. Уважно послухайте загадку. Про яку квітку в ній говориться: *У матінки-квіточки лиш блакитні діточки. З життя виглядають, літечко вітають (Волошки).*

– Ще раз послухайте загадку і скажіть, із скількох речень вона складається. Назвіть останнє слово першого речення. На яке питання воно відповідає? Промовте це слово правильно, наголошуючи його (діточки).

– Скільки слів у другому реченні? Назвіть ті, що означають дію.

10. Відгадайте загадку: *Лист зелений не пропав, а під снігом задрімав, щоб у синю сукенчину одягнуть весняну днину (Барвінок).*

– Чи знайома вам ця рослина? Розкажіть, що вам відомо про неї. Назвіть у тексті загадки-слова, що означають колір.

11. Знайдіть на малюнку кульбабу. Спробуйте описати її. А тепер послухайте загадку про цю квітку: *Квічень жовту фарбу взяв, моріжок розмалював. Із-під пензлика розквітти, наче сонце, диво-квіти.*

– Відшукайте на малюнках предмети, які позначаються словами *фарба, пензлик, сонце, квіти*; Які слова означають предмети, яких не можна намалювати? Чому?

12. Прочитайте і відгадайте загадку: *Фіолетові фіранки у світлиці та на танку. Фіолетові малята весну люблять зустрічати (Фіалки).*

– Що означають слова *фіранки, світлиця, танок*? Чи використовуєте ви їх у своєму мовленні? Складіть із ними речення.

Як зазначається в чинній програмі з української мови, «розвиток уміння уважно слухати, розуміти прослухане, виконувати після одного прослуховування певні завдання відбувається не тільки на матеріалі зв'язаних (діалогічних і монологічних) висловлювань, а й на матеріалі, складеному з окремих одиниць мовних рівнів» [7, с. 16]. Слухання, розпізнавання в мовленнєвому потоці тих чи тих його елементів (звуків, складів, слів, словосполучень, речень із певними ознаками) має слугувати розвитку в учнів довольної уваги, уміння зрозуміти завдання, зосередитися для його виконання, готовності виконувати його після одного прослуховування [5, с. 168].

Загадки доцільно поєднувати з вправами на розпізнавання звука на слух, визначення його місця у слові, добір слів з новим звуком, поділу слова на склади, визначення кількості складів, вимовляння слова з чітким виокремленням наголошеного складу, розрізнення

голосних і приголосних звуків, дзвінких і глухих, твердих і м'яких, розмежування звука і букви тощо.

У період навчання грамоти загадки досить часто використовуються задля мотивації навчальної діяльності школярів. Так, опрацьовуючи букву л («ел»), варто запропонувати учням такі завдання:

– Доберіть назви кольорів, у яких чуємо звук [л] (*білий, зелений, голубий, фіолетовий*); Хто знає загадку про веселку? (*Червоне коромисло через річку повисло*); У яких словах трапляється звук [л]?

У наступних класах у процесі вивчення шкільного курсу української мови загадки, завдяки їх функціональній формі та змісту, можуть використовуватися для реалізації всіх змістових ліній мовної освіти молодших школярів, визначених Державним стандартом початкової загальної освіти та чинними програмами [3, с. 5]. Як дидактичний матеріал цей жанр усної народної творчості буде доцільний для таких видів діяльності: а) слухання й розуміння тексту, читання з дотриманням літературних норм та техніки і виразності, продування усних і писемних висловлень різних типів; б) спостереження над функціями мовних одиниць різних рівнів; в) розпізнавання та розрізнення мовних явищ; г) аналіз мовного матеріалу на фонологічному, лексичному, морфологічному, синтаксичному та текстологічному рівнях тощо.

Наведемо окремі вправи з використанням загадок, спрямовані на засвоєння мовознавчої теорії та розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності.

1. Прочитайте речення. Чи можна назвати їх текстом? Запишіть речення в такій послідовності, щоб утворилася загадка. Поміркуйте, чи можна загадку вважати текстом: *І дощі ці однієїжки не бояться ані трішки. Ліс – улюблений їх край. І великі, і малі повдягалися в брилі. А як звуться – відгадай!*

– Поміркуйте, чи може слово-відгадка бути заголовком.

2. Пригадайте, які речення бувають за метою висловлювання. Прочитайте загадки з відповідною інтонацією. Про яке природне явище йдеться в них? Спишіть ті загадки, які є питальними реченнями: 1) *Що то за гість, що тепло їсть?*; 2) *Зроду рук своїх не має, а узорі вишиває*; 3) *Сам не біжить, а стояти не дозволяє*; 4) *Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? (Мороз)*.

3. Прочитайте загадки. Про що в них говориться? Доведіть. Випишіть словосполучення зі словами в переносному значенні:

Золоте вбрання скидає, біле одягає і на зелене міняє (Дерево). Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце, чому це так? (Вишня).

4. Прочитайте загадки. Випишіть слова близькі за значенням. Поставте до них питання. Що вони означають? 1) *Крутиться, вертиться, берега держиться (Млин);* 2) *Горить, палає і втоми не знає (Долина).*

– Продовжіть ряди слів іншими, близькими до них за значенням.

5. Спишіть загадки. Назвіть слова відгадки. Підкресліть слова, протилежні за значенням: 1) *Ввечері вмирає, а зранку оживає (День);* 2) *Вдень є, а вночі немає (Сонце);* 3) *У живна гіркі, а в морози солодкі. Що це за ягідки? (Горобина).*

– До яких ще слів з тексту загадки можна дібрати слова, протилежні за значенням?

6. Відгадайте загадки. Випишіть прикметники, згрупувавши їх за значенням: 1) *Сиджу на дереві, кругла як куля, червона як кров, добра як мед (Вишня);* 2) *Червона, солодка, пахуча, росте низько, до землі близько (Суниця);* 3) *Тіло жовте, серце чорне: тіло мовчить, а серце говорить (Олівець).*

7. Спишіть загадки, добираючи з довідки прикметники, поставте їх у потрібній формі: 1) *... кінь по ...полю залиша ...слід за собою (Крейда);* 2) *..., ... від роду ..., а стануть в ряд – зараз заговорять (Літери);* 3) *У вінку ..., у ... намисті, видивляється у воду на свою ... вроду (Калина).*

Довідка: білий, чорний, кривий, німий, зеленолистий, красивий.

– Чи зрозумілий зміст загадки без прикметників? Поміркуйте, яку роль виконують прикметники в мові.

Розширенню уявлень учнів про побут і культуру українського народу, збагаченню й увиразненню мовлення сприяє робота над загадками, насиченими побутовізмами, анархаїзмами, експресивно маркованою лексикою, народними сталими порівняннями тощо. Наприклад, завдання для засвоєння експресем: Відгадайте загадки і випишіть емоційні слова: 1) *У чистім полі він росте – на високих ніжках, У зелених панчішках. Квіточки блакитні, оченьки привітні (Льон);* 2) *Пташечка невелика. У неї білі щічки. Сірі лапки, гарна шапка, фартушок жовтенький, голосок тоненький. То ж ця пташка невеличка називається (Синичка).*

– Якого значення надають суфікси словам *ніжках, панчішках, квіточки, оченьки*? Про що це свідчить? Назвіть словосполучення іменника з прикметником.

Перша квіточка весняна тихо під сніжком куняла. Дмухнув вітерець тепленький, і з'явився цвіт біленький (Підсніжник).

– Замініть слова із зменшено-пестливим значенням на нейтральні (*квіточка* – *квітка*). Як змінилося висловлення? Підсумуйте, яку роль у тексті виконують емоційно-оцінні слова?

Такі вправи розвивають мовлення дітей, збагачують його експресивами, навчають розрізняти і доречно використовувати емоційно-забарвлену лексику під час побудови висловлень різних типів.

У сучасній методиці основний акцент уваги вчителя переноситься з відгадування на складання учнем власної загадки. Цей прийом позитивно впливає на творчий розвиток дитини, ставить її на місце автора й вимагає іншого погляду на тексти творів.

Отже, для розвитку особистості особливе значення має володіння «живим словом». Учитель початкової школи має пам'ятати, що українські народні загадки складають цінний фонд, а поступове і систематичне їх використання стає прекрасним засобом навчання, виховання та розвитку молодших школярів. Робота над загадками сприяє збагаченню словника молодших школярів, вона корисна для розвитку мовлення, мислення, творчих здібностей.

Література

1. Березовський І. Загадаю – відгадай! / І. Березовський. – К. : Дніпро, 1987. – С. 5–15.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : [методичний посібник] / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2006. – № 2. – С. 23–44.
4. Друзь З. В. Формування творчої особистості учня в позаурочний час : [монографічний посібник] : у 3-х кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : психологія творчості та виховні технології / З. В. Друзь, Н. І. Білокояна, З. М. Мірошник. – Кривий Ріг : КДПУ, 2009. – 471 с.
5. Каліш В. А. Загадка як засіб мовно-мовленнєвого розвитку молодших школярів / В. А. Каліш, В. О. Собко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вип. 27 / Редкол. : М. І. Сметанський та ін. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2009. – С. 166–170.
6. Лесин В. М. Літературознавчі терміни / В. М. Лесин. – К., 1985. – С. 71.
7. Програми для середньої загальноосвітньої школи : 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : [підручник] / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2014 р.

УДК 373.3.016:811.161.2

І. О. Талаш

ГРУПОВЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОКОНТРОЛЮ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Талаш І. О. Групове навчання як засіб формування навичок самоконтролю учнів початкових класів.

У статті розкриті особливості організації групової навчальної діяльності молодших школярів на уроках української мови, узагальнені психолого-педагогічні умови формування навичок самоконтролю учнів у процесі групової роботи, а також подано зразки вправ і завдань, що можуть бути використані вчителям початкової школи на уроках української мови для організації групової навчальної діяльності дітей.

Ключові слова: молодший шкільний вік, групова навчальна діяльність, навичка, самоконтроль, функції самоконтролю.

Талаш И. А. Групповое обучение как средство формирования навыков самоконтроля учеников начальной школы.

В статье раскрыты особенности организации групповой учебной деятельности младших школьников на уроках украинского языка, обобщены психолого-педагогические условия формирования навыков самоконтроля учеников в процессе групповой работы, а также поданы образцы упражнений и заданий, которые могут быть использованы учителями начальной школы на уроках украинского языка для организации групповой учебной деятельности детей.

Ключевые слова: младший школьный возраст, групповая учебная деятельность, навык, самоконтроль, функции самоконтроля.

Talash I. O. Group learning as a means of formation of self-control skills of primary school pupils.

The article describes the peculiarities of organization of a group learning activity of primary school children at the lessons of Ukrainian language, generalized psychological and pedagogical conditions of formation of self-control skills of pupils in a group activity, and submitted samples of exercises and tasks that can be used by primary school teachers at the lessons of Ukrainian language for organization of group learning activities of children.

Key words: primary school age, group learning activity, skill, self-control, self-monitoring functions.

Реформи, що відбуваються в сучасній освіті, зокрема й початковій, орієнтують учителів на впровадження інноваційних технологій, що створюватимуть сприятливі умови для формування гармонійної всебічно розвиненої особистості, здатної навчатися протягом життя, швидко орієнтуватися в інформаційному суспільстві та ефективно адаптуватися до сучасного соціуму. Слід зазначити, що будь-який аспект складної багатогранної життєдіяльності людини

передбачає самоконтроль, адже він в остаточному підсумку є дією із зіставлення уявлення про майбутню дію з безпосередньо даним зразком. Сенситивним періодом для формування навичок самоконтролю є молодший шкільний вік, оскільки саме в цей період активно формуються всі вольові якості особистості. Однією з оптимальних форм роботи на уроці, що дає змогу ефективно формувати навички самоконтролю, є групова навчальна діяльність. Вона забезпечує максимальну самостійність кожного учня у процесі виконання навчальних завдань під опосередкованим керівництвом вчителя, спонукає школярів уважніше ставитися до процесу й результатів своєї діяльності, перевіряючи кінцевий результат із поставленою метою, зі зразком. Однак, учителі початкової школи спорадично використовують групову навчальну діяльність на уроках, оскільки відчують утруднення через недостатню кількість методичних розробок із формування навичок самоконтролю в учнів початкової школи засобом групового навчання.

Найбільший інтерес до групових форм навчальної діяльності спостерігається останні два десятиріччя. Загальні принципи організації групової навчальної діяльності висвітлені в працях Є. Божович, Н. Волкова, Т. Головань, В. Дяченко, В. Котова, Г. Цукерман, О. Ярошенко та ін.; дидактичні питання організації групової навчальної діяльності молодших розроблено в працях В. Вихрущ, І. Вістовської, Є. Задої, К. Нор, Н. Побіченко, О. Савченко, С. Танцорова, І. Чередова.

Дані психолого-педагогічних досліджень В. Рижик, І. Страхова, В. Чебишева, І. Якиманської, які вказують на здатність учнів молодшого шкільного віку свідомо регулювати свою діяльність, та дані досліджень у галузі нейропсихології й нейрофізіології про визрівання і функціонування структур головного мозку, що вказують на розвиток регулюючого гальмівного контролю кори головного мозку над інстинктивними й емоційними реакціями, дають змогу стверджувати, що на початок навчання створюються всі оптимальні умови для формування довільної регуляції власної діяльності. І хоч психофізіологічні особливості дитини молодшого шкільного віку є підґрунтям для формування навичок самоконтролю, однак, як свідчать численні дослідження науковців, без спеціально створених педагогічних умов вони не будуть сформовані. Такими спеціальними педагогічними умовами можна розглядати організацію груповою навчальною діяльністю школярів на уроках у початковій школі.

У статті зроблено спробу проаналізувати й узагальнити психолого-педагогічні умови формування навичок самоконтролю в молодших школярів у процесі групової навчальної діяльності, а також розробити зразки вправ і завдань для організації групової роботи на уроках української мови.

Особливе місце у структурі навчальної діяльності посідають дії самоконтролю, що мають специфічні функції: вони спрямовані на саму діяльність (регулятивна і плануюча функції), фіксують ставлення учнів до себе як до суб'єкта цієї діяльності (перевірні, контрольні-оцінні та корекційні функції), унаслідок чого їх спрямованість на розв'язання навчального завдання має опосередкований характер, під час самоконтролю особистість здійснює розумові та практичні дії, спрямовані на самооцінку, коригування та вдосконалення виконуваної роботи, оволодіває відповідними знаннями та вміннями. Формування самоконтролю тісно пов'язане з розвитком мислення, пам'яті, уваги й інших психічних процесів.

Для формування в учнів самоконтролю в навчальній діяльності, необхідно створити певні умови. Так, М. Боришевський вважає, що необхідними психологічними умовами, які відіграють значний вплив на становлення самоконтролю в навчальній діяльності школярів, є позитивні мотиви. Автор виділяє такі мотиви: мотиви, пов'язані з особою вчителя; мотиви, пов'язані зі своїми навчальними інтересами; мотиви, визначені прагненням дістати винагороду або уникнути можливого покарання; мотиви, ґрунтовані на задоволенні інтересів учнівського колективу. М. Боришевський зазначає, що основою становлення самоконтролю можуть бути різні мотиви, однак важливим внутрішнім спонуканням до самоконтролю в молодших школярів є повага до вчителя, готовність виконувати будь-які вимоги вчителя, адже він є референтною особою для дитини.

Аналіз наукових досліджень, присвячених проблемі формуванню самоконтролю дітей молодшого шкільного віку (М. Боришевський, О. Зак, Н. Камишева, А. Линда, Т. Матіс, Г. Нікіфоров та ін.), дав змогу вкоремити такі параметри, що впливають на формування самоконтролю учнів у навчальній діяльності: 1) свідоме підпорядкування власної діяльності правилам, вимогам, що сприяють визначенню способу дії; 2) орієнтування на задану систему вимог під час виконання будь-якої діяльності; 3) усвідомлене та поетапне виконання інструкцій; 4) самостійне виконання завдання за зразком,

що сприймається візуально; 5) усвідомлення необхідності контролю за власною діяльністю.

Серед інших рис молодших школярів, що безпосередньо впливають на розвиток самоконтролю, слід також назвати їх підвищену емоційність, яка може виявлятися в різних формах. Одні діти надмірно рухливі, непосидючі, постійно прагнуть висловлювати власні здивування, обурення враження. Їм важко контролювати себе. Інші, навпаки, є надто вразливими, найменші невдачі пригнічують їх, вони стають замкненими тощо. Ці вікові й індивідуальні особливості психічного розвитку, емоційної сфери молодших школярів певним чином впливають на їхню навчальну діяльність і розвиток самоконтролю. Причому, якщо в 1-2 класі школярі здійснюють контроль над навчальними діями головним чином за вказівкою дорослих, зокрема й учителя, то вже в 3 класі вони набувають здатності здійснювати контрольні дії відповідно до власних мотивів.

За спостереженнями А. Сердюк, самоконтроль у першокласників, особливо на початку навчального року, посідає незначне місце. Учні ще погано розуміють його роль, віддають перевагу над ними контролю з боку дорослих. Однак у третьому класі ставлення учнів до самоконтролю помітно змінюється: вони опановують певні прийоми його здійснення і виявляють розуміння його значення як засобу попередження помилок, кращого засвоєння навчального матеріалу. На ефективність такого переходу визначальний вплив має характер мотивації. Учень починає більш упевнено й, головне, самостійно контролювати власні дії, якщо вчителю вдалося виховати в ньому правильне розуміння самоконтролю як необхідної умови успішності навчальної діяльності.

Одним із ефективних засобів формування навичок самоконтролю молодших школярів є групове навчання. У психолого-педагогічній літературі вироблено єдиний підхід до визначення групової навчальної діяльності. Е. Нор вважає, що групова навчальна діяльність – це форма організації навчання в малих групах учнів, об'єднаних загальною навчальною метою при опосередкованому керівництві вчителя й співпраці з учнями [2, с. 29]. О. Савченко уточнює подану Е. Нор дефініцію і визначає групову навчальну діяльність як форму організації навчання в малих групах на основі співробітництва з чітко розподіленими завданнями для учнів, об'єднаних навчальною метою, сприяє формуванню вмінь співпрацювати, спілкуватися [3, с. 35].

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що групова навчальна діяльність сприяє активізації й результативності навчання школярів, вихованню гуманних стосунків між ними, самостійності, формуванню вмінь доводити і відстоювати свою позицію, а також учить бути толерантними до думки товаришів, культурі ведення дискусії, відповідальному ставленню до результатів своєї праці.

Організуючи групову навчальну діяльність на занятті, потрібно забезпечити активність кожного учня. Об'єднуючи дітей в групи, необхідно враховувати індивідуальні особливості школярів, слабкому учневі добирати не просто партнера, що гарно встигає, а терплячого, сумлінного учня, який в доступній формі зможе пояснити незрозуміле; роботу учнів в одній групі слід оцінювати об'єктивно, внесок кожного члена групи в спільну справу виявляється через само оцінювання й взаємооцінювання; оцінюючи роботу групи насамперед треба враховувати особисті якості учнів, а вже потім – навчальні; під час спільної діяльності не варто вимагати абсолютної тиші: діти мають обмірковувати відповідь на запитання, висловлювати свої думки, міркування; треба тільки шляхом переконання боротися з викриками й розмовами на повний голос.

Організуючи групову діяльність на занятті, учитель повинен дотримуватися таких вимог: 1) чітко формулювати пізнавальні завдання; 2) завдання мають бути проблемними, спонукати учнів до активності, до творчого мислення, до пошуку нових знань і нових способів дій; 3) уважно спостерігати за ходом навчальної діяльності в малих групах; 4) зосередити увагу на діяльності слабких учнів; 5) заздалегідь інструктувати ланкових, спрямовуючи їх роботу в групі; 6) не створювати ситуації змагання на швидкість виконання завдання.

У процесі групової навчальної діяльності навички самоконтролю доцільно формувати поетапно. Відомо, що навички самоконтролю формуються передовсім у процесі взаємоперевірки, тому на першому етапі учні вчать перевіряти роботи своїх однокласників (взаємоперевірка), знайшовши помилку, вказують на неї однокласнику, пояснюють її суть і як її виправити.

Наприклад, на уроці української мови в третьому класі під час вивчення теми «Загальне поняття про іменник. Іменники, що означають назви істот та назви неістот» на етапі сприймання й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу можна запропонувати учням роботу в парах за варіантами. Учні I варіанту наводять приклади

іменників, які відповідають на питання *хто?* Учні II варіанту наводять приклади іменників, які відповідають на питання *що?*

Після виконання завдання учні одержують таку інструкцію: обміняйтеся в парах зошитами. Перевірте правильність виконання завдання вашим однокласником. Якщо знайдете помилку, то поясніть своєму товаришу суть помилки та як її треба виправити.

На другому етапі завдання ускладнюється: учні після взаємоперевірки, знайшовши помилку в свого однокласника, не вказують на неї, а просять перевірити роботу самостійно, і допомагають з пошуком помилки лише в тому випадку, коли однокласник самостійно не впорався. Наприклад, на уроці української мови у третьому класі під час вивчення теми «Власні й загальні іменники. Велика буква у власних іменниках» на етапі осмислення нових знань у процесі практичної діяльності для роботи в парах учням пропонується чотири варіанти завдань на картках різного рівня складності. Пари обирають варіанти завдання, одержавши таку інструкцію: «Оберіть для виконання той варіант, з яким ви впевнені, що впораєтесь».

Картка 1. Дописати іменники, використовуючи подану довідку.

Ми живемо в місті _____ . Через місто протікає річка _____ . Нам добре відомі історичні пам'ятки нашого міста: _____ , а також пам'ятник _____ .

Слова для довідки: *Інгулець, Козак Ріг, Кривий Ріг, човнова станція.*

Картка 2. Виправити деформований текст. Підкреслити власні іменники однією рискою, а власні двома.

Нам завжди допомагає песик Дружок. Там у мене багато друзів. Я дуже люблю відпочивати у бабусі Ольги в селі Озерне. Але найбільше мені подобається разом із дідусям Павлом пасти корову Лиску.

Картка 3. Складіть міні-оповідання, використовуючи такі слова: *літо, відпочинок, Чорне море, вода, сонце, друг Сергій, Карпати.* Підкресліть власні іменники.

Картка 4. Записати якнайбільше власних іменників, які починаються на букву *К*, загальних іменників на букву *М* та *Н*.

Після виконання завдань на картках учням дається така інструкція: обміняйтеся роботами, перевірте правильність їх виконання. Якщо знайдете помилки, то не виправляйте їх, а попросіть однокласника самому знайти помилку у своїй роботі та виправити її.

Зауважимо: для виконання цих завдань учитель формує пари

гомогенного складу. Слід зазначити, що відсутність прямої вказівки на той варіант, який слід обрати, також сприяє формуванню навичок самоконтролю, адже спонукає учня самостійно оцінити складність кожного із запропонованих варіантів, об'єктивно оцінити власні сили, обрати той варіант, який відповідає своєму рівню. Якщо учень обирає варіант легший, ніж той, з якими міг би впоратися, то вчитель пропонує виконати самостійно відповідний рівню знань учня інший варіант. Якщо учень безпомилково виконує запропонований учителем варіант, то вчитель просить учня оцінити складність обох виконаних варіантів і зауважує, що наступного разу за обрання більш легкого варіанту буде зніматися один бал.

На третьому етапі, перш ніж передати свою роботу на перевірку однокласнику чи вчителю, учень повинен сам її ретельно перевірити, адже якщо тепер після самоперевірки буде знайдено помилку, то зніматиметься бал. Наприклад, на уроці української мови в третьому класі під час вивчення теми «Закріплення навичок правопису загальних і власних іменників» на етапі виконання різних видів творчих вправ учням пропонується робота в малих групах.

I група. Записати, хто де живе.

У Болгарії – ...; у Польщі – ...; в Італії – ...; в Естонії –

II група. Записати, хто де живе.

Живуть іспанці в ..., французи в..., американці в ..., англійці в

III група. Продовжити речення.

В Україні проживають представники багатьох національностей – це українці,

IV група. Запишіть жителів міст.

В Умані – уманчани, в Києві – ..., в Черкасах – ..., у Львові – ..., у Кривому Розі –

Після виконання завдання учням дається така інструкція: ретельно перевірте ще раз свою роботу, адже тепер за кожну пропущену вами помилку буде зніматися один бал. Після самоперевірки віддайте свою роботу однокласнику на перевірку. Підрахуйте кількість знятих балів – кількість пропущених помилок.

На четвертому етапі учні вчаться перевіряти себе самостійно, звіряючись зі зразком. Наприклад, на уроці української мови у третьому класі під час вивчення теми «Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній» на етапі осмислення нових знань у процесі практичної діяльності учням пропонується попрацювати в парах. Кожна пара

одержує свою картку.

Картка 1. До поданих слів (*слоненя, лисеня*) дібрати спільнокореневі іменники чоловічого, жіночого, середнього роду. Записати за зразком. Виділити корінь, визначити рід.

Зразок: *ведмежа – ведмідь* (ч. р.) – *ведмедиця* (ж. р.) – *ведмежатко* (с. р.).

Картка 2. До поданих слів (*вовченя, тигреня*) дібрати спільнокореневі іменники чоловічого, жіночого, середнього роду. Записати за зразком. Виділити корінь, визначити рід.

Зразок: *ведмежа – ведмідь* (ч. р.) – *ведмедиця* (ж. р.) – *ведмежатко* (с. р.).

Картка 3. До поданих слів (*каченя, гусеня*) дібрати спільнокореневі іменники чоловічого, жіночого, середнього роду. Записати за зразком. Виділити корінь, визначити рід.

Зразок: *ведмежа – ведмідь* (ч. р.) – *ведмедиця* (ж. р.) – *ведмежатко* (с. р.).

Після того, як учні закінчили виконувати завдання, вони перевіряють свої роботи, потім учитель відкриває на дошці правильно виконані завдання і просить ще раз себе перевірити. Після цього вчитель бере на перевірку кілька зошитів, за кожну пропущену помилку знімає бал.

Отже, групова навчальна діяльність створює оптимальні умови для формування навичок самоконтролю, адже за цієї форми роботи учня працюють максимально самостійно, тому кожен етап роботи повинні контролювати. Навички самоконтролю – це складні утворення, тому мають формуватися поетапно, цілеспрямовано й систематично. У подальшому, на нашу думку, доцільно розглянути особливості формування навичок самоконтролю молодших школярів на різних етапах уроку в процесі використання інших форм роботи.

Література

1. Боришевський М. Виховання самоконтролю в учнів початкових класів / М. Боришевський. – К., 2000. – С. 19–140.
2. Нор Е. Технология организации групповой учебной деятельности / Е. Нор. – Николаев, 1998. – С. 5–75.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : [підручник] / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
4. Сердюк А. Психологические особенности воспитания самоконтроля у учащихся 1-3 классов в учебной работе / А. Сердюк. – К. – С. 23–245.
5. Танцоров С. Организация групповой работы. Групповая работа в развивающем образовании : [монография] / С. Танцоров. – Рига, 1997. – С. 19–35.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014 р.

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

ПОСЛАННЯ, ПОСВЯТА І ЛИСТ У ВІРШАХ

Назарець В. Жанрові модифікації української адресованої лірики / Віталій Назарець. – Рівне, 2014. – 384 с.

Говори, коли серце твоє підіймається
Нетерплячкою правди й добра,
Говори, хай слів твоїх розумних жахається
Слямазарність, бездарність стара,
Хоч би ушам глухим, до німої гори, –
Говори!

І. Франко

Сучасне літературознавство доволі обережно вдається до типологічних студій – і з методологічних причин, і з прагматичних. Послідовне «розкладання по кошиках» великої кількості художніх творів дуже рідко стає самодостатнім науковим явищем, адже не завжди дає дослідникові можливість висновувати про смисли, а не лише про формальні особливості матеріалу. До нього ж, своєю чергою, висуваються особливі вимоги – і у плані репрезентативності, і у плані обсяговості, бо природа художнього тексту унеможливорює застосування до нього загальноновживаних статистичних методик. Ще однією особливістю типологізування літературних творів є необхідність дворазового їх аналізу: уперше для визначення параметрів класифікаційної системи (критеріїв, рівнів, кореляцій), а вдруге для складання уявлення про типологічну карту та виокремлення центрів, периферій, кордонів, ніш, ліній щільності тощо.

Отже, типологічне дослідження щонайменше передбачає вміння науковця балансувати між детальним аналізом твору та широкими групувальними мазками. Тому, беручись до читання такої розвідки, неодмінно намагаєшся оцінити ті розумові ходи, до яких удається автор, аби максимально скористатися позитивними сторонами типологічного методу й мінімізувати негативні.

Широка літературна ерудиція й досвід написання різнопланових підручників та посібників уможливили спробу Віталія Назарця вирішити складну задачу систематизації специфічного змістового пласту української поезії – творів, що містять таке чи таке звернення

автора до конкретної, вигаданої чи й узагальненої особи. Поважний з кількісного погляду (2600 віршів 250 авторів 19–20 ст.), матеріал є різноплановим і не дуже багатим із погляду змістового. По-перше, як зауважує сам дослідник, адресація у вірші далеко не завжди має художнє походження, а наприклад, побутове чи дискусійно-діалогічне. По-друге, кореляційні зв'язки наявності адресації та змістоформальних особливостей твору літературознавство ще не опрацювало належним чином, щоб говорити про їхню передбачуваність і верифікаційність. По-третє, два останні століття української поезії – час її оновлення, розквіту, гноблення й цькування. Хоч слід визнати – розмаїття сторонніх чинників її розвитку компенсувалося єдиним внутрішнім стрижнем, що зазвичай означається терміном *традиція*.

На перетині означених проблем і постає актуальність рецензованого дослідження, яке має відповідну до вирішення більшості з них структуру. Традиційно в монографії присутні теоретичний (розділи 1 і 2) та емпіричний (розділи 4 і 5) блоки, однак за рахунок розділу 3 робота не розпадається на від'єднані частини, адже в ньому відбувається формування теоретичної гіпотези на основі практичних розмислів над творами. Кількісне співвідношення обсягів розділів не витримане, але це пояснюється частим цитуванням віршових текстів у другій половині студії, без якого вона, безперечно, багато утратила б.

Оскільки питання літературної генології належать до виразних доміант сучасного літературознавства, В. Назарцеві довелося вираховувати власну теоретичну траєкторію, розглядаючи, заперечуючи та приймаючи різні погляди дослідників. Відправною точкою стало неприйняття ним думки про атрофію поетичних жанрів і утвердження їхнього подальшого розвитку за законами розвитку традиції та заздалегідь сформованими тенденціями модифікації і трансформації, підпорядкованими естетичним стратегіям авторського художнього мислення.

В осмисленні проблеми жанру провідним, хоч це прямо і не проголошується, дослідник обирає системний підхід, що добре працює і на рівні системи жанрових ознак, і на рівні взаємодії жанрів, їхніх трансформацій та метажанру. У першому разі в роботі вдало розмежовано ознаки різної природи: родові, загальножанрові та притаманні власне адресованій поезії. У другому й третьому – роль системного підходу не так помітна, адже автор свідомо вдається до спрощеного бачення адресованої лірики як самостійної трикомпонентної жанрової системи, складеної посланням, присвятою

та віршованим листом, і перемикає увагу на її взаємодію з іншими стійкими змістоформальними явищами: одою, елегією, баладою тощо.

Зосередження дослідника на системно-теоретичних пошуках має і негативну сторону, адже відбирає увагу із суто історичних питань, унаслідок чого трапляються певні недоладності, які втім можна пояснити й необхідністю виразного представлення тих чи тих розглядуваних тез. Так, обрана стратегія викладу може привести читача до хибної думки, нібито Війон (1431–1463/91) творив раніше від Петрарки (1304–1374) – на с. 42, або ніби Шевченко написав «Сон» раніше, ніж Пушкін «Мідного вершника» – на с. 45.

До авторських недоглядів слід віднести й текстуальний повтор на с. 73 та с. 110, де одними й тими самими засновками аргументуються різні висновки.

Зауважене дещо вільне поводження В. Назарця з історичними аспектами великого за обсягом емпіричного матеріалу виявляється і в другій частині роботи. Так, на с. 208–210 в огляді української поезії до кінця 18 ст. чомусь геть випущений Г. Сковорода, чия творчість видається важливим етапом у становленні генерики вітчизняного вірша.

Своєрідною компенсацією виступає підвищена увага автора до історичного розвитку базового матеріалу – поезій 19–20 ст. – у підрозділі 4.4 «Етапи становлення жанрових форм адресованої лірики в українській поезії». Однак, спостерігаючи за цим явищем крізь жанрову призму, В. Назарець вимушений бачити його виключно в тенденції «від гарного до кращого», хоч її непридатність у художній царині давно вже зауважена дослідниками. Разом із тим, якби автор зосередився на змістоформальному розмаїтті, яке приносить погляд на літературний розвиток за формулою «від іншого до іншого», він би суттєво відійшов від головних завдань праці.

Пошук об'єднувачих стрижнів у розвитку окремих жанрів адресованої лірики привів В. Назарця до цілісного бачення розвитку української поезії, де різні періоди пронизують спільні тенденції, традиції та світоглядні концепти. Уважаю, що це суттєве досягнення дослідника, яке цілком компенсує нестачу власне історичних висновків зі спостережених автором закономірностей.

До позитивів роботи слід віднести запропоноване градаційне розв'язання проблеми розвитку віршованих жанрів, адже при подібній постановці завдань важко уникнути очевидного на перший погляд, але тупикового в науковому сенсі дискретного підходу. У рецензованій

монографії дискретно вирішене цілком конкретне завдання – первинний поділ матеріалу за головними формальними ознаками адресації (при відокремленні послання, посвяти і листа). На нижчих рівнях поділу, при встановленні значно чутливіших жанрових ознак, особливо при розгляді їхньої взаємодії В. Назарець пропонує бачити жанрове поле не побудованим за зразком стилістика, а цілісним, де периферійні зони різних центрів тяжіння взаємно перетинаються і перетікають.

У цьому сенсі передбачувано неоднорідним видається змістове наповнення розділів 4 та 5. Серед дещо спрощених, та все ж необхідних вичленувань тематичних і формальних ознак (наприклад форм вияву адресата) привертає увагу ґрунтовний аналіз складної проблеми розмежування форм суб'єктного вияву образу автора (підрозділ 5.2) наприкінці роботи. Тут ці потужні теоретичні пасажі видаються цілком доречними, адже врешті дають змогу авторові констатувати щодо персоніфікованої форми: «Було б упередженістю констатувати про більшу чи меншу поширеність цієї суб'єктної форми вираження авторської свідомості саме в адресованій ліриці, оскільки це є питанням, яке вимагає окремого скрупульозного дослідження». Тим самим В. Назарець розкриває ширші обрії введення отриманих результатів у контексти вивчення персональних доробків поетів, угруповань, періодів.

Автор типологічної студії, оперуючи значним обсягом емпіричного матеріалу, мимоволі виконує два важливі літературно-історичні завдання: установлення еволюційних змін у розгортанні досліджуваного явища та формування літературно-художнього канону – і з досліджуваного погляду (як визначення типологічних центрів), і із загальнолітературного (як називання творів і авторів, що заслуговують на увагу). Обидва вони – хоч і не так явно, як хотілося б – відображені в монографії. Щонайменше слід указати на тезу про визнання П. Гулака-Артемовського і Т. Шевченка зачинателями адресованої лірики в новій українській літературі (с. 236).

Між тим вирішення в роботі ані цих завдань, ані вужчих не є абсолютно завершеним. Радше це дискусійна пропозиція, окреслення координат майбутніх студій. Тому книжка В. Назарця своїм теоретичним та історичним спрямуванням заслуговує на схвальну увагу не лише dokonаних фахівців, а й широкого кола студентства.

*Роман Козлов
(м. Кривий Ріг)*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Азібалова Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі.

Амеліна Світлана Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Афоніна Юлія Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри російської філології і зарубіжної літератури Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Березіна Юлія Олександрівна – викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Березовська-Савчук Наталя Анатоліївна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Бузько Світлана Андріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Вавринюк Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Голікова Наталія Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Горбань Олександр Дмитрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ).

Гурко Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Деменчук Олег Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету.

Демиденко Ганна Глебівна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Єловська Юлія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Жук Ліля Романівна – старший викладач кафедри романо-германської філології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

Зевако Валентина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України».

Зубченко Валентина Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ).

Інишаков Артур Євгенович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Інишакова Інна Євгенівна – асистент кафедри дошкільної освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Інишакова Ірина Опанасівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Каневська Ольга Борисівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Карманова Олена Іванівна – старший викладач кафедри іноземних мов Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ).

Качайло Ксенія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Клімчук Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ).

Козлов Роман Анатолійович – доктор філологічних наук, професор кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Козуб Любов Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Колоїз Жанна Василівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Корольова Валерія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Лощинова Інна Сергіївна – аспірант кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Малюга Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ

«Криворізький національний університет».

Мельник Наталя Георгіївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мельничук Наталія Олександрівна – викладач кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мишеніна Тетяна Михайлівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Мудра Світлана В'ячеславівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Муртова Валерія Факимівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв).

Размолодчикова Іванна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Сегін Любомир Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Слов'янського державного педагогічного університету.

Сидорук Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Талаш Інна Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Ткач Алла Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету (м. Чернівці).

Ткач Поліна Борисівна – кандидат філологічних наук, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України (м. Харків).

Щербак Світлана Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та світової літератур Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Рукописи не повертаються.

Редакційна рада залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

Формат А4, поля – 2,5 см з усіх боків.

Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1,5, абзац – 1,25 см.

УДК

Анотації (українською, російською, англійською мовами) передбачають прізвище, ініціали, назву статті, текст, ключові слова (5–6 рядків 12 кеглем). Подавати перед текстом статті.

Ілюстративний матеріал виділяти курсивом з покликанням на джерело (1, с. 24)

Для покликань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [2, с. 5].

Список літератури в алфавітному порядку оформлювати згідно з державним стандартом.

Обов'язково диференціювати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки («») та апостроф (').

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

Адреса для спілкування

**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086**

+38(0564)71-42-47

Ф 54 **Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету** : зб. наук. праць. – Вип. 11. / [редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, А. З. Брацкі та ін.]. – Кривий Ріг, 2014. – 322 с.
ISSN 2305–3852

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних та літературознавчих явищ. Представлено важливі аспекти викладання мов у школі та вищому навчальному закладі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук

Наукове видання

**Філологічні студії
Науковий вісник
Криворізького національного університету**

Збірник наукових праць

Випуск 11

Відповідальний редактор – **Ж. В. Колоїз**
Відповідальний секретар – **Н. М. Малюга**
Коректор – **В. М. Борита**

Макет і верстка – **Ж. В. Колоїз**

Підписано до друку 13.11.2014.
Формат 60×84/16. Ум. др. арк. 18,97. Обл.-вид. арк. 22,5.
Тираж – 150 пр.

Друкарня Р. А. Козлова.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4514 від 1.04.2013 р.

Друкарня С. Г. Щербенка
вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027
(0564) 92-20-77 097-192-20-77
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4561 від 13.06.2013 р.